

V I S N Y K
OF THE LVIV
UNIVERSITY

**Philosophical
Political studies**

Issue 38

Scientific journal

Published since 2011

Ivan Franko
National University of Lviv

В І С Н И К
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

**Філософсько-політологічні
студії**

Випуск 38

Збірник наукових праць

Видається з 2011 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: 033 «Філософія», 052 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 22/11 від 24.11.2021 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка» (головний редактор); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології, Горлівський інститут іноземних мов, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри державного управління, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Ілукман Василь, доктор філософських наук, професор, Інститут етики і біоетики, Пряшівський університет (Словацька Республіка); Макарієв Пламен, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Софійський університет Святого Климента Охридського (Болгарія); Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща); Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (голова ред. ради).

Адреса редколегії: Editorial office address:

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462

Ivan Franko National
University of Lviv,
Universytetska Str., 1, room 204,
79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Підписано до друку: 06.12.2021 р.
Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 21,45.
Тираж 100 прим. Зам. 1221/468

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2021

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

<i>Володимир Мельник</i> НАУКОВИЙ РАЦІОНАЛІЗМ: ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ.....	9
<i>Руслан Васильченко, Олександр Данильченко</i> СВІТОГЛЯДНА КУЛЬТУРА ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНСТРУКТ І ЇЇ СПЕЦИФІКА В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	21
<i>Любов Воробйова</i> ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	30
<i>Андрій Кадикало</i> РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ УЯВЛЕННЯ ПРО СМЕРТЬ У ЗАХІДНІЙ КУЛЬТУРІ.....	36
<i>Крістіна Кваша</i> СИНКРЕТИЗМ ЯЗИЧНИЦТВА ТА ХРИСТІЯНСТВА. НАРОДНА РЕЛІГІЯ ЧИ ПРАВОСЛАВ'Я?.....	43
<i>Надія Козаченко</i> КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА ФЕМІНІСТИЧНА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ.....	50
<i>Яна Котець</i> ФОРМУЛА УКРАЇНСЬКОГО ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ.....	57
<i>Валентина Куриляк</i> ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОСІМЕЙНОГО РУХУ «ВСІ РАЗОМ!» ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОГОЛОШЕННЯ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНІ.....	64
<i>Наталія Манойло</i> РОДОВІ ОЗНАКИ ЛЮДИНИ-НОТАРІУСА.....	73
<i>Наталія Петрук, Олена Гапченко</i> ІДЕЯ ДУХОВНОЇ СПІЛЬНОТИ У ТВОРЧОСТІ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА І ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ УТОПІЇ.....	83
<i>Дар'я Політанська</i> ФІЛОСОФСЬКО-ЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ДОКАЗОВОЇ МЕДИЦИНИ.....	90
<i>Ростислав Поліщук</i> ЕТНОАНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КУЛЬТУРИ ТІЛА ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СПОРТУ.....	98
<i>Володимир Сабадуха</i> ПРІОРИТЕТ ДУХОВНОГО ЯК ШЛЯХ ДО ПОДОЛАННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВАКУУМУ ТА АНТРОПОЛОГО-ГЛОБАЛЬНОЇ КАТАСТРОФИ.....	105
<i>Ірина Северук, Юлія Соколовська, Наталія Чупрінова</i> ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ.....	113

Світлана Сторожук, Ганна Бежнар
ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ МАС-МЕДІА
У КОНСТРУЮВАННІ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ.....121

Наталія Щубелка
ОСОБИСТІТЬ У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ.....129

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Вікторія Бунь
ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ АЛЬ-ФАРАБІ: ПРОБЛЕМИ УРЯДУВАННЯ В ДЕРЖАВІ.....136

Віталій Гайтан, Богдан Шевченко
ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЕСІОНАЛІЗМ
В ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ ЛІВАНУ.....142

Леся Дорош, Поліна Дверій
МАЛІ ТА МІКРОДЕРЖАВИ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН:
ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛЮЧОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....148

Лілія Жужа, Дар'я Великжаніна
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ
МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ.....156

Ярина Завада
КАТАРСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА КРИЗА: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ.....163

Наталія Ковтун, Ігор Рафальський, Віктор Заглада
ПОЛІТИЧНИЙ АКТИВІЗМ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ
В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МОРІСА ДЮВЕРЖЕ.....169

Леся Корнат
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....177

Анастасія Красношлик
ЗЛОЧИННІ НЕДЕРЖАВНІ АКТОРИ В КОНТЕКСТІ НАРКОТРАФІКУ
ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ.....185

Валерій Кремена
СВІТОВІ ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ ПРОЦЕСУ РЕКРУТИНГУ
ДО ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.....191

Інна Кривдіна, Тетяна Моїсеєва
УКРАЇНА ТА ООН: СПІВПРАЦЯ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....199

Володимир Ліпкан
БЕЗПЕКА СТРАТЕГІЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ
В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕОСТРАТЕГІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....205

Галина Луцишин, Ірина Червінка
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ
МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ НА ЛЬВІВЩИНІ.....217

<i>Віктор Мельник</i> ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВНОСТЕЙ І КРИТИКА «НАЦІОНАЛЬНИХ ІСТОРІЙ» (ВІД ВІЗАНТІЙСЬКОГО СПАДКУ ДО КОНЦЕПЦІЇ КОНГЛЮТИНАТНОСТІ).....	225
<i>Ольга Мороз</i> ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ РОМСЬКОЇ ГРОМАДИ СЛОВЕНІЇ.....	233
<i>Vasyl Ostapiak</i> COMPONENT OF GLOBAL MANIFESTATIONS OF THE CRISIS.....	240
<i>Віолета Походєєва</i> ЗАПОБІГАННЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ДИСКУРСУ.....	245
<i>Ірина Чистякова, Галина Воробйова</i> МІСЦЕ І РОЛЬ ВЕНЕЦІАНСЬКОЇ КОМІСІЇ В ПРОЦЕСАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА.....	250
<i>Роман Чупрін</i> МОЛОДІЖНІ КВОТИ У ВИБОРЧІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ПОТРЕБИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НА РІВНІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ.....	256

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

<i>Volodymyr Melnyk</i> SCIENTIFIC RATIONALISM: PHILOSOPHICAL DIMENSIONS.....	9
<i>Ruslan Vasylchenko, Oleksandr Danylchenko</i> LIFE-STANCE CULTURE AS A THEORETICAL IMPLEMENTOR AND ITS SPECIFICS IN TIMES OF GLOBALIZATION.....	21
<i>Lyubov Vorobyova</i> VALUE ORIENTATIONS OF PERSONALITY IN THE CONTEXT OF SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN SOCIETY.....	30
<i>Andrii Kadykalo</i> RATIONALIZATION OF DEATH CONCEPT IN WESTERN CULTURE.....	36
<i>Kristina Kvasha</i> THE SYNCRETISM OF PAGANISM AND CHRISTIANITY. FOLK RELIGION OR ORTHODOXY?.....	43
<i>Nadiia Kozachenko</i> CRITICAL THINKING AND FEMINIST EPISTEMOLOGY.....	50
<i>Yana Kotets</i> FORMULA OF UKRAINIAN EXISTENTIALISM.....	57
<i>Valentyna Kuryliak</i> ACTIVITIES OF THE PRO-FAMILY MOVEMENT «ALL TOGETHER!» AS A TOOL FOR PROCLAIMING CHRISTIAN VALUES IN UKRAINE.....	64
<i>Nataliia Manoylo</i> GENERIC HUMAN CHARACTERISTICS – NOTARY.....	73
<i>Natalia Petruk, Olena Gapchenko</i> THE IDEA OF SPIRITUAL COMMUNITY IN WORKS BY LAZAR BARANOVYCH AND WESTERN EUROPEAN UTOPIAS.....	83
<i>Daria Politanska</i> PHILOSOPHICAL AND LOGICAL FUNDAMENTALS OF MODERN EVIDENCE-BASED MEDICINE.....	90
<i>Rostyslav Polishchuk</i> ETHNOANTHROPOLOGICAL PRINCIPLES OF BODY CULTURE AND THEIR SIGNIFICANCE FOR SPORTS.....	98
<i>Volodymyr Sabadukha</i> SPIRITUAL PRIORITY AS A WAY TO OVERCOMING EXISTENTIAL VACUUM AND ANTHROPOLOGICAL-GLOBAL DISASTER.....	105
<i>Iryna Sevruk, Yulia Sokolovska, Natalia Chuprinova</i> THE DEVELOPMENT OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN FUTURE OFFICERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE.....	113

<i>Svetlana Storozhuk, Ganna Bezhnar</i> TO THE QUESTION OF THE ROLE OF THE MASS MEDIA IN THE CONSTRUCTION OF GENDER STEREOTYPES.....	121
<i>Natalia Shchubelka</i> PERSONALITY IN CONTEXT CHALLENGES OF INFORMATION CIVILIZATION.....	129

POLITICAL SCIENCE

<i>Victoriia Bun</i> POLITICAL VIEWS OF AL-FARABI: ROBLEMS OF GOVERNANCE IN THE STATE.....	136
<i>Vitalii Gaitan, Bohdan Shevchenko</i> POLITICAL CONFESSIONALISM IN THE ORGANIZATION OF THE STATE SYSTEM OF LEBANON.....	142
<i>Lesia Dorosh, Polina Dverii</i> SMALL AND MICROSTATES IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS: APPROACHES TO DEFINITION AND KEY FEATURES.....	148
<i>Liliia Zhuzha, Daria Velykzhanina</i> PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION OF UKRAINIAN STATE YOUTH POLICY IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION.....	156
<i>Yaryna Zavada</i> QATAR DIPLOMATIC CRISIS: CAUSES AND CONSEQUENCES.....	163
<i>Nataliia Kovtun, Igor Rafalskyi, Viktor Zahlada</i> POLITICAL ACTIVISM IN PARLIAMENTARY DEMOCRACIES IN THE INTERPRETATION OF MAURICE DUVERGER.....	169
<i>Lesia Kornat</i> ETHNONATIONAL POLICY IN UKRAINE: SITUATION AND PROSPECTS.....	177
<i>Anastasiia Krasnoshlyk</i> CRIMINAL NON-STATE ACTORS IN CONTEXT OF DRUG-TRAFFICKING AND THEIR IMPACT ON INTERNATIONAL RELATIONS.....	185
<i>Valerii Kremena</i> WORLD TRADITIONS AND INNOVATIONS OF THE RECRUITMENT PROCESS TO POLITICAL PARTIES.....	191
<i>Inna Krivdina, Tetiana Moiseieva</i> UKRAINE AND THE UN: COOPERATION DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE.....	199
<i>Volodymyr Lipkan</i> STRATEGIC INFRASTRUCTURE SECURITY AND STRATEGIC COMMUNICATIONS IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF GEOSTRATEGY OF MODERN UKRAINE.....	205

<i>Halyna Lutsyshyn, Iryna Chervinka</i> PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL TECHNICAL ASSISTANCE PROGRAMS IN LVIV REGION.....	217
<i>Viktor Melnyk</i> THE ORIGIN OF THE STATE IN THE EASTERN EUROPE COUNTRIES AND THE “NATIONAL HISTORIOGRAPHIES” CRITICISM (BYZANTINE HERITAGE AND “CONGLUTINATIO” CONCEPT).....	225
<i>Olga Moroz</i> POLITICAL PARTICIPATION OF THE ROMA COMMUNITY IN SLOVENIA.....	233
<i>Василь Остап’як</i> СКЛАДНИК ГЛОБАЛЬНИХ ПРОЯВІВ КРИЗИ.....	240
<i>Violeta Pokhodieieva</i> PREVENTION OF DISINFORMATION AS AN ELEMENT OF ANTI-CORRUPTION DISCOURSE.....	245
<i>Iryna Chystiakova, Halyna Vorobiova</i> DEMOCRACY AND LAW: PLACE AND THE ROLE OF THE VENICE COMMISSION...	250
<i>Roman Chuprin</i> YOUTH ELECTORAL QUOTAS IN THE ELECTORAL SYSTEM OF UKRAINE: REASONS AND PROSPECTS AT THE LOCAL ELECTIONS.....	256

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 101.16

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.1>

НАУКОВИЙ РАЦІОНАЛІЗМ: ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ

Володимир Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті здійснено філософський аналіз науки та методології науки як основного чинника формування соціальної раціональності. Розглянуто методологічну відмінність між класичною та постнекласичною концепціями раціональності. Окреслено основні концептуальні розбіжності у трактуванні наукового пізнання посткласичним та постнекласичним типами раціональності. Досліджено методологічні засади розмежування гуманітарного, математичного та природознавчого знання. У контексті методології науки визначено вплив суб'єкта дослідження на формування та здійснення наукових досліджень у межах гуманітарних та точних наук. Розглянуто та піддано критиці класичну концепцію раціональності як редукцію сприйняття фізичного світу. Окреслено ознаки та специфіку гуманітарного знання. Досліджено філософську основу методології науки як інструмента включення діючого суб'єкта у структуру наукового дослідження. Обґрунтовано роль діючого суб'єкта як субстанційного начала наукового пізнання. Розглянуто науку в контексті свободи творчості індивіда та продемонстровано фундаментальну важливість антропного принципу формування науки. Зазначено присутність та вплив нерациональних чинників у здійсненні наукового дослідження та побудові наукових теорій.

У межах розгляду концепції класичної раціональності охарактеризовано науковий світогляд як основу європейської культури. Досліджено вплив нерациональних культурних чинників на становлення науки як ідеалу об'єктивної картини світу. В контексті методології науки обґрунтовано на прикладі гуманітарних наук необхідність імплікації антропологічних установок суб'єкта дослідження у структуру наукового знання.

Ключові слова: філософія, наука, методологія науки, раціональність, посткласична наука, гуманітарна наука, індивід, класична раціональність, культура, суб'єкт пізнання, об'єкт пізнання.

Численні вияви кризи реалізації проєктів просвітництва та гуманізації, наростаюча гострота глобальних проблем, негативізм у питаннях міжкультурної комунікації стали поживною основою поширення песимістичних ідей, причому в усіх сферах духовно-інтелектуального життя Європи. Ідеї «кінця», «фіналізму» в оцінках перспектив цивілізаційного поступу культури «перекинулися» й на прогнози щодо майбутнього науки. Крім того, поширення ідей нігілізму в суспільному житті та гносеологічного релятивізму стали фундаментом для критики перспектив розвитку науки, сумнівів стосовно гносеологічної перспективи ідей та концептів щодо понять закону причинності, істини. Критичне ставлення до когнітивних та соціальних традицій науки загалом та раціоналізму як цінності та способу самореалізації європейської культури зокрема відбувається на тлі сумнівних з погляду наукової строгості та аргументованості псевдопроєктів з претензіями на остаточне вирішення всіх наукових і культурологічних питань, нерідко «замішаних» на містичних реаліях і трансметафізичних ілюзіях.

Набагато важливіше і такою ж мірою настільки ж складніше виявити особливий культурологічний зміст і соціоантропологічні виміри науки як раціоналістичного способу освоєння світу та сенсоутворюючого чинника розвитку європейської цивілізації.

Тут особливу увагу треба звернути на антропологічний поворот в інтерпретаціях суті науки, яка з другої половини ХХ ст. почала активно долучати до своїх раціоналістичних побудов нові чинники – суб'єктивні, холистські та позанаукові.

Зауважимо, що постнекласичний образ науки не лише не конфронтує з позанауковим знанням, а й активно інтегрує гуманітарне знання та взаємодіє з іншими формами раціональності, які характерні для релігії, міфу, мистецтва, повсякденності. В контексті такого підходу варто звернути увагу на те, що серед багатьох визначень людини як «розумної», «технічної», «предметно-діяльної», «гуманної» необхідно виокремити і ще одне імпліцитне визначення людини – «людини, що пізнає».

Визначаючи науку як особливий теоретико-пізнавальний спосіб освоєння світу, треба констатувати два моменти. По-перше, сучасна наука є конгломератом різного роду наукових дисциплін і галузей знань, комплексних та проблемно-орієнтованих наукових досліджень, видів та рівнів наукового знання. Наука становить сукупність природничих, математичних, соціально-гуманітарних і технічних наук. Усі вони суттєво відрізняються за об'єктно-предметними характеристиками, методологічними особливостями понятійного апарату. По-друге, попри таку різноманітність науки та наукового знання, особливий статус у структурі наукового пізнання мають науки соціогуманітарного спрямування, предметом аналізу яких є суспільство та людина у сукупності соціокультурних зв'язків та зумовленостей, принципів і гуманістичних сенсів. У соціогуманітарному пізнанні його об'єкт становлять суб'єкт і суб'єктивна реальність. Причому невід'ємною характеристикою є те, що об'єкт не лише пізнається, а й одночасно оцінюється як соціокультурна дійсність відповідно до певних норм, еталонів, традиційно сформованих цінностей.

У рамках нашого дослідження особливого інтересу набуває звернення до теми раціональності як цінності та способу творення і розвитку європейської культури, наукової раціональності як своєрідної важливої складової частини пізнання та свідомості, науково-технічного прогресу. Адже проблеми раціоналізму як філософського принципу організації життєдіяльності людини і суспільства, пізнавальних та перетворювальних практик, раціональності знання були та залишаються важливими у філософії, пріоритетними у філософії науки.

Раціональність історично інтерпретувалася передусім як доцільність, впорядкованість, логічна несуперечливість, причинно-зумовленість, продуктивність у пізнавальній чи предметно-перетворювальній діяльності. Проте історично первинно сформована концепція раціональності як універсально-незмінного розуму та такої ж консервативної природи позбавляла суб'єкт самоактивності та автономії свободи вибору. Така домінуюча класична парадигма раціональності гносеологічної та епістемологічної проблематики в ХХ ст. під тиском динамічних змін у методологічній свідомості науки, нових філософських викликів щодо осмислення (інтерпретації) нових наукових практик, а також розвитку природничих та математичних наук виявила свою обмеженість та, що найголовніше, неповноту. Передусім ідеться про актуалізацію культурно-історичних та філософсько-антропологічних вимірів раціональності, розкриття одновимірності, обмеженості, а отже, й об'єктивної неповноти принципу елімінації персональних та інструментально засобових чинників з процесу та результатів пізнання. Крім того, варто пам'ятати, що раціональність ідейно живиться та виростає в «обіймах» стихії своєї протилежності – ірраціональності, а точніше, сфери нераціональності. Саме некласичний та постнекласичний типи раціональності апелюють до соціокультурних та історичних передумов, до засобів (методів) і суб'єктів пізнавальної діяльності, залучення нераціональних чинників у наукове пізнання.

Отже, сучасний етап розвитку науки виявляє особливий та органічний зв'язок науки з іншими формами та способами освоєння світу, наукового та позанаукового знання.

Водночас, на відміну від інших способів пізнання світу, лише для науки характерне предметне й об'єктивне ставлення до нього. Також наука не вичерпує і потенційно не в змозі вичерпати зміст культури, а дає лише свій понятійний зріз багатоманітної та багатогранної реальності, яка тільки у взаємодії з іншими способами пізнання – філософією, мистецтвом, релігією, мораллю та культурною творчістю – здатна (в ідеалі) претендувати на системно-цілісне освоєння світу. У такому контексті на особливу увагу заслуговують дослідження соціокультурної зумовленості наукового пізнання й аксіологічного потенціалу науки, її метафізичних (онтологічних) і методологічних основ.

Аналізуючи специфіку науки нашого часу, треба сфокусуватись насамперед на процесі посилення її теоретизації та інституювання різноманітних теоретико-методологічних підходів не лише в різних галузях науки, а й навіть в одній або суміжних наукових дисциплінах. Нині йдеться про плюралізм методологій, що стимулює процес розмивання образу цілісної науки.

Крім того, на особливу увагу заслуговує тема об'єктивності наукового знання, тобто здатності науки інституювати (добувати) об'єктивно-істинне знання, яке нині часто піддається сумнівам, передусім у контексті філософсько-методологічних проблем квантової механіки та (на чому ще рідко акцентують) соціально-гуманітарного пізнання. Цікаво та симптоматично: щоразу, коли наукове пізнання стикається зі здавалося б невіршуваними питаннями гносеологічного чи світоглядно-методологічного характеру, виникає потреба філософсько-методологічного обґрунтування «вічних проблем». Зокрема, це питання об'єктивності наукового знання, наявності універсальних норм та ідеалів науки, які відділяють, демаркують її від інших форм освоєння світу. Зауважимо, що, попри кардинальні відмінності природничих, гуманітарних і технічних наук, вони виявляють подібність, універсальність пізнавальних практик. Як приклад наведемо ймовірно-персоналістську зумовленість об'єктивного процесу пізнання у квантовій механіці й гуманітарних науках, хоча їхнє стратегічне спрямування та методологічна своєрідність очевидно відмінні: перша прагне пояснити, другі – зрозуміти та сприйняти.

Абсолютизація значення і ролі наукової раціональності витіснили та знівелювали розгляд питання про сутність та функції ірраціонального, його взаємозв'язок зі сферою раціонального. Вузько раціоналістичний образ науки виявився не лише абстрактним, а, по суті, неточним, одновимірним і тому, можливо, й неправильним. Цілком обґрунтовано розглядати раціональні смисли ірраціонального та інтенції ірраціонального в раціональному. Такий погляд допомагає аналізувати науку як своєрідну духовно-інтелектуальну практику саме людського призначення, що виявляє людиновимірність науки як асимптотичне поєднання ірраціональних і раціональних чинників, дає підстави інтерпретувати її як атрибутивно-субстанційний вимір незавершувального сходження людини до самої себе у процесі її віднаходження в бутті.

Саме у наш час особливо чітко простежується предметне поєднання зусиль філософії та науки не стільки в об'єктивному пізнанні закономірностей природного та соціального світу (істин буття, вирішенні складних гносеологічних та методологічних проблем), скільки у повороті до антропологічної проблематики у різних її вимірах. Тобто науку розглядають як властиво людську здатність і чинник вияву людських пізнавальних можливостей, як сутнісний вияв власне людського духовного феномена.

Загалом погоджуючись із таким способом аналізу, звернемо увагу на дещо інший зріз цієї проблеми. Річ у тім, що людина є настільки людиною, наскільки у ній постійно присутня креативна та незникаюча здатність виходити за межі існуючого, творення не просто іншого світу, а пізнавальної екзистенції. «Саме у пізнанні як способі залучення до істини – надособової, необхідної, яка наділяє реальною могутністю, – людина (Нового часу)

усвідомлює себе такою, що відбувається, здійснюється. Пізнавати – а для цього перетворити все навколо себе та всередині себе на об'єкт пізнання (перетворити, тобто все «всередині» на дещо «навколо») – означає виходити зі світу суб'єктивних вигадок і входити у самотуття, означає самому збуватися. Об'єктивація всього, що мало інтимний сенс, героїчно послідовна аналітика, об'єктивність як міра неупередженості, теоретичного безкористя, самовіддане мучеництво та мужність дослідника, – усе це риси того, що можна було б назвати науковим етосом та внутрішньою екзистенціальністю пізнавального розуму» [1, с. 77]. Якщо науковий розум розкриває об'єктивність буття як форму та місцезнаходження людини, то пізнавальна екзистенція виявляє іманентне призначення суб'єкта віднаходити, відчувати себе, свою необ'єктність у віднайденому та відчутному чужому (ворожому) світі, який протистоїть людині. Тож призначення філософії полягає в тому, що вона не претендує лише на функцію наукового розуму, а, народжуючи філософію екзистенційності, має слугувати синтезу раціоналізму та пізнавальної екзистенції.

Наука, за М. Гайдегером, як своєрідне «накидування», певна схематизація природи є загалом способом виявлення буття [6, с. 159–160]. Це своєрідне «накидування» (за своїми витоками) – один із можливих актів людини, укорінених в її екзистенції. Саме з цієї внутрішньої характеристики людини і можлива наука як така. Науку треба розглядати не тільки та не стільки як засіб освоєння світу та специфічний спосіб його пізнання. Це передусім постава людини, одна з іманентних можливостей її екзистенції та водночас вільний вибір способу буття. Саме тому осмислення науки є також й осмисленням однієї з можливостей нашого буття, інтерпретацією людиною себе та зовнішнього світу.

Філософія поряд з іншими формами освоєння світу є насамперед теоретичним відношенням до світу. Проте зміст та специфіка філософії не вичерпується сутністю теоретичного відношення, а включає також персоніфіковано-особистісне бачення світу в контексті певного історично-культурного процесу. Крім того, філософія є реальною предметною відповіддю на проблему пізнання людини. Тобто філософія виконує функції самопізнання, забезпечує неперервний рефлексивний процес в освоєнні людиною світу та самої себе, а найголовніше – прагне дати відповідь на питання про людське в людині, її призначення та смисложиттєві цілі, виявити механізми творення та цінності культури як духовно-предметної сфери буття людини і людства.

Філософія вже у часи античної культури продемонструвала свою теоретико-раціоналістичну форму, що виявляє характеристику науковості. Раціоналізм став визначальною характеристикою європейської культури. Тож культура – це те, що ми знаємо про світ та фіксуємо у формі знання, це спосіб раціоналістичного його освоєння та побутування в ньому. Отже, в культурному бутті ми детерміновані не тільки знанням (хоча воно й визначає як соціо-природна детермінація ніші наших актуальних та потенційних можливостей), а й цінностями та духовними потребами, які становлять власне метафізичну сутність людського як такого. Прерогатива ж людини як вільної істоти – вибирати, надавати перевагу тим або іншим цінностям, світоглядним установкам та способам побутування. Тобто філософія імпліцитно містить у собі запит на людину як вільну в своєму виборі соціальну обітницю – вона визначає «приреченість» людини бути такою та мати культурницьку перспективу власне у стихії свободи.

Отже, свобода як атрибут реального буття не абстрактної, а конкретної людини дається їй у процесі сходження до самої себе, тобто в процесі самопізнання себе та світу. В результаті людина свідомо, на основі пізнавального та освоєного, формулює цілі та утверджує у своєму житті певні цінності. Тобто, вибираючи з-поміж необхідності слідування певним закономірностям світу як об'єктивній необхідності та потребою реалізації певних

соціально вмотивованих суб'єктів діяльності вартостей, людина стає справді творчим чинником. У діалектичному поєднанні закону та цінностей людина виявляється як творча особистість. Вона перетворює світ на «царство свободи», а точніше, на царство творчої свободи. Філософія як внутрішній вимір людини, що виявляє її причетність до свободи, одночасно є виміром та здатністю надавати цій визначеності людини реально-предметної форми буття. Саме у формі творчості як спроможності пізнавати зовнішню необхідність і перетворювати її на засіб реалізації суб'єктивно інституційованих соціально значимих цілей та вартостей. Тому філософія та філософування виникає там і тоді, де і коли людина прагне вирватися із «обійм» необхідності та рутини повторюваності як невідворотності та приреченості.

Наука обґрунтовує (виявляє та конституює в теоретичні форми) зв'язки та характеристики об'єктивного світу. Саме на цій основі розкриваються перспективи прогностичного (пояснення і розуміння) та предметно-перетворювального характеру. Філософія прагне зафіксувати своє оціночне ставлення до світу також у теоретичній формі. Проте відбувається цікава метаморфоза. Пізнавальна практика стає не самоціллю філософської активності суб'єкта, а засобом за допомогою якого відрефлексовуються сутності визначеності людини як духовно-раціональної істоти. Філософія, таким чином, виступає як форма усвідомлення людиною самої себе, способом експлікації цінностей буття в процесі вільного творчого вибору людини.

Індивідуально-персоніфіковане освоєння світу людиною, орієнтуючись на конкретний досвід, об'єктивно дезінтегрує прагнення до цілісного охоплення світу. Проте з такою ж об'єктивністю власне філософський дискурс у багатоманітності одиничних конкретних практик виявляє ціле, загальне як реальність людського буття у багатоманітності форм його існування. Крім того, універсальне у цих індивідуальних практиках, яке може бути оцінене як загальний принцип людського буття, є її раціональність як предметного способу освоєння людиною світу та форма існування самосвідомості суб'єкта. Останній самовизначається у процесі креативно-вільної, духовно-перетворювальної діяльності.

У контексті такого аналізу наголосимо, що філософія не просто конкурує з іншими формами пізнання й освоєння світу, а виводить людину на орбіту пізнавального, самоусвідомлювального та перетворювального творця, який виявляє здатність самоініціації як самонароджуваності з можливого небуття. Філософія, ставши лоном раціоналізму, а згодом отримавши «заслужену вдячність» від науки, перебувала у диспозиційному протиставленні, зокрема, до позитивізму й екзистенціалізму, які лише нині виявляють свою теоретико-світоглядну повносправність як окремішні філософські самовизначення.

Отже, ці два устремління на означення сутнісних і граничних основ буття виявляли та виявляють не стільки існування двох зрізів культури, скільки існування різних, співіснуючих культурницьких засад життєдіяльності людини та суспільства. Основна відмінність між власне науковим та філософським пізнанням полягає передусім у тому, що для наукового мислення визначальною характеристикою є об'єктивність із максимальною (якщо не повною) елімінацією суб'єктивно-персоналістських ознак. Для філософії ж завдання полягає не стільки у тому, щоб знати, зафіксувати універсально-об'єктивні характеристики світу, скільки в іншому: як осмислити, оцінити, персоніфікувати об'єкти, «захопити», «пережити» пізнавальне крізь призму особистісного та таким своїм переживанням, увагою до світу відкрити безмежні потенції можливостей буття та невичерпних можливостей та сутнісних визначеностей світу, власне людського, його горизонти вдосконалення.

У процесі визначення в науці рівня її філософських передумов варто звернути увагу на функцію філософського знання як опосередковуючого – сполучної ланки з іншими можливими формами пізнання світу, що продукують (за усталеною термінологією)

позанаукове знання. По суті, взаємодія різних способів осягнення світу і становить такий феномен, як людська культура, зумовлюючи об'єктивну необхідність взаємозв'язку науки та філософії, а ширше – наукового та позанаукового знання.

Розглядаючи науку взагалі, дослідники найчастіше беруть за взірць природничу науку. Йдеться про те, що на основі такого наукового знання можна не лише розкрити сутність явища, пояснити його, а й прогнозувати, розраховувати і навіть керувати ним. Це переконання ґрунтується на тому, що об'єкт цих наук – природні процеси, а тому завдання природознавства – сконструювати теоретичну модель природних процесів. Однак в інших науках ціннісні орієнтації не зовсім, а радше зовсім не збігаються з подібною парадигмальною установкою на так звані байдужі до практично-перетворювального використання набутих наукових знань про дійсність, побудову теоретичних моделей природної дійсності з утилітарно-прагматичною метою її використання. Причому сором'язливо (або зверхньо-байдуже) оцінюють технічне знання, технічну науку загалом. У кращому разі її зачисляють до сфери прикладної науки. Потрібно також розглядати і соціально-гуманітарні науки, завдання яких, можливо, не стільки в прогнозуванні перебігу процесів дійсності, скільки в розумінні досліджуваного явища та поясненні сутності, «виміру» його людиноподібності, виявленні до нього суто людської прихильності або відсторонення від нього.

У цьому контексті треба пам'ятати, що природнича наука створювалась у межах новоєвропейського проекту – оволодіння енергією та безмежними можливостями природи. Початок реалізації цього проекту – філософія науки Галілея з його установкою на дослідне експериментування, передусім математичне експериментування. Саме так формувався ідеал сучасної природничої науки – на основі теоретизування й експериментування.

Попри багатоманітність векторів та особливостей еволюції природничих наук, в їхньому полі можна виокремити той інваріант розвитку, який, по суті, становить наступність, традиційність у їхньому поступі. Йдеться про інваріант сутнісного виміру, який можна назвати, на думку В. Розіна, «генетичним ядром науки». Воно містить у собі: установку на пізнання з домінуючою тенденцією на теоретичне освоєння об'єктів; побудову категорій та ідеальних об'єктів; зведення у теорії складних об'єктів до простіших і далі – до ідеальних об'єктів; побудову на основі цих відомостей системи теоретичного знання, обґрунтування всієї побудови на основі прийнятих у певний час критеріїв науковості [4, с. 80]. Трирівнева схема науки описує саме такий її інваріант. На теоретичному рівні розвитку науки у ній вирізняють ідеальні об'єкти, теоретичні знання, теоретичні процедури (доведення, розв'язання завдань, систематизацію, побудову теорії тощо).

Генетичне ядро науки в різні історичні етапи її розвитку, очевидно, змінювалось. На сучасному етапі у межах постнекласичної науки на першому плані перебуває вимога рефлексивності наукового знання та послідовного відстоювання позиції вченого, який впливає на досліджуваний об'єкт, принципового врахування гуманітарної та соціальної природи явища, що вивчається. Загалом визначився перелік вимог до науки як спеціалізованої діяльності стосовно продукування наукового знання.

Попри істотні особливості різних етапів еволюції науки, в ній існують певні установлені тенденції та норми, незмінні інваріанти. До таких насамперед належать методологічні принципи, які, по суті, відіграють роль субстанційної основи, наскрізного архетипного чинника генетичного ядра науки.

Доцільно звернутись до експлікації таких принципів у фізиці, оскільки саме у цій сфері науки теоретико-методологічні розвідки мають вагомий результат – окремі з них набули статусу загальнонаукових здобутків. До них зазвичай зачисляють принципи збереження, математизації, причинності, відповідності, спостережуваності, симетрії, простоти.

Очевидно, що деякі з них мають досить загальний, самоочевидний характер (принципи математизації), а інші занадто вузькоспеціалізовані (принципи доповнюваності) чи неконкретні (принципи простоти). Однак історія науки продемонструвала їхнє важливе методологічне та евристично-узагальнювальне значення не лише в галузі природничої науки, а й науки загалом. Це засвідчують праці природодослідників та математиків (Н. Бор, М. Борн, В. Гайзенберг, Е. Шредінгер, М. Планк, А. Айнштайн, В. Паулі, Д. Вілер, Р. Фейнман, С. Гокінг) і філософів-методологів та істориків науки (Ф. Франк, Р. Карнап, К. Поппер).

Згадані методологічні принципи нерідко жорстко критикують. І це закономірно, оскільки не існує іншої практичної можливості експлікації універсальних або принаймні досить загальних епістемо-методологічних принципів організації та еволюції теоретичного знання. Лише реальна наукова творчість як спосіб порозуміння зі світом – єдино можливий спосіб віднаходження фундаментальних, сенсоважливих для науки методологічних принципів, які виконують вагомую структурно-утворювальну й евристично-регулятивну роль у науці. Найповніше згрупував ці методологічні принципи М. Овчинников, систематизувавши їх у три групи: народжуючі принципи (симетрії, збереження, доповнюваності); принципи об'єднуваності (математизації, відповідності, єдності); цілепокладаючі принципи (пояснення, простоти, спостережуваності) [3, с. 5–25].

Серед пріоритетних проблем філософії науки чільне місце посідає також питання з'ясування норм та ідеалів розвитку науки – своєрідних її інваріантних імперативів, які задають цілісність історії науки, демаркують наукове знання від інших форм та способів освоєння світу. Варто зауважити, що експлікація норм науковості, як і її ідеали, не може зазнавати жорстко однозначного визначення вже за природою таких конструктів. У цьому контексті йдеться радше про теоретичні концепти як ідеальний взірць – на його досягнення спрямоване наукове пізнання як актуального, але нескінченного в досягненні інваріанта, своєрідної потенції нескінченності. Очевидно, що логічними дедуктивними операціями неможливо редукувати ідеальні зразки науковості до конкретних форм знання. Сконструйовані ідеали та норми науки впливають на її розвиток, передусім через особистісний вимір наукового пізнання – інтуїцію та психічно-ціннісні установки вченого. Саме завдяки їм відбувається прорив за межі усталених, загальноновизначених парадигм розвитку науки на інший, вищий щабель сутнісно-теоретичного освоєння світу, перехід від інтуїції до логіко-теоретичних конструктів, від емпірії до теорії.

С. Кримський цілком обґрунтовано вказує на обмеженість «вертикальної» моделі пізнавального процесу, сутність якого зводилась до лінійного сходження від чуттєво-емпіричного до теоретичного мислення, а від нього – до практики. Адекватним аналогом пізнавального процесу в сучасній неklasичній гносеології, на думку вченого, є поєднання двох моделей – «вертикальної» з «фронтальною». Сутність останньої визначена тим, що «чуттєво-емпіричне та теоретичне з двох боків (нібито «двома руками») охоплюють досліджуваний об'єкт. У центрі цього «фронтального пізнання» перебуває творча активність інтуїції, продуктивна уява, символічні форми, категоріальні матриці синтезу емпіричного й теоретичного, здатність наочно-гносичного та мовного моделювання. Адже у неklasичній науці потрібно враховувати теоретичну навантаженість емпіричного бачення, бо її предметом є абстрактні об'єкти, які набувають чуттєво-наглядної фіксації лише за відповідного теоретичного розгляду можливостей їхньої операціоналізації» [2, с. 73]. Тобто у «фронтальній» моделі особливо акцентується на посередній зоні, в якій пізнання замикається на суто людському, екзистенційно-ментальному вимірі, охоплюючи всі вияви творчого духу – від інтуїції та творчої уяви до абстрагування та символізації.

У типологічному сенсі зазвичай вирізняють три основні й рівноправні ідеали науки: античний, природничий, гуманітарний. Для першого ідеалу науки, зазначає В. Розін,

«зразками були античні науки («Начала» Евкліда, «Фізика» Арістотеля, праці Архімеда), для другого – природничі науки (передусім фізика Галілея та Ньютона), а також математика Нового часу, для третього – гуманітарні науки (історія, літературознавство, гуманітарно орієнтована психологія, мовознавство), нарешті, для ідеалу соціальних наук, який формується, зразками є певні соціальні та суспільні науки...» [4, с. 79–80].

Очевидно, тут не вистачає технологічного дискурсу – мови про ідеал технікознавства, для якого визначальним є принцип інтегративного конструктивізму (інтегративного поєднання природничо-наукових закономірностей та соціальних пріоритетів і цінностей з творчою активністю суб'єкта). Однак, попри всі ці відмінності й специфічності кожного з названих ідеалів науки, варто погодитись з уже наведеною аргументацією В. Розіна, що існує певний методологічний інваріант науковості, своєрідне «генетичне ядро науки». Причому йдеться не лише про природничі науки, а про науку загалом, у тому числі й про соціально-гуманітарні та технічні науки. Тому цілком логічно розглядати питання про генетику науки – ті парадигмально-інваріантні сутності, які імперативно вирізняють і відокремлюють науку як таку від усіх інших інтелектуально-духовних практик.

Серед інших чинників у генетичному ядрі науки принципово важливою (визначальною для наукової діяльності) є установка на пізнання, встановлення істини. Її реалізують завдяки своєрідному теоретичному інструментарію, конструюванню ідеальних об'єктів та концептуальних схем, обґрунтуванню всієї теоретичної системи згідно з певними критеріями науковості. Згадана установка спрямовує на отримання не будь-якого знання, а власне наукового, тобто такого, що відповідає критерію об'єктивності.

Отже, наука в епоху Нового часу продовжує традицію, закладену в Античності, – прагнення до істинного (об'єктивного) знання. Однак змінюється уявлення про природу, яку тепер вважають невичерпним джерелом енергії та сировини. Тому в цільовій орієнтації науки пріоритетне місце починає посідати її практична цінність – відкриття можливостей новою силою й енергією, що має природа. Тепер до генетичного ядра науки належать принцип практичної (прагматичної) цінності науки, тобто процедури експериментування, які забезпечують засобами емпірії підтвердження адекватності теорії, та відповідні процедури доведення теоретичного знання до можливостей його інженерного (практичного) використання. Тож у Новий час до теоретичної (пізнавальної) означеності науки додається й інша – практична (перетворювальна), що особливо чітко виявляється в технічній науці.

Зауважимо, що у дискусіях про критерії науковості сформувалися дві позиції – описова й нормативна. Перша прагне сформулювати реальні норми науковості на основі аналізу всієї багатоманітності наукового знання та вивести з нього певні інваріанти, своєрідні незалежні універсали науковості. Інший підхід (його найчастіше пов'язують зі школою логічних позитивістів) абстрагується від реального процесу наукового пізнання й орієнтується на конструювання окремих ідеалізованих логічних норм, до яких має прагнути у розвитку наука та які мають виконувати функцію сепарації – відчленити наукове знання від ненаукового.

Згідно з нормативною версією обґрунтування критерію науковості, такі загальні норми мають бути сформовані на основі лідерів науки (наприклад, фізики чи математики) як найрозвинутіших галузей наукового пізнання. Інші сфери науки, використовуючи напрацювання у розвинутих науках, «підтягуються» в теоретико-методологічних побудовах і вдосконалюють стиль наукового мислення. Тут ми бачимо привабливе та спокусливе фундаменталістське прагнення вчених створити єдиний апарат понять, який міг би слугувати базисом для всього людського знання, та обґрунтувати таку теорію істини, яка становила б основу концептуального ладу людського розуму [5, с. 139–145].

Очевидно, жоден із згаданих підходів не в змозі повно й адекватно вирішити проблеми критеріїв науковості. Найоптимальнішим видається інтегративний критерій, який об'єднує нормативний та описовий підходи. Діалогічне зіставлення згаданих підходів стосовно критеріїв науковості стимулювало розроблення комплексу проблем науковості загалом. З-поміж них передусім доцільно виокремити питання про істинність, актуальну цінність для розвитку науки, проблемність, предметність, обґрунтованість та системність наукового знання.

Наприкінці ХХ ст. викристалізовується тенденція, що розмиває класичну інтерпретацію ідеалу науковості, до основних чинників якої треба зачислити: важливість істинності як описово-нормативної характеристики, фундаментальну обґрунтованість наукового пізнання, принципи методологічного редуціонізму й ідею соціокультурної автономії наукового пізнання та його методологічних стандартів. Здійснюється перехід від дисциплінарно організованої форми наукових досліджень до проблемно-орієнтованих. Допускається співіснування конкретних та спеціалізованих ідеалів науковості. Усе більшої ваги в оцінці наукових теорій набуває практично-предметний чинник – можливість слугувати основою розв'язання нагальних соціально-культурних проблем.

Аналіз наявної наукової практики стосовно ідеалів і норм науковості дає підстави виокремити своєрідні підходи до їхнього конструювання, відповідно, у математичних, природничих і соціогуманітарних науках. Крім того, останнім часом активно обговорюються нормативні стандарти науковості щодо технічної науки.

Для природничих наук проблема об'єктивності й емпіричного базису є визначальною. Мета досліджень у природознавстві – встановлення об'єктивних закономірностей у природі. Пізнавальний інтерес досліджень зумовлюється не лише максимальною строгістю та довершеністю теоретичних конструктів, а насамперед прагненням реального «наповнення» теоретичних положень, їхньою спрямованістю на охоплення найширшого класу явищ та можливістю передбачення нових фактів і процесів.

У структурі гуманітарного ідеалу науковості пріоритетне місце посідають принцип активності суб'єкта пізнання та ідея розуміння. Причому суб'єктивні чинники інтерпретуються не як ненаукові, а як атрибутивні до пізнавального процесу. Потреби, інтереси, цілі та цінності є нормативними щодо науковості гуманітарного знання.

Неодноразова критика особливостей соціально-гуманітарного пізнання з позицій класичного ідеалу природознавства, для якого визначальними є точність, однозначність, строгість, активне використання математичних засобів, – очевидно непродуктивна, передусім тому, що ігнорує власне розуміння та врахування особливостей соціально-гуманітарного пізнання, для якого пріоритетне значення має робота з вивчення тексту.

Текст – це, по суті, особлива реальність, де сконцентровано визначені культурно-історичні риси епохи та духовно-інтелектуальні виміри особи. Важлива риса гуманітарного пізнання полягає в тому, що текст «відчитується» у певному контексті, який задає поле можливих інтерпретацій. Саме тут закладаються потенційні межі такого поля. Процедури розуміння передбачають «вживання» засобом тексту в духовний світ особи та певної культурно-історичної епохи, що становить ще одну рису соціогуманітарного пізнання – діалогічність. Вона не тільки не передбачає суб'єктивності як такої, а вводить її як засіб (зіставлення ідей) у розкриття, інтерпретацію текстових сутностей.

Персоніфікованість у соціально-гуманітарній сфері науки виражається насамперед вибором ціннісної матриці інтерпретаційного процесу, що, безумовно, має раціональний характер у поєднанні з прагненням зафіксувати унікальну неподібність у досліджуваних явищах. Ціннісний підхід задає особливий «фрейм», усередині якого суб'єкт пізнання

прагне об'єктивно досліджувати той чи інший феномен. Саме у науково-гуманітарному пізнанні досліджуваний об'єкт виокремлюється, проблематизується та пояснюється з позицій та цінностей, визначених суб'єктом пізнання. Наявність суб'єктивного чинника не понижує планку науковості гуманітарного пізнання, а, радше, виявляє його специфіку – можливості й правомірності різних пояснень, розумінь та інтерпретацій духовно-культурних явищ різними вченими. На подальших стадіях пізнавального процесу цей так званий суб'єктивізм реалізують за об'єктивними методами і формами. Розглядають процедури проблематизації, побудови ідеальних об'єктів, емпіричної перевірки, пояснення та, у підсумку, інтерпретації. Зокрема, раціональність пізнання досягають активною асиміляцією загальнонаукових методів, засобів і підходів, органічно поєднуючи їх із герменевтичною практикою. Отже, методологічна своєрідність об'єкта гуманітарного пізнання полягає в тому, що він витворюється у процесі тлумачення текстів і формування теоретичного обґрунтування інтерпретації в межах ціннісно-світоглядної парадигми дослідника.

Загалом тенденція персоніфікації (індивідуалізації) залишається визначальною характеристикою гуманітарного пізнання. Однак генералізуючий процес формування узагальнювальних закономірностей стає все помітнішим, набуваючи передусім ознак поглиблення теоретизації гуманітарної науки. Гуманітарна наука в епоху глобальних проблем прагне не лише слугувати засобом інтерпретації та розуміння соціокультурних феноменів, а й виявляє потенціал теоретичного та нормативного базису конструювання моделей, їхнього опредметнення у соціальній дійсності. Гуманітарне пізнання орієнтоване не тільки (а, можливо, і не стільки) на теоретико-описові завдання (покликане не лише до інтерпретаційних функцій), а й прагне «висловитись» щодо ідеалів цивілізаційного поступу. Ймовірно, саме тепер (як не згадати І. Канта) гуманітарне мислення спрямоване не стільки на те, щоб виводити закони (норми) з дійсності, скільки на конструювання та пропонування їх як гуманітарних імперативів та проєктів. Згідно з кантівським ідеалом науковості, математику та природничі науки розглядають загальними формами наукового знання, а завдання науки вбачається виключно у пошуках універсально-всезагальних закономірностей. На противагу такому підходу гуманітарний ідеал науковості здійснює поворот у пізнанні від загального до одиничного, індивідуального.

Принципово важливою особливістю гуманітарного пізнання є установка на ціннісні орієнтації суб'єкта, його належність до тієї ж реальності, яка стала об'єктом пізнання. Гуманітарне пізнання, якщо й встановлює істини, то воно означає, що суб'єкт досягнув розуміння гуманітарної сутності дійсності, виявив у ній певний ціннісний сенс. Надаючи смислової означеності реальності у процесі гуманітарного пізнання, суб'єкт, по суті, здійснює її оформлення. Тобто пізнання дійсності тут сприймається як її конструювання.

У цьому контексті варто провести паралель з особливістю пізнання мікросвіту, де суб'єкт визначається не просто як активна, а передусім як конструктивно-творча соціальна одиниця. Це не метафоричне порівняння, адже суб'єкт пізнання мікросвіту визначає і процес, і результат процесу пізнання. Загалом у цьому відображена загальнонаукова тенденція пошуку та становлення «нової раціональності», для якої суб'єкт не є зовнішнім нейтральним спостерігачем. У процесі пізнання враховуються не лише особливості засобів пізнання, а й ціннісно-цільові установки його суб'єкта, експлікується зв'язок цільових внутрішніх установок наукового пошуку із соціальними цінностями. Так відбувається гуманітаризація науки – гуманітарний чинник справляє все більший вплив на природничо-науковий та технологічний дискурс у сфері визначення ним системи наукових пріоритетів і антропологізації науково-технічної раціональності.

Суб'єкт гуманітарного пізнання на основі та відповідно до світоглядно-ціннісних установок «аналізує привласнення» соціально-гуманітарного процесу або явища, виявляючи

та виокремлюючи у ньому певний аспект чи фрагмент, який, на думку дослідника, позначений індивідуально-авторським, особливим визначенням у гуманітарній традиції. По суті, тут відбувається конструювання нової гуманітарної ситуації – з реального досліджуваного гуманітарного об'єкта виокремлюється не універсально-всезагальна його характеристика, а специфічно ціннісна в об'єкті. Цю функцію покладено на суб'єкт. Він ніби стає співавтором сутності гуманітарного об'єкта, оскільки його вустами об'єкт виказує свої неповторні, індивідуальні значення. Виокремлена важлива характеристика дійсності, що суб'єктивно-ціннісно інтерпретується та пояснюється, остаточно фіксується у текстах. Саме вони – тексти – становлять емпіричну основу подальшого гуманітарного аналізу й теоретизування.

Як результат мисленнєвої діяльності щодо зафіксованих текстів, із певних ціннісних установок та наявних напрацювань у цій галузі гуманітарної науки формулюються ідеальні об'єкти гуманітарної науки. «До вже побудованих ідеальних об'єктів у гуманітарній науці використовують стандартні процедури: емпіричну верифікацію, зведення нових випадків до вже вивчених, перетворення (розкладання складних ідеальних об'єктів на елементи та простіші ідеальні об'єкти, а також зворотний синтез), проміжкове вивчення. Це дає змогу отримати нове теоретичне знання, моделювання (вже за межами теорії), систематизацію та ін.» [4, с. 82].

Особливо наголосимо, що гуманітарне знання не відсторонене від свого об'єкта, а відносяться до нього активно, задаючи тип і спосіб його існування. Спрямування такого впливу досить визначене – «сприяти культурі, розширяти можливості людини висувати «перешкоди» усьому тому, що руйнує чи понижує культурний потенціал людини» [4, с. 82].

Лише здійснюючи таку траєкторію, такий суб'єктивований маршрут, індивідуально-особисте набуває (або може набути) ознак універсально-всезагального у гуманітарній сфері пізнання й освоєння дійсності. Один і той самий об'єкт гуманітарного пізнання може стати основою множини предметних гуманітарних конструкторів. Річ у тім, що такий об'єкт потенційно багатовимірний. Це зумовлене поглядами (ціннісними установками) дослідника – у співтворчості з дійсним об'єктом аналізу він виокремлює, проблематизує смислові визначеності у сконструйованому в такий спосіб предметі інтерпретації.

У контексті такого розгляду можна провести паралель з особливістю дослідження технічного об'єкта. У найзагальнішому сенсі знання природничих наук становлять основу для визначення предметних структур перебігу природничо-наукових закономірностей і конструювання моделі технічного об'єкта. Причому, як зазначалось, у ньому інтегруються соціально-гуманітарні й природничі сутності. Тому саме цей момент відкриває можливість конструювання різноманітних технічних об'єктів залежно від соціально-гуманітарних установок і способу використання (опредметнення) природничих закономірностей.

Отже, пізнати істину світу – значить пізнати й автентичний світ людського буття, імперативи та можливості людського розуму, який не тільки демонструє свої гносеологічні перемоги, а й постійно виявляє свої горизонти та обмеженості. Наука – найпотужніший мутагенний чинник в історії людства. Проте розум породжує не тільки світло істини, а й нерідко є джерелом помилок і химер. Єдиною основою розуму є постійно народжуване, оновлюване та пульсуюче в єдності стабільності та змінності реальне буття людини.

Список використаної літератури

1. Ахутин А. Экзистенция познания. *Философия науки в историческом контексте* / Под ред. А. Печёнкина. Санкт-Петербург : РХГИ, 2003. С. 73–100.
2. Кримський С. Запити філософських смислів. Київ : ПАРАПАН, 2003. 240 с.
3. Овчинников Н. Принципы теоретизации знания. Изд. 2-е, стереотипное. Москва : КомКнига, 2005. 216 с.

4. Розин В. Типы и дискурсы научного мышления. Изд. 4-е. Москва : URSS, 2019. 248 с.
5. Тарский А. Истина и доказательство. *Вопросы философии*. 1972. № 8. С. 136–145.
6. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. Москва : «Гнозис», 1993. 333 с.

SCIENTIFIC RATIONALISM: PHILOSOPHICAL DIMENSIONS

Volodymyr Melnyk

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article presents a philosophical analysis of science and methodology of science as the main factor in the formation of social rationality. The methodological discrepancy between classical and postnonclassical concepts of rationality is considered. The main conceptual differences in the interpretation of scientific knowledge by postclassical and postnonclassical types of rationality are outlined. The methodological bases of differentiation of humanitarian, mathematical and natural science knowledge are also analyzed. The influence of the subject of research on the formation and implementation of scientific research within the humanities and exact sciences has been studied in the context of methodology of science. The classical concept of rationality as a reduction of perception of the physical world is considered and criticized. The features and specifics of humanitarian knowledge are outlined. The philosophical basis of the methodology of science as a tool for including the actor in the structure of scientific research is studied. The role of the acting subject as a substantial principle of scientific knowledge is substantiated. Science in the context of individual freedom of creativity is considered and the fundamental importance of the anthropic principle of science formation is demonstrated. The presence and influence of irrational factors in the implementation of scientific research and construction of scientific theories is illustrated. Within the consideration of the concept of classical rationality, the scientific worldview as the basis of European culture is characterized. The influence of irrational cultural factors on the formation of science as an ideal of an objective picture of the world has been studied. In the context of science methodology, the need to imply the anthropological attitudes of the subject of research in the structure of scientific knowledge on the example of the humanities is considered.

Key words: philosophy, science, methodology of science, rationality, postnonclassical science, humanities, individual, classical rationality, culture, subject of cognition, object of cognition.

УДК 140.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.2>

СВІТОГЛЯДНА КУЛЬТУРА ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНСТРУКТ І ЇЇ СПЕЦИФІКА В ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Руслан Васильченко

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України, 3, 61001, м. Харків, Україна*

Олександр Данильченко

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України, 3, 61001, м. Харків, Україна*

Статтю присвячено вивченню проблем формування світоглядної культури в добу глобалізації. Здійснено аналіз наукових джерел щодо теоретико-методологічних передумов для розробки теоретичного конструкту світоглядної культури.

Констатовано, що проблема світоглядної культури в добу глобалізації ще не стала самостійним предметом філософсько-освітніх досліджень.

Розглянуто різні смислові аспекти поняття «культура». Викладено нашу думку щодо вживання поняття «світоглядна культура» та запропоноване наше визначення вказаного поняття.

Зазначено, що затребуваність теоретичного конструкту світоглядної культури ми вбачаємо в тому, що він дає змогу осмислити світогляд людини і суспільства в їхній цілісності і взаємозв'язку, якості та змістовності, функціональних взаємозв'язках з іншими підсистемами загальної культури людини і суспільства, загальної культури, тим самим виявити конструктивний чи деструктивний потенціал того чи іншого ідеального типу світогляду для розвитку людини, суспільства, цивілізації.

Наведені функціональні характеристики світогляду і його компонентів.

Викладено і обґрунтовано нашу думку стосовно того, що процес формування цілісного світогляду, в принципі, не може бути завершеним. Констатовано, що світоглядна культура має бути розглянута не як статичне утворення, а як утворення принципово динамічне, що характеризує здатність особистості до самовдосконалення з урахуванням нових умов і вимог соціокультурного життя.

У процесі узагальнення проаналізованих смислових контурів світоглядної культури як теоретичного конструкту з урахуванням її специфіки в добу глобалізації запропоноване визначення поняття «світоглядна культура».

Зазначено, що системно-теоретичний аналіз формування світоглядної культури в добу глобалізації передбачає не тільки розробку відповідного теоретичного конструкту, що відображає внутрішні структурно-функціональні взаємозв'язки предмета осмислення як цілісної системи, а й розгляд цього предмета як цілісної проблеми, що потребує практичного вирішення.

Ключові слова: культура, світогляд, світоглядна культура, світоглядна культура в добу глобалізації, теоретичний конструкт світоглядної культури у добу глобалізації.

Постановка проблеми. Можна констатувати, що проблема світоглядної культури в добу глобалізації ще не стала об'єктом ретельної уваги з боку науковців. Залишається малорозробленим сам теоретичний конструкт світоглядної культури. Увага дослідників переважно зосереджується або на загальних дослідженнях щодо взаємодії культури і особистості в контексті дослідження інших філософських проблем (М. Абаньяно, Т. Адуло,

Л. Баткін, О. Больнов, М. Бердяєв, Є. Бистрицький, В. Біблер, В. Іванов, М. Гайдеггер, Й. Гейзінга, Дж. Дьюї, О. Золотухіна-Аболіна, М. Каган, С. Кримський, В. Лозовой, Г. Марсель, В. Малахов, М. Мамардашвілі, А. Моль, Х. Ортега-і-Гассет, І. Степаненко, Ч. Тейлор, А. Швейцер, В. Шинкарук, В. Табачковський, Л. Шестов, К. Ясперс та інші), або на спеціально наукових дослідженнях окремих аспектів формування світоглядної культури особистості. Варто зазначити, що в психологічній науці були отримані суттєві напрацювання, які сягають рівня філософських узагальнень, у процесі дослідження психологічних механізмів формування культури особистості (Л. Божович, Д. Леонт'єв, Л. Виготський, О. Леонт'єв, В. Зінченко, Є. Клімов, А. Петровський, В. Петровський, К. Платонов, С. Рубінштейн та інші). Різні педагогічні аспекти формування не стільки світоглядної, скільки загальної та професійної культури особистості досліджувались низкою вітчизняних науковців, починаючи із класиків педагогічної науки (К. Ушинського, В. Сухомлинського, А. Макаренка) і закінчуючи нашими сучасниками (Ш. Амонашвілі, Ю. Бойчук, Є. Бондаревською, Н. Гриньовою, І. Зязюном, Н. Криловою, О. Микитюком, В. Лозовою, Л. Мітіною, І. Прокопенко, В. Сластьонінін, П. Щедровицьким та іншими).

Зниження теоретичної уваги до проблем формування світогляду спостерігається не тільки у філософії, але й, наприклад, у педагогіці.

Отже, дослідження поняття «світоглядна культура» та проблем її формування потребують уваги науковців.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Здійснивши аналіз дисертаційних досліджень, ми дійшли висновку, що феноменом світогляду займаються такі соціогуманітарні науки: педагогіка (54 дослідження), філософія (40 досліджень), психологія (4 дослідження), соціологія (2 дослідження), політологія (2 дослідження), історія (1 дослідження). Загалом 103 роботи.

21 педагогічне дослідження присвячено формуванню світогляду молодого людини, що навчається у вищому навчальному закладі, причому, як правило, тип світогляду пов'язаний зі специфікою вищого навчального закладу (педагогічний світогляд, інформаційний світогляд та ін.). У 10 дисертаційних дослідженнях розглядається проблема формування наукового світогляду школяра. 23 наукові праці присвячені формуванню екологічного, художньо-естетичного, природничо-наукового, еволюційно-екологічного, валеологічного тощо світогляду, як правило, засобами конкретних навчальних предметів.

І тільки 5 праць звернені до проблем цілісного світогляду, світоглядних цінностей, світоглядної позиції учнів, проте вони розглядають проблему лише в одному з її аспектів. Із 40 наукових досліджень із філософії тільки три мають безпосередній стосунок до світоглядних проблем юнацтва в нових культурно-освітніх умовах. І, зрештою, із 6 праць із психології і соціології жодна не стосується проблем світогляду здобувачів освіти.

Таким чином, необхідно звернути увагу на теоретичні проблеми, що потребують вирішення, і теоретичні труднощі, які існують на цьому шляху.

Метою статті є дослідження проблем формування світогляду сучасної людини, виявлення цих світоглядних запитів до освіти, що виникають у добу глобалізації, що своєю чергою дасть змогу перейти до розробки і застосування такого теоретичного конструкту, як «світоглядна культура в добу глобалізації».

Виклад основного матеріалу. Коли ми розглядаємо термін «культура» в сенсі «культура чогось», то можемо зосередити увагу на двох смислових аспектах. Перший стосується виділення із загальної системи культури її певної частини, певного різновиду, наприклад професійна, економічна, громадянська, політична, правова, релігійна, філософська культура тощо. Проте світоглядна культура не є окремою частиною загальної культури суспільства та не є окремою частиною загальної культури особистості. Вона є для них

наскрізною, конститутивною, оскільки «світогляд є зародком усіх ідей і переконань, які визначають спосіб дій індивіда і суспільства» [1, с. 90].

Розглядаючи другий смисловий аспект цього поняття, можна зазначити, що воно розуміється як показник міри людяності, показник ступеня відповідності певним культурним ідеалам тієї чи іншої спільноти. Наприклад, це культура мислення, культура поведінки, культура життєдіяльності тощо.

На нашу думку, доволі умовним є виокремлення світоглядної культури як частини системи загальної культури людини і суспільства. Водночас воно є і теоретично необхідним, і затребуваним. Ми вважаємо, що поняття «світоглядна культура» можна розглядати в обох вказаних смислах. У першому воно буде близьким до сенсу поняття «дух епохи» і виступатиме теоретичним знаряддям для виділення ідеально типового у світогляді певної доби чи конкретного суспільства і навіть особистості. У другому сенсі це поняття дає змогу здійснювати аналіз рівня розвитку світогляду, його людиновимірності та змістовної визначеності.

На наш погляд, необхідність теоретичного конструкту світоглядної культури полягає в тому, що він дозволяє замислитися над світоглядом людини і суспільства як цілісної системи, завдяки чому можна виявити конструктивний чи деструктивний потенціал того чи іншого ідеального типу світогляду для розвитку людини, суспільства, цивілізації.

Проблему формування світоглядної культури можна розглядати на різних рівнях. Проте ми зосередимо увагу на питаннях формування світоглядної культури особистості, при цьому не забуваючи й про інші рівні, що допоможе нам із теоретичним визначенням специфіки світоглядної культури і її формування в добу глобалізації.

Проте спочатку необхідно визначити вихідні теоретико-методологічні позиції, далі – конкретизувати зміст терміна «світоглядна культура», що дасть змогу визначити та проаналізувати зміст терміна «світоглядна культура» в добу глобалізації.

Ще представники Київської світоглядно-антропологічної школи, а саме І.О. Мартинюк та Н.І. Соболева, мали суттєві напрацювання щодо розробки теоретичного конструкту світоглядної культури. Слід зазначити, що ними було так визначено сутність світоглядної культури – це вінець, що завершує формування цілісного світогляду особистості, спосіб внутрішнього впорядкування взаємозв'язків індивідуального та соціального суб'єктів. Вони вважали, що світоглядна культура передбачає системну організацію внутрішнього світу особистості, орієнтацій людини в природному і соціальному середовищі, майбутні зміни на основі розкриття об'єктивних законів буття. Світоглядна культура містить такі складники, як комплекс знань про природу, суспільство і людину, метод мислення, що ґрунтується на використанні цих знань, світоглядні цінності і світоглядна активність особистості. Бажання знайти істину в нашому мінливому світі, накопичити життєвий досвід у розв'язанні суперечностей у внутрішньому світі, здатність до логічного аналізу є свідченням того, що завдяки світоглядній культурі людина отримує свободу [2, с. 126].

Безумовно, таке визначення сутності світоглядної культури не є досконалим. У цьому визначенні жодним чином не відображена специфіка світоглядної культури в добу глобалізації, але ми можемо його використати як певний теоретичний базис із метою надалі розробити теоретичний конструкт світоглядної культури в добу глобалізації. При цьому варто навести думку вітчизняних дослідників, які наполягають, що в процесі розробки світоглядної проблематики слід уникати визначення світогляду через перелік його основних складників, коли розбіжності у визначеннях зведені до особливостей відбору, розподілу й узагальнення компонентів. Вони вважають, що це свідчить про описовий підхід до проблематики світогляду, але аж ніяк не пояснювальний. Структура світогляду має співвідноситися з переліком наявних в нього функцій [2, с. 118].

Отже, дослідники вважають, що найважливіша ознака світоглядної культури – це те, що вона завершує процес формування цілісного світогляду особистості. Проте тоді перед нами постають такі питання: що ж означає цілісність світогляду і чи може взагалі бути завершеним процес її формування?

Відповідаючи на перше питання, слід сказати, що більшість дослідників вважають цілісність світогляду найважливішим показником світоглядної культури особистості. Так, наприклад, К. Ясперс говорить: «Коли, наприклад, йдеться про знання, це не окреме фахове знання, а знання як цілісність, як космос. Проте світогляд – це не лише знання, він розкривається в оцінках, облаштуванні життя, долі, в пережитій ієрархії цінностей. Або ж, іншими словами, і те, і те: коли ми ведемо мову про світогляди, маємо на увазі ідеї, останнє і всеціле в людині, тобто суб'єктивно як переживання, зусилля, спосіб міркувань, а об'єктивно – як предметно сформований світ» [3, с. 13].

М. Гайдеггер вважає, що найважливішим показником світоглядної культури є вироблення визначеного світовідношення як принципового ставлення людини до сущого загалом. Як наслідок, світ для людини набуває характеру «картини світу», коли, з одного боку, знання узагальнені в їх цілісності, а з іншого – відбувається їх інтеграція з усіма іншими структурними складниками світогляду. Саме в процесі вироблення визначеного світовідношення, знання, які має людина, перетворюються на елементи її світогляду – виражаються в її переконаннях, впливають на вибір цілей та ідеалів, регулюють її діяльність, життєдіяльність і життєздійснення, що й означає формування цілісного світогляду, оскільки «тільки інтеграція знання, самосвідомості і цілепокладання людини дає світогляд» [4, с. 4].

Можна зробити ще один висновок щодо інтеграції емоційно-психологічного та інтелектуально-пізнавального боків світогляду у світовідношенні. На наш погляд, тільки розвиненість обох цих вимірів може зробити світогляд зрілим, повноцінним. Якщо у своєму житті людина керується лише емоціями, то це погано. Проте, якщо емоційна сфера в людини не розвинута, то це теж не краще, адже в такому випадку вона стає холодною та бездушною, такий її стан відчувають і ті, хто її оточує.

Узагальнюючи наші міркування в контексті розглянутої проблеми, можна підсумувати, що світовідчуття, світоспоглядання і світорозуміння можуть сприйматися не тільки як послідовні рівні світогляду, а як такі, що доповнюють один одного. Якщо розглядати рівень світорозуміння, то необхідно сказати, що людина спирається, в першу чергу, на свідомі переконання, а тільки потім – на віру. Вона свідомо і критично обирає певні уявлення про світ. У цьому перевага, «вищість» світорозуміння щодо світовідчуття і світоспоглядання. Але значення «здорового глузду», який «вінчає» собою рівень світоспоглядання, не вичерпується тим, що він становить передумову розуміння, що стало загально визнаним завдяки феноменології. «Здоровий глузд» – це уявлення людини про смисл життя, про добро та зло, про справедливе та несправедливе, про щастя, а також взагалі про все, що визначає її програму та характер дій, які сформовані в результаті її повсякденного життєвого досвіду. Проте можна констатувати, що «здоровий глузд» не просто втілений у повсякденному житті, а продовжує зберігати тут вирішальне значення навіть у процесі формування світорозуміння.

Ще один момент, який необхідно враховувати, обмірковуючи проблему цілісності світогляду як показника світоглядної культури особистості, – це те, що в індивідуальному світогляді інтегруються й усі структури, які відповідають за здійснення регулятивної функції. До них услід за І.О. Мартинюком і Н.І. Соболевою можна зарахувати такі:

- оцінно-пояснювальний рівень;
- інтегративно-орієнтаційний рівень;
- мотиваційно-спонукальний рівень [2, с. 119].

Саме така інтеграція і перетворює світогляд на ядро духовного світу особистості та зумовлює його детермінаційний вплив на її бажання саморозвиватися та постійне прагнення до саморозвитку. Можна переконливо підсумувати, що регулятивна роль світоглядної свідомості у всіх її формах полягає у такому: по-перше, уособлює ставлення особистості до об'єкта діяльності; по-друге, визначає загальну спрямованість людської діяльності; по-третє, завдяки світогляду відбувається становлення базових моделей поведінки такої особистості; по-четверте, світогляд є основним системоорганізуючим фактором внутрішнього світу особистості [5, с. 25].

Усі наведені функціональні характеристики світогляду і його компонентів мають, на нашу думку, подвійне значення. З одного боку, вони дають змогу припустити, що здатність світогляду особистості ефективно виконувати увесь комплекс цих орієнтаційних і регулятивних функцій і можна вважати ще одним показником її світоглядної культури. З іншого боку, змістовна характеристика усього комплексу цих функцій світогляду і визнання необхідності інтеграції усіх його орієнтаційних і регулятивних структур є важливим теоретико-методологічним орієнтиром для визначення головних сфер прикладання зусиль в освіті у процесі формування світоглядної культури особистості.

Отже, цілісність світогляду як показника світоглядної культури можна інтерпретувати як вироблення визначеного світовідношення, в якому інтегруються усі його орієнтаційні і регулятивні компоненти і структури.

Поняття «світовідношення» є, на нашу думку, найбільш адекватним для характеристики світоглядної культури особистості. Тут ми спираємося на напрацювання все тієї ж Київської світоглядно-антропологічної філософської школи, де це поняття набуло найбільшої розробки і пов'язувалося з проблематикою морального самовизначення особистості. У цьому контексті переконливою є думка, що «саме світовідношення доцільно розглядати, по-перше, як практичну основу світогляду і, по-друге, як якісно своєрідний результат втілення тих чи інших світоглядних принципів у реальній життєдіяльності, у цілісній життєвій позиції індивіда» [6, с. 19]. Для формування світоглядної культури засобами освіти важливе значення має визнання того, що «таке втілення світоглядного змісту неминуче передбачає наявність певних механізмів, що роблять його можливим, механізмів, «закладених» у реальному світовідношенні особистості. Отже, крім змісту самого світогляду, надзвичайно важливий також безпосередньо з нього невиводимий спосіб цілісного людського оволодіння ним, механізм його привласнення особистістю, яка вже сама по собі є особливе практичне ставлення до світу» [6, с. 19–20].

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що світовідношення людини можна розглядати як вихідний показник зрілості і цілісності її світогляду, а отже, як комплексну характеристику її світоглядної культури.

Тоді перед нами постає питання, чи можемо ми розглядати світоглядну культуру як те, що завершує формування цілісного світогляду людини. Ми вважаємо, що є кілька причин, чому ми не можемо її так розглядати.

Перша причина – це, так би мовити, двояка сутність самого світогляду. З однієї сторони, світогляд є досить стійкою структурою, яка дає змогу стабілізувати відносини людини з оточуючим світом, а з іншої – світогляд постійно знаходиться під зовнішнім впливом та пресингом, що сприяє та є передумовою переоцінки цінностей людиною, тобто не може не враховувати нових ціннісних орієнтирів.

Система світоглядних ідей постійно збагачується і поновлюється; це результат напруженої праці думки і почуття, життєвих експериментів, спроб, перемог і поразок. Світогляд має власну логіку розвитку, етапи і напрями формування, протиріччя та способи

їхнього вирішення. При цьому на кожному відрізку життєвого шляху це не чернетка, яку належить переписати набіло, а цілком самостійне системне утворення, що забезпечує вирішення життєвих проблем [2, с. 120].

Отже, можна підсумувати, що процес формування світогляду як такий, в принципі, не може бути завершеним. З огляду на те, що світогляд є динамічною і відкритою системою, сама життєва спроможність якої визначається її здатністю до постійного оновлення, завдяки якому і відтворюється її рівновага. А тому готовність особистості до постійного збагачення та розширення свого світогляду можна вважати найважливішим показником світоглядної культури. Причому якщо цілісність світогляду можна вважати показником зрілості людини, то готовність до змін – показником його функціональної ефективності і життєвої спроможності загалом.

Ще одна причина полягає в тому, що в добу глобалізації неготовність особистості та суспільства до змін свідчить про закритість, інертність, можна сказати, нежиттєздатність таких суб'єктів. Глобалізація призводить до відкриття кордонів соціокультурного простору. Для представників багатьох сучасних професій невід'ємною умовою професійної самореалізації стала соціальна мобільність. Зміни у структурі суспільного виробництва, швидкий розвиток технологій стали причиною появи нових професій. Отже, для багатьох людей є необхідною зміна професії. Сучасні життєві обставини пред'являють нові вимоги до працівників, одну з яких називають флексибільністю, або гнучкістю. Під гнучкістю розуміють здатність працівника швидко адаптуватися до нових умов виробництва, до появи нових технологій тощо [6, с. 47].

У. Бек вважає, що в добу глобалізації сучасне суспільство перетворюється на суспільство ризику і необхідною умовою успішної самореалізації особистості є її готовність діяти в умовах ризику, прогнозувати можливі несприятливі наслідки, які можуть відбутися. У суспільстві ризику людина не може уникнути його «незалежно від того, чи виступає тут людина як самосвідомий суб'єкт життєтворчості» [7, с. 9]. У таких умовах у світоглядній культурі і особистості, і суспільства теоретично та практично значимим і необхідним є термін «культура ризику». Н.Б. Степаненко це поняття трактує як «здатність збирати і раціонально осмислювати інформацію для адекватного розуміння, сприйняття і оцінки ризиків і прийняття на цій основі зважених і відповідальних рішень з урахуванням багатомірності своєї життєвої перспективи, єдності її етичного, прагматичного і комунікативного вимірів, її ситуативних, морально-етичних і глобальних вимог, а також спроможність втілювати конкретними діями ці рішення в життя, керуючись «доброю волею», що привносить у культуру ризику етику турботи про Іншого, етику справедливості і субсидіарності» [7, с. 9–10].

Отже, готовність до змін у добу глобалізації у світоглядній культурі постає як така, що не заперечує його цілісності як визначеного світовідношення, власних життєвих поглядів та орієнтирів, вироблених у результаті сприйняття, оцінки та аналізу життєвих ризиків.

Отже, ми розглядаємо світоглядну культуру як динамічне явище, яке характеризує спроможність людини до самовдосконалення з урахуванням нових умов життєдіяльності та сучасних вимог соціокультурного життя. При цьому готовність до змін особистості має включати і здатність адаптуватися до нових умов та обставин життєздійснення з мінімальними духовно-особистісними втратами, і здатність врахування та оцінки в процесі життєдіяльності нових знань та духовних цінностей, пошук нових смислових орієнтирів.

Далі нам необхідно відповісти на питання, чи є у світоглядній культурі щось постійне, стає, таке, що не підлягає будь-яким змінам. На нашу думку, це її духовні і моральні основи. На шляху життєтворчості, як зазначає із цього приводу І.В. Степаненко, «виникає

необхідність застосування не тільки цілераціональної здатності людини, але й необхідність відкриття і саморозвитку духовності як форми спрямування життєвої мета-фізичної енергії людини до цінностей, які при своїй надіндивідуальній значущості набувають для людини особистого сенсу і продуктивної сили для її життя» [8, с. 91].

Світоглядна культура має допомогти людині й у питанні вибору способу власного життя. Проте науковці не мають однозначної думки щодо вищезазначеного. Так, Хюбнер вважає, що те, «що краще і для кого, потребує критеріїв, визначення яких є більш складним, ніж здається на перший погляд» [9, с. 93]. Але, як зазначає І.В. Степаненко, «питання залишається відкритим скоріше з позиції остаточного обґрунтування «етичного трансуб'єктивного принципу згодної комунікативної поведінки» (Апель), ніж із позиції «практичної мудрості» мистецтва жити. Сам Хюбнер визнає, що «якщо б ми були зобов'язані бажати хаосу, котрий нав'язувався би «більшості», мені нічого б не залишалось би як продовжувати жити у згоді із власним розумом і сумлінням, щоб крайньою мірою померти «з гідністю» (Катарина Шрайбер») [9, с. 24]. У цьому твердженні Хюбнер, по суті, визнає за Я (і, мабуть, не тільки за власним Я) наявність духовної суверенності, котра ґрунтується на самоповазі і конститує особисту гідність, а також окреслює кінцеві критерії мистецтва жити – «померти з гідністю» [8, с. 91]. Незмінним у цих поглядах залишається загальнолюдське підґрунтя. Насамперед, це самоцінність людської гідності, яка і задає міру людяності у світоглядній культурі і особистості, і суспільства.

У сучасних умовах необхідною умовою набуття свободи особистості є формування в неї людиновимірною ставлення до світу. Неспроможність правильно розуміти та використовувати свободу спонукає особистість найшвидше її позбутися. У філософських поглядах сучасності остаточно закріпилася думка, що свобода – це насамперед відповідальність перед самими собою та перед суспільством. Отже, ще одним показником світоглядної культури, безумовно, є відповідальність.

Якщо узагальнити проаналізовані смислові контури світоглядної культури як теоретичного конструкту з урахуванням її специфіки в добу глобалізації, то можна запропонувати таке її визначення: Світоглядна культура – це характеристика зрілості світогляду як відкритої динамічної цілісності, де показником зрілості є наявність визначеного світовідношення як вищого синтезу, в якому інтегруються усі його орієнтаційні і регулятивні компоненти і структури, усі його боки і рівні; показником функціональної ефективності, життєвої спроможності є готовність до змін і ризику, що характеризує здатність особистості до самовдосконалення і прийняття самостійних життєвих рішень з урахуванням нових умов і вимог соціокультурного життя і включає здатність як адаптуватися до змінених умов життя з мінімальними духовно-особистісними втратами, так і здатність освоєння і продукування нових знань і духовних цінностей, здатність осягати нові життєві смисли як оцінно-пояснювальні, інтегративно-орієнтаційні, мотиваційно-спонукальні джерела для творчого становлення і розвитку власної індивідуальності, з дотриманням вимог людської гідності, які разом зі сформованістю відповідального і продуктивного принципового ставлення до світу загалом є показниками «міри людяності» світогляду.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У науковій статті досліджено проблеми формування світогляду сучасної людини, розглянуто світоглядні запити до освіти, що виникають у добу глобалізації. Перспективою подальших досліджень є розгляд теоретичного конструкту світоглядної культури в добу глобалізації як цілісної проблеми, що передбачає визначення кінцевих цілей як пріоритетних напрямів спрямування освітньої діяльності і системи факторів, що забезпечать досягнення поставлених цілей. Саме це коло питань і виступить предметом нашого дослідження в майбутньому.

Список використаної літератури

1. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / пер. с нем. А.А. Гусейнова. Москва, 1992. 576 с.
2. Життєві кризи особистості / В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков. Київ : ІЗМН, 1998. 355 с.
3. Ясперс К. Психологія світоглядів / пер. з нім О. Кислюк, Р. Осадчук. Київ : Юнгіверс, 2009. 464 с.
4. Яценко А. Практика – познание – мировоззрение. Київ : Наукова думка, 1980. С. 4–5.
5. Соболева Н.И. Мировоззрение и жизненный выбор личности : монография. Киев : Наукова думка, 1989. 124 с.
6. Малахов В.А. Искусство и человеческое мироотношение : монография. Киев : Наукова думка, 1988. 213 с.
7. Степаненко Н.Б. Мистецтво жити у суспільстві ризику: філософсько-освітній вимір : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10 «Філософія освіти». Харків, 2010. 18 с.
8. Степаненко І.В. Дихотомічність духовного самовизначення: розвідки на тлі концепції Б. Хюбнера. *Науковий вісник. Серія «Філософія»/Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди*. 2002. Вип. 11. С. 86–91.
9. Хюбнер Б. Произвольный этос и принудительность эстетики / пер. с нем. Минск, 2000. 150 с.

LIFE-STANCE CULTURE AS A THEORETICAL IMPLEMENTOR AND ITS SPECIFICS IN TIMES OF GLOBALIZATION

Ruslan Vasylchenko

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Faculty of Humanities, Department of Social Sciences and Humanities
Zakhysnykiv Ukrainy Square, 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

Oleksandr Danylchenko

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Faculty of Humanities, Department of Social Sciences and Humanities
Zakhysnykiv Ukrainy Square, 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

The article is devoted to the study of problematic issues concerning the formation of life-stance culture in times of globalization. It proposed the analysis of scientific sources on theoretical and methodological basis for the development of theoretical implementor of life-stance culture.

The authors pointed out that the problem of life-stance culture in times of globalization did not become an independent subject of philosophic and educational research.

The article examined sense-bearing aspects of the concept “culture”. It highlighted the authors’ views concerning the use of the concept “life-stance culture” and proposed own definition of the mentioned term.

The authors set out that a need in theoretical implementers of life-stance culture became a possibility to overthink worldview of an individual and society in their integrity, interrelationship, quality, and meaningfulness as well as functional interrelations with other subsystems of general culture of human and society, and culture in general. Thus, it helped to determine constructive or deconstructive potential of one or another ideal type of worldview to develop individuals, society, and civilization.

The work presented functional characteristics of worldview and its components.

The article demonstrated the point of view that the process of forming the integral worldview could not be fully finished. They highlighted that life-stance culture had to be considered not as stative formation, but as fundamentally dynamic formation that characterized the ability of personality to self-improvement considering new conditions and demands of social and cultural life.

The authors summarized the analyzed sense-bearing frames of life-stance culture as theoretical implementor considering its specifics in times of globalization. The authors also proposed the definition of the concept “life-stance culture”.

The article pointed out that systematic and theoretical analysis of life-stance culture formation in times of globalization meant not only the development of relevant theoretical implementor which reflected internal structural and functional interrelations of subject’s understanding as an integral system as well as of subject’s understanding as an integral problem which required practical solving.

Key words: culture, worldview, life-stance culture, life-stance culture in times of globalization, theoretical implementor of life-stance culture in times of globalization.

УДК 140.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.3>

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Любов Воробйова

*Університет державної фіскальної служби України,
кафедра філософії та політології
вул. Університетська, 31, 08201, м. Ірпінь, Україна*

Соціокультурне ціннісно-нормативне середовище нині зазнає значних змін під впливом глобальних процесів. У науковій літературі досить докладно описано вплив нових технологій – глобальних за своєю природою – на диференціацію виробництва та споживання, на прискорення темпів змін у соціальних відносинах та політичного життя соціуму, а питання впливу світових глобальних тенденцій на вітчизняний соціокультурний простір людини не було темою професійних досліджень.

Тому особливої актуальності нині набуло соціально-філософське осмислення процесів становлення та розвитку нових особистісних цінностей в українському суспільстві під впливом глобалізації. Сформоване уявлення про глобалізацію та постіндустріальне суспільство асоціюється насамперед із новими технологіями, домінуванням сфери послуг та інформації, останнім часом усе більше йдеться саме про роль нових принципів організації професійної діяльності у формуванні нових пріоритетів особистості у соціумі. Тому дедалі більшого значення набуває суб'єктивний чинник і у реорганізації механізмів взаємозв'язків індивіда та суспільства.

Автор розглядає суб'єктивні й об'єктивні передумови створення нових типів ідентичності в контексті трансформації ціннісно-нормативного середовища під впливом глобалізаційних процесів. У статті аналізуються механізми взаємозв'язку макросоціальних перетворень сучасного суспільства з процесом соціокультурної ідентифікації особистості, розглядаються соціокультурні аспекти формування ціннісного середовища в умовах глобалізації та глобалізаційні фактори соціокультурної ідентифікації особи у проєкції на сучасне українське суспільство та висвітлюються чинники кризових тенденцій, властивих статусній ідентифікації особистості українського суспільства, та пропонується шляхи оптимізації цього процесу.

Автор дійшов висновку, що виявлення основних і специфічних особливостей нової ієрархії соціокультурної ідентичності з урахуванням змін у специфіці особистісної ідентифікації на етапі трансформації українського суспільства допоможе формуванню національної еліти як чинника соціальної інтеграції держави і запобіганню процесам маргіналізації суспільства.

Ключові слова: соціокультурна ідентичність, трансформація суспільства, ціннісно-нормативне середовище, Україна.

В останні десятиліття XX ст. соціокультурне ціннісно-нормативне середовище особистості зазнає значних змін під впливом глобальних процесів. Вплив нових технологій – глобальних за своєю суттю – на зміни у соціальних відносинах, політичне і етнокультурне життя сучасного суспільства досить широко простежено у відомих роботах зарубіжних авторів (Д. Белл, Ф. Бродель, П. Бурдьє, І. Валлерстайн, Е. Гідденс, Р. Інглегарта, М. Кастельс, Н. Луман, О. Тоффлер, А. Турен, К. Уолц, Хендїч і ін.). Дослідженню проблем національної (колективної) та індивідуальної ідентичності в умовах глобалізації присвячені роботи М. Кастельса, С. Хантінгтона, Ю. Хабермаса та ін. [1–3].

Зазначена проблематика досить широко висвітлюється в пострадянських і українських наукових джерелах [4–6]. Однак залишається відчутним значний дефіцит методологічних обґрунтувань розглянутих проблем.

У статті подаються до розгляду соціокультурні аспекти формування особистості через ціннісне середовище, яким нині не приділяється досить уваги.

Метою нашої роботи є визначення факторів якісно нових ціннісних орієнтацій сучасної особистості в контексті соціокультурних трансформацій українського суспільства.

Віддаленість останньої трансформації суспільної і особистісної свідомості робить актуальним виявлення особливостей нових ієрархій соціокультурної ідентичності.

Огляд наукових розробок з цієї теми дозволяє констатувати, що з проблеми соціокультурної ідентичності на рівнях індивідуальних і надіндивідуальних у сучасних культурологічних та макросоціологічних моделях ідеться переважно про дві тенденції – «прогресуючої» ідентичності, заснованої на цінностях, які привнесла інформаційна революція і постіндустріальна епоха загалом, і про ідентичність, що вибудовується за допомогою інверсії до культурних джерел. Вплив глобалізації на свідомість здійснюється двома шляхами – реорганізацією структури ціннісної свідомості зі зміною ієрархії базових цінностей і велінням нових додаткових модернізаційних цінностей.

Однак останнім часом усе більше йдеться про нові принципи організації професійної діяльності, формування нових пріоритетів особистості, про соціум і вплив нового суспільства на індивіда. Не менш значущим стає і вивчення зворотного впливу носіїв новітніх ідентичностей на суспільство з огляду на технічні можливості інформаційної епохи. У роботі «Дух, самість і суспільство» Дж.Г. Мід зазначив, що «...індивід одночасно як впливає на своє середовище, так і відчуває вплив з його боку. <...> Індивід не може увійти в певну соціальну групу без того, щоб трохи не змінити характер її» [7, с. 416].

Значна частина дослідників нині виносить на перший план проблему нової співвіднесеності людини і виробництва, формування умов, за яких індивідуальність стає значущою за громадську організацію. Такий підхід зумовлений визнанням факту, що однією з основ соціального прогресу в сучасному постіндивідуальному суспільстві стає не масове матеріальне виробництво, а індивідуалізоване створення інформації і знань. Інформація – це, згідно з Д. Беллом, основний виробничий ресурс постіндустріального суспільства, що «породжує владу вищого рівня», не тільки більш досконалу, ніж влада грубої сили чи капіталу, а й найбільш демократичну за своїм характером [8, с. 162].

Вагомість цієї трансформації є фундаментальною для економічної, соціокультурної і політичної структур будь-якого сучасного суспільства і для кожного його індивіда. Виникає новий тип працівника, що підриває основи приватної власності та принципи функціонування традиційної корпорації. У соціальній сфері суспільство відчуває фрагментованість, і проста більшість уже не володіє ні достатнім моральним, ні достатнім економічним правом прийняття рішень. У політичній сфері інформаційна революція глобалізує ті процеси, які відбуваються, і обмежує ту владу і ті можливості національної держави, що раніше бачилися внутрішніми іманентними.

Зростання прошарку соціально мобільного населення, орієнтованого вже не на задоволення своїх первинних матеріальних потреб, а на «постматеріальні потреби», викликало значні зміни у системі суспільних і особистісних цінностей. У міру комп'ютеризації багатьох традиційних операцій «люди опиняються зайнятими тільки там, де необхідні людські оцінки, судження і творчість <...> головним стає не фізична сила, а здатність до інновацій» [9].

Утворення нових статусних страт означає, що залучені до процесу виробництва суб'єкти втрачають суто матеріальну мотивацію своїх дій, які були властиві колишнім товариствам. Як справедливо вказують західні дослідники, з розвитком господарських систем зростає вже досягнутий більшістю членів суспільства рівень добробуту, в результаті чого тягар безпосередніх (матеріальних) потреб зменшується. Отже, після того, як

людина досягає матеріального добробуту, що дозволяє їй не замислюватися над задоволенням звичних потреб, вона починає пошук самовираження поза стереотипами поведінки. «Висловлюючи самобутність, я також визначаю себе. Я реалізую потенціал, що належить виключно мені. Саме ця ідея лежить в основі сучасного ідеалу автентичності і мети здійснення себе, або самореалізації, в якій він зазвичай втілюється. Саме ця ідея дає моральну силу культурі автентичності, включаючи її zdeградування, абсурдними формами. Вона надає сенс уявленню про те, що можна «робити свою справу» і можна «відбутися», – зазначав Ч. Телор [10, с. 128].

Соціологічна наука досить обережно підходить до дослідження зазначеного феномена, відзначаючи не усунення матеріальної мотивації взагалі, а виникнення цілком певного зсуву – від максимізації матеріального споживання до забезпечення більш високої «якості життя», – помічаючи те, що додаткове збільшення грошових доходів уже не робить колишнього впливу на поведінку індивіда.

Однак шкала пріоритетів у сучасному суспільстві дійсно дуже швидко змінюється. Низка соціологічних досліджень, покликаних з'ясувати вектори і межі поширення «пост-матеріалістичних» цінностей, показала, що вже до середини 80-х років якісним показником основних переваг того чи іншого виду діяльності виступає почуття задоволення від виконаної роботи [11].

Зміна цінностей вимагає нині радикальної переструктуризації управління соціально-економічним життям суспільства. Новітня корпорація, яку Тапскотт називає «мережевою корпорацією», підпорядковує свої цілі прагненням своїх співробітників і інтересам суспільства таким чином, що з'являється можливість говорити про неї не тільки як про економічний, а й як про «соціологічний» інститут. Відповідно, повинна змінитися система мотивації і з'явитися більш глибока система цінностей.

Відомо, що заново сформована система цінностей може стати життєздатною тільки в тому разі, коли нові її елементи є більш узагальненими, ніж замінені ними. Ці останні не відкидаються – «нова» цінність включає «стару» як окремий випадок. «Нові» цінності виникають у розбалансованому, але живому і чинному нормативно-ціннісному середовищі. Основою його живучості, відзначають дослідники, є стійкість фундаментальних («вищих») цінностей, пов'язаних з релігією і глибокими культурними традиціями і одночасно – відсутність масових установок на збереження «старих цінностей» [12, с. 72].

Дослідження трансформації ідентичності перехідних спільнот, до яких належить і сучасна Україна, свідчить, що фаза пристосування до тривалого глобального соціально-економічного переструктурування соціуму зазвичай ділиться на три послідовні етапи [13]. Перший – це первинне пристосування до ситуації виживання, перебудова «старої» системи цінностей і норм у відповідності до реально діючої (соціалізації і ресоціалізації населення). Другий – це етап персоналізації, здійснення життєвих виборів на підставі власних потреб та інтересів, власної індивідуальності у стійкому соціумі. Третій – етап інтеграції, суб'єктивного залучення себе до певного середовища, прийняття її як своєї, відчуття конгруентності (тотожності) з нею, бажання жити в ній, консолідуватися з іншими.

За більшістю соціологічних критеріїв сучасне українське суспільство перебуває лише на першому етапі – етапі адаптації. Тільки перехід до другої стадії можна буде вважати початком стабілізації нормативно-ціннісної системи. З переходом до третьої фази – інтеграції і конгруентності – можна буде говорити про зміцнення нового порядку і оновлене суспільство. Соціально-психологічні та соціологічні дані свідчать, що більшість українських громадян досі перебувають у стані невизначеності, недостатності, незадоволеності собою і навколишнім, «навіть так названі «нові українці»... не почуваються щасливими...

Психічна інфляція, яка призводить до атрофії індивідуальності, отождолення із соціальною роллю «нового багатія» <...> з необмеженими можливостями <...> позбавляє людину соціального імунітету, соціальної відповідальності <...> занурює в історично придбані гірші архетипи колективного несвідомого».

Однак дослідження в іншій площині суспільної свідомості показує, що «як це не парадоксально <...> узагальнений образ «сучасного життя» у свідомості людей формується не під впливом реальних проявів життя. Таким фактором стає НЕ усвідомлення і оцінка його конкретних проявів, а стереотипізація уявлень через зіставлення особистістю життя «тоді» і «зараз» [14].

Ці результати збігаються із загальноновизнаною серед соціологів і соціальних психологів нині точкою зору, згідно з якою засвоєння нових культурних моделей починається на поверховому рівні. Якісний аналіз мережі трансляцій центральних каналів телебачення і основних рубрик низки тиражних всеукраїнських газет нині підтверджує ту величезну увагу, яка приділяється насамперед поширенню нових культурних моделей, зокрема, стилю життя «нових українців» і т.д. Також чітко констатується загальний спад творчого потенціалу, інтересу до культуротворчості та смислових пошуків, роздробленість та розпушеність освічених груп, а також скорочення культурної дистанції між колишніми верствами суспільства, значне звуження трансляції тих каналів культурної комунікації, які відтворюють справді високохудожню культуру, спираючись при цьому на дії механізмів писемної культури. Одночасно освічені верстви населення, які були носіями значних зразків і навичок культури і пов'язували із нею свій соціальний статус і культурний авторитет, за умов довгострокового початку іншого типу суспільного свавілля багато в чому вже втратили свої позиції і явно знизили активність.

На нашу думку, наведені вище зауваження краще відображають масу проблематики, а відповідно, і вимірювань, що лежать у проблемній площині між поняттями «соціокультурна ідентичність особистості» та «глобалізаційні трансформації суспільства», які мають охопити і суспільствознавчі науки для «олюднення» української дійсності.

Для нашого дослідження соціальної ідентичності особистості вкрай важливим є висновок соціологів щодо ваги, якої набуває в процесі стратифікації (розшарування суспільства) її суб'єктивна компонента – самоідентифікація індивіда з певним статусним прошарком суспільства.

Для розвинутого західного суспільства такий тип самоідентифікації має досить об'єктивні критерії. Але статусна ідентичність є далеко не однозначною за фактором видозмін ціннісно-нормативного середовища особистості у сучасному українському суспільстві.

Сучасною особливістю соціально-стратифікаційних процесів в Україні є їх деінституціоналізація. Втрата адекватних критеріїв особистостей самоідентифікації більшості членів суспільства має своїм наслідком зростання кількості маргіналізованих верств. У цьому контексті вимагають додаткового вивчення передумови статусної мобільності і визначення оптимальних напрямів її реалізації в українському суспільстві.

На думку автора, цей підхід до дослідження домінуючих соціально-рольових компонентів самоідентифікації особистості дозволяє простежити певні наслідки соціокультурних трансформацій суспільства.

Вважаємо також, що виявлення основних і специфічних особливостей нової ієрархії соціокультурної ідентичності з урахуванням змін у специфіці особистісної ідентифікації на етапі трансформації суспільства допоможе розробці оптимальних соціокультурних стратегій розвитку громадянського суспільства в Україні.

Список використаної літератури

1. Castells M. The information age: economy, society and culture. 1999. Vol. 3: The power of identity. Blackwell Publishers Inc. 276 p.
2. Хантингтон С. Кто мы? / Пер. з англ. Москва : Транзиткнига, 2004. 635 с.
3. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи – Донецк: Донбасс, 1999 – 190 с.
4. Панарин О.С. Искушение глобализмом. М.: ЭКСМО 2002 – 382 с.
5. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. М.: Рефл-бук, Киев : Ваклер, 2002. – 480 с.
6. Людина і культура в умовах глобалізації : Зб. наук. ст. К.: Видавець ПАРПАН, 2003. 400 с.
7. Джордж Г.Мід. Дух, самість і суспільство. Київ : Український центр духовної культури, 2000.
8. Bell D. The Cultural Contradictions of Capitalism. New York, 1996.
9. Davidson J.D. Lord William Rees-Mogg. The Sovereign Individual. New York, 1997.
10. Тейлор Ч. Етика автентичності. К.: Дух і Літера, 2002.
11. Мюнх Р. Социологический анализ новой диалектики и динамика развития информационного общества. Москва, 1999.
12. Feguson M. The Aquarian Conspiracy: Personal and Social Transformation in the 1980. London.
13. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика. Глибинні регулятиви психологічного повсякдення. К.: Либідь, 2001. 334 с.
14. Злобіна О.Г., Тихонович В.О. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності. К.: ІС НАНУ, 1996. – 98 с.
15. Соболева Н.І. Соціологія суб'єктивної реальності. Київ, 2002. 296 с.

VALUE ORIENTATIONS OF PERSONALITY IN THE CONTEXT OF SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS OF UKRAINIAN SOCIETY**Lyubov Vorobyova**

*University of the State Fiscal Service of Ukraine,
Department of Philosophy and Political Science
University str. 31, 08201, Irpin, Ukraine*

Socio-cultural value-normative environment today is undergoing significant changes under the influence of global processes. The scientific literature describes in detail the impact of new technologies – global in nature – on the differentiation of production and consumption, the acceleration of change in social relations and political life of society, and the impact of global trends on domestic socio-cultural space was not the subject of professional research. Therefore, the socio-philosophical understanding of the processes of formation and development of new personal values in Ukrainian society under the influence of globalization has become especially relevant today. The current idea of globalization and post-industrial society is associated primarily with new technologies, the dominance of services and information; recently it is increasingly about the role of new principles of professional organization in shaping new priorities of the individual in society. Therefore, the subjective factor is becoming increasingly important in the reorganization of the mechanisms of relationship between the individual and society. The author considers the subjective and objective preconditions for the creation of new types of identity in the context of the transformation of the value-normative environment under the influence of globalization processes. The article analyzes the mechanisms of interrelation of macrosocial transformations of modern society with the process of sociocultural identification of the individual, considers sociocultural aspects of the formation of the value environment in globalization

and globalization factors of sociocultural identification in the projection of today's Ukrainian society and highlights the crisis, and suggests ways to optimize this process. The author concluded that identifying the main and specific features of the new hierarchy of socio-cultural identity, taking into account changes in the specifics of personal identification during the transition period of Ukrainian society will help form national elite as a factor of social integration and prevent marginalization.

Key words: socio-cultural identity, transformation of society, values and regulatory environment, Ukraine.

УДК 122+2-18

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.4>

РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ УЯВЛЕННЯ ПРО СМЕРТЬ У ЗАХІДНІЙ КУЛЬТУРІ

Андрій Кадикало

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра філософії
вул. Митрополита Андрея, 5, 79013, м. Львів, Україна*

У статті автор розглядає феномен смерті, який є важливою темою в антропології. Звертає увагу на зміну розуміння смерті в західній культурі. Автор пропонує використовувати для дослідження міждисциплінарний підхід. Проаналізовано дослідження в галузі релігієзнавства, філософії і глибинної психології.

У статті розглядається бачення смерті в ранніх суспільствах, його взаємозв'язок із категоріями «ініціація», «потойбіччя», «культ», заснованих на багатовікових релігійних уявленнях стародавнього народу. У статті зроблена спроба розібратися, чому сучасна людина відчуває страх смерті більш глибоко, ніж архаїчна.

Виявлено, що в сучасній західній культурі сформувалось інше бачення феномена смерті. Прагнення вийти за рамки релігійних уявлень або перевести їх на мову раціональності та емпіричної верифікації ймовірно шкодить психічному здоров'ю людини. Розглянуто початок та формування раціональності, яка зароджується в античній Греції в мисленні Сократа, Платона, Аристотеля і тривала в Просвітництві до сучасності. Раціоналізм проник у християнство через схоластичні спекуляції. Це, вочевидь, зашкодило релігійному світогляду. Вважаємо, що сучасні богослови і теологи справедливо критикують атеїстичний матеріалізм. Теза, що прагнення людини здолати смерть свідчить про її хибність, не є абсолютною істиною. Автор обґрунтував, що згодом раціональність стала інструментом для узагальнення, яким користуються емпіричні науки. Фюрбах і Фройд визначили, що уявлення про життя після смерті – це проєкція. Ця проєкція успішно пояснює потенційно примітивні уявлення людини. Автор вважає, що для науки це гіпотетичне знання корисне, але для людської психіки – ні. Воно не тільки не корисне, а шкідливе.

Автор статті дійшов висновку, що сучасна людина Заходу – це мислячий суб'єкт, який орієнтується тільки наочністю, чуттєвим сприйняттям того, що є доказом реальності. Наше дослідження феномена смерті дає змогу зробити висновок, що світогляд людини сучасного Заходу є ненауковим наївним реалізмом. Визначено, що раціоналізм навіть за допомогою розвинених технологій не здатен позбавити людину екзистенційного страху смерті або передсмертної тривоги.

Ключові слова: релігія, раціональність, раціоналізм, ініціація, психоаналіз, смерть, ритуал, західна культура, віра, потойбіччя, терапія.

Відколи західна цивілізація спокусилася *ratio* (розумом), орієнтири для життя окремого представника виду *homo sapiens* набули статусу однозначності. Марк Аврелій писав: «Смерть, як і народження, – це таїнство природи. В одному випадку сполучення, а у другому – розпад тих самих елементів. Взагалі ні в смерті, ні в народженні для істоти розумної немає нічого такого, чого слід цуратися, чи не відповідного розумному устрою» [2, с. 94]. У цих словах римського філософа-стоїка та імператора помітний той зміст, який визначає орієнтири для сучасної людини західного світу. Так, смерть – це безумовно природний процес, незрозумілий людині, незрозумілий як порядок речей, як те, що встановлено для неї як вирок, фатум, який неможливо здолати. Природа прирікає людину на слабкість,

вона її обмежує, бо в дарунку життя прихована смерть. Людина ж має розум, який також є дарунком природи, поєднання ж розуму з життям має сприяти тому, щоб людина стала сильнішою, кращою і не зважала на свою вразливість. Якщо екзистенційно людина не може перестати боятися смерті, то розум має допомогти їй прийняти її природність, факт та остаточну здійсненність. «Прагнення продовжити життя після того, як завершаться природно відведені нам роки, – частина глибшого людського поривання: надій і сподівань, що наше життя щось значить, що в ньому є якийсь сенс» [8, с. 340]. Тут помітний мотив, схожий на той, що й у Марка Аврелія, але й відчутний резонанс. Римський стоїк вважає, що порядок космополісу дарує втіху людині, він є тією силою, яка має терапевтичну дію, навіть якщо «богів не існує». Натомість людина науки, західного складу розуму, американський фізик-теоретик Шон Керролл такої надії не дає: «Потрібна сміливість, щоб визнати, що наше життя скінченне, і ще більша сміливість, щоб визнати межі того сенсу, який може бути в нашому існуванні» [8, с. 340]. Якщо для античної людини смерть не означає завершення сенсу, то для сучасної – це вже демаркаційна лінія всього. Як так сталося, що за дві тисячі років покоління людини західного світу, які однаково вірили в силу *ratio*, розділив не тільки час, але й сприйняття смерті?

Відповісти на поставлене питання водночас просто і складно, а поза тим ще потрібно проаналізувати. Німецький католицький теолог Ганс Кюнг вважає, що моментом остаточного оформлення кардинального розходження в сприйнятті смерті між людиною минулого і сучасною став кінець XVIII століття. Успішність медицини узалежнилась від точності, подібно як у природознавстві, а отже, «місце віри в Бога зайняла віра в людину, в науку, а це зіграло вирішальну роль для тієї проблеми, яка цікавить нас, тобто вмирання та смерті: питання про життя після смерті, на думку лікарів, набуло статусу ненауково-метафізичної омани» [9, с. 17]. Частково хибним є уявлення, що Бог до XVIII століття розумівся суто як надприродна сила, Абсолют у глибоко містичному значенні, бо саме *imago Dei* в людині було для християнських мислителів носієм *ratio*. До певної міри закономірним можна вважати те, що медицина остаточно підважила особливість процесу вмирання, та й саму смерть, редукувавши їх до простих біологічних процесів. Саме це посилювало той екзистенційний страх, який відчуває сучасна людина. Відомий американський вчений, професор біології та нейрології Стенфордського університету Роберт Сапольски дивується цьому страху та тому, що він означає для людини. Він, навіть незважаючи на те, що є переконаним редукціоністом, дивується, що можна по-іншому ставитися до смерті, ніж це прийнято в західній культурі. Його досвід спілкування з племенем масаї у Східній Африці змусив визнати, що страх смерті – це не універсальне відчуття людини. «Я позбавлю вас малярії та паразитів, позбавлю вас жажливих показників дитячої смертності, прийму на себе напад лева чи буйвола. Лише навчіть мене не боятися смерті, як ви» [12, с. 232]. Слід відкинути думку про те, що форма страху в людини з невестернізованим, тобто ірраціональним, нераціональним, мисленням має іншу варіантність через наївність. Німецький палеонтолог Карл Нарр зазначив, що «...ми повинні остерігатися «уявлення про деяке особливе» примітивне мислення, яке повинно було б мати суттєво магічний і «дологічний» характер та якісно і радикально відрізнятись від нашого мислення» [9, с. 82]. Отож, причину слід шукати в чомусь іншому. Відмінність між архаїчним мисленням та сучасним – це не диференціація між примітивним і довершеним, логічне не означає краще, досконаліше. Мірча Еліаде у «Трактаті з історії релігій» докладно описує, що ранні, архаїчні чи навіть античні суспільства мали досить розвинені уявлення про те, що смерть не означає кінцеву межу людського буття. Наративи, які виникають у таких суспільствах, ґрунтувалися на спостереженні за процесами в зовнішньому світі. «Смерть долучена до іншого роду «життя».

Оскільки ж це «життя в смерті» підтверджується та наповнюється смыслом завдяки «історії» місяця, а також через співвідношення «Земля-Місяць», що поширилося з відкриттям землеробства – «історією» Землі, померлі переходять на Місяць або відправляються під землю, щоб відродитись й накопичити сили, потрібні для нового існування» [5, с. 201]. Початок осілого способу життя та зайняття землеробством започаткували виникнення низки архетипів, які й допомогли сформуванню складнішого уявлення про смерть як перехід з однієї форми життя в іншу. В усіх ранніх, архаїчних суспільствах не виникає раціоналістичного пояснення смерті, бо ці уявлення були сформовані частково на досвіді, а частково на фантазії. Людина – частина природи, якщо все в природі народжується, помирає та відроджується (особливо в рослинному світі – звідси ідея «одвічного повторення», вкорінена в землеробському культурі), то така доля спіткає й людину.

Італійський психолог та інтелектуал Луїджі Дзоя вважає, що не раціоналізм був яскравим маркером медицини у XVIII–XIX століттях, а навпаки, медицина визначила орієнтацію на логос задовго до цього. Закономірно, на згадку приходять те, що Аристотель був сином лікаря і це повпливало на його філософію, формулювання основних засадах логіки і пізнішого зародження раціоналізму. Проте коріння безпрецедентного панування раціональності в західній цивілізації має дещо глибше джерело. Дзоя творцем логосу називає Сократа, який вивів мислення людини на новий, не відомий до того рівень: основою знання є не чуттєве спостереження, а абстрактне мислення. Італійський інтелектуал вважає, що Сократ запозичив у Гіппократа універсальний шаблон пізнання, який дав змогу здолати нелогічність міфу. Минуле, теперішнє та майбутнє тісно пов'язані тенетами причинності, яку можна встановити. «Гіппократова формула пізнання полягала в тому, що минуле підсумовується в анамнезі, необхідному для складання прогнозу, адже закон із плином часу повинен лишатися непорушним, інакше він перестає бути законом...» [3, с. 147]. Сократ створив опорну точку для Платона та Аристотеля, які застосували його винахід в інших дисциплінах і тим самим підтвердили його універсальність. «Сократ винаходить метод логічних побудов і відкриття істини, який розгортається, так би мовити, і горизонтально – через усі форми знання і вертикально – через генеалогічне дерево науки. І цим закладає основи знання, яке, на відміну від міфологічно-релігійного, буде з часом назбируватися» [3, с. 148]. Міфологічно-релігійне знання не має універсалізацію за цінність, для нього важливішим є особистісний досвід, а значимою – ініціація. Саме ініціація, яка за словами румунського історика релігії Мірча Еліаде в західному світі в традиційному та вузькому значенні цього слова давно вже зникла [6, с. 177], була, а подекуди нині ще є одним із чинників, який здатен послабити чи загалом нівелювати страх смерті. Проте Еліаде вважає, що зникнення ініціації в західному світі відбулося тільки на рівні свідомого, зокрема й завдяки науці, а «... ініціаційні символи та сценарії вижили на рівні несвідомого, зокрема у снах та уявних світах» [6, с. 177]. Таке витіснення може мати небажані наслідки, як зазначив швейцарський психолог Карл Густав Юнг: «Що цивілізованіша, тобто свідоміша і складніша людина, то менше вона здатна йти за інстинктом. Вимоги її складних обставин життя і довкілля є настільки відчутними, що заглушають тихий голос природи. Тоді їй місце займають погляди і переконання, теорії і колективні тенденції, посилюючи всі збочення свідомості» [14, с. 39].

Терапевтична та компенсаторна функції ініціації залишають надію, що смерть – це не остаточний фінал існування людського. Я. Еліаде писав: «У сценаріях ініціації символізм народження майже завжди йде паралельно з символізмом смерті. В ініціаційному контексті смерть означає підняття над мирським, неосвяченим станом «природної людини... Людина примітивних суспільств намагалася здолати смерть, перетворивши її на ритуал переходу.

Іншими словами, для примітивних людей помирають завжди для чогось неголовного, а надто для мирського життя. Отже, смерть вважалася найвищою ініціацією, початком нового, духовного буття» [4, с. 101, 104]. У певному сенсі смерть – це не буденна справа, хоча й природна, саме тому її сприйняття й уявлення про неї овіяні таємницею. Таємниця, яку потрібно якщо не розкрити, то хоча б пояснити, наприклад, через ініціацію, яка дарує «метафізичну надію». Вже *homo neanderthalensis* відкрив цю «метафізичну надію» саме як «систему уявлень, яка дозволяла вважати, що смерть у певному сенсі можна пережити» [11, с. 88].

Нині ще зберіглися племена, які ведуть життя і господарство за принципами, схожими до тих, які визначали життєдіяльність архаїчної людини. У них сприйняття смерті ще не раціоналізоване, але вона розглядається як певний процес переходу від одних форм існування до інших. Французький антрополог Клод Леві-Строс, досліджуючи плем'я бороро, яке населяє ліси Амазонії, зазначав, що вони розглядають людську форму життя як перехідну між рибою та птахом (*арапа*). Окрема людина в архаїчному суспільстві не виділяється як індивід, вона особа як частина цілого (суспільства). Смерть особи розглядається як шкода, що завдана суспільству природою. У мисленні бороро смерть не має конотації як природне явище. Якщо індіанці бороро вірять у перехідні форми життя, вони сповідують деяку форму анімізму. Складні ритуали, які можуть тривати тижнями, засвідчують їхнє серйозне ставлення до теми посмертного життя. Для Леві-Строса, який передусім є антропологом із західним світоглядом, очевидним є той факт, що вірування та ритуали бороро постають формою релігійно-метафізичних спекуляцій. Такі спекуляції, вважає французький вчений, характерні для усіх архаїчних суспільств, змінитися вони можуть тільки під впливом розширення горизонту знання про оточуючий світ, ця умова необхідна, але не обов'язкова. Західна культура цей рубіж здолала. «Якщо обмежитися спостереженнями за розвитком західної цивілізації, то тут цілком очевидно, що у відносинах між живими та мертвими позиція спекуляції поступово була заміщена концепцією договору, яка згодом перетворилась на байдужість, яка проголошена в євангельській заповіді: «і зостав мертвим ховати мерців своїх!» [10, с. 296].

Отже, від спекуляції до байдужості – так описує процес раціоналізації уявлення про смерть у західній культурі Леві-Строс. Збайдужіння стає частиною християнізації західного світу. Якою мірою християнство посприяло байдужості до смерті? Можна припустити, що однією з причин було дедалі більше розмежування двох світів: поцейбічного і потойбічного. «...як тільки наші почуття, які нас умертвляли, доки ми вели ледаче життя, звільняються від будь-якої любові до цього світу, якщо наша душа, живши добре, буде врешті справді жива, і коли здійсниться слово, яке Ти сказав устами Твого Апостола: «Не пристосовуйтеся до світу цього» [1, с. 325]. Ймовірно, Августин не протиставляє поцейбіччя та потойбіччя, проте він викладає ідею, яка зумовить реакцію філософів доби Просвітництва. Слова теологів і богословів тлумачилися просвітниками надто приземлено, успішний розум (раціо) налаштований «вхопити» хоча б в якийсь мінімально доказовий спосіб потойбіччя. «Людська наука винайшла годинниковий механізм і ніде не знайшла схованого Бога, а віднайшла лише зроджених у самому естві логіку та силу. І сама людина теж є природною. Людина, ефемерна і смертна, за допомогою почуттів повинна сповна насолодитися життям і легковажними втіхами» [15, с. 79], – пише грецький богослов Христос Яннарас. Він визнає, що європейське християнство стало «лоном Просвітництва» і, передусім, через засилля логіки в схоластиці, саме тієї логіки, яка зародилась в античній Греції.

¹ Мт 8:22.

Не має викликати здивування той факт, що ідейні «нащадки» Просвітництва підхопили ідею раціоналізації смерті. Хоча насправді з раціоналізованого уявлення оприявилась, як вдало зазначає Яннарас, «емпіристична верифікація». Людвіг Фюєрбах помітив, що людські уявлення про смерть як вхід, тимчасовий чи постійний, не важливі, важливіше, що не в небуття, а в потойбіччя, ймовірно проєкція. Ця проєкція можлива лише тому, що поцейбіччя надто не досконале, а людина прагне досконалості, до якої зараховує і продовження власного існування. «Якою людина не є, а прагне бути», – писав Фюєрбах. Ганс Кюнг розглядає бачення потойбіччя Фюєрбахом не як повністю оригінальну ідею, зокрема зазначаючи: «Ідеалістичний пантеїзм (панентеїзм) перетворився на «матеріалістичний атеїзм» [9, с. 47]. Гегелівський ідеалізм стає вихідним пунктом від раціоналізму до того, що Яннарас назвав «емпіристичною верифікацією», де бачення смерті Фюєрбахом є лише перехідною формою. «Загробне життя є ніщо інше як здійснення відомої ідеї, задоволення свідомої потреби, реалізація бажання: вона є лишень усуненням обмежень, які постають перешкодами на шляху здійснення цієї ідеї» [16, s. 273]. Страх смерті у Фюєрбаха перетворюється на прагнення продовження життя, а звідси і проєкція як реалізація такого бажання – виникнення уявлення про потойбічне життя. Проєкція в ідею потойбіччя вказує на прагнення вічного поцейбічного життя. Якщо в західній культурі з'явилося психологічне, а отже, природне для людини, пояснення уявлення, чому смерть не означає завершення, то залишилось лише емпірично верифікувати, що смерть означає фінал людського існування.

Зигмунд Фройд запозичує у Фюєрбаха поняття проєкції у тлумаченні смерті, але розгортає її глибоке психоаналітичне обґрунтування, яке можемо вважати заснованим на принципі якщо не емпіричної верифікації, то дуже близькому до неї. Людина не має особистого досвіду «вмирання», але на прикладі одночасно близького (батьки, діти, дружина, чоловік тощо), проте водночас іншого Я, вона переживає біль втрати, якого завдає смерть, переконує Фройд. Людина «...визнає смерть, але заперечує, що вона є саме знищення життя, чого вона в душі бажала своїм ворогам. Над тілом коханої істоти вона вигадувала духів, уявляла поділ індивідуума на плоть та душу – спершу не одну, а кілька. Згадуючи померлих, вона створила собі уявлення про інші форми існування, для яких смерть – це лише початок, вона склала для себе уявлення про загробне життя після уявної смерті» [13]. Фройд погоджується, що страх смерті, хоча й не був подоланий цілком, проте до певної міри компенсований вірою і вченням у життя після смерті. З іншого боку, несвідоме, яке силує Я бажати смерті Іншому, ніби засвідчує, що смерть – це кінець, адже означатиме знищення чужого і нехай тільки фізичне чи біологічне. Але чи не свідчення це того, що після смерті вже нічого немає? Фройд висвітлює несвідоме за допомогою аналізу, а отже проводить його раціональну «автопсію».

Поступова раціоналізація взаємин людини зі світом призвела до витіснення сакрального знання. Напевне, таке знання не має утилітарного застосування в сучасному світі, воно не може бути вимірне чи обчислене, адже належить до сфери цінностей. Хоча ця сфера не має прагматичного значення в позитивістському сенсі, проте має значення для самої людини. Джозеф Кемпбелл підкреслює цю значимість «...ми єднаємось урочисто і навіть успішно з цими безсмертними образами незбагненої сили, що відкриває нам таїну всесвіту, благодатний вплив цієї сили, доступний людині у формі святих таїнств, дозволяє людині з найдавніших часів розганяти морок, що повсякчас оточує її крихке й непевне існування, і пробиватися крізь нього до всепереможної візії безсмертного буття» [7, с. 135]. Проте сучасне західне мислення провело західну людину до межі, де тільки наочне, чуттєво сприйняте є доказом реальності, до такого собі наївного реалізму. Для самої людини Заходу це може виявитись фатальним, бо, як зазначав Юнг, «матеріалістичний атеїзм з його

утопічними химерами утворює релігію того раціоналістичного руху, що передає свободу особистості в руки мас і цим самим знищує її» [14, с. 155].

Висновок. Західна культура приділяє темі смерті значну увагу. Ця увага зумовлена не тільки тим, що смерть постійно перебуває поряд і супроводжує життя, але й тому, що турбує і стосується як суспільства загалом, наприклад у практичній площині (медицина як спосіб продовження життя людини), так й окремого індивіда (екзистенційний страх смерті) зокрема. Процес раціоналізації уявлення про смерть у західній культурі був зумовлений на її світанку прагненням використати розум для пізнання світу. Проте в пошуках розуміння світу і себе людина, позбуваючись міфології та релігії, що спотворюють, як ті «викривленні дзеркала», реальність, втратила інструментарій «хірургічної точності» для роботи з психікою. Раціоналізм не здатен, навіть за допомогою технологій, позбавити людину екзистенційного жаху смерті, а ймовірно, навпаки, продовжить ментальну агонію замість терапевтичної функції.

Список використаної літератури

1. Августин С. Сповідь / Пер. з латини Мушак Ю. Львів : Свічадо, 2011. 356 с.
2. Аврелій М. Розмисли наодинці з собою / Пер. з давньогрец. О. Омецінський. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2020. 208 с.
3. Дзоя Л. Історія гордині / Пер. з італ. Сарвіра С. Львів : Астролябія, 2019. 384 с.
4. Еліаде М. Мефістофель і адрогін / Пер. з нім., фр., англ. Кьорян Г., Сахно В. Київ : Основи, 2001. 591 с.
5. Еліаде М. Трактат з історії релігій / Пер. з фр. Панич О. Київ : Дух і Літера, 2016. 520 с.
6. Еліаде М. Пошуки. Історія та смисл в релігії / Пер. з англ. Басаурі Зюзіна А.М. Київ : Дух і Літера, 2018. 256 с.
7. Кемпбелл Д. Тисячолікий герой / Пер. з англ. Мокровольський О. Львів : Terra Incognita, 2020. 416 с.
8. Керролл Ш. Велика картина / Пер. з англ. Михаць С. Харків : Фабула, 2019. 400 с.
9. Кюнг Г. Вечная жизнь? / Пер. с англ. Павлов С. Москва : Издательство ББИ, 2014. х+356 с.
10. Леви-Стросс К. Печальные тропики / Пер. с франц. Сергеев Г.Е. Москва-Львов : АСТ-ИНИЦИАТИВА, 1999. 576 с.
11. Ньюберг Э., Д'аквили Ю., Рауз В. Тайна Бога и наука о мозге / Пер. с англ. Завалов М.И. Москва : Эксмо, 2013. 320 с.
12. Сапольські Р. Чому зебри не страждають на виразку / Пер. з англ. Лобастова О. Харків : Фабула, 2020. 400 с.
13. Фрейд З. Мы и смерть. *Психоанализ*. 2019. URL: <https://freelibrary.ru/bookread/218574-zigmund-freid-my-i-smert>.
14. Юнг К.Г. Аіон: нариси щодо символіки самоті / Пер. з нім. Котюк К. Львів : Астролябія, 2016. 432 с.
15. Яннарас Х. Варіації на тему пісні пісень / Пер. з грец. Говорун С. Київ : Дух і Літера, 1999. 128 с.
16. Feuerbach, Das Wesen des Christentums. Leipzig. Otto Wigand, 1841. 473 s.

RATIONALIZATION OF DEATH CONCEPT IN WESTERN CULTURE**Andrii Kadykalo**

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences,
Department of Philosophy
Mytropolyta Andreiia str., 5, 79013, Lviv, Ukraine*

In this article, the author considers the phenomenon of death, which is an essential subject of anthropology. He pays attention to the change of the meaning of death in Western culture. In the research, the author proposes to use an interdisciplinary approach. To create the method described above, different branches of Arts and Humanities were analyzed, including philosophy, depth psychology, and religious studies.

This article discusses the vision of death in primitive societies; its an interrelation with the categories of the initiation, the afterlife, ritual based on the rich religious beliefs of archaic human. This article tries to find out why modern human feels the fear of death deeper than archaic human.

As a result, it was discovered that the interpretation of the death phenomenon had been changed in modern Western culture. Nowadays, it extends beyond the religious beliefs or interprets them in terms of categories of rationality, and empiric verification is possible adversely for human's mental health.

The origin and rationality's establishment developed from the ancient Greece period (for example, Socrates's, Plato's, Aristotle's concepts). It continued during the Age of Enlightenment up to the Present times. Rationalism had penetrated Christianity through scholastic speculations. It obviously harmed the religious worldview. It is believed that contemporary theologians righteously criticize atheistic materialism. A thesis that humanity strives to overcome death proves its falsity, which means that the idea is not a universal (absolute) truth. The author substantiates that later, rationality became a valuable tool for empiric verification to summarize knowledge. Feuerbach and Freud discovered that the common idea about life after death is a projection. It successfully explains potentially primitive humans' conceptions. The author believes that this hypothetical knowledge is helpful for science but not for human psychics. It's not only useless but also harmful. The author of the article concluded that the modern person of the West is a thinking subject, which has the primary attitude towards the outside world as manifestation and feeling.

Our study of death's phenomenon allows us to conclude that the worldview of modern Western person is non-scientific naïve realism. It is determined that rationalism, with the help of technologies, does not deprive human existential fear of death or death anxiety.

Key words: religion, rationality, rationalism, initiation, Depth psychology, death, ritual, Western culture, belief, afterlife, therapy.

УДК 257.2:271.2:2-664.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.5>

СИНКРЕТИЗМ ЯЗИЧНИЦТВА ТА ХРИСТИЯНСТВА. НАРОДНА РЕЛІГІЯ ЧИ ПРАВОСЛАВ'Я?

Крістіна Кваша

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська 40, 10002, м. Житомир, Україна*

Люди із самого початку свого існування намагалося приборкати сили природи, які їх лякали, але через неспроможність це зробити вони почали вірити в покровителів, що «супроводжували» їх та «допомагали» їм із цим. Так виникали божества, релігійні вірування та згодом релігії. На своєму початку релігійні уявлення були політеїстичними (язичництво) з огляду на час та розвиток свідомості людей того часу. Згодом з'явилися монотеїстичні релігії (християнство). Нині відновився інтерес до народних обрядів та традицій, і у зв'язку з цим необхідно проаналізувати народну релігію та народне православ'я. У статті на прикладі народного православ'я показано, як злилися політеїстичні релігійні уявлення язичництва з монотеїстичними віруваннями християн православного напрямку. Таким чином, між православним християнством та язичництвом, як між двома взаємодоповнюючими, але не єдиними окремими самодостатніми частинами, з'явилося їх народне розуміння, яке в науці називають народним православ'ям. У статті розглянуто поняття «язичництво», «двовір'я», «народна релігія», «folk religion», «народне християнство». Автор статті коротко викладає, чому, на її думку, нині недоцільно використовувати поняття «двовір'я», якими були можливі причини злиття двох релігійних уявлень. Також у статті показано, як протягом часу зливалися православні святі та язичницькі божества у своїх образах та функціоналі, причиною чого поставала неспроможність нової релігії (християнства) відповідати вимогам віруючих у всіх сферах їх життя, а також неможливість віруючого населення відмовитися від своїх звичаїв та традицій. Нині чітко відповісти на питання, які традиції та символи запозичували один в одного православне християнство та язичництво, неможливо. У статті автор намагається концептуалізувати значення народної релігії та робить висновки щодо позитивного злиття язичницького та християнського світобачення задля збереження культури в плані реконструкції традиційних вірувань народу. У результаті такого синтезу з'явилися унікальні та неповторні досягнення культури.

Ключові слова: політеїзм, монотеїзм, язичництво, християнство, православні святі, язичницькі божества, двовір'я, народна релігія, «folk religion», народне християнство, народне православ'я.

Як нам відомо, релігія зародилася ще в первісному ладі. Коли люди не могли пояснити явища, які їх оточували та впливали на їхнє життя, вони не стали боротися з непоборним, а почали його вшановувати та поклонятися йому, так виникали покровителі дощу, сонцю, вогню та багатьох явищ природи. Так зародилася перша політеїстична релігія – язичництво. (Політеїзм – багатобожжя, монотеїзм – віра в одного бога.) Практично усі народи проходили у своїй релігійній історії етап язичництва або досі залишаються такими. Термін «язичництво» дала християнська церква дохристиянському та нехристиянському. Такої думки дотримуються Б.А. Рибаків і М.В. Гримич: «Поняття «язичництво» охоплює, передусім, політеїстичні вірування, хоча до його змісту входить і віра в духів, фетишів, тотемів, душ, а також первісна магія, чаклунство тощо. Історично язичницькі вірування і культ були більш ранніми формами релігійного практично-духовного

входження людини у світ і стали підґрунтям для виникнення сучасних релігій – монотеїстичних, світових» [1, с. 734]. Церква вважала язичниками народи, які не вірили в одного бога, такі народи в Біблії називали «язиками», а саме людьми, які говорили різними мовами, звідси і слово «язичництво». Термінологічного наукового значення «язичництво» не має, й нині є багато різних та суперечливих думок. «Язичництво вважається релігією політеїстичною, хоча в слов'ян існувало й поняття одного бога – найголовнішого, батька всіх богів (Господа). Тому язичництво можна зарахувати й до генотеїстичних релігій, особливо пізні його форми, які побутували навіть паралельно з християнством» [2]. Язичництво (церк. «языцы») – народи, чужинці, іновірці) – будь-яка (не обов'язково політеїстична) традиційна релігія певного народу, відмінна від сучасних світових релігій [3, с. 409]. Під язичництвом потрібно розуміти той комплекс релігійних уявлень, витоки якого сформувалися разом із розвитком виробничого господарства, землеробства та скотарства, в одному з його поприщях – передньоазіатському і надалі тісно пов'язані з етнокультурною історією, насамперед, індоєвропейських, а також іберійсько-кавказьких, семіто-хамітських, фіно-угорські народи [4, с. 154–155]. Термін «язичництво» семантично пов'язаний із латинським словом *paganus*, який походить від *pāgānicus* («сільський, простий, сільське свято»), *pāgānismus* («язичництво»). Такий термін використовували перші християни для того, щоб пояснити просте існування та побут сільських жителів, які продовжували поклонятися старим богам, після чого цей термін почали активно використовувати місіонери, які і породили такі синоніми, як «погань», «нечистий». Таким чином, першопочаткове значення «говорить, мати мову» нині втрачено та видозмінено. А ось Гегель вважав, що слово «язичник» є «застарілим і вважається негожим через вираженого в ньому презирства» [5, с. 372]. Ю. Лотман зауважував, що язичництво не можна вважати чимось нерозвиненим, на відміну від християнства, адже воно також задовольняло потребу вірити та навіть на останніх етапах приближалось до монотеїзму.

Однак із приходом християнства воно не змогло відразу ж повністю замінити традиційні релігійні погляди, таким чином починаючи зливатися з тамтешніми віруваннями. Так з'являлися нові форми релігійних поглядів – народна релігія. В англomовній науковій літературі народна релігія визначається в термінах *folk religion*, який однозначно сприймається у світовій науці. Слова з приставкою фольк- вже давно увійшли в українську мову та сприймаються доволі легко. У визначення «*folk religion*» Дон Йодер вкладав два сенси: перший – німці називали «*religion Volkskunde*» фольк культурні зміни релігії, другий – антропологічні дослідження синкретизму двох релігій на різних етапах свого розвитку. Також народну релігію називають «двовір'я». І. Левін писав: «Двовір'я – релігійна система, в якій язичницькі вірування і обряди зберігаються під зовнішнім шаром християнства» [7, с. 11]. Народ, зберігаючи свої язичницькі традиції, вступав у конфлікт із християнством, яке підтримувала держава, таким чином, церква вимушена була поглинати вірування язичників для більшої підтримки серед народу. Оскільки в XIX ст. релігійний світ населення не вважався цілком християнським, концепція двовір'я поширювалась і на нього. Таким чином, термін «двовір'я» та «народна релігія» стали синонімами. Слово «двовір'я» з'явилося для того, щоб бути спрямованим проти християн, які продовжували зберігати язичницькі традиції. У часи Київської Русі цей термін використовували в негативному значенні і воно мало на увазі, що православ'я у тому вигляді, в якому воно практикувалося було недоскональним. У Середньовіччі «двовір'я» означало конфлікт, свідомий чи несвідомий, між різними релігійними системами, між старою та новою вірою. Сам термін несе в собі значення подвійності, відмінність один від одного та язичництво і християнство. Цього відтінка не має в терміні «синкретизм», який, навпаки, означає злиття, поєднання,

взаємоіснування. М. Гальковський стверджував у своїй праці, що модель двовір'я – це конфлікт, наполягав на тому, що язичництво являлося частиною народної релігії, хоча і відхиляв думку про те, що селяни були язичниками свідомо. Насадження в масах істинного християнство було їхньою просвітою і цивілізацією. Багато язичницьких обрядів вижили та отримали пізніше християнське пояснення. Г. Федотов доводив, що християнське православ'я проникло в маси тільки тоді, коли воно стало сприймати традиційне поклоніння силам природи та божественній жіночності.

Д. Оболенський дещо переглянув визначення народної релігії суто як двовір'я і виклав чотири ступені взаємозв'язку православ'я та язичництва. На першому рівні церковні догмати ставали популярними. Як приклад він наводить культ Глеба та Бориса. На другому рівні народ приймав християнські ідеї та виражав їх у фольклорі, а також народних духовних віршах. Церква підтримувала ці дві форми народної релігії. Третій рівень складається з язичницьких пережитків, церква зазвичай протилежна звичаям язичництва, але терпіла їх християнізовані форми. Четвертий рівень становить дуалістична ересь богомільства, задля викорінення якого об'єдналась церква та держава. Таким чином, автор зазначає, що народна релігія не тотожна язичництву, відносини церкви та народу не були завжди ворожими. Д. Оболенський вважає народну релігію найбільш просвітленим філософським варіантом християнства.

На думку різних вчених, основним джерелом конфлікту були ідеологічна ворожнеча між християнством та язичництвом, але на практиці й донині церква дозволяє деякий синкретизм. Народ зберігав язичницькі традиції скоріше за все через недостатню асиміляцію нової віри, а не через супротив християнству. В. Власов вважає, що язичництво просто перелилося в християнську форму: «язичництво просто і неопосередковано переливається в християнство, язичницькі чари переростають в християнські чудеса, волхв-чародій стає християнським святим – ось народна філософія того часу» [11, с. 12]. Християнство на нових територіях не одразу стає поширеною релігією та починає поєднуватися з місцевими релігіями, таким чином виникає народна релігія. Вона включає в себе такі поняття, як народне християнство, народне православ'я. Народне християнство являє собою умовну назву народної релігії та поєднує в собі християнське світобачення та релігійне світобачення традиційних релігій народів. Це поняття ширше за поняття «народне православ'я». Тривалий час дослідники вважали, що існує лише двовір'я і ніякого народного православ'я немає. На думку М. Толстого та М. Мазалова, некоректно використовувати термін «двовір'я», адже народне християнство є цілою єдиною системою. «Народне православ'я» – це об'єднання традиційних вірувань східних слов'ян із канонічною православною релігією. Синкретизм язичництва та православ'я унікальний саме тим, що створив свій культурний простір. Люди розуміли, що вони частина природи, а церква не могла охопити усі аспекти життя віруючої людини. Таким чином, православ'я прийняло язичницькі вірування у свій релігійний культ і утворено «народне православ'я». Нині важко сказати, чого більше в цьому схрещенні (християнського чи язичницького), але ми можемо сміливо визначити два рівні релігійної свідомості: буденний, психологічний характер для більшості віруючих та офіційний ідеологічний, носіями якого є церковнослужителі, що в церкві представляють канонічне християнство. У церкві віруючий відчуває себе християнином, адже його оточують християнські ікони, хор, церковнослужителі та християнські молитви. Навпаки, вдома нас постійно оточує більшість язичницького – це святкові страви, пісні, хороводи, якими прославляються матінка-земля, красуня весна, літо красне.

Язичництво та християнство схожі в поклонінні ідолам та іконам, духам та святым, вірою у надприродні сили волхвів та наділенням священників «божественною благодаттю»

та хреста або фетишів зіцненням. Багато храмів було збудовано на місцях, де знаходилися язичницькі капища для жертвопринесення та ідолопоклонства богам. «І велів ставити церкви на місцях, де стояли кумири. І поставив церкву святого Василя на пагорбі, де стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди», – наказав Володимир Великий [13, с. 66]. Новий християнський пантеон був схожим на язичницький, Б. Рибаків проводить паралелі [14, с. 769].

Язичництво	Християнство
Стрибог – «бог-отець» (він же Сварог-«небесний»)	Бог-Отець, творець світу
Дажьбог – бог-син небесного бога Сварога	Бог-Син Ісус Христос
Крилаті фантастичні тварини – пугиці Смаргл, грифон-Дів	Бог Дух святий
Богиня родючості Макош	Жіноче божество – Богородиця Марія

Зважаючи на таку ситуацію, ми можемо зробити висновок, що люди, які змінювали пантеон, намагалися зробити його схожим за своєю структурою. Функції язичницьких богів перейняли на себе християнські. Миколай Чудотворець вважається покровителем скота, землеробства та мандрівників, що схоже на риси бога Велеса (Волоса). У православній церкві Миколай стоїть на ряду з Богородицею та Ісусом Христом. У XIX–XX ст. існувало повір'я, що Трійця – це Спаситель, Богородиця та Миколай Угодник. Перун – Ілля, єдиний пророк зі Старого Заповіту, якого поважають в православній церкві серед святих. Він вважається повелителем дощу, грози, грому, небесного вогню. У Третій та Четвертій книзі Царств описуються діяння пророка, де він неодноразово зводив вогонь із неба за допомогою молитви. Відомо про такі чудеса Іллі, як втримання бездошів'я, розділення вод Йордану плащем, воскресіння мертвого. Від Перуна Ілля отримує назву «зміборець». Таким чином, у народному уявленні виникає протиставлення між святим Миколаєм (Велесом) та Іллею (Перуном).

Георгія Побідоносця (Єгорія Хороброго) частіше ототожнюють з язичницькими богами Ярилом та Дажьбогом, він захисник скота, покровитель вовків та воїнів, його шанували як заступника християнства на Русі.

Власій у християнстві вважається покровителем тварин, великої і малої худоби, що ототожнює його з язичницьким богом Велесом.

Богородиця – матір Божа. До Богородиці в народі зверталися з молитвами та заговорами для захисту жінок, рожаниць та захисту від лиха. Її сприймали як матір усього, чим вона і схожа на матір сирій землі.

Існує чотири образи Праскеви, з якими злилась православна Праскева П'ятниця. Ікони святої зазвичай являлись у джерелах або колодязі, бо вона вважалася покровителькою цих місць. Відомо, що в народі вода символізує шлях у потойбічний світ, де живуть русалки, водяні. Також часто біля храмів на честь святої були кладовища, адже її вважали покровителькою мертвих. Також вона асоціювалась з язичницькою Долею. Її називали жіночою святою, покровителькою жіночого ремесла, чим вона ототожнюється з язичницькою Макошшю и Землею.

Флор і Лавр – рідні брати, мученики. За життя займалися кам'яною справою. У народі є покровителями конярства, а іноді об'єднувались в одного бога коней. У стайнях було прийнято вішати їх ікони. Таким чином вони мали часткову функцію бога Волоса. Спеціальною «фроровською просфорою» (ржанною) в день Флора і Лавра кормили усіх коней та худобу. Саме у зв'язку з культом Волоса можна зрозуміти зв'язок Флора і Лавра зі сліпотою та зіцненням сліпоти. Роль покровителів скота можуть приписувати й іншим святым на території України (Спіридоній, Модест, Харлампій).

Риси язичницького бога Сварога перейняли одразу два святих брати-безсрібники Косма і Даміан (Дем'ян та Кузьма). У селищах на честь цих святих було прийнято розводити багаття та палити півня, такий самий обряд виконували язичники, які поклонялися Сварогу. Також братів шанували як божественних ковалів, тому їх образ частково співвідносяться з образом Перуна. Також братів співвідносять з язичницьким божеством Полемем, адже вони, як і останній, називалися покровителями шлюбу.

Святого мученика Мирона, у народі прозваного «вітрогоном», вшановують у серпні, тоді коли і справлялося свято Стрибога. Саме на Мирона спостерігалася повітряна погода, навіть побутувало повір'я: «Мирони- вітрогони пил по світу женуть, за червоним літом стогнуть».

Християнська свята Анастасія (з грецької «воскресіння»), замінила язичницьку Недільку, яка відмічала своє свято в неділю. Працювати в цей день було заборонено, адже Неділька могла звести всі справи нанівець.

Касіян – один із християнських засновників та теоретиків чернецтва в Галлії. У східнослов'янській народній традиції вшановується як негативний образ – Касіян Немилостивий. Багато рис, які народ дає Касіяну, належать демонам Вію та Буняку. Касіянів день відмічається раз на чотири роки 29 лютого, ходять у народі легенди, що у нього поганій погляд, який є згубним для живого. З цього приводу в українському побуті виникла легенда, за якою Касіян нерухомо сидить на стільці з опущеними в'ями, які сягають колін і не дають змоги йому відкрити очі та побачити Боже світло. І лише у високосний рік 29 лютого він може відкрити очі, і те, що він в цей момент буде бачити, те і буде помирати [15, с. 690]. Такою рисою святий схожий із демонами, що мають очі, які не можуть відкрити самостійно.

Після вищезазначеного видно, що народне православ'я простежується в образах деяких святих та способах їх шанування, нагромадження їх рисами та характерними особливостями слов'янських божеств та навпаки. Характерною особливістю народного православ'я є рівноправне шанування як священиків храму, так і знахарів, відунів. Зазвичай носіями народного православ'я є пересічні громадяни, які сприймають лише зовнішню оболонку православ'я із його святами, що здебільшого є спадком язичництва, не вникаючи в суть. До прикладу, поминання, де є важливими вичитка молитов, а також принесення на могилу покійним їжі, є атрибутом звичаїв язичників. Деякі сучасні дослідники зауважують, що православ'я прибуло на територію Русі задовго до схизми, але було вибрано основною релігією через схожість до східнослов'янського язичництва. А. Устименко пояснює виникнення феномена народного православ'я тим, що нова віра не знищувала стару віру та культові традиції, а навпаки, дозволяла їй зібратися в єдине ціле. Вона м'яко вводила своє світорозуміння [16]. Народне православ'я нині не втратило свої позиції, а лише видозмінилося. Також народне православ'я тісно пов'язане з сільськогосподарським обрядами, що говорить про ще, що язичництво – це природна релігія, тісно пов'язана з циклами та порами року.

Підбиваючи підсумки вищезазначеного, ми можемо говорити, що народна релігія – явище поширене, ортодоксальне православ'я існує лише в храмах та його дотримуються зазвичай священики. Таким чином, можна думати, що двовір'я – це релігійне та культурне явище, де поєднується дві релігії: християнство та місцеві релігії. Нині таке явище у християнстві прослідковується не часто, скоріше за все існують симбіоз, поєднання, які переростають в окрему, самостійну та самодостатню релігійну систему – народне православ'я. Таким чином, ми розуміємо, що такі явища закономірні, адже неможливо знищити традиційні вірування народу, а отже, треба зберегти свою народну ідентичність.

Список використаної літератури

1. Лобовик Б. Язичництво. *Філософський енциклопедичний словник* / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
2. Язичництво. *Українська релігієзнавча енциклопедія*. URL: <https://ure-online.info/encyclopedia/yazychnytstvo/>
3. Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики: Словник. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
4. Арутюнов С.А. Язычество древних славян. *Наука*. 1981. № 4. С. 154–161.
5. Гегель Г. Философия религии в двух томах. Т. 2. Москва : Мысль, 1977. 576 с.
6. Yoder D. Toward a Definition of Folk Religion. *Western Folklore*. Vol. XXXIII. № 1: Symposium on Folk Religion. 1974. URL: <https://www.amazon.com/Western-Folklore-Symposium-Religion-January/dp/B001TJO5BQ>.
7. Левин И. Двоеверие и народная религия в истории России. Москва : Индрик, 2004. 216 с.
8. Гальковский Н.М. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. Москва: Печатня А. Снегиревой, 1913. 309 с.
9. Fedotov 1975 — G. P. The Russian Religious Mind. Belmont, Mass.: Nordland, 1975. Vol. I. / Рус. пер.: Федотов Г. П. Собр. соч. Т. 10. Русская религиозность. Ч. 1. Христианство Киевской Руси X–XIII вв. Москва, 2001.
10. Obolensky D. Popular Religion in Medieval Russia. The Religious World of Russian Culture Vol. 2. Russia and Orthodoxy. 1975. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783111396736-004/html>
11. Власов В.Г. Христианизация русских крестьян. *Советская этнография*. 1988. № 3. С. 3–15. URL: https://journal.iea.ras.ru/archive/1980s/1988/no3/1988_no3_003_Vlasov.pdf
12. Мазалова М.Н. Народное христианство и магические практики кенозерской «знающей». *Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки*. 2015. № 4. С. 16–26. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/narodnoe-hristianstvo-i-magicheskie-praktiki-kenozerskoy-znayushey/viewer>
13. Літопис Руський. *Дніпро*. 1989. URL: http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Litopisec_Litopis-Ruskiy_1_Litopis-Ruskiy-Povist-minulih-lit_RuLit_Net.pdf.
14. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. Москва : Наука, 1987. 782 с.
15. Мадлевская Е.Л. Русская мифология. Москва, 2005. 784 с.
16. Устименко А.Л. Народная религия Руси: «между» язычеством и православием. *Ценности и смыслы*. 2017. № 2. С. 33–45.

THE SYNCRETISM OF PAGANISM AND CHRISTIANITY. FOLK RELIGION OR ORTHODOXY?

Kristina Kvasha

Zhytomyr Ivan Franko State University,

Department of Philosophy and Political Science

Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine

Since the very beginning of humanity existence, people were trying to curb the forces of nature, which frightened them, but because of their insolvency to make it they began to believe in the patrons that «accompanied» and «helped» them with this, namely they were their patrons. So the deities arose and subsequently religious beliefs and religion appeared. At the beginning, religious ideas were polytheistic (paganism) due to time and development of people's consciousness of that time. Subsequently, monotheistic

(Christianity) of religion appeared. Nowadays the interest in folk rites and traditions was renewed and in this regard, it is necessary to analyze the people's religion and popular Orthodoxy. The article contains the example of folk Orthodoxy which shows how polytheistic religious representations of paganism and monotheistic beliefs of Christians of Orthodox direction were merged. Thus, between the Orthodox Christianity and paganism, as between two complementary, but not as the only separate self-sufficient parts, their folk realization appeared which is called folk Orthodoxy in science. The notions, such as «paganism», «double faith», «folk religion», «folk Christianity» are considered in the article. The author of the article briefly indicates why in her opinion it is inappropriate today to use the concept of «double faith», what possible reasons of merging of two religious ideas can exist. Also, the article shows how the Orthodox Saints and Pagan Deities were merged in their images and functional system, the reason for which was that the new religion, namely Christianity couldn't comply with the requirements of believers in all spheres of their lives, as well as the impossibility of the believer to abandon their customs and traditions. Nowadays it is impossible to answer the question clearly: What traditions and symbols did Orthodox Christianity and paganism borrow from each other? In the article, the author tries to conceptualize the significance of folk religion and conclusions of a positive merger of pagan and Christian worldviews to preserve culture in terms of reconstruction of traditional beliefs of the people are made. As a result of such synthesis we can see the emergence of the unique and inimitable cultural achievements.

Key words: polytheism, monotheism, paganism, Christianity, Orthodox Saints, Pagan Deities, double faith, folk religion, folk Christianity, folk Orthodoxy.

УДК 168.35

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.6>

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ТА ФЕМІНІСТИЧНА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ

Надія Козаченко

*Криворізький державний педагогічний університет,
кафедра філософії
пр. Гагаріна, 54, 50086, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна*

У статті розкривається дискусія щодо розуміння критичного мислення як універсальної характеристики способу мислення, що ґрунтується на культурно нейтральних та об'єктивних процедурах, які дозволяють здійснювати якісні судження. Критичне мислення розглядається як універсальний спосіб прийняття рішень, придатний для всіх, і перелік його ознак може тлумачитися як достатній для обмеження методів критичного мислення як раціональних. Універсальність та достатність означень критичного мислення тривалий час піддається критиці з боку феміністичної епістемології і ця дискусія спровокувала низку питань, які стосуються універсальності критичного мислення в культурному просторі загалом. Чи залежать його методи і результати від культурних особливостей або особливостей певного суспільного прошарку?

Ми розглядаємо універсальність та достатність означень критичного мислення на матеріалі так званої гендерної похибки. Хоча гендерна похибка не знаходить статистично достатнього підтвердження, вона призводить до виникнення інших питань щодо універсальності критичного мислення. Раціональні та аналітичні методи агресивно витісняють інші можливі підходи щодо винесення якісних суджень. Зокрема, ми розглядаємо філософську змагальність як парадигму протиборства, що спричинила несприятливий вплив безпосередньо на саму філософію, марно обмежуючи види теорій, які могли б бути розглянуті, і питання, які могли б бути поставлені. Крім того, на думку феміністичної епістемології, критичне мислення не є нейтральним, оскільки носій знання не може бути відокремлений від самого знання. Ми дійшли висновку, що насправді немає значущих відмінностей у результатах критичного мислення серед жінок та чоловіків, але існує розходження у способах здобуття якісних суджень, які, однак, приводять до потрібного результату. Феміністична епістемологія звертає увагу на переважання агресивних способів аргументації, які відсторонюють незмагальні методи, що розглядаються як менш раціональні. Легітимація як раціональних таких методів, як контекстуальність, ситуативність, гносеологічна позиція «точки зору» та зв'язного знання, індивідуальний досвід, може розглядатися як спосіб досягнення достатності розуміння критичного мислення.

Ключові слова: критичне мислення, гендерна похибка, феміністична епістемологія, раціональність, філософське міркування, аргументація.

Вступ. Критичне мислення сьогодні постає однією із загальних компетентностей, якими має володіти громадянин демократичної країни та й загалом будь-яка особистість. Освітняни прописують формування критичного мислення у програмних результатах навчання, залучають закордонні методики його формування і розробляють нові методи. Безперечно, цей процес потребує орієнтації на певне розуміння критичного мислення, що має бути представлене у вигляді означення, переліку проявів і характеристик критичного мислення. Наразі наявна ціла низка таких означень, які по-різному представляють ту чи іншу сторону критичного мислення (див. [1]). Наприклад, «критичне мислення – це інтелектуально дисциплінований процес активного і вмілого осмислення, застосування, аналізу, синтезу та / або оцінки інформації, зібраної або згенерованої за допомогою спостереження, досвіду, роздумів, міркувань або спілкування, в якості керівництва до переконань

і дій» [2]; «критичне мислення – це цілеспрямований, здатний до саморегуляції процес винесення судження, результатом якого є інтерпретація, аналіз, оцінка та умовивід, а також пояснення доказових, концептуальних, методологічних, критеріологічних або контекстуальних міркувань, на яких ґрунтується це судження» [3, с. 2]. Незважаючи на акценти, які дослідники розставляють під час вибору характеристик критичного мислення, можна помітити, що наведені означення критичного мислення передбачають певний інваріант: критичне мислення розглядається як універсальний спосіб прийняття рішень, придатний для всіх, і перелік вказаних ознак може тлумачитися як достатній для обмеження методів критичного мислення як раціональних. Універсальність та достатність означень критичного мислення піддається критиці з боку феміністичної епістемології вже близько 30 років, що породило низку дискусій, масу досліджень і подальших питань, пов'язаних з вказаними характеристиками.

1. Гендерна похибка критичного мислення. На тенденційність означень критичного мислення звернула увагу Барбара Тайер-Бейкон. Дослідниця зазначає, що наявні підходи до розуміння критичного мислення не враховують, ігнорують або применшують важливі інструменти, які допомагають критично мислити. Ідеться про інструменти уяви, інтуїції та емоційних почуттів. Водночас підкреслюються інструменти аналітичних міркувань [4, р. 125]. Такий підхід до розуміння мислення і розуму в цілому не є новаторством сучасних дослідників критичного мислення, а відображає західноєвропейську культурну традицію, яку можна простежити аж до Давньої Греції.

Б. Тайер-Бейкон вважає гендерну упередженість однією з причин обмеженості критичного мислення, оскільки міркування як здатність логічно мислити в західноєвропейському світі вважається переважно чоловічою здібністю, тоді як інтуїція, уява та емоційні почуття асоціюються з жіночими здібностями.

Шарон Байлін вказує низку гендерних упереджень, притаманних критичному мисленню у тому вигляді, у якому його зазвичай представляють теоретики. Зокрема, критичне мислення нехтує емоційним контекстом, надає перевагу раціональній, лінійній, дедуктивній думці над інтуїцією, є агресивним та конфронтаційним, а не колегіальним та спільним, є індивідуалістичним і надає привілей особистій автономії над почуттям спільності та взаємовідносин, має справу з абстракцією і применшує пережитий досвід і конкретні особливості, передбачає об'єктивність, тому не визнає індивідуальної ситуативності [5, р. 191–192].

Ш. Байлін називає ці особливості критичного мислення не чим іншим, як упередженнями, які виростають з певних культурних особливостей, але в цілому можуть бути подоланими. Так, вона вказує, що нехтування емоційним та інтуїтивним аспектами прийняття рішень притаманне критичному мисленню в силу того, що емоції та інтуїція не вважаються значущими компонентами чоловічого способу міркування. Аналогічно агресивність та конфронтація якраз характеризують відповідний змагальний спосіб міркування [5, р. 194].

2. Спроби статистичного аналізу. Дослідження іранських вчених показало, що показники таких характеристик критичного мислення, як здатність до самокорекції, виведення висновків і дедукція, не мають статистично значущої кореляції з гендером (див. [6]). Цей результат мав би поставити крапку, але виникає два питання: «Чому були вибрані саме ці три параметри для порівняння?»; «На обґрунтування якої тези загалом спрямоване це дослідження?». Відповіді на ці питання розкривають результати трохи в іншому світлі. По-перше, самокорекція, виведення висновків і дедукція – це одні з тих проявів критичного мислення, які найпростіше формалізувати, а також представити у вигляді стандартних логічних задач, які не потребують залучення контексту, додаткової інформації, особистого досвіду, емоційної оцінки тощо. По-друге, загальна мета розкривається у висновках самих

же дослідників: «На нашу думку, це [відсутність кореляції] можна виправдати з огляду на той факт, що час навчив жінок бути такими ж хорошими критичними мислителями, як і чоловіки, <...>, незважаючи на стать. Це також може показати, що жінки вчать критично мислити, щоб отримати контроль над власним життям і бути менш залежними від інших» [6, р. 142]. Наведена цитата свідчить про те, що дослідження мало на меті обґрунтувати право жінок на критичне мислення в цілому шляхом демонстрації їхньої здатності виконувати певні аналітичні завдання нарівні з чоловіками.

Дослідження, проведене із залученням української молоді 18–19 років, показало, що у завданнях, де для застосування дедуктивного міркування і отримання висновку потрібно було читати між рядків, поєднувати проаналізовану інформацію з наданого тексту з власними знаннями та досвідом, чоловіки загалом отримали нижчий результат, аніж жінки [7, р. 3091].

Реалізований у 2018 році спільний проєкт університетів України та США «Крос-культурні дослідження суперечки» (див. [8]) може детальніше проілюструвати питання гендерної складової частини критичного мислення. Проєкт передбачав проведення і аналіз опитування з метою вивчення ставлення українців до різних видів суперечок, дискусій, дебатів, а також аргументації та критики, які в них застосовуються. У вибірці українських респондентів автори констатували наявність традиційного розрізнення моделей «чоловічого» і «жіночого» підходу до суперечки: чоловіки більш агресивні, жінки більш пасивні, але при цьому жінки більш турботливі та чуйні. На відміну від чоловіків, жінки обирають просоціальну позицію, в той час як чоловіки більше схильні до проіндивідуальної. Чоловіки продемонстрували набагато вищу готовність брати участь у суперечці, навіть якщо вона перетворюється в конфронтацію з переходами на особистості або загрожує погіршенням подальших стосунків. В цілому чоловіки продемонстрували більш позитивне ставлення як до самої суперечки, так і до її подальших наслідків. Дослідження показали, що, зокрема, українські чоловіки і жінки суттєво відрізняються за орієнтаціями на міжособистісну суперечку. Як правило, чоловіки були більш агресивні, в той час як жінки – більш пасивні і вразливі. Так, найбільший розрив існує у параметрах, які характеризують схильність жінок та чоловіків до уникнення чи провокування суперечки, схильність до неконтрольного використання будь-яких аргументів чи до контролю аргументації під час суперечки.

Спроби статистично показати залежність навичок критичного мислення від гендеру дають неоднозначні результати. За деякими параметрами чоловіки вправніші від жінок, за іншими – жінки показують кращий результат. Можна констатувати, що жінки й чоловіки використовують різні засоби аргументації, відмінні способи оцінки та обробки інформації, але у формально вимірюваних результатах ця різниця нівелюється. Так, серед жінок і чоловіків маємо різні настанови і засоби, але в цілому це не свідчить про те, що представники певної статі більше здатні до правильних суджень чи приймають якісніші рішення. Чоловіки і жінки можуть іти до істини різними шляхами, але зустрічаються в результаті. Таким чином, можемо сформулювати тезу, що гендерні відмінності не мають значущого впливу на вимірювані результати критичного мислення. Отже, в плані універсальності наявні тлумачення критичного мислення можна вважати однаково придатними.

3. Філософська змагальність як метод ворожечі. Чи мала на меті дискусія щодо гендерного акценту критичного мислення поставити під сумнів його універсальність, або ж відстояти рівноцінність жінок як критичних мислителів? Обидва варіанти є правильними. Але, крім того, ця дискусія артикулювала необхідність перегляду не стільки універсальності критичного мислення, скільки його достатності у тому поширеному його розумінні, яке акцентує на «чоловічих» способах міркування. Розглянута вище теза про відсутність гендерної кореляції результатів критичного мислення показує, що шляхи отримання

якісних суджень і правильних рішень, що їх використовують жінки і чоловіки, відрізняються, але дають змогу отримувати співмірний результат. Чому одна група цих шляхів вважається більш прийнятною за іншу? Згідно з нашою тезою способи мають бути визнані рівноцінними. Тут знову маємо спробу знайти відповідь в рамках феміністичної епістемології.

Дженіс Моултон висловлює думку, що ідея ворожнечі постійно супроводжує філософський спосіб міркування в цілому. Змагальність, яка традиційно розглядається як відмітна особливість і перевага філософського методу, не є паритетною, а постає битвою, мета якої – будь-яким способом виграти аргументацію. У цьому горнилі перевагу має більш агресивний, сильний і наполегливий мислитель, тому губляться голоси тих, хто не має сили чи бажання вести агресивну суперечку. Дослідниця наголошує, що парадигма протиборства справила несприятливий вплив безпосередньо на саму філософію, марно обмежуючи теорії, які могли б бути розглянуті, і питання, які могли б бути поставлені. Однак цей вплив зовсім не відійшов у минуле (див. [9]).

Авторитетність парадигми протиборства і розуміння аргументації як боротьби пригнічує інші суспільно доступні дискурси, маргіналізуючи їх і тим самим збіднюючи філософський підхід. Кетрін Хандлбі зауважує, що тут має місце певного роду політичний вплив: одні дискурси узаконюються, в той час як інші делигітимізуються за рахунок наявності авторитетного наглядача, яким постає філософський змагальний підхід (див. [10, р. 3]).

Люди, яким некомфортно бути долученими до змагальної діяльності, втрачають свої позиції, хоча вони також є носіями цінних ідей і хороших методів згідно з результатами критичного мислення. Багато опитаних жінок «тракувало критичне мислення як змагальну діяльність. Отже, опитані жінки вважали його незручним і не вигідним. Більшість опитаних жінок повідомила, що вони найкраще вчилися, намагаючись зрозуміти позиції інших» [11, р. 227].

4. Зв'язне знання і об'єктивність. Гендерний акцент також спровокував ще одну закономірну претензію до критичного мислення, яка безпосередньо стосується підвалини філософського підходу – об'єктивності знання. Барбара Тайер-Бейкон вказує, що ми розглядаємо критичне мислення як найкращий інструмент міркування та оцінки, оскільки здається, що це найбільш об'єктивний і нейтральний інструмент, який доступний для всіх. Але у дійсності критичне мислення не є нейтральним та об'єктивним, а переконання в його неупередженості ґрунтується на припущенні, що носій знання може бути відокремлений від самого знання.

Б. Тайер-Бейкон зазначає: «Як тільки ми зрозуміємо, що знання та знавці взаємопов'язані, тоді ми усвідомимо, що знання не можуть бути нейтральними та неупередженими, оскільки люди, будучи конструкторами знань, здатні до помилок та вад. Критичне мислення – це інструмент, який не має власного життя. Воно має сенс і мету лише тоді, коли люди ним користуються. Коли люди беруть участь у використанні цього важливого інструменту, виникають упередження та помилки» [4, р. 125].

На відміну від спроб дослідників залишатися осторонь предметів своїх досліджень («допитувати» їх), дослідниці намагаються мінімізувати відстань між собою та тими, кого вони вивчають (вступати в діалог з ними). Змагальні процедури, які деякі жінки розглядають як частину критичного мислення, не сприяють формуванню стосунків консенсусу, на отримання яких переважно спрямовані дослідниці. Отже, жінки намагаються уникати критичності міркувань і маркують аналітичні способи міркувань як такі, що мають справу з «окремим знанням» (*separate knowing*). Водночас вони виявляють тенденцію до «зв'язного знання» (*connected knowing*) – контекстного, консенсусного знання, яке, зокрема, передбачає погляд на ситуацію очима іншого [11, р. 227]. Жіноче міркування частіше

спирається на індивідуальний досвід, в той час як чоловіки тяжіють до більш загальної аргументації. З точки зору феміністичної епістемології, побачивши світ з точки зору іншого, ми не лише здатні зрозуміти і прийняти його позицію, але й збагатити своє знання ситуації. Важливим аспектом критичного мислення є *вивчення* припущень чи перспектив, що керують поведінкою чи аргументами, як попередній крок до оцінки. «Зв'язне знання» дозволяє отримати більш справедливу оцінку.

Примітно, що акцентовані феміністичною епістемологією проблеми об'єктивності понад століття відомі методології науки. Вони проявляються в проблемі суб'єкта, залученості спостерігача, навантаженості фактів, фундаментальних невизначеностях тощо і мають свої наслідки і способи вирішення. Але складатися враження, що розуміння фундаментальності проблеми об'єктивності одночасно поєднується зі ставленням до методів її вирішення як до вторинних *ad hoc*-засобів, що не можуть бути визнані легітимними на рівні раціональності в цілому.

У програмній роботі «Жіночі шляхи пізнання» [12] авторки аргументують особливості застосування методів пізнання та аргументації, які наразі залишаються делегітимізованими порівняно з тими методами, які зазвичай відносять до суто раціональних. У дослідженнях з феміністичної епістемології звучить думка, що змушення жінок дотримуватись принципово «чоловічих» характеристик пізнання, таких як абстрактна, об'єктивна думка, підриває жіноче почуття інтелектуальної гідності і відсторонює їх від пізнавальних та аргументаційних процесів.

Висновки. Питання щодо гендерних особливостей критичного мислення породжує низку питань щодо універсальності та достатності розуміння критичного мислення. Іншими словами, чи може розуміння критичного мислення бути поширене на всіх людей і чи вичерпують наявні означення критичного мислення всі ті його засоби і прояви, за допомогою яких функціонує критичне мислення.

Універсальність. Як було показано, немає значущих відмінностей у результатах критичного мислення серед жінок та чоловіків. Однак дискусія щодо гендеру спровокувала низку питань, які стосуються універсальності критичного мислення в культурному просторі загалом. Чи залежать методи і результати критичного мислення від культурних особливостей або особливостей певного суспільного прошарку? Це питання укорінене в соціокультурних основах епістемології і не може бути розглянуте на рівні лише результатів критичного мислення. Але наявність міжнаціональних досліджень дає привід вважати, що загалом характеристики критичного мислення універсальні, хоча й можуть передбачати різні шляхи реалізації.

Достатність. Якщо має місце розходження у способах здобуття якісних суджень, що, тим не менш, приводять до потрібного результату, вочевидь, варто поцікавитися, чому одні способи вважаються більш прийнятними за інші. Феміністична епістемологія ґрунтує свою відповідь на особливостях цих способів, зокрема, вказуючи на наполегливість агресивних способів, які відсторонюють від аргументації менш змагальні методи, за рахунок чого останні розглядаються як менш раціональні. Водночас такі методи, як контекстуальність, ситуативність, гносеологічна позиція точки зору та зв'язного знання, індивідуальний досвід, що потребують емоційного включення, деталізації та гіпотези, можуть значно доповнити арсенал критичного мислителя. Легітимація їх як раціональних щодо досягнення цілей критичного мислення може розглядатися як спосіб досягнення достатності розуміння критичного мислення.

Список використаної літератури

1. Козаченко Н.П. Критичне мислення: граничні підходи та оптимальні шляхи. *Актуальні проблеми духовності* : зб. наук. праць / ред. : Я.В. Шрамко. Вип. 18. Кривий Ріг, 2017. С. 161–174.

2. Scriven M., Paul R. Critical thinking defined. Handout given at Critical Thinking Conference. Atlanta : GA, 1992.
3. Facione P. A. Critical thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. Research findings and recommendations. Newark, DE : American Philosophical Association. (ERIC Document Reproduction Service No. ED315423), 1998.
4. Thayer-Bacon B. Transforming and Redescribing Critical Thinking: Constructive Thinking. *Studies in Philosophy and Education*. 1998. Vol. 17. p. 123–148.
5. Bailin S. Is critical thinking biased? Clarifications and implications. *Educational Theory*. 1995. Vol. 45. Num 2. p. 191–197. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1741-5446.1995.00191.x>.
6. Bagheri F., Ghanizadah A. Critical Thinking and Gender Differences in Academic Self-regulation in Higher Education. *Journal of Applied Linguistics and Language Research*. Volume 3, Issue 3, 2016, pp. 133–145.
7. Shubina I., Kulakli A. Critical Thinking, Creativity and Gender Differences for Knowledge Generation in Education. *Literacy Information and Computer Education Journal (LICEJ)*. 2019. Vol. 10 (1). P. 3086–3093.
8. Khomenko I., Hample D. Comparative analysis of arguing in Ukraine and the USA. ISSA: Proceedings of the Ninth Conference of the International Society for the Study of Argumentationp. Amsterdam : Sic Sat, 2019. p. 628–639.
9. Moulton J. A Paradigm of Philosophy: The Adversary Method. *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology, Philosophy of Science*. Boston : D. Reidel, 2004. p. 149–164.
10. Hundleby C.E. Critical Thinking and the Adversary Paradigm. *APA Newsletters*. 2013. Vol. 13 (1). p. 2–8.
11. Browne M.N., Kubasek N.K., Harris J.A. The Challenge to Critical Thinking Posed by Gender-Related and Learning Styles Research. *To Improve the Academy*. 1989. Vol. 168. p. 225–234.
12. Belenky M.P., Oinchy B.M., Golderger N.R., Mattuck J.T. Women’s ways of knowing. Revised edition. New York : Basic Books, 1997.

CRITICAL THINKING AND FEMINIST EPISTEMOLOGY

Nadiia Kozachenko

Kryvyi Rih State Pedagogical University,

Department of Philosophy

Gagarina Avenue, 54, 50086, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine

The article discusses the understanding of critical thinking as a universal feature of a way of thinking based on culturally neutral and objective procedures which allow to obtain qualitative judgments. Critical thinking is considered a universal way of making decisions, suitable for everyone thereby its features list can be interpreted as sufficient to define the methods of critical thinking as rational. The universality and sufficiency of critical thinking definitions have been criticized by feminist epistemology, and this discussion has raised several questions about the universality of critical thinking in the whole cultural space: whether its methods and outcomes depend on particular cultural or social strata.

We consider the universality and sufficiency of critical thinking definitions on the matter a so-called “gender bias”. Although gender bias hasn’t been confirmed statistically sufficiently, it raises other questions about the universality of critical thinking. Rational and analytical methods aggressively displace other possible approaches to making qualitative judgments. In particular, we view philosophical competition as a paradigm of confrontation that has had an adverse effect directly on philosophy itself, in vain limiting the types of theories that could be considered and the questions that could be asked. In addition, according to feminist epistemology, critical thinking is not neutral, because the agent of knowledge can not be separated

from knowledge itself. We conclude that there are no significant differences in the results of critical thinking among women and men, but there are differences in the ways of obtaining qualitative judgments, which, nevertheless, lead to the desired result. Feminist epistemology draws attention to the predominance of aggressive ways of arguing that remove uncompeting methods considering them as less rational. Legitimation as rational some additional methods, such as contextuality, situationality, the epistemological position of “point of view”, connected knowledge, individual experience, can be seen as a way to achieve sufficient definition of critical thinking.

Key words: critical thinking, gender bias, feminist epistemology, rationality, philosophical reasoning, argumentation.

УДК 141.32:113:161.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.7>

ФОРМУЛА УКРАЇНСЬКОГО ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Яна Котець

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
юридичний факультет, кафедра теорії, історії держави і права та філософії права
вул. Симона Петлюри, 2, 21050, м. Вінниця, Україна*

Стаття присвячена українському екзистенціалізму, який виникає внаслідок осмислення трагічних «межових ситуацій», в яких опинилася українська людина в XX столітті внаслідок певних впливів «класичного» екзистенціалізму. У статті проаналізовано творчість діячів Мистецького українського руху (1945–1955), особливо тих, хто тяжів до екзистенційної філософії, – Ю. Шевельова (Шереха), Ю. Косача і В. Петрова (Домонтовича) і наближеного до їх кола М. Шлемкевича. На підставі їхніх робіт стверджується, що саме в цей час формується оригінальна національна версія екзистенціалізму – український екзистенціалізм. Основу його «формули» складає літературоцентризм, базований на вітчизняному антеїзмові в поєднанні з прагненням до духовного оновлення через особисту свободу. Філософські роздуми М. Шлемкевича про «загублену українську людину» надають цій «формулі» рис патріотичного персоналізму та певної нонконформістської забарвленості. Цей молодіжний нонконформізм є притаманним літературній творчості митців Нью-Йоркської групи, особливо Ю. Тарнавського. Однак згодом представники цієї групи відмовилися від екзистенціалістської філософської платформи. У статті також ідеться про несприйняття радянською ідеологією екзистенціалізму, який подається в перекрученому, карикатурному вигляді. Однак стверджується, що в 1960–70-х роках в СРСР на підставі осмислення трагічних подій XX століття, особливо досвіду ГУЛАГу, виник радянський дисидентський екзистенціалізм. Українським варіантом цього напрямку була творчість митців-дисидентів В. Симоненка, І. Світличного і, зокрема, В. Стуса. Вони формують остаточну «формулу» українського екзистенціалізму, надаючи йому рис героїчного стоїцизму та трагічного оптимізму. Екзистенціалізм мав величезний вплив на всі сфери духовного життя, особливо літературу та мистецтво. Екзистенційний умонастрій середини XX століття став визначальним для багатьох європейських національних культур. У статті розглянуто соціальний нонконформізм та героїчний стоїцизм як складники українського екзистенціалізму.

Ключові слова: екзистенціалізм, антеїзм, літературоцентризм, героїчний стоїцизм, нонконформізм, екзистенційний умонастрій, патріотичний персоналізм.

Вступ. Екзистенціалізм протягом майже п'яти десятиліть минулого століття (1920–1960 рр.) був домінуючим філософським напрямом в «континентальній» Західній Європі. Його класичними формами вважається німецький (М. Гайдеггер, К. Ясперс) та французький екзистенціалізм (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г. Марсель), всі ж інші (іспанський, італійський, російський (еміграційний), американський тощо) вважаються похідними від них. Але варіанти екзистенціалістської філософії в різних країнах мають значну специфіку і спираються на власні національні джерела.

Хоча Україна не мала не тільки свого Гайдеггера, але й свого Аббаньяно, в багатьох філософських роботах пишуть про екзистенціалізм якщо не в філософії, то у літературі та мистецтві. Зокрема, до переліку екзистенційних українських митців потрапили В. Підмогильний, М. Хвильовий, В. Симоненко, Ю. Косач, В. Домонтович (Петров), Т. Осьмачка, В. Барка, В. Шевчук, а також В. Стус. Що стосується «філософуючих» публіцистів, то до розряду екзистенціалістів нерідко потрапляють Ю. Шерех (Шевельов) та М. Шлемкевич.

Однак співвіднесення спадщини кожного з них є достатньо дискусійним питанням. Отже, проблемним саме існування оригінального українського екзистенціалізму. А якщо ми можемо говорити про його існування, то в чому полягає його специфіка та критерії, якою є «формула» українського екзистенціалізму?

Саме на ці питання ми спробуємо знайти відповіді в нашій статті, **метою** якої є узагальнення екзистенціалістських мотивів та впливів в українській культурі ХХ століття та виведення загальної формули українського екзистенціалізму.

Виклад основного матеріалу. Екзистенціалізм як філософська течія, як відомо, виник у веймарській Німеччині в 1920-ті роки. К. Ясперс та М. Гайдеггер кинули виклик всій попередній європейській традиції, закликаючи повернутися від дослідження вищих сутностей до аналізу людського існування, буття в світі, наявного буття Dasein та кризових ситуацій вибору. Своїм попередником і «предтечею» екзистенціалізму вони вважають маловідомого під час свого життя датського мислителя Сирена К'еркегора, невгамовного опонента Гегеля та ортодоксальних копенгагенських лютеранських пасторів. К'еркегора вважають своїм попередником й атеїстично налаштовані французькі літератори та філософи Ж.-П. Сартр та А. Камю, які оголосили себе екзистенціалістами вже під час Другої світової війни.

Екзистенціалізм витав у духовному повітрі міжвоєнної Європи, яка намагалася осмислити абсурдність Першої світової війни та політичних зрушень бурхливого періоду кінця 1910-х – початку 1920-х років. Українська державна нація, народившись в 1918-му, зазнала важкої поразки в своїй боротьбі за незалежність, тому українська філософія і гуманітаристика в 1920-ті роки остаточно поділилася на дві такі гілки: радянсько-комуністичну та західно-діаспорну. Щоправда, спочатку в Радянській Україні ще залишалися певні культурницькі намагання на тлі комуністичної українізації, які згодом були досить влучно названі польським культуртрегером Єжи Гедройцем «Розстріляне відродження».

Саме в 1920-ті роки українці ще мали можливість ознайомитися з новою філософією, що народилася в Європі. Але це знайомство було достатньо поверхневим і неповним. Єдиним українським мислителем, який безпосередньо слухав Ясперса та Гайдеггера (поряд з Ріккертом та Гуссерлем) був Дмитро Чижевський, який у 1921–1923 роках був вільним слухачем Гейдельберзького та Фрайбурзького університетів. Згодом він підготував статті про Ясперса та Гайдеггера для «Української загальної енциклопедії». Гайдеггера він характеризує тут як «найбільш відомого з сучасних німецьких філософів», мислителя, який «перейшов від феноменології до своєїрідної філософії життя» [4, с. 94]. Тобто справжню сутність екзистенціалістського перевороту Д. Чижевський так і не збагнув і, незважаючи на те, що низку праць він присвятив «екзистенційно налаштованому» українському філософу Григорію Сковороді, до цього філософського напрямку він ніякого відношення до кінця своїх днів не мав. Це ж можна стверджувати й про другу зірку українського діаспорного філософського небосхилу 20–30-х років – Івана Мірчука. Його філософія може розглядатися (як і з певними застереженнями й філософія Чижевського) радше як певна варіація української «філософії життя», ніж український екзистенціалізм.

Якщо у випадку Чижевського, Мірчука та їх послідовників в УВУ (О. Кульчицький, В.М. Янів та інші) ми маємо справу, враховуючи й інші впливи, з «м'якою» дільтаєвською версією «філософії життя», то у випадку Дмитра Донцова та публіцистів і митців, що об'єдналися навколо львівського «Вісника» (1933–1939), ми маємо справу з дещо спотвореною й більш «жорсткою» версією цього напрямку – ніцшеанством. У своїх багаточисельних публіцистичних творах, які рясніють згадуваннями Ф. Ніцше, Д. Донцов жодного разу не згадує ні Гайдеггера, ні Ясперса, ні, зрозуміло, «лівих» екзистенціалістів Сартра та Камю. Більше «поталанило» Х. Ортезі-і-Гассету здебільшого завдяки його концепції

еліти та критиці «віку мас», який засновник українського інтегрального націоналізму називає «віком голоти» [2, с. 7].

Тобто в українській діаспорній довоєнній філософсько-літературній спадщині ми не знаходимо не тільки ніяких виявів власного екзистенціалізму, але й сильних впливів на будь-якого відомого мислителя.

А що ж в радянській Україні? Після остаточної поразки українських визвольних змагань в країні, що отримала позірну автономію, встановилася остаточна політична монополія більшовизму. Це стосувалося й філософії, оскільки її було віднесено до ідеологічного підґрунтя влади. Однак у 1920-их роках ще була можливість філософських дискусій та певного знайомства зазвичай через критику з новітніми західними досягненнями у цій сфері. Прикладом цього є роботи одного з тодішніх лідерів марксистського філософського фронту Володимира Юринця «Едмунд Гуссерль» (1922) та «Фрейдизм і марксизм» (1924). На час остаточного виокремлення екзистенційної філософії з феноменології (кінець 20-х років) в українській філософії вже панував догматичний марксизм-ленінізм, тому про будь-які спроби навіть критично відгукнутися на праці Гайдеггера або Ясперса вже не могло бути й мови. Проте в українській радянській літературі та мистецтві саме в 20-х роках відбулося відродження, яке було пов'язане з політикою українізації. Деякі сучасні українські літературознавці намагаються знайти у творах митців «Розстріляного відродження» своєрідний літературний передекзистенціалізм і навіть стверджують про те, що українські автори ледве не започаткували екзистенціалізм в художніх текстах до Сартра і Камю. Зокрема, це стосується таких письменників, як Євген Плужник, Віктор Домонтович (Петров), Валер'ян Підмогильний, Юрій Яновський тощо. Особливий акцент робиться на екзистенціальних мотивах роману Валер'яна Підмогильного «Місто», який вийшов 1928 року у Харкові. Але з цього приводу більш слушно здається виражена позиція відомого українського літературознавця Леоніда Ушкалова. Він вважав цей «популярний сюжет» (екзистенціалізм у творчості письменників доби українського Ренесансу 20-х років) «не надто реалістичним» [4, с. 95]. Л. Ушкалов наводив приклад з мемуарних спогадів Григорія Костюка, який належав до цього руху. У 1937 році їх автор в концтаборі у Воркуті познайомився з одним вихованцем Гейдельберзького університету, колишнім учнем Карла Ясперса. «Я, – пише автор мемуарів, – вперше від нього почув про екзистенціалізм як нову систему філософського й естетичного думання на Заході» [4, с. 95].

Більш реалістично вважати місцем народження українського екзистенціалізму табори переміщених осіб, або табори Ді-Пі (DP), що виникли внаслідок другої хвилі української вимушеної еміграції після Другої світової війни в Німеччині та Австрії (1945–1955), та вважати першим варіантом цього напряму публіцистичну та літературну творчість діячів Мистецького українського руху (МУРУ). МУР, створений ще у вересні 1945-го, проголошував себе незалежною від будь-яких партійних впливів і чвар мистецькою та культурницькою організацією, яка бачить своє покликання в об'єднанні всіх українців, що опинилися після Другої світової війни на Заході, особливо тих, хто тимчасово знаходився в таборах Ді-Пі. Головою організації був обраний близький до вісниківців письменник Улас Самчук, але керівництво Руху здебільшого складалося з митців і публіцистів, що були емігрантами з СРСР і мали більш ліберальні погляди. Це стосувалося Івана Багрянова, Юрія Шевельова (Шереха), Юрія Косача і Віктора Петрова (Домонтовича). Як виявилось згодом, після таємничого зникнення в 1949 році та повернення в СРСР останній був ще й таємним агентом радянських спецслужб.

У липні 1947-го року у Мюнхені вийшов перший номер журналу літератури, мистецтва і критики МУРУ «Арка». У цьому номері поряд з вступною програмною статтею

Уласа Самчука знаходимо статтю Юрія Косача «Театр екзистенціалізму», в якій, мабуть, вперше в українській публіцистиці дається певна оцінка цій новітній, «надто модній» філософській доктрині та її впливу на західну драматургію. Не намагаючись «ні стверджувати, ні заперечувати» філософську систему «сартризму», як називає французький екзистенціалізм Ю. Косач, він вказує на своєчасність появи трагічного гуманізму та необхідність врахування його новацій в українській театральній діяльності [3, с. 8].

Однак ще в повісті «Еней і життя інших» (1947) Ю. Косач вкладає у уста свого героя професора Кравчука своєрідну проповідь українського екзистенціалізму. Один з лідерів МУРу Юрій Шерех у своїй статті «Прощання з учора» (1952) зазначав, що цей український варіант екзистенціалізму можна назвати антеїстичним, і задавався питанням про те, наскільки органічною є ця філософія в післявоєнних реаліях. Зрештою, він вважав, що саме скептицизм до політичних рухів минулого й песимізм щодо перспектив боротьби за українську незалежність були тим ґрунтом, на якому виникла перша версія українського екзистенціалізму. Крім того, Ю. Шерех вважав, що його поява є лише симптомом появи нового типу людини. «Над руїнами вчорашніх ідеологій, над руїнами вчорашньої людини<...>, – пише відомий український вчений і публіцист, – відбувається прихований процес законення, розвитку й формування нової нашої людини<...> ця людина мусить визнати поразку старого<...>» [6, с. 28].

Однак захоплення Юрія Косача створенням українського антеїстичного екзистенціалізму виявилось скороминучим, адже згодом він захопився так само сюрреалізмом, а потім зовсім перейшов на прорадянсько-марксистські позиції.

Але проблема антропологічних зрушень в ХХ столітті, проблема формування «нової людини» в умовах еміграції стала провідною в українському екзистенціалізмі. Вершиною філософських пошуків у цьому напрямі може вважатися філософсько-публіцистичний твір публіциста, наближеного до МУРу, Миколи Шлемкевича «Загублена українська людина». М. Шлемкевич був чи не єдиною людиною серед українських діаспорно-емігрантських публіцистів, що отримала фахову філософську освіту (закінчив філософський факультет Віденського університету в 1926 році) й мала власні філософські розвідки («Філософія», 1934). У своїй книзі «Загублена українська людина» (1954) він виокремлює чотири типи української людини, які сформувалися впродовж століть української історії та з певними змінами збереглися до повоєнних часів. Це «старосвітський поміщик», «сковородинська людина», «гоголівська» та «шевченківська людина». Героїчній людині шевченківського типу він протиставляє «порядну людину» – пересічного філістера, що нагадує гайдегерівського *das Man*. Однак він вважає, що у суспільному житті повинен існувати певний баланс між цими типами особистостей: «Світ не стоїть на самих героях і геніях, також не може стояти на самих пасивних і часто егоїстичних масах «порядних людей». В упорядкованому суспільстві нас зобов'язує ієрархія органічних вирівнянь і моральних вартостей, які не залежать від банкового конта. Провідні люди зрушують, порядкують і ведуть «порядних людей». Але й суспільство «порядних людей» заздро береже, щоб та вища ідейна людина не використала своєї свободи, не визнала одного разу себе вільною від морального закону, який зобов'язує в малій державі «порядних людей» – в родині. Порушення рівноваги між світом вартостей проводу й світом «порядної людини» – це недуга суспільства» [7, с. 72]. Чи еднають ці діалектичні міркування М. Шлемкевича з екзистенціалізмом? Безперечно, в жорсткі канони класичного екзистенціалізму гайдегерівського або сартрівського типу вони не вписуються. Однак антропологічно-філософські конструкції мислителя досить споріднені саме з тим українським антеїстичним екзистенціалізмом, про який писалося вище. Це своєрідний патріотичний персоналізм, що нагадує іспанський кіхотизм

М. Унамуно та Ортеги-і-Гассета. Відбувається пошук «рецепту» духовної стійкості української душі, яка стоїть на перехресті світових доріг «в латаній свитині, зшитій із поношених і потертих думок» [7, с. 34].

Таким чином, мислителі МУРу та наблизений до них Микола Шлемкевич утворюють перші складові частини загальної формули українського екзистенціалізму. Зокрема, це такі частини: зосередженість на літературі та театрі (літературоцентризм); потяг до рідних коренів, що надають духовної сили (антеїзм); певна аполітичність або намагання бути поза партійними суперечками; прагнення до духовного оновлення, певної вестернізації, тобто наслідування європейських та загалом західних зразків літератури, мистецтва та філософії.

Остання складова частина формули найбільше проявила себе в творчій діяльності молодшого покоління української повоєнної еміграції, особливо митців Нью-Йоркської групи (1958–1999). 12 українських еміграційних поетів та прозаїків, лідером яких був Юрій Тарнавський, на початку своєї діяльності знаходилися під впливом філософії Ж.-П. Сартра (про що зізнавався сам Тарнавський), але згодом почали позбавлятися «чар» його філософії, залишаючи проблематику складного пошуку молодою людиною власного «Я» в мультикультурному середовищі США. Так, у романі «Three Blondes and Death» (Три блондинки і смерть, 1993) він вже висловлює досить іронічне ставлення до поглядів Ж.-П. Сартра, заперечуючи основну догму його вчення – передування існування сутності. Згодом український екзистенціалізм у діаспорі фактично зник зі зміною філософських орієнтацій або природною смертю його творців.

Більш трагічною була доля українського екзистенціалізму на радянських теренах. Західний екзистенціалізм розглядався радянськими можновладцями та ідеологами як вороже марксистське течія, до того ж (це стосується, зокрема, філософії Гайдеггера) пов'язана з нацизмом. Московський філософ Б.Е. Биховський у своєму наклепницькому памфлеті «Фельдфебелі в Вольтерах (фашизм и філософія)» (1943) назвав філософію Гайдеггера та Ясперса «людиноненависницькою», а їх самих «дипломованими лакеями німецького фашизму» [1, с. 37].

У післявоєнний період в радянській ідеології екзистенціалізм переважно подавався як похмуре, песимістичне і нігілістичне вчення, що відбиває кризовий стан капіталістичного суспільства Заходу. У радянських публікаціях 1950–1960-х рр. екзистенціальне поняття про суб'єктивність людського існування критикувалося як вороже марксистсько-ленінському вченню. З посиланням на цитату німецького філософа-марксиста Г. Менде у статті «Малої радянської енциклопедії» екзистенціалізму було надане таке визначення: «Суб'єктивно-ідеалістичний напрям буржуазної філософії. Екзистенціалізм заперечує об'єктивний характер буття і вважає реальним лише існування людини через її переживання страху, самотності, турботи тощо. Індивідуалізм і песимізм – відмінні риси соціології та етики. Екзистенціалізм ворожий діалектичному матеріалізму» [8, с. 736]. У радянських наукових публікаціях 50–60-х рр. екзистенціалізм також презентувався як реакційний, нігілістичний і антикомуністичний напрям.

Проте під час хрущовської «відлиги» в СРСР почали публікувати деякі твори Сартра, Камю та інших екзистенціалістів. Трагічний досвід сталінського ГУЛАГу породив своєрідний дисидентський радянський екзистенціалізм, найбільш яскравим представником якого вважають Варлама Шаламова. В одному з своїх записів, пов'язаних зі знаменитими «Колимськими оповіданнями», він писав: «<...> тут зображені люди у вкрай важливому, не описаному ще стані, коли людина наближається до стану, близького до стану позалюдськості. Проза моя – фіксація того невеликого, що в людині збереглося. Яке ж це невелике? І чи існує межа цього малого? Чи за цією межею смерть – духовна і фізична?» [5, с. 60].

Український дисидентський рух 1960–1970-х років також мав певне екзистенційне забарвлення. Відгороджений «залізною завісою» від діаспорного екзистенціалізму, екзистенціалізм в радянській Україні торував власні шляхи і додавав до формули українського екзистенціалізму нові складові частини. Це, зокрема, соціальний нонконформізм та стоїчний героїзм у відстоюванні гуманістичних переконань. Вершиною українського дисидентського екзистенціалізму можна вважати поезію та публіцистику Василя Стуса, але ця тема потребує особливого розгляду й стане предметом наших подальших розвідок.

Висновки. Таким чином, на підставі попереднього аналізу ми можемо стверджувати про існування оригінальної версії українського екзистенціалізму. Основу його «формули» становить літературоцентризм, базований на вітчизняному антеїзмові в поєднанні з прагненням до духовного оновлення через особисту свободу. Невід’ємною складовою частиною українського екзистенціалізму є соціальний нонконформізм та героїчний стоїцизм в екстремальних умовах буття «загубленої української людини» в трагічному ХХ столітті.

Список використаної літератури

1. Быховский Б. Фельдфебели в вольтерах (фашизм и философия). М. : ОГИЗ Госполитиздат, 1943. 40 с.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини. 2-е вид. Мюнхен – Монреаль (б.в.), 1951. 341 с.
3. Косач Ю. Театр екзистенціалізму. *Арка*. 1947. № 1. С. 7–9.
4. Ушкалов Л. Урок 14. «Патр цілими днями сидить у маленькій кав’ярні». До історії українського екзистенціалізму. Що таке українська література : есеї. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. С. 93–99.
5. Шаламов В.Т. Новая проза: Из черновых записей 70-х годов. *Новый мир*. 1989. № 12. С. 60.
6. Шерех Ю. Прощання з учора («Коли ж прийде справжній день?»). Мюнхен. Сучасна Україна, 1952. 52 с.
7. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Нью-Йорк : Життя і Мислі, 1954. 158 с.
8. Экзистенциализм // Малая советская энциклопедия. Изд. 3. Т. 10. М., 1960. С. 736.

FORMULA OF UKRAINIAN EXISTENTIALISM

Yana Kotets

Vasyl Stus Donetsk National University,

Faculty of Law, Department of Theory, History of State and Law and Philosophy of Law

Simon Petliura str., 2, 21050, Vinnytsia, Ukraine

The article is devoted to Ukrainian existentialism, which arises as a result of understanding the tragic “borderline situations” in which the Ukrainian man found himself in the twentieth century and as a result of certain influences of “classical” existentialism. The article analyzes the work of figures of the Ukrainian Art Movement (1945-1955), especially those who aspired to existential philosophy: Yu. Shevelyov (Sherekh), Yu. Kosach and V. Petrov (Domontovych) and M. Shlemkevych close to their circle. Based on their work, it is claimed that it was at this time that the original national version of existentialism – Ukrainian existentialism – was formed. The basis of his “formula” is literary centrism, based on domestic antheism in combination with the desire for spiritual renewal through personal freedom. At the same time, Shlemkevych’s philosophical reflections on the “lost Ukrainian man” give this “formula” features of patriotic personalism and a certain nonconformist coloration. This youth nonconformism is inherent in the literary work of artists of the New York group, especially J. Tarnavsky. However, it is argued that members of this group later abandoned the existentialist philosophical platform. The article also deals with the Soviet ideology’s

rejection of existentialism, which is presented in a distorted, caricatured form. However, it is argued that in the 1960s and 1970s, Soviet dissident existentialism emerged in the USSR on the basis of an understanding of the tragic events of the twentieth century, especially the experience of the Gulag. The Ukrainian version of this trend is the work of dissident artists V. Symonenko, I. Svitlychny and, especially, V. Stus. They form the final “formula” of Ukrainian existentialism, giving it the features of heroic stoicism and tragic optimism. Existentialism had a great influence on all spheres of spiritual life, especially literature and art. The existential mindset of the mid-twentieth century became decisive for many European national cultures. The article considers social nonconformism and heroic stoicism as a component of Ukrainian existentialism.

Key words: existentialism, anteism, literary centrism, heroic stoicism, nonconformism, existential mindset, patriotic personalism.

УДК 373.5.091.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.8>

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОСІМЕЙНОГО РУХУ «ВСІ РАЗОМ!» ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОГОЛОШЕННЯ ХРИСТИАНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНІ

Валентина Куриляк

*Національний університет «Острозька академія»,
гуманітарний факультет, кафедра культурології та філософії
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна*

Досліджено діяльність громадської організації «Всі разом!». Хронологічно узагальнено значущі публічні акції, через які громадський рух «Всі разом!» звертався до влади починаючи з 2003 року. Представлено розгорнутий аналіз діяльності просімейного руху, який завдяки активності її членів та прихильників ініціював зростання публічного інтересу до збереження традиційних форм інституту сім'ї майже по всій території України. Констатовано, що завдяки роботі цієї організації за неповних два десятиліття серед українців вдалося сформувати особливий національний дух та посилити культурний розвиток нації у питаннях підтримки традиційних сімейних форм. Масштабні громадянські заходи, які були організовані рухом «Всі разом!» в столиці Києві, по великим обласним центрам за підтримки відомих та публічних осіб, особливо в 2012 році, сприяли призупиненню процесів інтеграції гендерної політики в українське суспільство. Зроблено акцент на швидкій реакції членів організації на гендерні питання, які в процесі налагодження партнерських стосунків з Європою виникають у трудовому кодексі, шкільній освіті та міжнародній політиці України. Виявлено, що залучення для поширення ідей організації «Всі разом!» відомих спікерів, які також поділяють християнські цінності та підтримують традиційну форму сім'ї «чолок – жінка», сприяло виведенню діяльності руху на всеукраїнський рівень та впізнання напрямів її діяльності по регіонах України. Виявлено, що прихильники просімейного руху не є противниками співпраці із заходом чи євроінтеграційних процесів загалом, які активно просуваються в українській політиці. Навіть більше, схожість та тяжіння до східної традиційної форми сім'ї, заснованої на християнських засадах, є історично сформованою цінністю в ментальності українців, які й намагаються захистити рух «Всі разом!». Тому, хоча ідея сходу щодо сімейних форм є ближчою українцям, більшість виступає за співпрацю із заходом без запозичення та популяризації нетрадиційних форм сім'ї в українській громадськості.

Ключові слова: діяльність руху «Всі разом!», традиційна форма сім'ї, християнські цінності.

Гендерна політика, яку активно просуває Захід під час налагодження партнерських стосунків, руйнує базові моральні цінності, які століттями формувалися в українському суспільстві. Курс на Європу за останні роки поступово змінює законодавство України відповідно до європейських стандартів. Як результат, для суверенної України є лише два вектори у міжнародній політиці – курс на Захід або курс на Схід. Переваги обрання західного вектору уможливають вищий рівень життя українців, отримання допомоги від розвинутих країн, підтримку США тощо. Одним великим мінусом західних благ є руйнація традицій у процесі прийняття усіх гендерних стандартів та приписів, які декларує європейське законодавство. Сотні років українці відстоювали свою незалежність від країн Сходу. В результаті у свідомості громадян України історично викристалізувалося «вороже» ставлення до держав, які намагалися її експлуатувати та насаджувати власну політику й традиції. Тому, хоча в українців і є тяжіння до збереження традиційних форм сім'ї, яке збігається із традицією Сходу, взяти один курс із тими, хто тебе десятиліттями пригнічував,

українці не погодяться. На цей час твердження, що для Церкви та суспільства України загалом морально не припустимим є публічне визнання інакшої форми сім'ї, рухає важелями діяльності просімейного руху «Всі разом!», про мету роботи якого ми поговоримо в основній частині дослідження.

Громадський рух «Всі разом!» є гучним голосом людей, які мають спільні цінності та уявлення щодо традиційного складу сім'ї. Місією цього об'єднання є суспільні перетворення, які базуються на основі конституційної ідеї щодо особистої відповідальності перед майбутніми поколіннями, а також як акт суспільного служіння на благо українському народові. Учасники руху переконані, що сім'я (традиційна форма) є фундаментом будь-якого суспільства, яка відповідно до Декларації прав людини має право на повноцінний державний захист. І якщо говорити про контекст України, то голова організації «Всі разом!» стверджує, що саме Україна з її культурою та ментальністю не може існувати без міцного інституту сім'ї.

Навесні 2003 року на Хрещатику були організовані нечисленні акції з подачі організації «Всі разом – за сім'ю!» та за ініціативи журналіста Руслана Кухарчука. Перша акція налічувала лише 25 людей, проте кожного року чисельність учасників зростала. І першим значним заходом, який пройшов на початку жовтня 2010 року, став фестиваль під назвою «Всі разом», проведений у центрі Києва, до якого долучилися тисячі українців. Назва руху була зареєстрована у Державному департаменті інтелектуальної власності 25 лютого 2011 року. Починаючи з 2012 року на акцію, що проходила вулицею Подол, вийшло понад 2 тисячі учасників, а через рік «Всі разом» отримав Свідоцтво про державну реєстрацію, що надало йому офіційного значення. Навесні 2013 року головою новоствореного громадського руху на установчих зборах було обрано його ідейного провідника – Руслана Кухарчука.

Громадський рух «Всі разом!» вбачає свою практичну діяльність в організації вуличних заходів (акції прямої дії та святкові фестивалі), взаємодії з органами державної влади, підготовці компетентних аналітичних матеріалів і корисних медіапродуктів, оснащення суспільних лідерів та інформуванні громадськості про важливі проблеми й небезпеки. Після офіційного оформлення руху кожного року, починаючи від травня і закінчуючи початком вересня, у різних містах України інтенсивно проводяться вуличні сімейні заходи. Рух «Всі разом!» активно підтримують та фінансують християнські церкви, благодійні організації, окремі активісти, місцеві органи влади та соціально-небайдужі бізнесмени. Серія фестивалів, що охоплює всю країну, вражає своїми масштабами розповсюдження, зокрема 2016 року було охоплено 23 міста, 2017 року вже 35 міст, 2018 року – 60 міст. Така динаміка свідчить про широку підтримку руху з боку української громадськості та привертає увагу до шляхетності та змісту його цілей та напрямів діяльності.

У рамках роботи організації «Всі разом!» у Києві 20 квітня 2016 року була організована масштабна вулична демонстрація під гаслом «Не вирізайте сім'ю». Біля Верховної Ради України понад тисяча людей стояли з плакатами та закликали урядовців захистити інститут сім'ї та не надавати привілеїв гомосексуалістам. На мітингу були присутні делегати громадських організацій з різних областей України, також доєдналися деякі народні депутати, висловлюючи свою підтримку. Від Верховної Ради мітингувальники рушили до Кабміну та передали спеціального листа із текстом резолюції й ключовими вимогами до тодішнього Прем'єр-міністра України. Подібні листи також були надані Голові Верховної Ради та Міністру юстиції. Наступним пунктом була Адміністрація Президента, там до натовпу вийшов представник, якому також був наданий подібний лист на ім'я Петра Порошенка. Акція тривала близько чотирьох годин та викликала інтерес з боку громадськості і влади. Основні вимоги мітингувальників, викладені в резолюції, містили наступні положення: по-перше, необхідно вилучити з «Національної стратегії у сфері прав людини

на період до 2020 року» (ухваленої 2015 року) пункти щодо легалізації одностатевих шлюбів та пропаганду гомосексуалізму; по-друге, не надавати право на всиновлення дітей одностатевим подружжям; по-третє, зберегти норми Конституції України у статті 51, що характеризують шлюб як союз чоловіка та жінки; по-четверте, зберегти посаду Урядового уповноваженого з питань сім'ї, призначити на неї компетентну особу – А. Буковинського, та забезпечити інституту сім'ї якісне організаційне та матеріальне функціонування; по-п'яте, прибрати з Трудового кодексу вирази «гендерна ідентичність» та «сексуальна орієнтація» як антинаукові терміни [1].

Під час публічних демонстрацій посилювався інтерес до інституту сім'ї, у контексті яких президент Порошенко пообіцяв, що більше уваги буде приділено питанням традиційної форми сім'ї, однак усі вимоги, висунуті просімейними активістами, по суті, були відхилені та незадоволені. Відповідь президента на петицію активістів базувалася на Конституції України, згідно з якою підтримка вимог просімейних активістів обмежила б права та свободи представників ЛГБТ-спільнот, що своєю чергою є проявом антидемократичності.

Згодом у червні 2017 року фестиваль «Всі разом – за сім'ю!» у столиці України вперше став дводенним. Постійним місцем проведення стала Поштова площа, яку неофіційно вже називають «Сімейною». Близько тридцяти різноманітних локацій демонстрували шоу, дарували подарунки та надавали послуги відвідувачам. Удень на сцені була програма для дітей, а ввечері – для батьків та підлітків. Провідними гостями була група «Друга Ріка», співак Kіshe, який відзначав 20-річний ювілей, та інші музиканти. Публічно були нагороджені багатодітні сім'ї та подружжя, які проживали в шлюбі понад 40 років, родини переселенців та молоді пари, що тільки збиралися одружитися. Рекламу фесту була розміщена на біг-бордах та розіслана на поштові скриньки. Як наслідок, за два дні акцію відвідала рекордна кількість людей – 30 тисяч. Подібні акції були проведені у Херсоні, Мелітополі, Івано-Франківську, Фастові, Хмельницькій, Тернопільській, Дніпропетровській, Вінницькій, Рівненській, Черкаській та багатьох інших областях та містечках. У кожному місті фестивалі мали різні назви, такі як: «Марш сім'ї», «Сімейний день», «Family City Work», «Щаслива родина – міцна країна», «За Божий дизайн сім'ї», «Всі разом – за сім'ю!» та інші.

У результаті зростання інтересу до громадських акцій щодо захисту прав сім'ї лідер громадського руху «Всі разом!» зазначив, що сімейні фести – це справа для всіх: громадян, організацій, церков, бізнесу та підприємців, адже всі ми є громадянами однієї країни і повинні йти до спільної мети – піднімати цінність інституту сім'ї й допомагати українським родинам. Вуличні фестивалі об'єднують, формують суспільні цінності та національний дух. Руслан Кухарчук впевнено стверджує: «Є родина – є Україна!». Основну мету подібних заходів він вбачає у побудові країни, де як родинні, так і християнські цінності є ключовими у суспільній традиції та державній політиці [2].

Окрім того, 17 січня 2017 року лідерами руху була підготована спеціальна брошура на 12 сторінок під назвою «В Україні вирізають сім'ю», що коротко, але змістовно окреслила ситуацію у державі за останні два роки. Були проаналізовані систематичні кроки влади, спрямовані на руйнацію сім'ї як базової інституції українського суспільства. Причому це відбувається на рівні законодавства, дій чиновників та рішень уряду. У брошурі коротко наведено досвід інших країн Європейського Союзу, що прийняли подібні зміни ще на початку 2000 років. Велика Британія, Франція, Італія, Німеччина, Польща – у цих країнах давно вже існує поняття «цивільне партнерство», що передбачає договір між двома людьми, які проживають на одній території, при цьому стаття не зазначається.

Підсумовуючи, лідери руху зазначили, що в багатьох країнах вже дозволені «одностатеві шлюби», але перед цим саме інститут цивільного партнерства став першим

кроком на цьому шляху. На прикладі інших країн Євросоюзу ми спостерігаємо тенденцію, що офіційна легалізація «одностатевих шлюбів» починалася саме з надання мінімальних прав гомосексуалістам, а пізніше вони навіть отримали право на усиновлення дітей та статус, рівний тому, що й шлюб між чоловіком та жінкою. Автори брошури стверджують, що Україні слід обрати інший шлях, спрямований на зміцнення традиційної сім'ї.

У травні 2016 року у Верховній Раді був зареєстрований законопроект, що передбачав спрощення процедури реєстрації шлюбу протягом однієї доби відповідно до європейських стандартів. Пілотний проект того ж року був застосований на практиці у багатьох містах України, проте небезпека полягає в тому, що швидкий шлюб є підґрунтям для швидкого розлучення. А в Україні й так висока статистика розлучень: станом на 2015 рік майже половина зареєстрованих сімей розлучаються – на 299 тисяч шлюбів 129 тисяч розлучень. Подібні ініціативи уряду спрямовані на послаблення інституту шлюбу, що не сприяє його міцності, а навпаки, підриває авторитет та нівелює його значення.

Лідери руху сформулювали у брошурі 12 конкретних вимог від громадян України до державної влади. Існує скорочена версія, яка налічує 4 сторінки. У 2017 році було надруковано й поширено 13 тисяч екземплярів. Протягом 2018 року – 17 тисяч примірників повної версії та 10 тисяч скороченої. Це єдиний узагальнений аналіз, який описує загрози сім'ї в Україні. Наявна також онлайн-версія, яку можна безкоштовно завантажити на сайті [3]. Брошури активно поширювалися на фестивалях «Всі разом – за сім'ю!» у Києві та по всій Україні.

У 2017 році голова громадської організації Руслан Кухарчук, юрист Елеонора Дібрівна та доктор юридичних наук, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка Марина Медведєва спільно опублікували статтю в науковому часописі «Актуальні проблеми міжнародних відносин» під назвою «Мова ненависті в міжнародному та європейському правовому контексті». Автори визначили, що поняття «мова ненависті», яке досить часто згадується у європейському законодавстві, насправді не має адекватного, узгодженого визначення. Зважаючи на практику європейських країн, спостерігається негативна тенденція з необґрунтованого обмеження права на свободу вираження власних поглядів. Наприклад, досвід показує, що за вираження неприхильного ставлення до одностатевих шлюбів чи навіть написання негативного коментаря у соцмережах покарання може бути від звільнення з роботи до кримінальної відповідальності. Така тенденція загрожує демократії, яка гарантує свободу слова. Подібні закони просувають ліберальні партії, що підтримують ЛГБТ та мусульманські кола. На основі аналізу багатьох судових процесів у різних європейських країнах автори зробили висновок, що часто права ЛГБТ ставлять над правами інших осіб, обмежуючи право на вільне вираження власних поглядів.

Протягом 2018 року рух «Всі разом!» набув значного масштабування, кількість міст та людей зросли у декілька разів. Метою стала мобілізація, інформування та мотивація свідомих людей, відбір нових лідерів, залучення інших організацій, церковних служителів, соціальних підприємців, органів місцевої влади, науковців, студентів та простих людей. Спікери у своїх промовах пропонують глобальне бачення суспільних змін на основі християнських цінностей. Кожен такий виступ спонукає людей до особистої активної участі у боротьбі за права сім'ї та процесі трансформації України.

Восени 2018 року почали функціонувати спеціальні форуми, учасники яких проходили навчання – дводенну або триденну програму підготовки. Найкращі науковці та викладачі приїздили, щоб поділитися своїми знаннями та досвідом. У кінці всі отримували спеціальний посібник для підвищення власної компетенції, самопідготовки та практичних дій. Результатами форумів і сесій було забезпечення руху новими компетентними лідерами та менеджерами. Була створена група під назвою «Всі разом! Кабінет», що покликана

генерувати нові ідеї та покроково реалізувати суспільні перетворення. Вони аналізують нові процеси та тенденції, пропонують проекти можливих рішень як для окремих міст, так і для держави шляхом розробки стратегій та підготовки законопроектів. Представники Кабінету є публічними особами, що виступають у ЗМІ, на форумах та під час фестивалів.

Протягом 2018 року за ініціативи лідерів руху відбуваються виступи у школах та університетах, відкрите спілкування зі студентами про захист традиційної моделі сім'ї та протидію гендерні ідеології. Подібні заходи були проведені у Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Херсонському державному університеті та Навчально-виховному комплексі «СОФІЯ». Такі акції допомагають інформувати молоде покоління та формувати правильне бачення сім'ї у розрізі християнських цінностей. На початку 2018 року Елеонора Дібрівна, юрист руху «Всі разом!», брала активну участь у розробці громадянської освіти й виховання в Україні. У результаті до концепції було включено інститут сім'ї як головний елемент повноцінного розвитку особистості.

Уже 8 лютого 2018 року була оприлюднена петиція «Щодо захисту традиційних сімейних цінностей та інституту сім'ї». Вона була спрямована до Президента України, Кабміну, Верховної Ради та народних депутатів. Документ також був надісланий усім регіональним представникам, а за 2018 рік паперова версія була підписана більше ніж 2 тисячами громадян. Процес підписання триває постійно. Об'єднання та установи відправляють заповнені бланки прямо до владних структур. На цей момент встановити точну кількість підписів неможливо.

Суть та зміст петиції. У петиції зазначено, що відповідно до статті 23 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права сім'я як союз чоловіка та жінки є природним, основним осередком суспільства і має повне право на захист з боку держави. Занепокоєння викликає той факт, що в Україні досі не визначена чітка стратегія підтримки сім'ї. На думку лідерів організації «Всі разом!», така стратегія повинна базуватися на духовно-моральних цінностях та традиційному для України уявленні про сім'ю як союзу чоловіка та жінки. Сьогодні є купа проблем, які мають право на першочерговий розгляд та вирішення. Зокрема, діти-інваліди, сирітство, матері-одиначки, неможливість повноцінно реалізувати свої конституційні права на соціальний захист, житло, навчання, лікування та гідний життєвий рівень. Однак з незрозумілих причин влада взялася за вирішення штучно створеної проблеми – дискримінації людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією.

У 2015 році були внесені зміни до Кодексу законів про працю, що мали на меті впровадити вирази «гендерна ідентичність» і «сексуальна орієнтація» у законодавство. Це викликало дискримінацію роботодавців та релігійних навчальних закладів, де неможливе працевлаштування людей з розладами психосексуальної ідентифікації. Це небезпечно тим, що використання терміну «гендер» стає залежним не від статевих ознак, а від власного рішення особи. Також у більшості європейських країн боротьба за гендерну рівність найчастіше зводиться до популяризації одностатевих стосунків, а за критику чи незгоду запроваджена адміністративна та кримінальна відповідальність. На думку лідерів руху, обов'язковим є спрямування державної політики на укріплення та підтримку сім'ї й моральних цінностей.

Пояснивши свою позицію як громадян України, за підтримки Всеукраїнської Ради Церков з метою захисту інституту сім'ї до Президента України були висунуті наступні вимоги: підготувати указ про загальнодержавну стратегію захисту традиційних сімейних цінностей в Україні; звернутися до народу та Верховної Ради України щодо підтримки інституту сім'ї в Україні; розробити законопроект про заборону популяризації різних видів девіантної поведінки у формі «маршів рівності», «гей-парадів», «прайдів», тематичних матеріалів у засобах масової інформації та «фестивалів квір-культури».

Отже, усі потуги, викладені вище, призвели до того, що на місцевих рівнях будь-які законодавчі ініціативи, що спрямовані на популяризацію та впровадження гендерної політики, зустрічають супротив та блокуються, не даючи можливості владі сформувати національну стратегію, яка б збігалася із стандартами гендерної політики Заходу. Кажучи іншими словами, уповільнюють процес євроінтеграції місцеві громади та влада, однак стратегічно курс не змінився, лише уповільнився завдяки активності просімейних активістів.

Однак 27 березня 2018 року із сайту Президента України підписана петиція була безслідно видалена. Ініціатором цього акту була А. Філіпішина – представник омбудсмена з питань гендерної рівності. Після цього біля її офісу пройшли 3 чисельні демонстрації. У результаті Руслан Кухарчук домігся зустрічі з омбудсменом Людмилою Денісовою та її представником Андрієм Мамалигою. Виявилось, що петиція була прихована на прохання А. Філіпішиної. До офісу омбудсмена було надіслано понад 10 офіційних звернень з вимогою звільнити А. Філіпішину та включити в дорадчий орган представника «Всі разом!». У відповідь була створена посада представника з дотримання прав дитини та сім'ї, а А. Філіпішина продовжила виконувати свої обов'язки.

25 травня 2018 року Петро Порошенко опублікував офіційну відповідь на петицію, у якій зазначив, що, відповідно до статті 68 Конституції України, обов'язком кожної людини є не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, отже, заборонити популяризацію нетрадиційної поведінки та антисімейних ідей неконституційно. Конституцією також встановлені обмеження з метою захисту прав інших людей, але люди із нетрадиційною сексуальною орієнтацією, відстоюючи свої права та влаштовуючи паради, не несуть шкоди чи утисків. Тому законодавчі ініціативи, які спрямовані на обмеження конституційних прав меншинств заради утвердження свобод більшості, є за своєю природою неконституційними.

Щодо захисту сімейних цінностей Президент зазначив, що відповідно до Конституції Кабмін систематично вживає заходів з метою соціального захисту освіти, науки і культури; забезпечення прав і свобод та реалізовує програми науково-технічного та економічного розвитку. Однак, враховуючи вимоги цієї петиції, Президент доручив Прем'єр-міністру України провести аналіз державної політики щодо інституту сім'ї в Україні, запропонувати комплексне вирішення наявних проблем та підготувати стратегію захисту традиційних сімейних цінностей [4].

У 2018 році Елеонорою Дібрівною, юристом та активною учасницею руху, було опубліковано статтю під назвою «Суспільний опір країн Європи та світу проти гендерної ідеології». У цій праці проаналізовано досвід боротьби різних країн за захист інституту сім'ї та фундаментальних цінностей. Наразі Стамбульська конвенція є основним рушієм впровадження гендерної ідеології, тож більшість країн активно змінює національне законодавство під її вимоги. Однак є країни, що чинять спротив: Хорватія, Польща, Латвія, Литва, Угорщина та Болгарія. Цим країнам вдалося відстояти природний ідеал сім'ї та не піддатися ліберальному впливу більшості західних країн. Головним чином відстоювання прав домінування традиційної версії сім'ї відбулося через протести населення, які одноставно проголосували проти одностатевих сімей. Тому авторка закликає Україну перейняти досвід вищенаведених країн та не дозволити адаптувати національне законодавство.

Наразі основним завданням руху є інформування суспільства та боротьба «знизу – догори» шляхом просування серед місцевих рад рішення про звернення до вищих органів влади із вимогою захистити інститут сім'ї та не впроваджувати гендерну політику в Україні. До кінця 2018 року 66 місцевих рад проголосували «за», хоча на початку року було лише 17, а через деякий час приєдналися ще 49. Пізніше було створено унікальний

онлайн-сервіс, на якому розміщується інформація про рішення місцевих рад щодо питань сім'ї. Засновники сайту та активні його користувачі вимагають від влади зупинити розпочаті зміни у законодавстві та не допустити прийняття ЗУ «Про цивільне партнерство», заборонити пропаганду різних видів девіантної статевої поведінки, вилучити з Кодексу законів про працю словосполучення «гендерна ідентичність» та «сексуальна орієнтація», зберегти чинну редакцію статті 51 Конституції України. Кількість обласних рад, що підтримують дані вимоги, кожного року збільшується. На сайті розміщена карта, яка містить перелік рад, результати голосування, електронні копії рішень та іншу важливу інформацію.

З 2018 року було запущено ініційований новий проєкт щодо прийняття рішень на місцевих радах, який містив намір місцевих органів влади досягти заборони на підконтрольній їм території, а саме заборонити у судовому порядку заходи, що популяризують ідеологію ЛГБТ: «гей-паради», «марші рівності», «фестивали квір-культури» тощо. Лідери руху «Всі разом!» ведуть постійне листування з державними установами, зокрема за 2018 рік до центральних і місцевих органів влади було надіслано понад 130 листів. У їх числі також лист до Прем'єр-міністра України із переліком пунктів, що є загрозою інституту сім'ї та розвитку держави, заснованих на аналізі урядового Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері захисту прав людини.

Однак реакція на протидію поширенню поглядів щодо популяризації одностатевих стосунків виявилася наступною. 17 червня 2018 року відбувся силовий розгін мирної акції під час «КиївПрайду», під час якого постраждали сімейні активісти [5]. Начальник патрульної поліції Києва Юрій Зозуля був одним з керівників кривавого розгону. У відповідь Громадська організація «Всі разом!» відправила звернення до вищих органів влади з вимогою проведення розслідування. Відбулися зустрічі із заступником міністерства МВС Сергієм Яровим, однак фактично згоди не було досягнуто. Наступного місяця у Кривому Розі під час проведення «КривбасПрайду» був перекритий рух транспорту, тож сімейні активісти звернулися до міського голови, вимагаючи пояснити правомірність подібних дій. Зрештою їм відповіли, що захід було попередньо узгоджено, однак активісти запросили документи на підтвердження, листування досі триває і схоже, що згоди досягнуто також не буде.

За фінансування Фонду Гайнріха Бюлля була проведена гендерна експертиза шкільних підручників [5]. У відповідь організація «Всі разом!» опублікувала звернення батьків до Міністерства з обґрунтуванням можливих загроз, недоцільності впроваджених змін та необхідності батьківського контролю. 2018 року у поліклініках Харкова використовувалися анкети із невизначеною статтю. Просімейні активісти одразу відреагували та надіслали запит з метою пояснення цього прецеденту. Лікарі пояснили, що подібні анкети більше не будуть використовуватися, тож конфлікт був вичерпаний. До речі, 2017 року були спроби впровадження третьої статі, однак під тиском громадськості цей проєкт було закрито.

Влітку 2018 року асоціація міст України закликала місцеві ради приєднатися до «Європейської хартії рівності жінок і чоловіків у місцевих громадах», яка містить поняття «сексуальна орієнтація», «гендер» та інші. Лідери «Всі разом!» одразу відреагували закликом не приєднатися, тож на сьогодні багато місцевих рад не підтримують дану Хартію. Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко офіційно звинуватила просімейні організації та місцеві ради у незаконній діяльності, яка полягає у всебічному захисті сім'ї. Маючи службові повноваження, вона закликала СБУ провести спеціальні перевірки та ініціювала всілякі обмеження проти рухів за сім'ю. Активісти блискавично відреагували, опублікувавши лист до Прем'єр-міністра з проханням звільнити Левченко. Цю вимогу підтримав Олександр Турчинов та деякі місцеві ради. На 2020 рік Міністерством юстиції був опублікований звіт щодо реалізації національної стратегії

у сфері захисту прав людей, що передбачав право усиновлення транс-статевим особам. Однак у результаті спільних дій місцевих рад, громадської організації «Всі разом!» та церковних установ подальша розробка та прийняття цього законопроекту стали неможливими.

Таким чином, рух «Всі разом!» з виступів кількох десятків людей перетворився у масштабну громадську організацію, що оперативно чинить опір впровадженню гендерної політики в національне законодавство. Основними напрямками роботи руху стали захисти: соціальний, що полягає в організації вуличних фестивалів по всій країні; політичний, який передбачає взаємодію з органами державної влади на всіх рівнях; просвітницький – підготовка та аналіз актуальних законодавчих та суспільних процесів, пов'язаних із політикою та організаціями, що стосуються сім'ї; кадровий, що полягає у підготовці нових кваліфікованих та свідомих суспільних лідерів та управлінців.

Отже, підбиваючи підсумки аналізу діяльності руху «Всі разом!», можемо сказати, що завдяки роботі цієї організації за неповних 20 років серед українців вдалося сформувати особливий національний дух та посилити культурний розвиток нації у питаннях підтримки традиційних сімейних форм. Масштабні громадянські заходи, які були організовані рухом «Всі разом!» не лише в столиці України, але й по обласним центрам за підтримки впливових осіб, відомих артистів та Церков [6; 7], призупинили процеси гендерної політики, особливо у питаннях початкової освіти. Завдяки залученню до руху висококваліфікованих громадських діячів, юристів, політологів руху «Всі разом» вдається швидко реагувати на прояви гендерних нововведень не лише на законодавчому рівні, але й по обласних центрах. Відомі спікери, залучені до участі у всеукраїнських форумах на захист сім'ї, поділяючи цінності руху, активно просунули в суспільство ідею щодо захисту традиції, яка склалася під впливом християнських цінностей. Завдяки тому, що організація «Всі разом!» грамотно, на високому рівні оформила свої переконання в онлайн-середовищі, її вплив під час пандемії та відсутності масових акцій продовжував набувати прихильників. Тому, акцентуючи увагу на тому, що школі початкових шкіл не мають потреби вивчати зміст та форми вияву поняття гендер, рух «Всі разом!» намагається апелювати до свідомості українців, намагаючись довести, що можливо отримати західні блага, не поступаючись моральним серцем української нації – сім'єю.

Список використаної літератури

1. Мітинг у Києві: «Не вирізайте сім'ю!» CREDO Україна. 2016. URL: <https://credo.pro/2016/04/156692>.
2. «Всі разом – за сім'ю!» – національний рух в Україні. Новий день. 2018. URL: <https://newday.kherson.ua/vsi-razom-za-simyu-natsionalnij-ruh-v-ukrayini/>.
3. В Україні вирізають сім'ю! *Всі разом!* 2018. URL: <http://www.vsirazom.ua/dontcut/>.
4. Щодо захисту традиційних сімейних цінностей та інституту сім'ї *Електронні петиції*. 2018. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/42862>.
5. Kuryliak V. and Honcharova O. Two Positions of Ukrainian Protestants on the Question about LGBT Community. “Occasional Papers on Religion in Eastern Europe”. Vol. 41: Iss. 4. 2021. P. 231–242.
6. Куриляк В.В. Соціальна доктрина Адвентистів сьомого дня як фактор впливу на суспільно-освітні процеси України. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. 2019. Вип. 143 (№4) Ч. 1. С. 76–81. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=184>.
7. Куриляк В.В. Основные задачи и содержание добрачного консультирования Церкви Адвентистов седьмого дня. *Norwegian Journal of Development of the International Science*, № 38. 2020. С. 25–28. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=41857920>.

ACTIVITIES OF THE PRO-FAMILY MOVEMENT «ALL TOGETHER!» AS A TOOL FOR PROCLAIMING CHRISTIAN VALUES IN UKRAINE

Valentyna Kuryliak

The National University of Ostroh Academy,

Faculty of Humanities, Department of Cultural Studies and Philosophy

Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Rivne region, Ukraine

Abstract. The activity of the public organization “All together!” Chronologically generalized significant public actions for which the public movement “All Together” has been addressing the authorities since 2003. A detailed analysis of the activities of the pro-family movement is presented, thanks to the activity of its members and supporters, it initiated the growth of public interest in preserving the traditional forms of the institution of the family almost throughout Ukraine. It was stated that thanks to the work of this organization, in less than two decades, Ukrainians managed to form a special national spirit and strengthen the cultural development of the nation in support of traditional family forms. Large-scale civic events organized by the All Together movement in the capital Kiev and in most regional centers with the support of well-known and public figures, especially since 2012, have contributed to the suspension of the integration of gender policy in Ukrainian society. Emphasis is placed on the quick response of members of the organization to gender issues, in the process of establishing partnerships with Europe, which arise in the labor code, school education and international politics of Ukraine. It was revealed that the involvement of well-known speakers for the dissemination of the ideas of the All Together organization, who also share Christian values and support the traditional form of the Man-Woman family, contributed to bringing the movement's activities to the all-Ukrainian level and identifying the directions of its activities in the regions of Ukraine. It was revealed that the supporters of the pro-family movement are not opponents of cooperation with the West or against the European integration processes, which are actively promoted in Ukrainian politics. Moreover, the similarity and gravitation towards the eastern traditional form of the family based on Christian principles is a historically established value in the mentality of the Ukrainian people, which the “All Together!” Movement is trying to protect. Therefore, although the idea of the East in terms of family forms is closer to the Ukrainian one, the majority is in favor of cooperation with the West without borrowing and popularizing non-traditional forms of the family in the Ukrainian public.

Key words: activities of the All Together movement, the traditional form of the family, Christian values.

УДК 347.961:141.319.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.9>

РОДОВІ ОЗНАКИ ЛЮДИНИ-НОТАРІУСА

Наталія Манойло

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, 02000, м. Київ, Україна*

У статті розглянуті родові властивості людини, що найбільш ефективно мають проявлятися у процесі професійної діяльності людини, яка обіймає посаду нотаріуса. Нотаріальний соціум людей являє собою ту структуру суспільства, яка демонструє йому водночас напрям формування правових відносин між людьми і напрям формування демократично-правової держави.

Найбільшою мірою загально родові властивості людини викладені у працях мислителів, які розглядають людину в єдності її природно-біологічних і соціально-духовних суспільно значимих проявів. Тому для аналізу взяті твори представників філософської антропології, серед яких М. Шелер, К. Лоренц, Е. Морен, Н. Хамітов, та вчення К.Г. Юнга про психологічні типи людей. Спираючись на положення Конституції України та Закону України «Про нотаріат», досліджуємо ті атрибутивні властивості людини, до яких у неї належні схильності та здібності, які потрібно виявити у правників і які потрібно використовувати не лише у професійній діяльності нотаріусів, але й для їх впливу на суспільство. Така потреба зумовлена тим, що українське суспільство протягом всього періоду незалежності зіштовхується з проблемами побудови правових державних інституцій. Їх причина в дії стереотипів минулого суспільства, яке не було демократичним і правовим у тому сенсі, як це висвітлено у відповідних філософсько-правових вченнях. Кількість закладів вищої юридичної освіти, утворених за перші три десятиліття державності, не призвела до якісних перетворень такою мірою, яка б давала підстави стверджувати відповідність закріплених у Конституції визначень типу держави, як і відповідність змісту суспільної свідомості, як і свідомості юристів, класичним демократично-правовим нормам. Звідси й висновок про необхідність якісно підняти філософський рівень розуміння тих її категорій, які відображають сутність людини в її правовому спрямуванні.

Ключові слова: людина, суспільство, родові й індивідуальне, право, правосвідомість і правовідносини, філософія.

Постановка проблеми. Українське суспільство упродовж всього періоду незалежності стикається з труднощами в побудові правових відносин, задекларованих у Конституції. Інерція радянського періоду, в якому в суспільній свідомості, з одного боку, нав'язувались моральні імперативи як мотиваційні, з іншого – правовідносини підпорядковувались їх монопольним класово-партійним розумінням, є однією з головних причин дещо хаотичного й стихійного буття і людини, і суспільства загалом.

Наявна література, яка характеризує особливості свідомості правників, що обслуговують систему нотаріату, на наш погляд, страждає на суто нормативно-декларативне висвітлення змісту їхньої свідомості. У ній домінує констатація того, яким вимогам мають відповідати нотаріуси. Звичайно, такий підхід впливає з вимог Закону «Про нотаріат», а не з аналізу реального змісту властивостей свідомості, якими насправді вони володіють. Таким публікаціям не вистачає філософського підходу до висвітлення правосвідомості.

Метою статті є розкриття тих загально родових атрибутивних властивостей людини, які дають їй змогу бути активним їх провідником і в своєму повсякденному бутті, і в бутті суспільства як його суб'єкта.

Методологічною основою статті є підходи філософської антропології, що тісно пов'язують поведінку людини тими мотиваційними спонуканнями, які безпосередньо зумовлені її біологічною структурою і які слід органічно поєднувати з потребами її формування як духовно-соціальної істоти та суб'єкта суспільного способу життя. Н. Хамітов пропонує розглядати проблематику людського буття, «використовуючи методологію мета-антропології – філософії буденного, граничного, мета-граничного її буття» [1, с. 256]. Ми її використовуємо, вважаючи, що вона справді виходить із цілісної внутрішньої сутності людини, свідомої необхідності йти шляхом (метод і є шлях) самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Будь-який вид життєзабезпечувальної діяльності людини потребує її нотаріального затвердження. Лише в такому разі вона стає легітимною. Такій правовій легітимності самосвідомості максимально сприяє суспільний прошарок, який становлять нотаріуси. Це люди, які розуміють, що таке людина як суверен власної розумної волі, що таке держава як інститут управління розумно-вольовими спонуканнями людини, що таке її залежність і незалежність щодо держави та інших людей, що означає соціально-правова спрямованість як самої держави, так і людей у різноманітних взаємодіях і взаємозв'язках.

Люди, які вибирають професію нотаріуса і тим самим формують нотаріальну спільноту, не будучи представниками державних інституцій, здатні вплинути на суспільне буття людей засобами творчого, а не консервативно-традиційного мімесису. Людину виховують не якісь гарні слова про переваги слідування тому змісту й напрямку, який вони доносять до її слуху, а приклад такої поведінки, що переймається нею сама собою, яку людина здатна описати власними словами.

Видатним філософом, який запропонував цікаве бачення сутності людини, є М. Шелер. Він виходив із того, що завданням науки не має бути одне лише дослідження законів природи. Домінування в людині заданих природою інстинктів, особливо ж інстинкту агресивного, зумовленого як міжвидовою, так і внутрішньовидовою боротьбою за виживання та можливістю продовження роду, породжує руйнівні війни. Тому потрібно сконцентрувати увагу не тільки й не стільки на технологічному прогресі, досягнення якого, як правило, відразу ж спрямовуються на вдосконалення засобів ведення війни. Цілком очевидно, що потрібно докладати належних зусиль для розуміння творчо-продуктивної сутності людини, на утвердження в суспільстві гуманістичних засад. До таких роздумів його підштовхували наслідки Першої світової війни. Нині ж така постановка завдань науки ще важливіша, адже є досвід ще більш руйнівних наслідків Другої світової війни, як і постійного страху за можливість самого існування людства, адже технологічні засоби масового знищення як результат дедалі глибшого проникнення природознавчої науки в субстанціональні підвалини буття дають підстави для таких невтішних прогнозів.

Якщо виходити з того, що сутність людини трипостасна, тобто присутнісна (тіло, душа, дух), то дух – це те спрямування душі, яке долає її жорстку зумовленість матеріально-речовою формою буття. Очевидно, що міркування Шелера були саме такими. Звідси категоричне судження: «Тільки людина – оскільки вона є особистістю – може піднятися над собою як живою істотою і, виходячи з одного центру немовби по той бік просторово-часового світу, зробити предметом свого пізнання *все*, в тому числі і саму себе» [2, с. 84].

Фактично йдеться про здатність людини до розуміння сутності самого розуму буття, його дієвого духу, як і розуму, який належить відкриттям, зробленим самими людьми, особливо ж тими, які здатні до розуміння й розкриття трансцендентних сутностей. Це той рівень, який становить зміст мета-антропної сходинки буття людини, на якому кожна людина, вибравши шлях, він же метод пізнання й метод/спосіб життєдіяльності, та сліду-

ючи йому, як вважає Н. Хамітов, здатна підвестись над собою як суто природною істотою, долаючи при цьому буденно-іраціональну мотивацію свідомості й заміняючи її зміст граничними й, нарешті, мета-граничними вимірами, які «органічно наповнені щастям, для кожного своїм, унікальним, особистісним, але таким, що закликає до діалогу з Автором іншого щастя» [1, с. 265].

Щодо позиції самого М. Шелера, то його позиція така: «Для людини істотно не те, що вона володіє знанням, ...але те, що вона володіє *сутністю* апіорі або *здатна* оволодівати нею. При цьому не існує «постійної» організації розуму, як її передбачав І. Кант; навпаки, вона принципово підлягає історичним змінам. Постійним є лише *сам* розум як здатність утворювати і формувати – через функціонування такого *суттєвого* бачення – всі *нові форми* мислення і споглядання, любові й оцінки» [2, с. 85].

Безумовно, що людина, проте далеко не кожна, має таку здатність. Натомість кожній людині властиві інстинктивні поривання, які мають безпосереднє вітальне значення. Ми наводимо цей варіант розуміння людини як такий, що має бути властивий тій категорії людей, яка вибирає для себе сферу нотаріату, сферу нотаріальної діяльності не лише як індивідуальної, але й суспільно значимої. Буття людини, з позиції філософської антропології, як її розумів М. Шелер, в тому, щоб «вірно вказати, як з основної структури людського буття... випливають всі специфічні монополії, звершення та справи людини: мова, совість, інструменти, зброя, ідеї праведного і неправедного, держава, управління, образотворчі функції мистецтва, міф, релігія, наука, історичність та соціальність» [2, с. 86].

Людина як особистість якраз і є носієм змісту такої всебічної свідомості, що дає їй змогу, так би мовити, пристати на думку іншої людини, зрозуміти її життєву позицію і, отже, певним чином виправити її не в напрямі агресії, а в напрямі її вдосконалення, яке, однак, сприймається не як примус, а як пробудження в ній також властивого і їй культурно-творчого *духу розуму*. Проте він, зазначає М. Шелер, потужний і дієво активний у царині ідей, але немічний у царині безпосередньої природної та суспільної дійсності. Чим більш абстраговані ідеї від останньої царини, тим менше вони захоплюють і визначають світову історію.

Змінити буття людини і суспільства здатна «надлюдина». Нею є та, яка поєднує в собі дух та інстинктивні психофізіологічні поривання, оскільки це ті начала, які живуть як у людині, як і у світі загалом, але не зводяться один до одного. Дух покликаний спрямовувати їх, надавати їм певних прийнятних для людини і суспільства форм. Однак власне творча сила впливає саме з цих вітальних поривань.

Цілком очевидно, що філософія, як справедливо зазначав А. Шопенгауер, «тільки розмірковує, але не спонукає» [3]. Тому праця М. Шелера «Місце людини в космосі» не вплинула на її місце на планеті Земля. На це звернув увагу лауреат Нобелівської премії в галузі етології – вчення про поведінку вищих стадних тварин – К. Лоренц. Його підхід суттєво відрізняється від підходу свого попередника.

Він стверджує, що заважає людині пізнати себе саму хибне розуміння своєї природи. Вона здебільшого не схильна визнавати факти: а) своєї спорідненості з людиноподібними мавпами, особливо з шимпанзе; б) закон природної причинності, який начебто суперечить прояву свободи волі; в) спадщина ідеалістичної філософії, яка формує в неї презирливе ставлення до науки як форми природознавчих знань. «Людство перешкоджає самооцінці всіма засобами і воістину доречно закликати його до смиренності та всерйоз спробувати зруйнувати ці завали чванства на шляху самопізнання» [4, с. 10].

Насправді, як це довів Ч. Дарвін у розробленій ним еволюційній теорії походження видів, людина походить не зверху – від розуму та його сутності – моралі, а знизу, тобто від

тварин, від властивого їм способу життя, який для неї є більш безпечним, ніж той, який вони вибрали, вважаючи себе подібними Богові в розумі. Сущим для людини, як і будь-чого іншого, є першооснова, в якій вона зароджується і з якої народжується. Це наближає її до природи і є визначальним для того, аби закони суспільного розвитку корелювали із законами природи, а не заперечували їх.

Водночас, наголошує К. Лоренц, не можна вважати людину продуктом природи. Вона є її «останнім криком», але не останнім словом і не останнім кроком в еволюції, яку, можливо, тільки людина й продовжує розвивати.

Що ж у сучасній людині тваринне, яке вона, якщо сприйме об'єктивно, зможе подолати? Це агресивна поведінка, спостерігаючи яку, досить складно визначити і визнати людину розумною істотою. Ось чому треба усвідомити, що «соціальна поведінка людей продиктована зовсім не одними лише розумом і культурною традицією, але, як і раніше, підпорядковується ще й закономірностям, властивим будь-якій філогенетично проявленій поведінці; а ці закономірності ми доволі глибоко пізнали, вивчаючи поведінку тварин» [4, с. 16].

Драматизм і трагізм людської історії в тому, що абстрактний розум перемиг і заперечує природний. Даючи людині змогу пізнати закони природи через розвиток абстрактного мислення, вона почала творити на їх основі так звану «другу природу» та використовувати її здобутки проти своїх родичів, як і проти Матінки-Природи. «Абстрактне мислення принесло людині панування над усім надвидовим оточенням і цим самим відпустило з ланцюга внутривидовий відбір. ...Давши людині словесну мову, абстрактне мислення наділило її можливістю передачі надіндивідуального досвіду, можливістю культурного розвитку; але це потягло за собою настільки різкі зміни в умовах її життя, що пристосувальна здатність її інстинктів зазнала краху» [4, с. 17].

К. Лоренц, звичайно ж, визнає, що здатність до абстрагування породжує також відповідальне розумне мислення, спроможне сформувати феномен відповідальної моралі. Вкрай бажано, щоб вона була в народних керманців, тоді вони не спровокують народи на агресивні взаємини. Адже агресія йде від сприйняття іншого не як подібного й рівного собі іншого, а як чужого й тому ворожого. Якщо в природі «ворон ворону око не викльовує», то люди, відпустивши з інстинктивного ланцюга внутрішньовидові заборони, творять зброю масового знищення. Поки що їх рятує наявність розумного складника, яка дає змогу задати самим собі питання про можливі наслідки своїх дій, що дає людству певні перспективи в напрямі просування до людяної людини і людяного суспільства.

Тяжіння й відштовхування у вимірах соціального простору й часу – це любов і ненависть, мир і агресія. Отже, агресія має трансформуватись у прояви любові й дружби між людьми. «Ця вимога не нова, розумом ми усвідомлюємо її необхідність, почуттям ми сприймаємо її величну красу, але так вже ми влаштовані, що виконати її не можемо. Щирі, теплі почуття любові та дружби ми спроможні відчувати лише до окремих людей; і найчистіші наші наміри нічого тут змінити не можуть. Але Великі Конструктори можуть. Я вірю, що вони це зроблять, тому що вірю в силу людського розуму, вірю в силу відбору і вірю, що розум приведе в рух розумний відбір» [4, с. 37].

Тут також маємо підказку для способу підбору людей до певного об'єднання, особливо ж такого, яке об'єктивно необхідне для того, аби наближати людей до злагоди, а не агресії. Нотаріуси і є тією категорією людей, які наближають їх до злагоди із законом. А це вже крок до злагоди і поміж собою, особливо ж в умовах конкурентних суспільних відносин.

Варто також навести розуміння людини у філософському вченні Едгара Морена [5], в якому її сутність виводиться на підставі глибокого міждисциплінарного вивчення її еволюційного походження. Даючи часову періодизацію від початку, звичайно, умовного, адже

матерія вічна, Всесвіту, якому 7 мільярдів років, до сучасної людини, вік якої від 100 до 50 тисяч років, філософії, започаткованій понад 2,5 тисяч років, він стверджує, що вік науки про людину вимірюється нулем років. Це означає, що пізнати людину на науковому рівні вкрай складно. Вона свідомо чи несвідомо чинить спротив суто науково-об'єктивним координатам свого буття. Що зрозуміло, адже об'єктивно-наукове не допускає до свого змісту суб'єктивне, свавільне.

Людина в статусі розумної істоти, в статусі *sapiens* об'єктивно вимушена здійснювати своє «друге народження». Причиною є те, що підсвідоме вторгається в її життя змістом снів, фантазій, які залишаються й поза сном і об'єктивуються, як зазначає вчений, у практиці захоронень та наскальному живописі. (Чи не тому й сучасні пересічні люди так полюбляють щось зображати на парканах? Люди талановиті, навпаки, прикрашають стіни міських будівель мурами, створюючи гармонійне середовище, яке сприяє виправленню агресивно-свавільної вдачі). З'являється поділ на ймовірне та достовірне, ймовірне сприймається як достовірне. Формуються певні вірування, магичні обряди, культу мертвих, оскільки у свідомості вони залишаються живими у вигляді пам'яті.

Сутність людини визначається Е. Мореном таким чином: «Йдеться про істоту, наділену інтенсивністю і нестабільною афективністю – істоту, яка усміхається, плаче, непокоїться і тривожиться; істоту, яка насолоджується, є схильною до сп'яніння, екстазу, насилля, кохання й підвладною власним вигадкам; істоту, яка знає про смерть, але не може повірити в неї; істоту, яка породжує міфи і магію; істоту, одержиму духами і божествами; істоту, яка живиться ілюзіями і химерами; суб'єктивну істоту, чий взаємовідносини з об'єктивним світом завжди позбавлені надійності; істоту, схильну до помилок і блукань; про істоту, яка під впливом своєї зарозумілості постійно породжує безладдя. Й оскільки поєднання ілюзій, непоміркованості, нестабільності, нечіткого розмежування реального й уявного, змішування суб'єктивного й об'єктивного, помилок, безладдя ми називаємо безумством, ми просто змушені визнати: *homo sapiens est homo demens*» [6, с. 106–107].

Зупиняючись на історико-філософських та деяких сучасних текстах, ми намагались вирішити актуальне питання для сучасного українського суспільства: «Яке це має відношення до людини, що вибрала для себе фах нотаріуса і практики нотаріату загалом?».

Будь-яка державна інституція чи громадська суспільна організація спроможна ефективно виконувати свої функції, якщо люди, як їх виконавці, будуть свідомі сутності не лише змісту самих функцій, з якими вона знайомляться зовнішнім чином, але й бути їх провідниками не згідно з інструкціями, а згідно з властивими їм самим особистісними ціннісними орієнтаціями. Система нотаріату може ефективно виконувати функцію дотримання людьми правових норм лише в тому випадку, якщо їм певна структура, надто ж структура нотаріату, буде здатна демонструвати цілком очевидні переваги слідування ним. Тоді людина змінює свою звичну буденну свідомість на правову, отже, набуває статусу свідомого громадянина.

Ст. 3 Конституції України проголошує: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [7].

Оскільки людину переконують не слова, а дії тих громадян, які покликані відповідати перед людьми за свою діяльність, то цілком очевидно, що їхня свідомість має бути насичена змістом тих цінностей, які й формують людину у власне людських ціннісних вимірах.

Політичні партії, як досить часто й громадські об'єднання, такого прикладу не демонструють. Отримуючи управлінську державну владу, партійні люди, попри попередні обіцянки, швидко забувають про них, використовуючи владу для забезпечення власного добробуту. Тому потрібні такі структури, які б склалися із «над-людей» у тому розумінні, як це ми бачили в їх характеристичі у М. Шелера, а не свавільно стояли над людьми.

Видатний дослідник історії суспільств А. Тойнбі стверджував, що цивілізаційний ціннісний розвиток суспільств здійснюється під впливом мімезису, який має або консервативне спрямування, підпорядковане збереженню традицій, і творче. «Мімезис сприяє набуванню суспільних «якостей» – здібностей, емоцій або ідей, не властивих людині від природи, таких, якими вона ніколи б не володіла, коли б не зустріла й не наслідувала тих, хто ними володів. Це, по суті, скорочений шлях» [8, с. 220].

Очевидно, що люди, які вибирають професію нотаріуса і тим самим формують нотаріальну спільноту, не будучи представниками державних інституцій, здатні вплинути на суспільне буття людей засобами творчого, а не консервативно-традиційного мімезису. Людину виховують не якісь гарні слова про переваги слідування тому змісту й напрямку, який вони доносять до її слуху, а приклад такої поведінки, яка переймається нею сама собою і яку вона здатна описати власними словами.

Для підтвердження наших міркувань наведемо думку К.Г. Юнга: «Горе тим, хто живе прикладами! Немає життя в них. Якщо ви визначаете своє життя відповідно до прикладів, ви живете життям цього прикладу, але хто буде жити вашим життям, якщо не ви самі? Так живіть самі» [9]. Ясна річ, що він, як ми це розуміємо, мав на увазі приклад поведінки звичайної людини, включно й до такої, яка раптом стала незвичайною, а владною, чи такою, яка є вчителем, вихователем.

Таким чином, той зміст людських ціннісних спрямувань та установок, який ми виявили у вченнях видатних мислителів, дозволяє говорити про ті мотиваційно-спонукальні складники свідомості людей, які обрали для себе фах нотаріуса.

Оскільки право є мірилом справедливості (Аристотель), людина, вибираючи професію юриста, має відчувати в собі її сутність на, так би мовити, внутрішньоутробному вродженому рівні. Причому цей рівень у діяльно-практичному безпосередньому застосуванні не повинен мати егоцентричне спрямування. У цьому полягає головна складність такої професії, адже офіційне правове зобов'язання щодо будь-якої людини виходить не з індивідуального, а із загальносуспільного зобов'язання. Дещо пом'якшує проблему розбіжності індивідуального й загальносуспільного розуміння справедливості те, що правова система створена у вигляді противаг. Прокуратура має слідкувати за суворим дотриманням правового закону. Система адвокатури зобов'язується постійно шукати причини, які виправдовують людину, яка підозрюється в його порушенні. Суддя, зважаючи на аргументи сторін, приймає остаточне рішення засобом так званої «серединної міри», поняття про яку запровадив Аристотель. Звичайно, людина майже ніколи не погоджується із судовим рішенням, тому створюються суди різної юрисдикції, в тому числі апеляційні.

Система нотаріату не передбачає апеляцій на нотаріальне закріплення різних актів, з якими до нотаріусів звертаються для посвідчення своїх прав. Але самі звернення громадян до них дають їм змогу знати, з одного боку, правове законодавство в багатьох його проявах і застосуваннях, тобто мати статус всебічно освічених носіїв правосвідомості, що, з іншого боку, не може не зобов'язувати їх не бути просто виконавцями-секретарями, а суб'єктами, здатними пропонувати зміни до нього, будучи одночасно адвокатами як суспільства, так і окремих людей як його громадян. Тому важливою рисою свідомості нотаріуса має бути активна громадянсько-правова позиція. Народні депутати часто лише

декларують свої зустрічі з виборцями. На противагу їм, нотаріуси, засвідчуючи правові документи громадян, *постійно* мають справу з їхніми проблемами, в тому числі й тими, які не мають правового вирішення.

Конституція не допускає звуження прав і свобод людини і громадянина, тому в їх розширенні чи не найбільшою мірою зацікавлені якраз нотаріуси. Людині дозволено все, що не заборонено законом. Щоб не допустити людського свавілля, дозволи на прояви свободи волі мають набувати правового статусу, інакше свавілля не оминуть.

Ми вже посилались на зміст ст. 3 Конституції України, в якій життя і здоров'я, честь і гідність, безпека й недоторканність визнані найвищими соціальними цінностями. Звідси логічно випливає обов'язок будь-якого правника, включно з нотаріусом, розуміти зміст наведених понять не на рівні слів, а на рівні понять. Останні ж являють собою «душу методу» (Гегель). Вони не будуть душевними, якщо душа правника адекватно не відгукується на їх зміст. Душевний зміст понять в їх антропологічному людському вимірі відкриває, розкриває, розширює, доводить і пропагує саме філософія.

Оскільки ми вжили термін *відгук*, в нашій душі відразу ж з'явилося бажання послатись на авторитет А. Тойнбі. Розкриваючи закономірності розвитку суспільства, він оперує не лише поняттями *виклик-і-відгук*, але й *відхід-і-повернення*. Людина, бажаючи піднятися на рівень всебічно розвиненої особистості, має відійти від уявлень про нього – суспільство – на основі логіки буденності і звернутись до вивчення логіки історії його розвитку. Засвоївши її, а це вже рівень трансцендентної свідомості, яка не дається безпосередньо відчуттям, а розуму, слід повернутись у сьогодення для того, щоб впливати на його буття духом історичного розуму. Такий відхід і є філософією, яка засвоюється не у вигляді певних афористичних висловів, а як цілісна теорія.

Це означає, що характерною рисою діяльної свідомості правника-нотаріуса має бути філософія як теорія обґрунтування сутнісних вимірів людини, людина як цінність, як і саме розуміння різниці між ціною й цінністю, розміром заробітної плати й тим статусом, що дає філософське розуміння в плані його необхідної реалізації як надлюдини. Адже занепад цивілізаційного розвитку суспільства «пояснюється трьома основними причинами: втратою діяльної снаги творчою меншістю, яка відтоді перетворюється лише на «панівну меншість»; зворотню відмовою більшості підкоритися тепер уже тільки «панівній меншості» й наслідувати її поведінку через мімесис; і, як наслідок, – втратою соціальної єдності суспільства загалом» [8, с. 242]. На жаль, ці причини властиві й сучасному українському суспільству, що стало наслідком духовного занепаду попередньої держави, яка, знищивши справжню «панівну» в цивілізаційно-культурному сенсі меншість, створила владну меншість, чії претензії на те, щоб бути «умом, честю і совістю» для суспільства, були абсурдними.

Наша впевненість і переконаність у тому, що саме такий трансцендентальний рівень свідомості має бути властивим правникам, ґрунтується на позиції класика філософії права Гегеля. Розрізняючи буденну свідомість народу і свідомість його інтелектуальної еліти, він стверджував: «Людина сама по собі розумна. ... Народ, постільки це слово позначає особливу частину членів держави, являє собою ту частину, яка не знає, чого вона хоче (курсив Гегеля). Знання того, чого хочеш, а тим більше, чого хоче в собі і для себе суцзя воля, розум, є плід *глибокого пізнання і проникнення* (курсив мій – Н.М.), яке якраз і не є справа народу» [3, с. 348]. В іншій своїй праці він зазначає: «Людам взагалі тяжко піднятися до такого стану, за якого необхідність пізнання і мислення стає звичкою» [10, с. 67].

Ці судження не треба сприймати як приниження народу його ж таки філософською чи науковою елітою. Йдеться про констатацію очевидного факту, згідно з яким пізнавальна діяльність, заснована на розвиненій здатності до абстрактно-понятійного мислення,

не властива більшості. Це й не потрібно. Навпроти, потрібно, щоб здатні до такої діяльності, по-перше, не демонстрували народу своєї зверхності, по-друге, держава все робила для того, щоб народ усвідомлював важливість формування поваги до меншості, яка «панує» в найтяжчій сфері діяльності – науково-теоретичній. Тяжка робота для держави, яка створюється на розвалинах тієї, яка все робила для приниження інтелігенції. Те, що само собою має місце в цивілізованих країнах, у нашого народонаселення викликає скептично-іронічне ставлення.

З огляду на те, що загальнонародовими атрибутами істинно людського в людині є *розум, воля і любов*, для правників як носіїв філософського рівня свідомості вони мають бути характерні, але не в релігійно-християнському прояві, а саме в професійно-пізнавальному, соціально-духовному. Любити людину лише за те, що вона антропологічно також є людиною, навряд чи правильно. Церква, попри всі свої тисячолітні зусилля, тому й не реалізувала основну заповідь, яка закликає кожного любити ближнього свого. Не реалізувала через те, що намагалась вирішити проблему взаємної любові поміж людьми на буденному рівні розуміння глибокої за своєю суттю філософської максими.

Вдумливий аналіз, до якого закликає філософія, в цьому разі Гегель, дає змогу адекватно зрозуміти зміст відповіді Христа на запитання книжника про суть його вчення. «Ісус відповів йому: перша зі всіх заповідей: «слухай, Ізраїль! Господь Бог наш є Господь єдиний»; І полюби Господа Бога *твого* всім серцем *твоїм*, і всією душею *твоєю*, і всім розумінням *твоїм*, і всією цілісністю *твоєю*»: ось, перша заповідь! Друга подібна їй: «полюби *ближнього твого, як самого себе*» (курсив наш – *Н.М.*); іншої більшої цих заповідей немає» [11; Марка 12:29–31].

Філософія та філологія – дві пізнавальні дисципліни, які закликають любити слово, мову загалом, оскільки саме мова творить людину. Але лише в тому випадку, якщо людина у своїх пізнавальних потугах здійснює «глибоке проникнення» в потаємний зміст слів і знаходить у них Розум як основу Буття, так і основу людини. Релігійна філософія, будучи народжена античною філософією й самими філософами в певний історичний час, фактично освячує Розум як основу Буття, закликаючи людину до знаходження його в собі самій. Це чітко видно у виділених нами курсивом словах. Ближньою до себе самої в собі самій є властиві їй здібності, схильності, інтереси, таланти і т. п., які вона, бажаючи підняти над собою самою біологічною, здатна відкрити й здійснити.

Ми навели цей фрагмент із тієї причини, що, попри відокремленість церкви від суспільства і системи освіти, вона, всупереч нормам Конституції, фактично втручається як у державне життя, так і в систему освіти. Більше того, правові інституції публічно освячують відповідні заклади. Між тим правники, нотаріуси, в тому числі, зобов'язані розуміти, що ближніми для них духовними сутностями, одночасно й цінностями, мають бути: а) **любов** до пізнання, яка спонукає до його розвитку на користь людей, про що вище йшлося; б) **розум** як основа діяльності згідно з правовими законами, адже розум і закон – однопорядкові поняття; в) **воля**, органічно поєднана з любов'ю і розумом у зазначених ознаках.

На противагу нашій українській дійсності, цивілізовані держави, поважаючи релігійні почуття своїх людей і громадян, засобами правової регуляції утвердили бажаний ними рівень відносин між ними тим, що народна більшість сприймає як належне той факт, що ступінь розвитку суспільства визначається тими науковими досягненнями, які відкривають елітарна науково-філософська й мистецька еліта.

Висновки. 1. З метою подолання тих кризових ситуацій, які час від часу виникають в українському суспільстві, зусилля держави, насамперед, потрібно спрямувати на формування в суспільній свідомості поваги до тих соціальних суб'єктів, для яких безумовне дотримання правових норм є непорушним законом. Саме таким прошарком є спільнота, що виконує функції нотаріату.

2. Дуже бажано, щоб навчальні заклади вищої правової освіти під час прийняття документів від абітурієнтів враховували наявність у них не лише адекватних професій здібностей і прагнень до навчання, але й вродженого *почуття справедливості*, адже право є її мірилом.

Напрями подальших досліджень. Вони безпосередньо впливають із щойно наведених висновків. У подальших наукових працях ми будемо обґрунтовувати й вносити певні пропозиції для їх реалізації.

Список використаної літератури

1. Хамітов Н. Екзистенціал «щастя» у координатах метаантропології: буденний, граничний та метаграничний виміри. *Щастя та цивілізаційний розвиток* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 14–15 листопада 2019 р. Львів, 2019. 266 с.
2. Мир философии : Книга для чтения. В 2-х ч. Ч. 2. Человек. Общество. Культура. Москва : Политиздат, 1991. 624 с.
3. Антология мировой философии. В 4-х т. Москва : «Мысль», 1971. Т. 3. 760 с.
4. Лоренц К. Агрессия (так называемое Зло). *Вопросы философии*. 1992. № 3. С. 5–38.
5. Морен Э. Утраченная парадигма: природа человека. Киев : КАРМЭ-СИНТО. 1995. 240 с.
6. Морен Е. Втрчена парадигма: природа людини. *Філософська і соціологічна думка*. 1995. № 5-6. С. 90–109.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
8. Тойнбі А. Дослідження історії: У 2-х т. / Перекл. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи. 1995. Т. 1. 614 с.
9. 20 цитат из книг Карла Густава Юнга. URL: <https://eksmo.ru/interview/karl-gustav-yung-nasha-psikhicheskaya-struktura-povtoryaet-strukturu-vselennoy-ID7814290/>
10. Гегель. Политические произведения. Москва : Наука, 1978. 440 с.
11. Біблія. Київ : Українське біблійне товариство, 1994. 1255 с.

GENERIC HUMAN CHARACTERISTICS – NOTARY

Nataliia Manoylo

*National Pedagogical Dragomanov University
Pirogova str., 9, 02000, Kyiv, Ukraine*

The article considers the generic human characteristics, which should be most effectively manifested in the process of professional activity of a person holding the position of the notary. The notarial community represents the society demonstrating to the direction of the formation of legal relations between people and at the same time the direction of the formation of a democratic rule-of-law state.

To the greatest extent, the general generic human characteristics are set out in the works of thinkers, who consider a human in the unity of its natural-biological and social-spiritual publicly significant manifestations. Therefore, the works of representatives of philosophical anthropology, including M. Scheler, K. Lorenz, E. Morin, N. Khamitov, and K. Jung's theory of personality types have been analyzed.

Based on the provisions of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine “On Notaries”, we investigate those attributive characteristics of a person to which he has the corresponding inclinations and abilities that should be identified among lawyers and which should be used not only in the professional activities of notaries, but also for their influence to society.

This need is due to the fact that the Ukrainian society throughout the entire period of independence is faced with the problems of building legal state institutions.

The reason is stereotypes of the past society, which has not democratic and legal in the sense that it is reflected in the corresponding philosophical and legal teachings.

The number of higher legal educational institutions established during the first three decades of statehood has not led to the qualitative changes to such extent that would give grounds to assert the conformity of state definitions enshrined in the Constitution, as well as conformity of the content of public consciousness, as in the minds of lawyers, with the classical democratic legal regulations.

Hence the conclusion that it is necessary to raise the philosophical level of understanding of those categories of human beings that reflect the essence of human beings in its legal direction.

Key words: human, society, generic and individual, law, legal consciousness and legal relations, philosophy.

УДК 130.123:17.02:7.034.7(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.10>

ІДЕЯ ДУХОВНОЇ СПІЛЬНОТИ У ТВОРЧОСТІ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА І ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІ УТОПІЇ

Наталія Петрук

*Хмельницький національний університет,
факультет міжнародних відносин і права,
кафедра філософії та соціально-гуманітарних наук
вул. Інститутська, 11, 29016, м. Хмельницький, Україна*

Олена Гапченко

*Хмельницький національний університет,
факультет міжнародних відносин і права,
кафедра філософії та соціально-гуманітарних наук
вул. Інститутська, 11, 29016, м. Хмельницький, Україна*

Стаття присвячена дослідженню філософсько-релігійної програми перетворення людського життя на засадах християнської духовності та моральності Лазаря Барановича й інтерпретації її як одного з варіантів соціальної утопії. Теоретичну основу дослідження становить методологія, побудована на визнанні антропологічного підходу як важливої і невід'ємної складової частини філософської рефлексії та способу пізнання людини в добу українського бароко, з'ясування засад і сенсу її буття, шляхів гармонізації людини і світу (суспільства). Необхідною методологічною вимогою до дослідження є потреба вивчення ідей та уявлень Л. Барановича про духовну спільноту в поєднанні з культурними рецепціями, з урахуванням специфіки соціокультурного простору і часу, притаманної певній історичній добі системи цінностей. Здійснено спробу філософсько-антропологічної реконструкції образу духовної реальності в добу українського бароко крізь призму вивчення ідей та поглядів Л. Барановича, запропоновано нову інтерпретацію змісту створеного ним варіанту соціальної утопії (духовної спільноти) як альтернативи недосконалому і гріховному земному життю. Ідея духовної спільноти характеризується в контексті притаманних західноєвропейській філософії тенденцій до ідеалізації майбутнього життя. Л. Баранович у своїй творчості втілював притаманний добі українського бароко спосіб трансляції християнського досвіду у світ уявлень і переконань української людини другої половини XVII ст. Це й визначило риси програмованої ним ідеальної духовної спільноти як найвищого зразку людського життя. На засадах православної свідомості й християнської моралі Л. Баранович мислив можливий проект перетворення світу, оновлення суспільства, в результаті чого відбудеться масове воскресіння людяності. Думки Л. Барановича про майбутнє ідеальне життя, Нову церкву були свого роду рефлексією над реаліями життя української людини в час великих потрясінь і випробувань другої половини XVII ст.

Ключові слова: українське бароко, барокова культура, духовна людина, духовна спільнота, церковне мислення, ідеальний світ, барокова утопія, барокова свідомість, моральність.

Невід'ємною складовою частиною світоглядної парадигми української духовності є уявлення про ідеал людського життя, суспільний ідеал або ж модель (проект) ідеального співжиття. Своєрідні філософсько-релігійні програми перетворення земного життя на засадах високої духовності та християнських чеснот були створені філософською думкою доби українського бароко (друга половина XVII ст.), що дає підстави розглядати їх як один із варіантів утопій. Особливо яскраво образ духовної спільноти як моделі майбутнього

ідеального життя постає у творах видатного барокового мислителя, богослова, поета й діяча православної церкви – Лазаря Барановича.

Актуальність дослідження утопій українського бароко визначається потребами осмислення феномена українського світу, розуміння місця інтелектуальної, філософської та духовної культури доби українського бароко у просторі європейського життя, з'ясування ролі християнської моральності у виборі системи цінностей. Незважаючи на те, що українська культура і українська філософська думка XVII ст., безперечно, перебувала в орбіті греко-слов'янських впливів і найважливішою для них була духовна спадщина Київської Русі, інтелектуальний та духовний досвід розвитку української людини в добу бароко свідчить про деяку суголосність ідей, які розвивалися видатними українськими та західноєвропейськими мислителями певної історичної доби.

Ступінь розроблення проблеми. Суттєвий внесок у дослідження різних аспектів українського бароко, його антитетичної спрямованості зробили відомі українські й зарубіжні дослідники: В. Нічик, Я. Стратій, С. Йосипенко, В. Шевченко, Л. Ушкалов, А. Макаров, Н. Пилип'юк, Д. Броджі Беркофф. У їхніх працях окреслені методологічні орієнтири для вивчення українського бароко, обґрунтовано необхідність виокремлення барокової свідомості як окремого феномена, що втілював антиномічне поєднання протилежних світоглядних позицій (західноєвропейської та православно-слов'янської). Однак, незважаючи на суттєвий доробок українських та зарубіжних учених, аналіз і реконструкція ідеї духовної спільноти у творчості Л. Барановича залишаються важливими науковими завданнями філософської науки.

Метою статті є аналіз та оцінка міркувань видатного мислителя, богослова і церковного діяча XVII ст. Лазаря Барановича про духовну спільноту, що постає ідеалом людського життя, своєрідною моделлю оновленого суспільства і нової людини. Враховується також соціокультурний контекст формування поглядів, уявлень та ідей Л. Барановича, оскільки вони були породженням і художнім вираженням суперечливої, різко контрастної і нестабільної доби в українському житті.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що здійснено спробу філософсько-антропологічної реконструкції ідеї духовної спільноти у творчості Л. Барановича, запропоновано нову інтерпретацію змісту створеного ним варіанту соціальної утопії (духовної спільноти) з урахуванням притаманних західноєвропейській філософії тенденцій до ідеалізації майбутнього життя.

Українське бароко – це складний і неоднозначний феномен в історії української філософської думки. У його змісті відбилися усвідомлення складності та невпорядкованості світу, суперечливості земного буття, неоднозначності людського існування. Антитезою земному світові й земній людині у творчості мислителів українського бароко став особливий духовний світ, не схожий на реальний. Бароко втратило віру в можливість досягнення гармонії між природним і духовним, між людиною і суспільством, що було характерним для ренесансної філософії.

Українське бароко розвивалося в контексті західноєвропейської культури, оскільки в XVII–XVIII ст. в Україні існували умови й особливе соціальне середовище для рецепції та своєрідного відтворення ідей європейської барокової філософії [12; 13]. Проте витоки українського бароко, безперечно, сходили до книжної культури Київської Русі, а в філософії українського бароко домінували світоглядні й релігійні настанови православно-слов'янської спільноти. Найбільш загальною рисою українського бароко був його «всеосяжний християнський ексклюзивізм» [8, с. 18].

Незважаючи на яскраве релігійне забарвлення барокової культури загалом і на визначальну роль церкви у всіх виявах духовного життя, філософсько-релігійна думка доби

українського бароко – це не втілення суто православної ортодоксальності. Її зміст і характер відзначені впливом того середовища, яке склалося в Києві завдяки зусиллям митрополита Петра Могили, а згодом знайшло продовження в освіченому, культурному середовищі професорів Києво-Могилянської академії. Досвід християнського мислення транслиювався київськими книжниками другої половини XVII ст. як поєднання грецької та латинської церковних традицій [6; 7]. Ідеї та уявлення українських мислителів барокової доби – це дещо більше, ніж православна релігійність і суто церковне мислення: за релігійною термінологією проступають риси українського менталітету й української (руської) ідентичності. Це стосується великою мірою і спроб барокових мислителів осмислити ідеал людської спільноти, який би став втіленням зразків гармонійного, неконфліктного співіснування людей. З особливою виразністю такий ідеал постає в творчості Лазаря Барановича.

Лазар Баранович – видатний діяч української православної церкви, богослов, архієпископ Чернігівський, поет, засновник і фактично глава Чернігівського літературно-філософського кола, або «Чернігівських Афін» [9, с. 27]. Філософсько-релігійному осмисленню ідеалу духовної спільноти присвячені його праці «Меч духовный» [1] і «Трубы словес проповедных» [2]. Думки українського мислителя про ідеальний проект людського співжиття не видаються зовсім абстрактними і відстороненими від дійсності. Уявлення Л. Барановича про ідеальну спільноту можна розглядати як один із варіантів соціальної утопії, що відображав своєрідність і особливості життя української людини в другій половині XVII ст. Під богословською оболонкою його міркувань проглядає трагічність ситуації з людським і суспільним життям в Україні за часів Руїни.

Найвищою метою для людини і людства, на думку Л. Барановича, є Царство Боже, або царство Христове. Обриси цього царства, до якого повинна прагнути людина, нагадують ідеальну спільноту, в якій панує рівність, мир, немає поділу на бідних і багатих. У цьому проглядається одвічна мрія людини про ідеальне суспільство. У дусі релігійно-антропологічних уявлень, притаманних духовній культурі доби українського бароко, Л. Баранович уподібнює нову ідеальну реальність церкви, що сприймалося цілком адекватно для свого часу. «Горняя мудрствуйте, а не земная. Христос сокровище наше уже есть на небесах, идеже сокровище наше, тамо да будет и сердце наше [1, с. 54]. Град Божий – це ідеальний світ, де Бог дає всім найпрекраснішу річ – «мир благоприятный». Бог нікого не страшить ні вогнем, ні жезлом своїм: кожній людині Бог являється з мечем, але Мечем духовним, тобто Словом Божим. У проекції на українські реалії другої половини XVII ст. слова Л. Барановича свідчать про те, що в складних умовах життя, у прагненнях досягти відмінного від земного рівня існування слід покладатися не на силу чи гетьманську булаву, а на Меч духовний, тобто слово, силу духу і духовну єдність. У цьому разі йдеться про деякий раціонально-комунікативний зв'язок людей, про людську спільноту, побудовану на засадах духовної єдності і порозуміння [10, с. 166].

Ідеальний світ, за Л. Барановичем, – це світ моральності: в ньому панують любов і злагода, а не злість і жорстокість, як у земному житті. Від Бога виходить «кротость и человеколюбіе». Бог використовує силу Меча духовного, слова: „ин ✠ же егда послан естъ нам с небеса язык неустрашаем, яко иже возв ✠ щаеъ мир, глаголя мир вс ✠ м...” [1, с. 66]. У міркуваннях Л. Барановича Царство Боже – це образ нового світу, в якому можливе народження нової людини та оновленого суспільства. Щоб досягти таких вимірів буття, людина повинна вірити і здійснювати добрі справи та благі діяння. Це шлях до Нової церкви – ідеальної людської спільноти. Розмірковуючи як типово християнський мислитель, Л. Баранович апелює до моральних чеснот людини – любові, чистоти віри, терпіння: «не пов ✠ ж бывай от зла, но пов ✠ ждай благим злое» [1, с. 70]. Тому людині не слід витратити своє

життя на тимчасове й швидкоплинне чи думати лише про задоволення тілесних потреб: вони, як риба у воді, від нас відпливуть [1, с. 104].

Оновлений ідеальний світ, до якого йде людина, називається в «Мечі духовному» Новою церквою. Ця церква схожа на корабель: «корабль церковь твоя єсть, сія инѣ єсть посрѣди моря великаго и пространного мира сего» [1, с. 144]. Церква уособлює єдність людей на основі віри в Ісуса Христа і в такому сенсі може розглядатися як модель бажаної людської спільноти, утвореної на засадах християнської віри, згоди, духовної єдності. Як і для інших християнських мислителів доби українського бароко, Нова церква в інтерпретації Л. Барановича є втіленням ранньохристиянського ідеалу бідності та рівності всіх перед Богом. У дусі вимог ранньохристиянської моралі, маючи за взірць ранньохристиянський ідеал життя, Л. Баранович наполегливо критикує багатство і багатих, закликає багатіів поділитися з бідними своїм багатством [2, с. 303]. Майбутнє людини, на переконання Л. Барановича, в ідеальному досконалому світі – «царстве честных и благородних людей» [1, с. 44].

Щоб досягти Царства Божого, кожна людина обирає свій шлях, реалізуючи в житті свій вибір. Тут йдеться про свободу волі людини. Можна вважати, що, говорячи про «вільну духовність», Л. Баранович обстоював свободу особи.

У поглядах Л. Барановича засвідчена українська світоглядна традиція, зорієнтована на усвідомлення значення духовної активності: людина повинна бути активною, щоб отримати бажану благодать, і здійснювати дії, які віддаляють її від світу зла. Л. Баранович наголошує: «делом исполни» [2, с. 51], маючи на увазі те, що добро і благодать потрібно стверджувати активно. Орієнтуючи людину на досягнення зразків високоморальної поведінки і християнського способу життя, Л. Баранович щиро прагнув припинення чвар в Україні. У час Руїни, коли дестабілізація і політичні протистояння досягли вражаючих розмірів і форм, відбувалося руйнування стійких форм людського життя, Л. Баранович, як і інші діячі Чернігівського кола, в богословській, філософській, поетичній формі намагався говорити про єдність, суспільну згоду і мир [9, с. 206–208]. При цьому Л. Баранович віддає перевагу духовній Україні, а не політичній, не ідеалізує державну владу. Можна цілком погодитися з думкою В.І. Шевченка, що вихована Петром Могилою генерація церковних діячів в Україні глибше, ніж гетьманат, усвідомлювала соціокультурну єдність нації, морально та філософськи стимулювала її ідентичність [10, с. 189]. При цьому вищість церковної влади в Україні XVII ст. над владою державною Л. Баранович обґрунтовує не стільки теологічними, скільки громадськими аргументами, досить актуальними для життєвої практики українського суспільства другої половини XVII ст. Головну свою місію Л. Баранович вбачав у тому, щоби зберігати і захищати духовну єдність, духовну церкву, духовну Україну.

Свідомо дистанціюючись від політичних процесів, Л. Баранович сподівається, що нове суспільство і нове життя повинні з'явитися в Україні через «воскресіння із мертвих», тобто духовне перетворення людини. А до цього людина повинна жити християнським життям на землі, перебороти аморальне безладдя своєю моральністю і добрими справами. Фактично моральність і духовність сприймалися ним як передумова розриву зі старим суспільством. А силою (інститутом), який сприяє досягненню єдності українського народу, виступала в його розумінні (це характерно також і для Й. Галятовського [11]) церква.

Так само, як і творці західноєвропейський утопій Нового часу, Л. Баранович вірив у можливість формування оновленого суспільства. Умовою досягнення нових вимірів людського буття є масове «воскресіння» людяності в кожній людині, народження «Нового Адама», який символізує воскресіння із мертвих самого Ісуса Христа. Новий Адам (Христос) – це людина, яка започатковує новий тип життя – безгрішного, це альтернатива

світу зла і втілення неминучості боротьби з ним. Л. Баранович сподівається на те, що виховання Нового Адама захистить українське суспільство від духовного падіння і деградації [2, с. 295].

Проекти ідеальної спільноти в інтерпретації Л. Барановича мають, на нашу думку, деякі спільні риси із західноєвропейськими утопіями Нового часу. Однак, на відміну від утопічних соціальних проєктів, створених західноєвропейськими мислителями, ідеальна спільнота Л. Барановича – це приклад об'єднання людей на засадах суто християнських. Вирішальними факторами формування нового стану буття тут постають моральність і духовність. Загалом бароковою свідомістю творився такий суспільний ідеал, який є цілком зрозумілою інтелектуальною, філософською реакцією на бездуховність, аморальність, суперечливість беззмістовність земного життя.

Ідеальна духовна спільнота реалізується Л. Барановичем не на віддалених островах, вигаданих «Утопіях» чи в містах Сонця (як у західноєвропейській філософії), а на українському ґрунті і стосується перспектив перетворення українського життя. Утопія Л. Барановича має християнсько-екзистенційну основу. Не пропонуючи остаточного «креслення» готового життя, за параметрами якого людям потрібно було жити, український богослов розмірковує над засобами, які допомагали б вивести людину із «тьми невігластва» і вести до «світла правди». Якщо, наприклад, Т. Мор [5] пропонував програму перебудови суспільства (проєкт ідеальної держави), ідеалізуючи при цьому часи первісного християнства, а Т. Гоббс [3] суспільні зміни пов'язував із перетворенням держави та юридично-правових засад державного життя («Левіафан»), то Л. Баранович пов'язує сподівання на краще життя з духовним оновленням суспільства, з досягненням такого стану людського існування, якому притаманні духовність, висока моральність, християнські чесноти, усвідомлення належності до справжньої церкви. Утопія Л. Барановича була філософсько-релігійною реакцією на реалії українського життя в другій половині XVII ст. А творячи проєкт майбутньої ідеальної спільноти, український мислитель орієнтувався на ті критерії, які були доступні й зрозумілі людині його часу. Тому й ідеал суспільного життя формується ним у традиціях і термінах богословського мислення.

За своїм змістом і символікою філософсько-релігійна програма перетворення суспільства Л. Барановича була близькою до тих варіантів західноєвропейських утопій, де ідеалізуються часи раннього християнства і життя ранньохристиянських общин. Однак спільний для всіх мислителів ідеал отримує різну інтерпретацію: у творчості європейських мислителів [3] втілювався переважно соціально-політичний ідеал майбутнього життя, а для Л. Барановича найсуттєвішою засадою ідеального життя була духовна спільнота і духовне єднання. Тому в творчості чернігівського митрополита, як і інших представників українського бароко, центральне місце відводиться з'ясуванню тих моральних і духовних якостей, які необхідні для утвердження високих ідеалів людської співдружності та братерства.

Л. Баранович різко виступав проти найгірших виявів людського існування – бездуховності, пожадливісті, тваринності, ворожнечі, марнославства, тимчасової суєти. Загострюючи увагу на складності духовних проблем, з якими зустрічається людина в реальному світі, й акцентуючи увагу на почуттях невпевненості, вагання, невірноваженості, які супроводжують життя людини в світі, Л. Баранович намагається творити світ ідеального людського буття.

Розвинена Л. Барановичем філософсько-релігійна програма перетворення людського життя, наслідком чого постає духовна спільнота, є виразом релігійно-антропологічних інтерпретацій людини та людяності в добу українського бароко. Її дослідження актуалізує потребу вивчення нового поля можливостей духовної людини і духовного стану людського існування.

Висновки. Притаманний Л. Барановичу спосіб трансляції християнського досвіду у світ уявлень і переконань української людини другої половини XVII ст. програмував риси духовної спільноти як найвищого зразку людського життя. В такому зрізі осмислюються сенс і призначення людини у світі, доводиться необхідність перебудови людського життя на засадах високої моральності та духовності. Саме таким шляхом Л. Баранович мислив можливий проект перетворення світу, «преображення» й оновлення кожного, в результаті чого відбудеться масове воскресіння людяності. Сам дух барокової доби сприяв створенню цікавих варіантів соціальних утопій. Зразки ідеальної людської спільноти поставали в християнських символах Царства Божого, Нової Церкви тощо. Моральні засади раннього християнства сприймалися не лише як засади «церкви Божої», але й як вимоги до організації людиною свого життя на землі.

Багато в чому сформульований Л. Барановичем ідеал людської спільноти нагадував утопічні проекти західноєвропейських мислителів Відродження і Нового часу. Однак якщо західноєвропейські утопічні проекти переважно втілювали соціально-політичний ідеал майбутнього життя, то, мислячи в термінах релігійної свідомості, Л. Баранович творить утопічний ідеал християнського життя, зміст якого визначають загальний мир, християнська любов і рівність між людьми.

Міркування Л. Барановича не можна сприймати як приклад чистого теоретизування чи незалежної релігійної творчості. У створеному бароковою філософією образі реальності відбивається картина українського життя XVII ст. Ідея духовної спільноти була співзвучна потребам досягнення такого духовного стану людського існування, коли відсутній розлад між людьми, непорозуміння і конфлікти у суспільстві, а між людьми встановлюється згода, єдність думок і прагнень. У формі утопій, проектах ідеальної організації буття наполегливо шукалася філософсько-релігійна відповідь на проблеми, які поставали перед українською людиною та її свідомістю в час великих потрясінь і випробувань.

Список використаної літератури

1. Баранович Л. Меч духовный . Киев, 1666. 938 арк.
2. Баранович Л. Трубы словес проповедных . Киев, 1674. 703 арк.
3. Гоббс Т. Левиафан / Пер. з англ. – К.; Дух і Літера, 2000. 606 с.
4. Йосипенко С.Л. До витоків української модерності: українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті. – К.: Український центр духовної культури, 2008. 392 с.
5. Мор Т. Утопія [Пер. з лат.] Джерело <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3752>
6. Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України. – К.: Український центр духовної культури, 1997. 328 с.
7. Стратій Я. Українська філософія на зламі епох. *Sententiae*. 2018. № 1. С. 183–218.
8. Ушкалов Л. Література і філософія: доба українського бароко. 2-е вид., стер. Харків: Вид. О. Савчук, 2019. 416 с.
9. Чернігівські Афіни [Передм., упор. текст. мат. А. Макарова]. Київ: Мистецтво, 2002. 285 с.
10. Шевченко В. І. Філософська зоря Лазаря Барановича. – Київ: Український центр духовної культури, 2001. 231 с.
11. Яковенко Н. У пошуках Нового неба. Життя і тексти Йоаникія Галятовського. Київ: Лаурис, Критика, 2017. 704 с.
12. Bercoff G.V. (2017). Plurilinguism and Identity: Rethinking Ukrainian Literature of the Seventeenth Century. *Ukraine and Europe. Cultural Encounters and Negotiations*. Ed. By G. V. Bercoff, M. Pavlyshyn, and S. Plokyh. Toronto: University of Toronto Press, 2017. pp. 45–72.

13. Pylypiuk N. The wisdom of virtue: Josyp Turoboyskyi's Praise of Ioasaf Krokovs'kyi. *Ukraine and Europe. Cultural Encounters and Negotiations*. Toronto: University of Toronto Press, 2017. pp. 182–211.

THE IDEA OF SPIRITUAL COMMUNITY IN WORKS BY LAZAR BARANOVYCH AND WESTERN EUROPEAN UTOPIAS

Natalia Petruk

*Khmelnytsky National University,
Faculty of International Relations,
Department of Philosophy and Social and Humanitarian Sciences
Institutska str., 11, 29016, Khmelnytsky, Ukraine*

Olena Gapchenko

*Khmelnytsky National University,
Faculty of International Relations,
Department of Philosophy and Social and Humanitarian Sciences
Institutska str., 11, 29016, Khmelnytsky, Ukraine*

The article deals with philosophical and religious program of transforming human life on the basis of Christian spirituality and morality of Lazar Baranovych and the interpretation of it as one of the variations of social utopia. The theoretical foundation of the study is methodology based on the recognition of the anthropological approach as an important and integral part of philosophical reflection and the way of understanding a concept of a person in the Ukrainian Baroque era. The analysis clarifies the principles and meaning of life as well as ways to harmonize man and the world (society). The need to study the ideas and ideas of L. Baranovych about the spiritual community in combination with cultural receptions, taking into account the specifics of socio-cultural space and time inherent in a certain historical era of the value system, is necessary methodological requirement for the study. An attempt was made to philosophically and anthropologically reconstruct the image of spiritual reality in the Ukrainian Baroque through the prism of studying the ideas and views of L. Baranovych; a new interpretation of the content of his version of social utopia (spiritual community) as an alternative to imperfect and sinful mortal life was proposed. The idea of spiritual community is characterized in the context of the tendencies of the idealization of future life, inherent in Western European philosophy. It is established that L. Baranovych embodied the method typical of the Ukrainian Baroque period of translating the Christian experience into the world of ideas and beliefs of the Ukrainian man of the second half of the 17th century. This defined the features of the ideal spiritual community as the highest example of human life that he programmed. On the basis of Orthodox consciousness and Christian morality, L. Baranovych believed in a possible project of world transformation, society renewal, resulting in a mass resurrection of humanity. L. Baranovych's thoughts on the future ideal life and the New Church were a kind of reflection on the realities of Ukrainian life during the great upheavals and trials of the second half of the XVII century.

Key words: Ukrainian baroque, baroque culture, spiritual man, spiritual community, church thinking, ideal world, baroque utopia, baroque consciousness, morality.

УДК 113:51(043)+ 616 (075.8)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.11>

ФІЛОСОФСЬКО-ЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ ДОКАЗОВОЇ МЕДИЦИНИ

Дар'я Політанська

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
юридичний факультет, кафедра теорії, історії держави і права та філософії права
вул. Симона Петлюри, 2, 21050, м. Вінниця, Україна*

Дослідження спрямоване на аналіз філософських і логічних принципів та чинників теорії і практики сучасної доказової медицини (evidence-based medicine). У статті стверджується, що доказова медицина в наш час у більшості західних країн стала провідною парадигмою сучасної медичної науки та основою клінічної і фармакологічної практики. Сутність її полягає в тому, що прийняття будь-якого клінічного рішення повинно базуватися на результатах попередніх лабораторних аналізів, переважно рандомізованих контрольованих досліджень та їх статистичному аналізі. Проаналізовано історію виникнення та подальшої еволюції цієї школи медичних наукових досліджень. Розкриті головні принципи діяльності «Кокрану» як глобальної соціальної інституції, яка популяризує та просуває у різних країнах головні засади «доказової медицини» та результати її дослідницької діяльності. Ретельно розглянуті філософсько-логічні засади «доказової медицини» та її методологічної складової частини – клінічної епідеміології. Стверджується, що філософською основою цих медико-статистичних досліджень є розуміння причинності у скептицизмі Д. Г'юма, критичному раціоналізмі К. Поппера та аналітичній філософії Д. Льюїса. Проаналізовано дев'ять критеріїв встановлення каузальних зв'язків Бредфорда Гілла, які розрізняють просту кореляцію і каузальність. Вказано, що вони широко використовуються в сучасній клінічній епідеміології. При цьому вони дещо вдосконалені та розглядаються як взаємодоповнюючі. У статті нами встановлюється, що ці критерії є модернізацією методів встановлення причинно-наслідкових зв'язків Бекона-Мілля. У висновках вказано, що філософсько-логічними засадами сучасної доказової медицини є модернізований аналітичною філософією г'юмівський скептицизм та модифікована методами математичної статистики індуктивна модель логіки.

Ключові слова: доказова медицина, філософія медицини, клінічна епідеміологія, рандомізовані контрольовані дослідження, причинно-наслідкові зв'язки, кореляції, логіка медичних досліджень, інтервенціонізм, контрфактуалізм, регулятивізм, скептицизм.

Вступ. Пандемія COVID-19 не тільки змінила звичний спосіб життя та внесла корективи в соціальні комунікації у більшості країн світу. Вона виявила величезну кількість проблем систем охорони здоров'я в різних державах та недоліки в розвитку медичної науки і клінічно-діагностичних практик. У нашому сучасному глобалізованому світі ця небезпечна для життя хвороба досить швидко поширилася по всьому світі і за лічені місяці вразила мільйони людей. Катастрофічний перебіг подій, пов'язаний із розповсюдженням коронавірусу, поставив під сумнів і найзначніший тренд розвитку світової медичної науки – перетворення її в «доказову медицину (evidence-based medicine, ЕВМ)». У багатьох державах світу, особливо в тих, де влада схильна до авторитарного контролю за життям і здоров'ям своїх громадян, критичні судження представників ЕВМ щодо рекомендованих ліків та засобів вакцинації зустріли шалений опір із боку державних системи охорони здоров'я, провладних журналістів та пересічних громадян, наляканих швидким глобальним поширенням хвороби та відсутністю дієвих медичних засобів проти неї.

Найбільш яскравим прикладом відвертого цькування в провладних ЗМІ представників ЕВМ є широка пропагандистська кампанія в Росії проти критичних заяв одного з лідерів Товариства фахівців доказової медицини (ОСДМ) В.В. Власова щодо використання інтерферонів у лікуванні та недослідженості ефектів вакцини «Спутнік V» [1]. На підставі необхідності швидкого подолання пандемії та певного дефіциту часу для доказових клінічних досліджень була поставлено під сумнів ефективність методів «доказової медицини» і необхідність їх упровадження і в багатьох країнах світу, навіть у США та Канаді, де ЕВМ вже займала провідні позиції в медичній науці та практиці [2].

Саме це змушує ще раз звернутися до філософсько-логічних засад «доказової медицини», тим більше що у вітчизняній філософській та медичній літературі вони майже не висвітлені. Основою для нашої статті стали книги та публікації у провідних західних медико-філософських виданнях, зокрема роботи Дж. Говіка [3] книги та статті самих засновників «evidence-based medicine» Д. Сакетта [4] та Г. Гайята [5], фундатора клінічної діагностики О.Б. Гілла [6], а також статті Р. Керрі зі співавторами [7], роботи Р. Флетчера та його співавторів [8] тощо. Проблема застосування ЕВМ в українській медицині була піднята лише в останні десятиліття. Спроби її розкрити ми зустрічаємо у роботах В.Ф. Москаленка та О.Г. Пузанової [9–13], В.Д. Сиволапа зі співавторами [14] М.П. Скакуна [15] А.Р. Уваренка та Б.О. Ледошука [16], науково-популярному виданні А. Сем'янківка (MEDGoblin) [17] та інших. Прете в них філософсько-логічні основи «evidence-based medicine» розглядаються вельми побічно та поверхнево.

Тому головною **метою** нашої статті є розкриття філософських основ та логіко-методологічних засад сучасної «доказової медицини» (ЕВМ).

Виклад основного матеріалу. Доказова медицина (evidence-based medicine) ще на початку 2010-х років стала провідною парадигмою сучасної медичної науки та основою клінічної та фармакологічної практики. На відміну від старої, традиційної парадигми, яка базувалася на інтуїції та досвіді певного лікаря, вона спирається на новітні стандартизовані клінічні дослідження та загально визнані протоколи лікування визначених хвороб з урахуванням особливостей кожного пацієнта.

Засновником цієї парадигми цілком правомірно вважається видатний канадський лікар та вчений Девід Лоуренс Сакетт (1934–2015). Його вважають справжнім реформатором західної медичної науки та практики діагностування, лікування й аналізу ефективності лікувальних препаратів. Він поставив під сумнів уявлення та практики, що існували до нього в медичній царині.

Основою цієї «революції» в медицині вважається аксіома прийняття будь-якого клінічного рішення тільки на основі попередніх лабораторних аналізів, ретельного пошуку і вивчення симптомів та форми проходження захворювання на підставі вже існуючих випадків. Для позначення цього підходу Д. Сакетт запропонував назву «Evidence based medicine (доказова медицина)». Вперше вона з'явилася восени 1990 року, коли вийшов інформаційний бюлетень для вступників до ординатури із внутрішніх хвороб в Університет імені Макмастера (м. Гамільтон, провінція Онтаріо, Канада), де на той час працював Д. Сакетт. У цьому документі зазначалося: «Під час повсякденного використання методів діагностики, лікування і прогнозування ординатори повинні дотримуватися освіченого скептицизму. Такий підхід, що отримав назву «доказова медицина», заснований на концепції, яка викладена в керівництві «Клінічна епідеміологія». Він полягає в ретельному вивченні актуальних науково обґрунтованих даних, оцінці їх достовірності та практичної значущості. Лікар повинен вміти чітко формулювати клінічні питання, здійснювати пошук відповіді на них у медичній літературі, проводити критичну оцінку знайдених фактів,

визначати можливість їх використання під час лікування конкретного хворого і безпосередньо застосовувати знайдені дані на практиці» [3, р. 12].

Пізніше термін «доказова медицина» або «медицина, яка базується на фактах» був використаний у знаменитій статті співробітника та соратника Сакетта Гордона Гайята, яка мала таку ж назву «Evidence-based medicine», в часописі American College of Physicians Journal Club (АСР) за 1991 рік [5].

У тому ж році він з'являється також у колективній монографії «Клінічна епідеміологія: фундаментальна наука для клінічної медицини», написаній спільно Д. Сакеттом, Р. Гейнсом та Г. Гайятом. В ній є перша дефініція винайденого терміну: «Evidence based medicine є здатністю знаходити, критично оцінювати (на предмет валідності й корисності) та включати докази, яких стає дедалі більше, до своєї клінічної практики» [4, р. 5].

Незабаром «доказова медицина» перетинає океан і стає основою для діяльності Кокранівського співтовариства (Cochrane Collaboration) – міжнародної некомерційної медичної інституції, яка вивчає ефективність медичних засобів та методик шляхом проведення рандомізованих контрольованих досліджень. Співтовариство було назване на честь британського лікаря Арчі Кокрейна (1909–1988), автора книги «Дієвість і ефективність: Випадкові роздуми про медичну службу», в якій він ставив проблему неефективності більшості сучасних медичних практик та вказував на необхідність застосування рандомізованих контрольованих випробувань, щоби зробити медицину справді науковою та результативною. Кокрейна, який під час Другої світової війни був лікарем-полоненим у нацистських концтаборах, на час створення співтовариства вже не було в живих. А засновниками цієї організації в 1993 році стали його однодумці Том Чалмерс, Йен Чалмерс та Мюррей Енкін.

«Кокран» зараз перетворився в розгалужену міжнародну організацію, яка має свої представництва в 45 країнах світу (в Україні подібне представництво відсутнє, але воно є в сусідніх Польщі та Румунії). Ці представництва просувають цінності evidence based medicine, розповсюджують досягнення доказової медицини, намагаються впливати на політику держав у галузі охорони здоров'я. Ця благодійна інституція, керівні органи якої розташовані у Великій Британії, проголошує три головні цілі:

- розроблення надійних доказів, що відповідають найважливішим питанням для прийняття рішень щодо охорони здоров'я;
- пропаганду перевірених доказів та захист головних принципів обґрунтованої доказової медицини;
- інформування про дослідження, які є корисними та доступними для всіх [18].

Таким чином, існує глобальна соціальна інституція, яка просуває у світі головні засади «доказової медицини». У чому ж полягають ці засади, яке вони мають філософське підґрунтя та яка логіка лежить в основі їх медичних досліджень?

Сучасний російський промоутер «evidence based medicine», лікар-невропатолог Микита Жуков називає доказову медицину «медичним атеїзмом» [19] у тому сенсі, що вона відкидає віру в невідомі й непередбачувані (і, швидше за все, неіснуючі) природні та надприродні сили, спираючись лише на доведену ефективність лікувальних, профілактичних і діагностичних дій.

«Золотим стандартом» доказової медицини є рандомізовані контрольовані дослідження (РКД) з подвійним або потрійним сліпим контролем, які вважаються найбільш об'єктивними дослідженнями. Вони здійснюються на великих групах добровольців, які можуть мешкати в різних державах, мати різні захворювання. Зазвичай РКД проводиться протягом кількох років (від 3 до 25). В них застосовують плацебо (індиферентний засіб терапії), причому досліджувані поділяються на дві групи: перша використовує препарат,

друга – плацебо. Ні досліджувані, ні лікарі та обслуговуючий персонал не повинні знати, в якій групі що застосовується. На підставі такого «сліпого» досліджування встановлюється з великою імовірністю причинно-наслідковий зв'язок між вживанням препарату та здоров'ям досліджуваних.

У статті Роджера Керрі (Roger Keery) зі співавторами [7] ставиться питання: яке філософське тлумачення причинності використовується в «доказовій медицині»? Автори статті вважають, що в ЕВМ-дослідженнях використовуються три типи розуміння причинності: інтервенціоністська (interventionism), контрфактуальна (counterfactual dependency) та регулятивна або закономірна (regularity).

Інтервенціоністська версія розуміння причинності є однією з найбільш популярних у сучасній аналітичній філософії. Сутність її полягає в тому, що під причиною мається на увазі безпосереднє втручання певного об'єктивного або суб'єктивного фактору. Головними прибічниками цього підходу є математик Джуді Пьорл та філософ Джеймс Вудворд. Першим із них запропоновано завершений строгий математичний апарат для виявлення каузальних зв'язків, за що він отримав премію Тюрінга в 2011 році. Однак інтервенціоністське розуміння причинності, на думку Роджера Керрі, є неповним та недостатнім описом причинно-наслідкових зв'язків, коли необхідною є однозначна інтерпретація доказів, і тому використання такого розуміння каузальності є епізодичним і неповним [7, р. 1008].

Другий тип розуміння причинності є певним чином «класичним» для британської епістемології. Він веде свій родовід від г'юмівського «Дослідження стосовно людського пізнання» (An Enquiry Concerning Human Understanding), написаного ще 1748 року. Саме великий британський філософ-скептик Девід Г'юм надав таке визначення поняттю «причина»: «Ми можемо тому визначити причину як об'єкт, з якого випливає інший об'єкт, причому всі об'єкти, схожі на перший, супроводжуються об'єктами, схожими на другий. Іншими словами, якби не було першого об'єкта, то ніколи не існувало б і другого» [20, с. 65–66]. У цьому визначенні поєднуються два розуміння причинності: регулятивна і контрфактуальна. Більш чітко контрфактуальне розуміння каузальності висловлено у сучасного американського філософа Девіда Льюїса, який у своїй статті 1973 року «Причинність» запропонував таке визначення поняття причинної залежності: «Подія Е причинно залежить від С тоді і тільки тоді, коли: (1) якщо б С сталося, то сталося б Е, і (2) якщо б С не відбулося, то Е не відбулося б» [21, р. 559].

Проте Роджер Керрі та його співавтори вважають, що в дослідженнях доказової медицини не можна досягти повного уявлення про всі причинно-наслідкові зв'язки, може йтися лише про більш чи менш сильну кореляцію: «РКД можуть дуже добре проявляти симптоми причинності, але вони не є складовими частинами причинно-наслідкових зв'язків». Вони вказують, що лише прийнявши скептичну онтологію Г'юма, можна зрозуміти особливості досліджень у межах доказової медицини.

Проте автори статті «Causation...» не враховують і того факту, що в основі ЕВМ лежить дещо інше розуміння каузальності, яке характерне для клінічної епідеміології. В Україні поки що зберігається застаріле уявлення про епідеміологію як про науку, яка займається вивченням епідемій та пандемій, тобто інфекційних захворювань і методів боротьби з ними. У деяких підручниках ще стверджується, що її об'єктом є лікування «заразних хвороб». У світі ж клінічна епідеміологія розглядається як наука, яка вивчає закономірності поширення і методи дослідження будь-яких хвороб. У більш широкому сенсі епідеміологія є методологією медичних наукових досліджень.

Сучасні представники доказової медицини визначають клінічну епідеміологію як «науку, що дозволяє здійснити прогнозування для кожного конкретного пацієнта

на підставі вивчення клінічного перебігу хвороби в аналогічних випадках з використанням строгих наукових методів вивчення груп хворих для забезпечення точності прогнозу» [8, с. 12].

Засновником клінічної епідеміології вважається британський лікар та вчений, який займався статистичними дослідженнями в галузі медицини, Остін Бредфорд Гілл (1897–1991). У 1937 році він написав працю «Принципи медичної статистики», яка стала відомою у всьому світі і пов'язується з народженням сучасної клінічної епідеміології. Після написання цього підручника О. Б. Гілл став відомим завдяки двом знаковим дослідженнями. Перше стосувалося використання стрептоміцину в лікуванні туберкульозу і зазвичай вважається першим рандомізованим клінічним випробуванням. Друге дослідження було швидше серією досліджень за участю Річарда Долла зі встановлення взаємозв'язку між палінням і захворюваністю на рак легенів. Саме ці дослідження були піддані доволі жорсткій критиці з боку тоді найбільш авторитетного британського вченого зі статистики Рональда Фішера. Він поставив під сумнів методологію проведення цього дослідження, що вимусило О.Б. Гілла звернутися до розроблення логіко-теоретичних засад клінічної епідеміології. Спираючись на філософську спадщину Д. Г'юма та логіко-філософські розробки К. Поппера, він запропонував 1965 року у своїй статті «Довкілля і хвороба: кореляція чи причинно-наслідковий зв'язок (The Environment and Disease: Association or Causation)?» [6] свої знамениті дев'ять критеріїв встановлення каузальних зв'язків, названі згодом критеріями Бредфорда Гілла. Наведемо їх у тому вигляді, в якому вони були наведені самим автором:

1. **Strength** – сила (effect size – розмір ефекту). Невелика кореляція не означає, що причинного ефекту немає, хоча чим більша кореляція, тим більша ймовірність, що вона є причинною.

2. **Consistency** – послідовність (reproducibility – відтворюваність). Послідовні результати, які спостерігаються різними особами в різних місцях із різними зразками, посилюють ймовірність ефекту.

3. **Specificity** – специфіка. Причинна ймовірність, якщо на конкретному місці та захворюванні є дуже специфічна популяція без іншого ймовірного пояснення. Чим більш конкретна кореляція між фактором та ефектом, тим більша ймовірність причинно-наслідкового зв'язку.

4. **Temporality** – часовість. Наслідок має наступити після причини (і якщо між причиною та очікуваним наслідком очікується затримка, то ефект має настати після цієї затримки).

5. **Biological gradient** – біологічний градієнт (співвідношення «доза – відповідь»). Більша експозиція, як правило, повинна приводити до більшої частоти ефекту. Однак у деяких випадках сама наявність фактору може спровокувати ефект. В інших випадках спостерігається зворотна пропорція: більша експозиція приводить до зниження захворюваності.

6. **Plausibility** – достовірність. Ймовірний механізм між причиною та наслідком є корисним (але Гілл зазначив, що знання про механізм обмежені наявними знаннями).

7. **Coherence** – когерентність. Погодженість між епідеміологічними та лабораторними даними збільшує ймовірність ефекту. Однак Гілл зазначив, що «відсутність таких [лабораторних] доказів не може звести нанівець епідеміологічний вплив на кореляції».

8. **Experiment** – експеримент. «Іноді можна звернутися до експериментальних або напівекспериментальних доказів. Наприклад, через кореляцію, що спостерігається, вживаються деякі запобіжні заходи. Це насправді запобігає захворюванням? У цеху зменшується пил, замінюються мастила, люди припиняють палити цигарки. Чи впливає це на частоту пов'язаних подій? Тут можна виявити найсильніше підтвердження висунутих гіпотез причинності».

9. **Analogy** – аналогія. Використання аналогій або подібностей між спостережуваною кореляцією та будь-якими іншими кореляціями [6, р.297–298].

Критерії Бредфорда Гілла були широко прийняті як корисні орієнтири для дослідження причинно-наслідкових зв'язків у доказовій медицині, але зараз їх цінність вже ставиться під сумнів, оскільки вони дещо застаріли.

У сучасній клінічній епідеміології їх поділяють на три категорії: прямі, механістичні та паралельні докази, які доповнюють один одного. Це оперативне переформулювання критеріїв було нещодавно запропоновано в контексті розвитку доказової медицини [22]. Дослідники застосували критерії Бредфорда Гілла щодо причинно-наслідкових зв'язків під час дослідження доказів у кількох сферах клінічної епідеміології, включаючи зв'язок між ультрафіолетовим випромінюванням β , вітаміном D та раком, алкоголем та серцево-судинними захворюваннями тощо.

На наш погляд, критерії Бредфорда Гілла є модифікованою, дещо адаптованою саме для медичних досліджень формою встановлення причинно-наслідкових зв'язків Бекона-Мілля, відомих ще з XIX сторіччя. Тобто можна стверджувати, що логічними засадами доказової медицини і клінічної епідеміології як її методологічної складової частини є не що інше, як індуктивна логіка Дж. Ст. Мілля-молодшого, вдосконалена за допомогою методів сучасної математичної статистики.

Висновки. Таким чином, «доказову медицину (evidence-based medicine)» можна вважати новим напрямом розвитку медичної науки, що намагається здійснити головну мету медицини – збереження здоров'я людей на підставі наукових методів клінічних досліджень. Філософською основою впровадження цих методів є класичний скептицизм Г'юма, критичний раціоналізм К. Поппера та аналітична філософія Д. Льюїса. Філософія критичного раціоналізму лежить в основі стандартизування методів та форм лікування, що пропонується Кокранівським співтовариством. Його діяльність базується на гуманістичних принципах клієнтоорієнтованої медицини. Клінічна епідеміологія є методологічною основою «доказової медицини». Її основою є використання переважно рандомізованих контрольованих випробувань, які повинні стати основою для аналізу причинно-наслідкових зв'язків. Дослідження останніх відбувається на основі модифікованих критеріїв Бредфорда Гілла, які ведуть свій родовід від індуктивної логіки Бекона-Мілля. Отже, можна стверджувати, що філософсько-логічними засадами сучасної доказової медицини є модернізований аналітичною філософією г'юмівський скептицизм та модифікована методами математичної статистики індуктивна модель логіки.

Список використаної літератури

1. Акимов И. Критиковать нельзя помогать. Как выжить по правилам доказательной медицины во время эпидемии. Газета ru. URL: https://www.gazeta.ru/comments/2021/02/03_a_13465832.shtml
2. Carley S., Horner D., Body R. Evidence-based medicine and COVID-19: what to believe and when to change. *Emergency Medicine Journal*. 2020. №37. P.572-575. doi.org/10.1136/emermed-2020-210098
3. Howick, Jeremy. *The Philosophy of Evidence-Based Medicine*. Wiley-Blackwell & BMJ Books, 2011. xiv + 229 pp.
4. Sackett D. L., Haynes R. B., Guyatt G. H. *Clinical Epidemiology: A Basic Science for Clinical Medicine*. Boston: Little, Brown; 1991. xvii+441 p.
5. Guyatt G. H. Evidence-based medicine. *ACP J Club*. 1991. P.114-116.
6. Hill, Austin Bradford. The Environment and Disease: Association or Causation? *Proceedings of the Royal Society of Medicine*. 1965. №58 (5). P. 295–300. doi:10.1177/003591576505800503

7. Kerry R., Eriksen T. E., Anders S. Mumford S. Causation and evidence-based practice: an ontological review. *Journal of Evaluation in Clinical Practice*. 18(5). 2012. P. 1006-1012. DOI: 10.1111/j.1365-2753.2012.01908.x
8. Флетчер, Р., Флетчер, С., Вагнер, Э. Клиническая эпидемиология. Основы доказательной медицины: пер. с англ. М. : МЕДИА СФЕРА, 2004. 347 с.
9. Москаленко В. Ф. Булах І. Є., Пузанова О. Г. Методологія доказової медицини: [підручник]. К.: ВСВ «Медицина», 2014. 200 с.
10. Пузанова О. Г. Обґрунтування та інформаційне забезпечення концепції доказової профілактики в охороні здоров'я: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. мед. н.: спец. 14.02.03 «соціальна медицина». К., 2015. 40 с.
11. Пузанова О.Г. Доказательная профилактика в здравоохранении: методологические основы и информационное обеспечение. *Проблемы здоровья и экологии*. 2013. № 4 (38). С. 12–21.
12. Пузанова О.Г. Доказова медицина в Україні [інтерв'ю з В.Ф. Москаленком] *Therapia. Український медичний вісник*. 2011. № 3 (56). С. 40–47.
13. Москаленко В.Ф., Пузанова О.Г. Методологія діагностики та доказовий підхід, або доказова діагностика. *Therapia. Український медичний вісник*. 2011. № 6 (59). С. 20–26.
14. Сиволап В.Д., Кисельов С.М., Лашкул Д.А. Основні принципи доказової медицини: навчальний посібник для здобувачів ступеня доктора філософії за третім освітньо-науковим рівнем в галузі знань 22 "Охорона здоров'я" спеціальності 222 "Медицина" навчальна дисципліна "Сучасна кардіологія". Запоріжжя: ЗДМУ, 2020. 208 с.
15. Скакун М.П. Основы доказовой медицины. Тернопіль: Укрмедкнига, 2005. 244 с.
16. Уваренко А.Р. Ледошук Б. О. Клінічна епідеміологія – наукова основа доказової медицини. К., 2010. 216 с.
17. Сем'янків А. (MEDGoblin). Медицина доказова і не дуже. К.: Віхола, 2021. 272 с.
18. The Strategy for Change. *Cochrane*. URL: <https://www.cochrane.org/ru/about-us/strategy-for-change>
19. 23 препарата, на которые стоит тратить свое здоровье и деньги. *Times. Kz*. URL: <https://timeskz.kz/25657-23-preparata-na-kotorye-stoit-tratit-svoe-zdorove-i-dengi.html>
20. Юм Д. Исследование о человеческом познании. Сочинения в 2 т. Т. 2. Пер. с англ. С. И. Церетели и др.; Примеч. И. С. Нарского. 2-е изд., дополн. и испр. М.: Мысль, 1996. С. 3–144.
21. Lewis D.K. Causation." *Journal of Philosophy*. 1973. №70. Pp. 556–567.
22. Howick J, Glasziou P, Aronson J.K. The evolution of evidence hierarchies: what can Bradford Hill's 'guidelines for causation' contribute?. *Journal of the Royal Society of Medicine*. 2009. № 102 (5). Pp. 186–194. doi:10.1258/jrsm.2009.090020

PHILOSOPHICAL AND LOGICAL FUNDAMENTALS OF MODERN EVIDENCE-BASED MEDICINE

Daria Politanska

Vasyl Stus Donetsk National University,

Faculty of Law, Department of Theory, History of State and Law and Philosophy of Law

Simon Petliura str., 2, 21050, Vinnytsia, Ukraine

The study is aimed at analyzing the philosophical and logical principles and factors of theory and practice of modern evidence-based medicine. The article argues that nowadays evidence-based medicine in our time in most Western countries has become a leading paradigm of modern medical science and the basis of clinical and pharmacological practice. Its essence is that the adoption of any clinical decision

should be based on the results of previous laboratory tests, mostly randomized controlled trials and their statistical analysis. The history of the origin and further evolution of this school of medical research has been analyzed. The main principles of Cochrane's activity as a global social institution, which promotes and promotes in different countries the main principles of "evidence-based medicine" and the results of its research activities, are revealed. The philosophical and logical principles of "evidence-based medicine" and its methodological component – clinical epidemiology - are carefully considered. In particular, it is argued that the philosophical basis of these medical and statistical studies is the understanding of causality in the skepticism of D. Hume, the critical rationalism of K. Popper, and the analytical philosophy of D. Lewis. Nine criteria for establishing Bradford Hill causal relationships that distinguish between simple correlation and causality have been analyzed and used widely in modern clinical epidemiology. At the same time, criteria are somewhat improved and are considered to be complementary. In this article, we establish that these criteria are a modernization of the methods of establishing causal relationships between Bacon and Mill. The conclusions indicate that the philosophical and logical foundations of modern evidence-based medicine are Hume skepticism modernized by analytical philosophy and the inductive model of logic modified by the methods of mathematical statistics.

Key words: evidence-based medicine, philosophy of medicine, clinical epidemiology, randomized controlled trials, causal relationships, correlations, logic of medical research, interventionism, counterfactualism, regulativism, skepticism.

УДК 796.012.011

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.12>

ЕТНОАНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КУЛЬТУРИ ТІЛА ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СПОРТУ

Ростислав Поліщук

*Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського,
кафедра олімпійської освіти
вул. Костюшка, 11, 79000, м. Львів, Україна*

Варто підкреслити, що концепт «тіло» завжди був цікавим для дослідження, незалежно від галузі та спрямування наукових пошуків. Особливо таке зацікавлення пов'язане з науками про людину та соціум, до яких, зокрема, можна зарахувати антропологію спорту, теорію та історію спорту, а також філософію спорту. Проблематика тіла визначає становлення людини, культури взагалі та поступ фізичного виховання зокрема.

Тілесні основи або ж певні засадничі форми культури тіла людини виконують пізнавальну функцію (описують природні основи певних форм руху), а також своєрідну функцію пам'яті (П. Коннертон). Дослідник А.Б. Соколов слушно зауважує, що «тіло – це комунікативна система, а використовувани в мові і зображеннях метафори тіла містять приховані смисли. «Тіло» – не тільки біологічна, а й історична категорія, і не тільки тому, що всі тіла знаходяться у стані постійних змін, змінюються тілесні практики, а й тому, що тіло – це культурно-ментальний конструкт» [4].

Автор вважає, що знання в цьому плані надзвичайно важливі для багатопланової діяльності людини у сфері спорту та є знаннями філософського, антропологічного і культурологічного характеру. Саме вони зосереджені на цілісності людського організму: ефектах психічної, аксіотворчої, символічної діяльності людини. Тому дослідження етноантропологічних засад культури тіла є необхідним базисом для вивчення спортивної культури.

У роботі охарактеризовано поняття «культура тіла», визначено важливість її дослідження як певного крос-культурного досвіду, який повинен допомогти в осмисленні тіловиховних практик та спорту. Адже тіло і рух – це чи не основні умови існування людини. У процесі аналізу засад культури тіла як основи спортивної діяльності вкрай важливий міжкультурний досвід, а також розгляд світоглядних чинників розвитку мислення і спортивної практики, механізмів їх функціонування та вдосконалення.

Ключові слова: культура, культура тіла, тіловиховання, техніки тіла, габітус.

Постановка проблеми. Кліфорд Гірц зазначав, що культура – це «текстура значень, у поняттях якої людські істоти витлумачують свій досвід і спрямовують свої дії» У такому сенсі етноантропологічні дослідження культури тіла можуть надати певну «текстурну мапу» досвіду тіловиховання та формування спорту [1, с. 11].

Також варто згадати дещо інший підхід до аналізу культури, а саме як до міжгрупової взаємодії. Так, для П. Адлера та Н. Асунсьон-Ланде культура – це набір специфічних навичок, конфігурація всіх більш-менш стереотипних моделей, котрі передаються у певній групі з покоління в покоління – через навчання та ініціацію [10, р. 139, 143, 146]. Всі специфічні навички з часом трансформувалися у певні спортивні практики.

Британський вчений Рой Портер у відповідній главі історіографічної праці чудово сформулював завдання, за допомогою яких можна скласти повноцінну «мозаїку», присвячену культурі тіла. Він виокремив сім таких позицій: 1) The Body as Human Condition

(вивчення того, як релігії, філософії, література співвідносилися з реальним тілесним досвідом існування); 2) *The Form of the Body* (вивчення мови та метафор тіла, використання зображень тіла як історичних джерел); 3) *The Anatomy of the Body* (вивчення того, як люди ставилися до своїх тіл, що вони думали про біль і хвороби, коли відчували себе молодими або старими); 4) *Body, Mind and Soul* (яке місце тіло і розум (душа) займали в етичних, юридичних, педагогічних системах); 5) *Sex and Gender* (якщо жіноче тіло привернуло увагу під впливом фемінізму, то мужність і маскуліність, які зазвичай розглядаються як норма, майже завжди ігноруються); 6) *The Body and the Body Politic* (якщо метафора політичного тіла вже відкрита в історіографії, то набагато менше відомо про те, яку політику проводила влада щодо індивідуального тіла); 7) *The Body, Civilization and Discontents* (історії одягу, їжі, косметики, речей) [3, с. 9].

Можна зауважити, що цими шляхами розвиваються дослідження історії культури тіла. Сприйняття тіла може бути універсальним (як у разі з глобалізацією та перейняттям тілесних практик), але значною мірою диктується цінностями, притаманними тому чи іншому суспільству, тій чи іншій нації, етносу.

Стан досліджуваної проблеми. Для теоретичного дискурсу XXI ст. характерним є звернення до проблематики культури тіла. Саме тіло постає у центрі поширених технік моделювання сучасної особистості за допомогою культурних практик на кшталт спорту. Багатогранні аспекти осмислення тіла та тілесності є об'єктом уваги таких українських філософів, як В. Білогур, А. Возний, О. Гомілко, М. Ібрагімов, а також зарубіжних дослідників спорту – М. McNamee, Paul Weiss, Howard Slusher, I. Биховської, М. Візітея, В. Столярова та інших. Водночас питання етноатопологічних засад тіловиховання як основи спортивної діяльності в сучасній соціально-філософській літературі висвітлені не повною мірою і потребують свого подальшого ґрунтовного, комплексного аналізу.

Мета статті – дослідження етноантропологічних засад культури тіла.

Виклад основного матеріалу. Культура тіла – це традиція догляду за тілом у різних культурах, від племінних ритуальних дійств – гігієнічних настанов давнього Сходу й античного світу – до сучасних відповідників. Сюди можна віднести і зачіски, і татування, які в прадавні часи мали неабияке значення, і ритуальні рухи, які в подальшому ставали основою тіловиховання. Також варто зазначити, що власна культура тіла притаманна всім етнонаціональним спільнотам і проявляється у процесі міжкультурної комунікації. Ці культурні практики зосереджені на людському тілі з метою трансформації людської суб'єктності. Це не дивно, адже тіло було місцем соціальних смислів, на яких люди проектували свої соціальні прагнення.

Культура тіла була частиною дискурсивної арени, на якій обговорювалися припущення про соціальний клас. Соціолог П'єр Бурдьє вказав на шляхи, якими культивування тіла (або його відсутність) у Франції наприкінці XX століття сприяло формуванню специфічного класового габітусу для різних соціальних класів. Ми спробуємо побіжно окреслити кілька прикладів, адже тема «культура тіла» має чималий обсяг і досить довгий бібліографічний опис.

1. Марсель Мосс та його славнозвісні «техніки тіла». («Les techniques du corps»).

Яскравим прикладом таких досліджень є рефлексії Марселя Мосса. У першому розділі свого есе «Техніки тіла» дослідник, як варто чинити кожному справжньому науковцю, пояснює саму назву і її вихідну проблематику. Марсель Мосс зазначає: «Я говорю саме про техніки тіла, тому що теорію техніки можна створити, спираючись на дослідження, виклад фактів, простий і зрозумілий опис технік тіла. Під останніми я розумію традиційні способи, за допомогою яких люди в різних суспільствах користуються своїм тілом» [2, с. 242–264].

Читаючи протягом багатьох років свій курс «Дескриптивна етнологія», він досліджував багато етноантропологічних проблем різних суспільств. Тому робив цікаві висновки, наприклад: «Мені було добре відомо, що, наприклад, хода, стиль плавання, інші явища подібного роду мають специфічний характер у певних суспільствах: полінезійці плавають не так, як ми, а моє покоління плавало не так, як нинішнє» [2, с. 242–264.] Тобто відомий етнолог наголошував на різниці у формуванні «азів» культури тіла в контексті етнокультурних традицій.

Далі учений розповідає, як познайомився із блискучою статтею «Плавання», яка була написана для видання «Британської енциклопедії» 1902 р. Вона підтвердила його наукову інтуїцію, що це питання цікаве з історичної і етнографічної позицій. Він почав спостерігати зміни в техніках плавання у свого покоління (в тому числі і в самого себе). Вчений стверджує, що така особливість притаманна всім технікам. Будь-яка техніка у власному розумінні втілюється у свою особливу форму. Але так само з будь-яким способом дії тіла. Кожне суспільство має свої, властиві тільки йому звички. Наприклад, такі ж відмінності між англійцями і французами він часто спостерігав не тільки у ходьбі, але й під час бігу тощо. Тобто не тільки в побутових, але і в спортивних техніках. Так, можна відрізнити ходу, для прикладу, англійця та француза, а також способи втілення і техніку спортивних тренувань.

У подальшому для пояснення подібних особливостей культури тіла (техніки тіла) вчений використовує своє уявлення про соціальну природу *habitus* (яке, до речі, потім чудово використав П. Бурдьє, у тому числі для пояснення спортивної практики). «Звертаю вашу увагу на те, що я говорю *habitus* на справжній латині, зрозумілій у Франції. Слово це передає суть справи незрівнянно краще, ніж «звичка» (*habitude, exis*), «навичка» (*accuis*) і «здатність» (*faculte*)... Воно позначає не ті метафізичні звички і таємничу пам'ять, про які йдеться в солідних томах або в невеликих і знаменитих дисертаціях. Ці «звички» варіюються не просто залежно від індивідів і їхніх наслідувальних дій, але головним чином залежно від відмінностей у суспільствах, вихованні, престижі, звичаях і модах» [2]. Марсель Мосс базував свої висновки на своєрідному тріадному підході, який поєднував анатомо-фізіологічну, психологічну й соціальну теорії (концепція «тотальної людини»). Ці факти цікаві, адже вказують на те, що культура тіла відрізняється у різних суспільствах, залежно від їхніх традицій та національно-культурної ідентичності.

Крім цього, вчений вказує на ще один цікавий аргумент. Він вважає, що у всіх елементах мистецтва використання людського тіла домінуючим було виховання або наслідування. «Відбувається престижне наслідування...Індивід запозичує низку рухів з акту, скоєного перед ним або разом із ним іншими. Саме в цьому понятті престижу особистості, що здійснює акт впорядкований, дозволений, схвалений, престижний щодо індивіда наслідування, міститься весь соціальний елемент. У подальшому наслідувальному акті містяться психологічний і біологічний елементи». Вчений мав на увазі, що така цілісність чи ансамбль зумовлені усіма трьома елементами, які нерозривно між собою пов'язані.

М. Мосс підкреслює, що всі перелічені вище способи дії були техніками – культурою тіла: «Я називаю технікою традиційний дієвий акт (і ви бачите, що в цьому відношенні він не відрізняється від акту магічного, релігійного, символічного). Необхідно, щоб він був традиційним і дієвим. Не існує ні техніки, ні її передачі, якщо немає традиції. Ось чим людина передусім відрізняється від тварини: передачею своїх технік, особливо їх передачею у вигляді слів» [2].

2. В. Тернер та його знахідки в оазі тіловиховної традиції.

Ще одним цікавим персонажем антропологічного наукового кола є Віктор Тернер. Вчений зайняв певну лакуну у дослідженнях давніх суспільств, а його теорію визначають як символічну антропологію.

Найвідомішим його твором є книга «Символ і ритуал», у якій він намагався окреслити символічні засади тілесної культури. Віктор Тернер пише: «Кожен символ висловлює багато тем, а кожна тема виражається багатьма символами. Сплетіння символів є багатим сховищем інформації не тільки про природне середовище, як вона осягається і оцінюється виконавцями ритуалу, а й про їх етичні, естетичні, політичні, правові та лудичні (сфера гри, спорту тощо в культурі) ідеї, ідеали і правила» [6, с. 40].

Він переконався, що практично будь-яку форму дуалізму слід розглядати як частину більш широкої, тричленної класифікації. Універсальною Тернер вважає тричленну класифікацію, пов'язану з білим, червоним і чорним кольорами. Ці три кольори (принаймні в архаїчних суспільствах) є не просто відмінностями в зоровому сприйнятті різних частин спектра; це, за висловом Тернера, «скорочені або концентровані позначення великих сфер психофізіологічного досвіду, які зачіпають як розум, так і всі органи чуття і пов'язані з первинними груповими відносинами» [6, с. 103]. Не входячи в подробиці всіх смислів і позначень, пов'язаних із цими кольорами, які забезпечують своєрідну первинну класифікацію дійсності, згадаємо лише, що ці три кольори здатні увібрати в себе і символізувати основний тілесний досвід людини (статевий потяг, екскреторні позиви, голод, почуття агресивності, страх, тривогу і пригніченість).

Заявляючи, що тілесний досвід людини за допомогою колірної символіки лежить в основі первинної класифікації дійсності, Тернер вступає в різке протиріччя з гіпотезою Дюркгейма про те, що не соціальні відносини ґрунтуються на логічних відносинах між речами, а навпаки, перші слугують прототипом для останніх. «На протигагу цьому, – пише Тернер, – я стверджую, що саме людський організм і важливий для його існування досвід утворюють джерело всякої класифікації» [6, . 102].

В. Тернер, відкинувши обережність, притаманну багатьом дослідникам, висловив цікаві в контексті нашого дослідження тези:

1) до числа найдавніших символів, створених людиною, належать три кольори, що асоціюються з продуктами людського тіла; культура на ранніх стадіях свого розвитку виявляється тісно пов'язаною з фізіологією людського тіла;

2) це піднесення тілесного досвіду відчувається як забезпечене надлишковою енергією (одна з теорій походження фізичної культури);

3) три кольори символізують піднесений фізичний досвід;

4) фізичний досвід, пов'язаний із трьома кольорами, є також досвідом соціальних відносин;

5) три кольори не тільки втілюють у собі основний тілесний досвід людини, вони також забезпечують свого роду первинну класифікацію дійсності.

Варто підкреслити, що твори Віктора Тернера презентують великий пласт досліджень символів та ритуалів. Його праці використовують, досліджуючи походження спорту як ритуалу та його символіки.

3. Едуард Бернетт Тайлор: тіло у його дослідженнях розвитку міфології, філософії, релігії, мистецтва та звичаїв.

Едуард Бернетт Тайлор належить до числа найбільш видатних етнографів та істориків культури XIX ст. Його дослідження дуже чітко вписувалися у структуру етноантропологічного напрямку, адже вчений намагався «намалювати» цілісну картину сфери, яку намагався осягнути.

В основі релігійних обрядів і вірувань дикунів, на думку англійського дослідника, лежить «віра в духовних істот». Причину появи анімізму він бачив у необхідності для первісних людей відповісти на дві групи питань. «Вони намагалися зрозуміти, по-перше,

що становить різницю між живим і мертвим тілом, що є причиною неспання, сну, екстазу, хвороби і смерті. І, по-друге, що таке людські образи, що з'являються у снах і видіннях» [5, с. 211].

Давня анімістична теорія життя пояснює багато з фізичних (тілесних) і розумових станів теорією відлітання душі. Ця теорія займає дуже значне і міцне місце в біології «диких» народів.

На більш високих щаблях культури вчення про вторинне втілення душ виступає в повному і багатосторонньому розвитку. Вчення про переселення душ, мабуть, не було прийнято древніми арійцями, але воно знайшло собі місце у філософії індусів. Для індуса тіло є лише тимчасовим вмістилищем душі, яка, будучи «закута в ланцюги своїх вчинків» і «пожинаючи плоди минулих дій», то піднімається, то знижується в довгому ланцюгу втілень у рослину, тварину, людину, божество.

Прагнення людини дізнатися причини, які є рушієм певних подій, що відбуваються перед її очима, – характерна риса людського роду, що виявляється вже на найнижчих щаблях культури. Уже у дикунів спостерігається ця розумова спрага до задоволення тілесними вправами, зокрема схожими на спортивні чи метаспортивні явища. Їх щоденний досвід носить у собі зародок наукового мислення: робити певні дії з метою отримання певних результатів, бачити послідовність дій і певних результатів у інших, робити висновок і знаходити підтвердження свого висновку на факті. Вивчення таких засад ґрунтується також на розгляді процесу ігор та народних забав.

Коли ми розглядаємо ігри дітей і дорослих з погляду етнологічних висновків, які можуть бути вилучені з них, нас у цих іграх насамперед вражає та обставина, що багато з них – лише жартівливе наслідування серйозної діяльності. Таким чином, ігри є для них справжніми уроками.

Так, ігри ескімоських дітей полягають у стрільбі в ціль із маленьких луків; у маленьких австралійських дітей іграшками є мініатюрні бумеранги і списи; гра в «крадіжку наречених» (в українській культурі – «умикання») [7] помічена була в числі звичайних ігор у тубільних хлопчиків і дівчаток.

Так само, як ігри дітей зберігають спогад про первісні військові прийоми, іноді вони відтворюють стародавні етапи історії культури, що відносяться до «дитячого» періоду в історії людства. Дитячі ігри, народні приказки, безглузді звичаї можуть бути не важливі практично, але з філософського погляду вони не позбавлені значення, оскільки відносяться до однієї з найбільш повчальних фаз древньої культури.

Крім того, вчений наголошував на деяких суперечливих поглядах людської спільноти щодо певних звичаїв культури тіла. Зокрема, він писав: «Візьмемо, наприклад, найбезглуздіший і повсюдний звичай пити за здоров'я. Чи може що-небудь на світі мати менше значення для здоров'я іншої людини, ніж те, що я вип'ю стакан вина? Здоровий глузд, звичайно, ніколи не пояснить цього, однак здоровий глузд підказує мені рахуватися з цим звичаєм» [5, с. 81].

4. Дж. Фрезер та його знахідки в дослідженні культури тіла.

Вчений також писав про «умикання», але чітко наголошував на спортивні змагання, які при цьому мали місце. «Такі ж звичаї дотримувалися всіма тевтонськими народами: в німецькій, англосаксонській і норвезькій мовах є загальне слово для позначення шлюбу, що означає «гонитва за нареченою». Сліди цього звичаю збереглися до нового часу. Отже, право одружуватися на дівчині, особливо на принцесі, часто давалося як нагорода у спортивному змаганні» [8, с. 214].

Право виконувати роль «майового» короля і повинчатися з «майовою» королевою іноді пов'язувалося з результатами спортивного змагання, найчастіше бігу (про це згадував

Олекса Воропай у «Звичаях нашого народу»). Можливо, це було пережитком розглянутого нами стародавнього шлюбного звичаю, призначеного для випробувати гідності кандидата в чоловіки. З особливою суворістю таке випробування мало застосовуватися до майбутнього царя, щоб ніякий тілесний недолік не позбавив його можливості виконувати священні обов'язки [8, с. 215].

Висновки. На ранніх етапах свого розвитку етноантропология виявляла схильність до постановки питань, що стосуються універсальної сутності людини. У контексті таких досліджень їй постійно доводилося мати справу з проблемою онтологічних універсалій через різноманітність соціальних відносин у різних суспільствах. Тіло виявилось в центрі онтологічної проблематики, оскільки саме в ньому фокусувалася людська універсальність.

Формування власного тіла у багатоманітні тілесних практик є необхідною складовою частиною «образу тіла», завдяки якому суб'єкт культури надає собі впізнавальної соціальної форми, виявляючи власні смаки, цінності, спосіб мислення й уявлення про себе.

Згідно з такою концепцією М. Мосс оформив цікаву теорію «технік тіла», яку пов'язав із габітусом як результатом досвіду та інтеріоризації індивідом соціальних структур. У схемі Тернера спорт здатний «підтримувати контекст, достатній для підтримки спільних переконань та бачень», пов'язуючи учасників/глядачів із трансцендентною реальністю. Тейлор та Фрезер відшукали певні традиції, пов'язані з тіловихованням та тогочасними спортивними змаганнями. Загалом етноантропологічні дослідження продемонстрували дивовижну низку практик, спрямованих на прикрашання, маніпулювання та вдосконалення людського тіла, і підкреслили, що їх значення залежать від певних історичних, соціальних та культурних контекстів.

Список використаної літератури

1. Гірс К. Інтерпретація культур: Вибрані есе І. Київ: Дух і Літера, 2001. 542 с.
2. Мосс М. Общества. Обмен. Личность. Москва: «Восточная литература» РАН, 1996. С. 242–264
3. Портер Р., Вигарелло Ж. Тело, здоровье и болезни // История тела: Соч.: В 3 т. Москва: НЛЮ, 2012. С. 254–285.
4. Соколов А.Б. История тела: предпосылки становления нового направления в историографии / Соколов А.Б. // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. М: ИВН РАН. 2009. № 26. С. 190-211.
5. Тайлор Э.Б. "Первобытная культура", серия "Библиотека атеистической литературы". Москва: Издательство политической литературы, 1989.
6. Тимчак Я. Світоглядні засади тіловиховання (фізичного виховання і спорту) : навч. посібн. / Ярослав Тимчак. Львів: ЛДУФК ім. Івана Боберського, 2020. 96 с.
7. Фрээр Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии: В 2 т. Т. 1: Гл. I-XXXIX / Пер. с англ. М. Рыклина. М.: ТЕРРА. Книжный клуб, 2001. 528 с.
8. Burke Peter, ed. New Perspectives on Historical Writing. Cambridge, UK. Polity Press, 1991. 254 pp.
9. Definitions of Culture // Redefining culture: conceptualizing culture across disciplines / ed. John R. Baldwin [et al.]. L. : Taylor & Francis e-Library, 2008. P. 139-226.
10. Geertz C. Deep play: Notes on the Balinese cockfight // Daedalus. 2005. Т. 134. № 4. P. 56–86.

ETHNOANTHROPOLOGICAL PRINCIPLES OF BODY CULTURE AND THEIR SIGNIFICANCE FOR SPORTS

Rostyslav Polishchuk

Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyj,

Department of Olympic Education

Kostiushka str., 11, 79000, Lviv, Ukraine

It is worth emphasizing that the concept of "body" has always been interesting for research, regardless of the field and direction of scientific research. Such interest is especially connected with the sciences of man and society, which, in particular, include the anthropology of sport, theory and history of sport, as well as the philosophy of sport. Problems of the body determine the formation of man, culture in general and the progress of physical education in particular.

The bodily foundations or certain basic forms of culture of the human body perform a cognitive function (describe the natural foundations of certain forms of movement), as well as a kind of memory function (P. Connerton). Researcher Sokolov AB rightly notes that "the body is a communicative system, and the metaphors of the body used in language and images contain hidden meanings. "The body is not only a biological but also a historical category, and not only because all bodies are in a state of constant change and bodily practices are changing, but also because the body is a cultural and mental construct."

The author believes that knowledge in this regard is extremely important for multifaceted human activities in the field of sports and is knowledge of a philosophical, anthropological and cultural nature. They focus on the integrity of the human body: the effects of mental, axiomatic, symbolic human activity. Therefore, the study of ethnoanthropological principles of body culture is a necessary basis for the study of sports culture.

The paper describes the concept of body culture, identifies the importance of its study as a cross-cultural experience that should help in understanding physical education practices and sports. After all, the body and movement are almost the basic conditions of human existence. In fact, in the process of analyzing the principles of body culture as the basis of sports activities, intercultural experience is extremely important, as well as consideration of ideological factors in the development of thinking and sports practice, mechanisms for their functioning and improvement.

Key words: culture, body culture, body education, body techniques, habitus.

УДК 130.3

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.13>

ПРІОРИТЕТ ДУХОВНОГО ЯК ШЛЯХ ДО ПОДОЛАННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО ВАКУУМУ ТА АНТРОПОЛОГО-ГЛОБАЛЬНОЇ КАТАСТРОФИ

Володимир Сабадуха

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра суспільних наук*

вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76019, Україна

ORCID ID: 0000-0001-9208-2661

У статті досліджено умови подолання екзистенційного вакууму та антрополого-глобальної катастрофи. Доведено хибність світоглядної орієнтації на пріоритет матеріального, який реалізує посередня людина. Під впливом матеріалістичної орієнтації сформувалося суспільство споживання, яке живе за принципами «мати» й «володіти». Орієнтація на ці принципи є смертоносною, що породило некрофільські тенденції в людській спільноті. Запропоновано в основу людського існування покласти принцип «бути». Світоглядним підґрунтям подолання антрополого-глобальної катастрофи є пріоритет духовного, який здатна реалізувати зріла особистість, а теоретико-методологічною основою – авторська метафізична теорія особистості, яка постає як відповідь на глобальні виклики. Запропонована теорія особистості дала змогу представити людську сутність як процес духовного вдосконалення від залежної й посередньої особистості до зрілої особистості й генія. На основі авторської теорії особистості обґрунтовано необхідність трансформації знеособленої парадигми буття людини в особистісну. Нова парадигма буття можлива лише за умов пріоритету особистостей у суспільстві. Доведено, що світоглядна матеріалістична орієнтація змушує людину діяти в межах онтологічних закономірностей, проте установка на пріоритет духовного орієнтуватиме її на дотримання телеологічних закономірностей. У життєдіяльності людини й суспільства має відбутися перехід до телеологічної детермінації. За цих умов вищі цінності отримають перевагу над онтологічними категоріями. Здійснити перехід до телеологічної детермінації посередня людина не спроможна. Діяти з позиції телеологічної детермінації здатні лише особистості й генії. Своєю інтелектуальною енергією вони спроможні перевершити складність зовнішнього світу, обмеженість природних ресурсів. Доведено, що психологічний та суспільний хаос можна подолати лише надлишком інтелектуальної енергії фахівців особистісного й геніального ступенів розвитку, які володіють багатовимірним мисленням і скеровуватимуть людську діяльність на подолання внутрішнього й зовнішнього хаосу. В умовах пріоритету духовного наука має бути підпорядкована збереженню антропокосмічних умов життєдіяльності людини.

Ключові слова: духовне, матеріальне, метафізична теорія особистості, буття, знеособлене, особистісне, телеологічна детермінація.

Постановка проблеми. Про те, що людська спільнота перебуває в стані світоглядної і глобальної кризи, говорять багато як європейських, так і українських дослідників: В. Гьосле, В. Бех, Є. Бистрицький, С. Кримський, Е. Фромм, Е. Шумахер тощо. Під впливом матеріалістичної світоглядної орієнтації людська спільнота опинилася у стані хаосу. Провідний американський футуролог Дж. Букінгем зібрала прогнози 50 найбільш відомих експертів США. Аналіз цих прогнозів доводить, що в них відсутнє розуміння загальної тенденції розвитку людської спільноти [3]. Американський учений Дж. Даймонд, досліджуючи причини загибелі минулих цивілізацій, доходить висновку, що всю багатоман-

нітність причин можна узагальнити до таких, як: нездатність визначити проблему та розв'язати її, застарілі цінності, ірраціональна поведінка [8, с. 607]. Відчуваючи кризовий стан людського буття, Е. Фромм висунув ідею екзистенційного володіння [15, с. 98], А. Печчеї запропонував переосмислити поняття «розвиток» і сконцентруватися на вдосконаленні людських якостей [11, с. 223–224], а Е. Шумахер обмеженому споживанню надає естетичного змісту [16]. Вважаємо, що споживацьке ставлення до природи є показником нерозумності людини й наслідком матеріалістичної світоглядної орієнтації. Філософи і футурологи відчують кризу знеособленого буття і шукають вихід, але їхні пропозиції не сягають світоглядних засад буття. Матеріалістична світоглядна орієнтація збільшує внутрішню й зовнішню ентропію і є підґрунтям некрофільських тенденцій у світі. Про хибність пріоритету матеріального й необхідність пріоритету духовного ще у 30-х роках ХХ ст. писав Р. Генон [7, с. 163–169]. Шукаючи відповідь на виклики, перед якими опинився світ на початку ХХІ ст., С. Кримський наполягав на пріоритеті духовного [10, с. 7–9]. Проте ці ідеї не знаходять підтримки. Вважаємо, що будь-якими «захмарними» технологіями антрополого-глобальну катастрофу не подолати.

Мета: довести, що пріоритет духовного є необхідною світоглядною умовою подолання екзистенційного вакууму та антрополого-глобальної катастрофи. Це передбачає розв'язання таких завдань: по-перше, обґрунтувати, що матеріалістична світоглядна орієнтація спотворює психіку людини, відносини людини з природою; по-друге, сформулювати філософські й психологічні засади подолання хибного напрямку людського буття.

Основна частина. Світоглядна установка на пріоритет матеріального утвердилася в людській свідомості з часів Великої французької революції, коли посередня людина здобула владу. Цей тип людини прийшов до влади під гаслом Розуму, але насправді він був здатний діяти лише з позиції здорового глузду. Світоглядна установка на пріоритет матеріального надає людській свідомості хибні інтенції. Спрощені цілі сформували масову людину, що знайшло логічне завершення в суспільстві споживання. Так, Ж. Бодріяр доводить, що в суспільстві відбувається оргія матеріального. Це призвело до втрати смислу буття, як наслідок, людство рухається в порожнечу. А тому філософ ставить питання: що буде після оргії? [2, с. 7]. Філософ вказує витоки панування матеріального. Зло починає панувати тоді, коли порушується рівновага між матеріальним і духовним, що є наслідком втрати розуму [2, с. 158].

Постає питання: чи можна подолати це замкнене коло? У цій ситуації постає проблема смислу. Ці роздуми приводять Ж. Бодріяра до невтішного висновку: маса й політики настільки знеособлені, що в них відсутній попит на смисл. «Створення попиту на смисл – ось головна проблема...» [1, с. 8]. Але він вважає, що смислів у суспільстві достатньо. Філософ не знаходить механізмів, які викликали би попит на смисл, а тому змушений зробити висновок: «Маса не потребує істини <...>. Для неї це порожній звук» [1, с. 9]. Не применшуючи висновків Ж. Бодріяра, зауважимо, що знеособлене суспільство вичерпало можливі смисли, бо всі вони перебувають у межах матеріального.

Е. Фромм поглиблює ці роздуми: орієнтація на володіння матеріальними благами є смертоносною [15, с. 90], а також доводить її зв'язок із якостями посередньої людини. Філософ ставить світоглядний діагноз посередній людині: вона хвора на некрофілію, бо не любить життя і всього живого [14, с. 435], а тому готова його знищити. Для подолання некрофільських тенденцій Е. Фромм пропонує людині жити за принципом «*бути*»: радість від служіння людям, а не від власності й влади; священним є життя, а не власність і влада; всеосяжна любов до життя; усвідомлення об'єктивності обмежень; відчуття своєї єдності з життям і відмова від підкорення та експлуатації природи; свобода в реалізації принципу

«бути», але не свавілля принципів «мати» й «володіти» [15, с. 182–184]. Осмислюючи запропонований зміст принципу «бути», зауважимо, що це характеристики особистісного способу буття. Проте людство належним чином не відреагувало на ці світоглядно-метафізичні висновки, бо розміняло внутрішнє вдосконалення на комфорт, що призвело до парадоксальної ситуації: все є, але немає нічого; є матеріальний комфорт, але немає смислу життя. Цей стан людського буття В. Франкл визначив як екзистенційний вакуум.

Підґрунтям матеріальних потреб у психіці людини є несвідоме, що веде до зростання хаосу як у головах людей, так і в людській спільноті взагалі. Світоглядна орієнтація людини на матеріальне є доказом її нерозумності. Людина переймається лише потребами власного Еґо, а тому здійснює свою діяльність, незважаючи на глобальні наслідки. Сьогодні знеособлені форми буття стали ще більш поширеними і сприяли утвердженню таких стереотипів поведінки, як індивідуалізм, орієнтація на сильну людину, пристосування до загалу, еґоїзм.

Інтенція людської свідомості на матеріальне проявляється як установка на постійне економічне зростання, у політичній сфері – політика як концентроване відбиття економіки, у культурній – фінансування культури за остаточним принципом, у науковій – наука має служити задоволенню матеріальних потреб людини, у духовній – пріоритет належить посередній людині. Подолати це коло взаємної нездатності до критичного й конструктивного мислення та хаосу можна лише шляхом переосмислення світоглядних засад людського буття та відповіддю на питання людської сутності.

Філософські причини кризи людського буття ще у 30-х роках ХХ ст. намагався з'ясувати Г. Гадамер. Філософ доводив, що життя вимагає «єдиного розуміння людського буття в усіх його можливих формах...» [5, с. 95]. На його думку, філософи не змогли дати відповіді на питання: яке буття є благом? У контексті філософії Платона мислитель зауважив: «Ідея блага насправді є останньою основою *будь-якого* взаєморозуміння... і є онтологічним принципом» [5, с. 93]. Г. Гадамер стверджував, що людина не має права розуміти життя як задоволення [5, с. 222]. Ігнорування цього висновку призвело до того, що небуття (хаос) поступово набувало переваги, а філософія й наука стали на шлях «обслуговування» людської чуттєвості. Г. Гадамер поставив перед людством фундаментальну проблему: за яких умов людське буття здатне усвідомити себе як благо [5, с. 224]. На власне запитання філософ дав таку відповідь: це відбудеться тоді, коли буття подолає посередню орієнтацію [5, с. 234]. Такий рівень осмислення буття виявився для постмодерної філософії недосяжним, а тому висновки Г. Гадамера досі не осмислені.

На жаль, філософи не дослухалися ані до Платона, ані до Гадамера, а тому не дивно, що людина досі зорієнтована лише на власну чуттєвість і здоровий глузд. Орієнтація на задоволення призвела до екзистенційного вакууму й антрополого-глобальної катастрофи. Людство не має критичної маси філософів, здатних адекватно описувати проблеми буття. Підсумовуючи філософію Г. Гадамера, зауважимо: як минулі, так і сучасні проблеми є результатом того, що філософи не з'ясували, в чому полягає зміст блага.

Погляди Г. Гадамера щодо фундаментальних проблем буття корелюють з роздумами Р. Бульмана: «*Чи може людська природа бути реалізована, тобто чи може людина прийти до самої себе після того, як їй буде вказано <...>, що являє собою її природа*» [4, с. 103]. Філософ висловлює переконання, що «*достатньо вказати на „природу“ людини, щоб це покликало за собою її втілення*» [4, с. 103]. Людина загубила себе у своїй чуттєвості. На основі цих роздумів мислитель орієнтує людину на пізнання себе. Досягнувши знання власної сутності, людина отримає владу над своєю природою і зможе жити відповідно до своєї сутності.

Припускаємо, що на питання, поставлені Г. Гадамером та Р. Бультманом, дає відповіді авторська метафізична теорія особистості, яка доводить, що людина у процесі свого духовного становлення проходить такі ступені зростання, як: залежна особистість (спонукається стимулом безпосередніх потреб), посередня особистість (керується мотивом вигоди і влади), зріла особистість (спонукається інтересом суспільства), геній (спонукається ідеалами Істини, Добра й Краси). Теорія стверджує, що так званий гуманістичний концепт «кожна людина – особистість» не відповідає людській сутності, а є ціннісним судженням, проте не відміння цей концепт, а включає його в себе у знятому вигляді [12, с. 297–323].

Метафізична теорія особистості руйнує механізми психологічного захисту, які вибудовує людина у своїй свідомості. Дійсне знання вимагатиме від людини відмовитися від механізмів психологічного самозахисту. Вирватися з полону «гуманістичного» концепту «кожна людина – особистість» надзвичайно важко. Чому? Філософи відмовилися від принципу духовної ієрархії, а тому втратили інструментарій для розуміння себе і світу. Отож кінцевою причиною екзистенційного вакууму й хаосу є неадекватне розуміння людської сутності, що знайшло відбиття в концепті «кожна людина – особистість». Людина має знайти мужність і перемогти в собі знеособлене начало, вийти на ступінь особистісного буття і сформулювати нову систему світоглядних орієнтацій та начал суспільного буття. Світоглядно-філософські помилки надзвичайно дорого коштують, а тому філософи мають набратися мужності і показати людству шлях до особистісного буття.

На основі метафізичної теорії особистості зауважимо, що сутність буття досить повно в історії філософії розкривається як боротьба знеособленого й особистісного. Проте у різні епохи ця боротьба набувала різної форми: янь – інь, махаяна – хінаяна, буття – небуття, сутність – існування (середньовічна філософія), належне – суще (Г. Зімель), *Wachsein – Dasein* (зростання – існування, О. Шпенглер), бути й мати (Е. Фромм). У релігії ця дихотомія набула антропологічного протистояння Ормузда й Арімана (зороастризм), Христа й диявола. Виходячи з цього, можуть бути лише дві форми життєдіяльності людини: знеособлене існування й особистісне буття [12, с. 12, с. 331–384]. Пересічна людина орієнтується на задоволення природних потреб, а особистість – на моральне, духовне буття, а отже, на вдосконалення. Посередня людина залишається безсилою перед власним несвідомим, а тому свій внутрішній хаос переносить на соціум і світ загалом. Очевидно, що знеособлене начало себе вичерпало. Якщо людство не хоче загинути, то воно має переорієнтуватися на формування в людини особистісного начала. Сьогодні стає все більш зрозумілим, що людина має змінити свої якості, що висловив А. Печчєв в максимумі: «Людино! Зміни свої якості» [11, с. 209–210, 224]. Таке тлумачення буття надає людині знання про її сутність: яке буття є благим. Буття відповідатиме своїй сутності, коли особистість буде первоначалом – субстанцією суспільного буття.

Знеособлена парадигма буття людини є, з одного боку, результатом недосконалості засад модерного й постмодерного життя (установка на «мати й володіти»), які реалізує посередня особистість, а з іншого – недосконалості самої людини. Знеособлена парадигма буття людини – це логічне завершення панування посередньої людини. Вона є результатом штучного розв'язання суперечностей між сутністю та існуванням, між прагненням людини до вдосконалення та чинними умовами існування [12, с. 460–464]. Суспільне життя епохи модерну й постмодерну відтворюється шляхом збудження в людині потреб до надмірного споживання та матеріального комфорту, що призвело до розбалансування відносин людини із природою, перманентних соціальних революцій, війн, глобального тероризму й, урешті-решт, до стану антрополого-глобальної катастрофи.

Світоглядна установка на пріоритет матеріального на індивідуальному рівні веде до втрати почуття міри і до психологічної втоми, метушні, людина забуває про необхідність внутрішнього вдосконалення, а на загальному – призвела до антрополого-глобальної катастрофи. Установка на пріоритет матеріального спотворює людську психіку, знищує мораль, підпорядковує собі політику, право, культуру. Орієнтація на матеріальне – це абсолютизація чуттєвості й недооцінка ноуменального світу. І. Кант намагався підпорядкувати чуттєвість розуму за допомогою категоричного імперативу, але це не знайшло втілення. Отже, орієнтація на матеріальне – це реалізація життєвих прагнень посередньої людини, яка свої установки видає за загальні, що веде до постійного зростання матеріальних потреб.

Внутрішній хаос посередньої людини породжує зовнішній: соціально-політичний та споживачке ставлення до природи. Психічна енергія людини має бути переорієнтована на духовне вдосконалення людини і суспільства, обмеження матеріальних потреб, що сприятиме зменшенню економічного навантаження на природу. У подоланні внутрішнього хаосу вирішальна роль належить філософам, священникам і психологам. Кардинальний шлях подолання ентропії – це визнання пріоритету духовного.

Подолати консерватизм і механізми психологічного самозахисту посередньої людини можна лише шляхом пізнання людської сутності. Проте держава, керована посередньою людиною, фільтрує, які ідеї пропускати до суспільної свідомості, а які залишати прихованими. Панівний тип людини не допускає до суспільної свідомості правди про сутність людини. Чому? Якщо це знання оволодіє суспільною свідомістю, то закінчиться епоха панування посередньої людини. Тому «герой нашого часу» обрав шлях: краще хаос, гібридний світо(без)порядок, ніж втрата влади.

Орієнтація на матеріальне змушує людину діяти в межах онтологічних закономірностей, тоді як установка на пріоритет духовного орієнтуватиме її на дотримання телеологічних закономірностей. Життя людини має бути телеологічним процесом, суттю якого є розвиток особистісного начала в собі й суспільстві. Розвитку особистісного начала має бути підпорядковане суспільне життя: його соціально-економічний, політичний, правовий, культурний і духовний складники.

Телеологічна детермінація має передувати онтологічній. Примат телеології веде до того, що людина відмовлятиметься від пріоритету онтологічної детермінації. З цього приводу Н. Гартман зауважив: «Цільовий зв'язок детермінує інакше, ніж причинно-наслідковий; він заздалегідь установлює цілі, тобто результати всіх процесів» [6, с. 240]. Таку інверсію цілей посередній людині здійснити важко, але вона мусить погодитися на таку трансформацію. Осмислюючи цю інверсію, філософ вводить поняття «телеологічний світогляд» і «телеологічна метафізика» [6, с. 242]. Телеологічний світогляд ґрунтується на пріоритеті цінностей над онтологічними закономірностями. Філософ усвідомлює, що це приведе до того, що онтологічні категорії втратять свій пріоритет, а телеологічні стануть конститутивними. Телеологія означає, що нижчі (онтологічні) категорії мають бути підґрунтям вищих. «Вищі принципи (цінність, належне, *telos*) поставлені попереду нижчих, останні ж поставлені від них у залежність. Причинно-наслідковий зв'язок природи зроблений залежним від цільового зв'язку, хоча він – як показав аналіз останнього – є її передумовою» [6, с. 242]. Пріоритет духовного має допомогти реалізувати цю зміну. Пріоритет духовного над матеріальним і телеологічна метафізика доводять, що посередня людина не має інтелектуальних і духовних підстав займати пріоритетне становище в суспільстві.

Метафізична теорія особистості висвітлила парадигмальну кризу суспільного буття. Посередня людина загальмувала духовний розвиток людства, сконцентрувавши його енергію на матеріальних потребах. Для осмислення причин зростання ентропії звернімося

до закономірностей, виявлених Н.В. Тимофєєвим-Рєсовським. Найважливішою умовою виживання біологічної популяції є мінімізація часу її адаптації до зовнішніх умов життєдіяльності [13, с. 280, 289]. Ці висновки корелюють із сучасною ситуацією. Людська спільнота на чолі з посередньою людиною не лише надзвичайно повільно адаптується до екологічних, енергетичних умов існування, але й суттєво погіршує умови життєдіяльності. Посередня людина демонструє свою нездатність до осмисленої діяльності в нових умовах. Відсутність осмисленої орієнтації виявилася хибною не лише для людини, але й для її відносин із природою, яка не витримує антропогенного навантаження.

Отже, парадигма знеособленого буття виявилася вичерпаною як із внутрішнього (психологічного й духовного) боку, так і з зовнішнього (технологічного, екологічного, соціально-політичного). Вважаємо, що нова парадигма буття можлива лише за умови пріоритету особистостей у суспільстві. Особистісне начало гармонізує всі аспекти буття на основі пріоритету духовного над матеріальним.

Стихійно зміна знеособленої парадигми на особистісну не відбудеться, як це було в попередній історії, коли одна знеособлена форма змінювала іншу. Зміна парадигми буття є найскладнішою революцією за всю історію людства, оскільки пов'язана з духовними якостями людини та світоглядними засадами буття. Добровільно погодитися на таку революцію людина не наважується, бо консервативна, проте змушена буде це зробити під тиском загрози антрополого-глобальної катастрофи [12, с. 367–384]. Якщо філософи і психологи доведуть значущість світоглядного закону «особистість – первоначало буття», то почнеться формування особистісної парадигми буття, що потребуватиме критичної маси особистостей.

Особистості і генії поривають із підсвідомим прагненням бути такими, як усі, і своїм способом життя показують людству напрям розвитку. Отже, вони є носіями надлишкової інтелектуальної енергії, завдяки якій можна подолати внутрішній та зовнішній хаос. Складнощам зовнішнього світу мусить протистояти не просто складність, а надскладність внутрішнього світу особистостей і геніїв. Інтелектуальний потенціал людини XXI ст. має перевершувати складність зовнішнього світу, або, як сказав би Г. Гегель, – бути хитрішим. Ця «хитрість» має проявлятися в тому, що людина мусить відмовитися від пріоритету матеріального й перейти до телеологічної детермінації.

Зріла особистість, поєднуючи в собі моральну досконалість та інтелектуальну розвиненість, здатна стати первоначалом буття й запровадити телеологічні детермінанти діяльності як для окремої людини, так і для суспільства загалом. Деградація особистості призводить до деградації суспільства й нації. На нестачу особистостей та геніїв у людській спільноті звернув увагу ще в кінці XIX ст. французький психолог Г. Жолі, який зауважив, що в людській спільноті бракує геніїв [9, с. 186]. Особистості мають скеровувати людську діяльність до зменшення психологічного, соціально-політичного й духовного хаосу, що, з одного боку, створюватиме умови для самореалізації людини, а з іншого – сприятиме формуванню органічної єдності людини й суспільства та нових форм життєдіяльності. Антрополого-глобальну катастрофу можна подолати лише надлишком інтелектуальної енергії фахівців особистісного й геніального ступенів духовного розвитку. В умовах пріоритету духовного наука має бути підпорядкована збереженню антропокосмічних умов життєдіяльності людини.

Висновки. Світоглядна матеріалістична орієнтація, носієм якої є здоровий глузд посередньої людини, себе вичерпала. Для збереження життя людство мусить перейти до пріоритету духовного й телеологічної детермінації. В умовах пріоритету матеріального над духовним пріоритет належить причинно-наслідковим зв'язкам – нижчим формам детермінації, людина діє з позиції теперішнього, що призводить до виснаження природи і людини.

В умовах особистісної парадигми буття людини пріоритет належатиме телеологічним закономірностям, а онтологічні стануть їх органічною частиною. За умов телеологічної детермінації людина зможе відмовитися від зайвих матеріальних потреб, знизивши цим антропогенне навантаження на природу, або створить інші технології, що не шкодитимуть природі. Телеологічна детермінація орієнтуватиме людину діяти з позиції майбутнього.

Список використаної літератури

1. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / пер. с фр. Н. В. Суслевой. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. 96 с. URL: https://royallib.com/read/bodriyar_gan/v_teni_molchalivogo_bolshinstva_ili_konets_sotsialnogo.html#0 (Дата звернення: 03.04.2021).
2. Бодрийяр Ж. Прозрачность Зла. Москва: Добросвет, 2000. 258 с.
3. Букингем Дж. Путеводитель по будущему, составленный специалистами: Прогнозы 50 самых влиятельных экспертов Америки (при участии Тиффани Уорд). Москва : АСТ Астрел, 2011. 351 с.
4. Бультман Р. Новый Завет и мифология. Проблема демифологизации новозаветного правозвестия. *Вопросы философии*. 1992. №11. С. 86–114.
5. Гадамер Г.-Г. Диалектическая этика Платона (феноменологическая интерпретация «Филеба»). Санкт-Петербург: СПб филос. общество, 2000. 256 с.
6. Гартман Н. Этика / пер. с нем. А. Б. Глаголева; под ред. Ю. С. Медведева и Д. В. Складнева. Санкт-Петербург: Владимир Даль, 2002. 707 с.
7. Генон Р. Криза сучасного світу / пер. з фр. І. Калюга; під наук. ред. Ю. Завгороднього. Київ: Видавець Анна Клокун, 2020. 212 с.
8. Даймонд Дж. Коллапс. Почему одни общества выживают, а другие умирают. Москва: АСТ. 2008. 762 с.
9. Жоли Г. Психология великих людей. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Гоппа, 1884. 344 с.
10. Кримський С. Б. Заклики духовності XXI століття: з циклу щоріч. пам'ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин. Київ: Вид. дім «КМ Академія». 2003. 32 с.
11. Печчеи А. Человеческие качества / пер. с англ. О.В. Захаровой. Москва: Прогресс, 1980. 302 с.
12. Сабадуха В.О. Метафізика суспільного та особистісного буття: монографія. Івано-Франківськ: ІФНТУНГ, 2019. 647 с.
13. Тимофеев-Ресовский Н.В., Воронцов Н.Н., Яблоков А.В. Краткий очерк теории эволюции. Москва: Наука. 1969. 408 с.
14. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Москва: ЛСД-ЛТД. 1998. 672 с.
15. Фромм Е. Мати чи бути? / пер. з англ. Київ: Укр. письм., 2010. 222 с.
16. Шумахер Э. Ф. Малое прекрасно. Экономика, в которой люди имеют значение / пер. с англ. и примеч. Д.О. Аронсона. Москва. Высш. шк. экономики. 2012. 352 с.

**SPIRITUAL PRIORITY AS A WAY TO OVERCOMING EXISTENTIAL VACUUM
AND ANTHROPOLOGICAL-GLOBAL DISASTER****Volodymyr Sabadukha***Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,**Department of Social Sciences**Karpatska str., 15, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine**ORCID ID: 0000-0001-9208-2661*

The article examines the conditions for overcoming the existential vacuum and anthropological-global catastrophe. It is proved the erroneous worldview orientation on the material priority which is realized by the mediocre person. Under the influence of the materialistic worldview, a consumer society was formed, which lives by the principles of having and owning. Orientation to these principles is deadly, which has given rise to necrophilic tendencies in the human community. It is proposed to put the principle of being as the basis of human existence. The ideological basis of overcoming the anthropological-global catastrophe is the priority of the spiritual, which is able to realize a mature personality, and the theoretical and methodological basis – the author's metaphysical theory of personality, which appears as a response to global challenges. The proposed theory of personality allowed us to present the human essence as a process of spiritual improvement from the dependent and mediocre personality to the mature person and genius. On the basis of the author's theory of personality the necessity of transformation of the impersonal paradigm of human existence into personal is substantiated. A new paradigm of existence is possible only if the priority of individuals in society. It is proved that the worldview materialist orientation forces a person to act within the limits of ontological laws, however, setting the priority of the spiritual will orient him to the observance of teleological laws. In the life of man and society there must be a transition to teleological determination. Under these conditions, higher values will take precedence over ontological categories. The average person is not able to make the transition to teleological determination. Only individuals and geniuses are able to act from the standpoint of teleological determination. With their intellectual energy they are able to overcome the complexity of the outside world, the limitations of natural resources. It is proved that psychological and social chaos can be overcome only by an excess of intellectual energy of specialists of personal and ingenious stages of development, who have multidimensional thinking and will direct human activity to overcome internal and external chaos. In terms of the priority of spiritual science should be subject to preservation of anthropocosmic conditions of human life.

Key words: spiritual, material, metaphysical theory of personality, being, impersonal, personal, teleological determination.

УДК 1:316.7:355.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.14>

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Ірина Севрук

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан захисників України, 3, 61000, м. Харків, Україна*

Юлія Соколовська

*Національної академії Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан захисників України, 3, 61000, м. Харків, Україна*

Наталія Чупрінова

*Національної академії Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан захисників України, 3, 61000, м. Харків, Україна*

У статті проведено аналіз соціальної відповідальності військових як необхідної умови формування суспільної довіри до силових структур та запропоновано можливі шляхи формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів в освітньому процесі у закладах вищої військової освіти України.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування оптимальних шляхів формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Національної гвардії України в освітньому процесі Національної академії Національної гвардії України.

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний та системний підходи. Методи, які було застосовано під час проведення дослідження: рефлексія, аналіз, зокрема порівняльний та аналіз документів, синтез та моніторинг.

Обґрунтовано ефективність поєднання в освітньому процесі теоретичної та практичної складових частин у формуванні соціальної відповідальності майбутніх офіцерів. Теоретична складова частина постає як системне формування знань щодо сутності соціальної відповідальності у межах дисциплін соціально-гуманітарного спрямування. Формування практичних навичок щодо соціальної відповідальності запропоновано забезпечити через єдність практичної складової частини дисциплін соціально-гуманітарного блоку та практик несення служби і виконання різноманітних курсантських обов'язків та завдань.

Результати опитувань, які проводились у НА НГУ серед курсантів та офіцерів-слухачів магистратури з метою виявлення реального розуміння змісту відповідальності військових, демонструють, що типовим є розуміння відповідальності у межах статутних норм. Проведена робота з аналізу закріпленого у статутах змісту відповідальності військових. Доведено, що таке розуміння є досить обмеженим, оскільки не враховує соціальної відповідальності військових.

Доведено, що практична реалізація відповідальності військових у сучасному її розумінні постає як комплексна проблема, що пов'язана з цілою низкою системних викликів та проблем, вирішення яких автори дослідження вбачають у створенні системи етичної освіти військових у секторі безпеки та оборони України.

Визначено перспективні напрями розроблення заявленої проблематики.

Ключові слова: соціальна відповідальність (офіцера), відповідальність, освітній процес, військовий професіоналізм, етична освіта військових.

Постановка проблеми. Підвищення рівня суспільної довіри до силових структур України – нагальне завдання сьогодення. Суспільна довіра – гарант стабільності у відносинах «армія – суспільство»; фактор, що суттєво впливає на успішність виконання військовими завдань у зоні ведення бойових дій; умова успішності та якості рекрутингу; загалом успішності демократичних перетворень як у суспільстві, так і його силових структурах.

Водночас формування суспільної довіри стає можливим лише за наявності соціальної відповідальності військових як здатності усвідомлювати соціальні наслідки здійснення військово-професійних обов’язків.

Визнання цього факту на державному рівні закріплюють стандарти вищої освіти від 2018 року, які називають «здатність діяти соціально відповідально та свідомо» однією з головних компетентностей, якими має володіти випускник закладу вищої військової освіти [1; 2; 3].

Отже, принципово важливим завданням, що стоїть сьогодні перед закладами вищої військової освіти України, є формування соціальної відповідальності військових, зокрема майбутніх офіцерів. Водночас, незважаючи на задекларовану вимогу, практична реалізація цього завдання й досі не набула ані достатнього теоретичного осмислення, ані достатнього розроблення механізмів та інструментів забезпечення.

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю пошуку оптимальних шляхів формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Національної гвардії України під час навчання у Національній академії Національної гвардії України.

Аналіз досліджень та публікацій свідчить про те, що відповідальність військових, зокрема соціальна, знаходиться у центрі уваги як закордонних, так і вітчизняних фахівців та усвідомлюється як одна із принципово важливих складових частин військового професіоналізму.

Розуміння соціальної відповідальності як невід’ємної складової частини офіцерської професії було закладено класичними дослідженнями специфіки військової професії та військового професіоналізму (С. Хантінгтон, 1959; М. Яновитц, 1960; Ч. Москос, 1976).

Сучасні закордонні та вітчизняні науково-теоретичні розвідки презентують розгляд соціальної відповідальності військових у єдності соціально-філософської, правової та педагогічної оптики (І. Дятлова; І. Гамула, С. Васільєв, Ю. Сичевський, О. Петров, С. Карпукін, П. Квіткін, О. Капінус, Ю. Чернавін, Є. Кіреєв, О. Глазунов, І. Ребрій та інші). Точаться дискусії щодо сутності, змісту та кола проблем соціальної відповідальності військових. Водночас і досі не відпрацьовано унормованого визначення, яке би фіксувало специфіку поняття «соціальна відповідальність військового» на відміну від понять «персональна відповідальність», «моральна відповідальність», «відповідальність». Крім того, й досі відсутні дієві практики формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів в освітньому процесі закладів вищої військової освіти України [4].

Аналіз результатів досліджень соціальної відповідальності військових та порівняння цих результатів із повсякденними практиками виконання службових та службово-бойових завдань примушує визнати наявний розрив між теорією та практиками, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета: аналіз та обґрунтування оптимальних шляхів практичної реалізації завдань формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Національної гвардії України з урахуванням специфіки освітнього процесу у Національній академії Національної гвардії України.

Методологія: Теоретико-методологічною основою цього дослідження є класичні напрацювання представників західної науково-теоретичної традиції, присвячені вивченню відповідальності військових, а також сучасні розвідки представників вітчизняної науково-теоретичної думки щодо соціальної відповідальності військових; міждисциплінарний та системний підходи.

Методи, які було застосовано під час проведення дослідження: рефлексія, аналіз, зокрема порівняльний та аналіз документів, синтез та моніторинг.

Виклад основного матеріалу та отриманих наукових результатів дослідження.

Відповідальність військових як необхідна складова частина військового професіоналізму нині не тільки обґрунтовується науковцями, а й усвідомлюється широким колом громадськості як нагальна потреба. За умов ведення бойових дій на теренах країни, неконтрольованого розповсюдження зброї, граничного соціального та соціально-політичного напруження соціальна відповідальність військових, насамперед офіцерського складу, постає як одна із першочергових проблем, яка потребує нагального вирішення.

Водночас «відповідальність» у силових структурах України традиційно розуміється як ставлення військового до виконання власного професійного обов'язку, що відповідає статутному розумінню відповідальності [5; 6]. У такому разі відповідальність військового зводиться суто до персональної відповідальності, соціальна відповідальність як така не усвідомлюється військовими та залишається поза межами військово-професійних практик.

Варто зазначити, що відповідальність розгортається лише у площині взаємодій та стосунків. А це означає, що необхідною умовою розгортання відповідальності є соціальне – соціальні взаємодії, соціальні контексти. Відповідальність реалізується лише через свідому дію як необхідне ставлення соціальних суб'єктів до виконання певних вимог. Основою цих вимог слугують загальні норми та принципи, традиції певної соціальної групи або суспільства загалом. Цю тезу обґрунтовує і вітчизняна [1], і західна [2] науково-теоретична традиція.

Соціальна відповідальність військового/офіцера, на думку авторів, може бути визначена як здатність усвідомлювати соціальні наслідки здійснення військово-професійних та громадянських обов'язків [6] та діяти з урахуванням можливості мінімізації негативних соціальних наслідків.

Але така здатність не є даністю. Людина не народжується із навичками відповідальності. Відповідальність, зокрема соціальна, формується. Вона потребує цілеспрямованих і наполегливих зусиль. І якщо формування відповідальності як такої відбувається під час первинної соціалізації, то соціальна відповідальність, зокрема військового, формується здебільшого під час професійної (військово-професійної) соціалізації.

Що стосується військової справи, у військах увага, як правило, зосереджується на персональній відповідальності військового. Зазвичай військові соціальну відповідальність не співвідносять із власною професійною діяльністю та й загалом не усвідомлюють ані її змісту та сутності, ані її значення. Досить часто наявні ситуативність мислення у виконанні поставлених старшими командирами/начальниками завдань. При цьому результати ситуативно можуть бути позитивними – завдання виконане.

Але особливістю соціальної відповідальності є неочевидність соціальних наслідків дії. По-перше, соціальні наслідки здатні проявлятися не тільки тут і тепер. Ці наслідки розгортаються у часі, вони мають пролонгований характер і можуть проявлятися у відкритих або латентних формах. По-друге, вони можуть бути неочевидними для самого суб'єкта соціальної дії, оскільки він може і не відчувати безпосередньо на собі всієї негативності наслідків. Наслідки можуть відчувати інші. Серед таких негативних наслідків можуть бути зниження мотивації у виконанні військового обов'язку, формальне (байдуже) ставлення до будь-яких наказів та розпоряджень, прихований саботаж, невиконання чинного наказу, дезертирство, самогубство тощо.

Негативні соціальні наслідки можуть набути гранично загрозливих форм як для конкретного підрозділу, так і для військової структури (дискредитація структури, втрата суспільної довіри) та суспільства загалом (знецінення законності, втрата впевненості у безпеці).

У контексті зазначеного зрозумілим стає, чому соціальна відповідальність офіцера потребує особливої уваги. Офіцер – уособлення влади у військовому підрозділі. Він видає накази, приймає рішення. Можна простежити певну закономірність: чим вищою є посада офіцера, тим більшою є (має бути) його соціальна відповідальність.

І починати формувати соціальну відповідальність офіцера у військах вже надто запізно. Формування соціальної відповідальності майбутнього офіцера має відбуватися вже з перших днів навчання у закладах вищої військової освіти.

Дієвість роботи з формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів у закладах вищої військової освіти може забезпечити єдність двох складників:

- теоретичного – надання знань щодо сутності соціальної відповідальності військових/офіцерів, що має відбуватися у межах опанування теоретичного складника дисциплін соціально-гуманітарного спрямування;

- практичного – формування практичних навичок щодо соціальної відповідальності, яка має здійснюватися через єдність практичного складника дисциплін соціально-гуманітарного блоку та практик несення служби і виконання різноманітних курсантських обов'язків та завдань.

Очевидно, що формування соціальної відповідальності потребує відповідного інструментарію та забезпечення. Йдеться про зміст освітньо-професійних програм підготовки майбутніх офіцерів, наявності у цьому змісті не тільки задекларованих освітніх компетентностей та результатів навчання, а й відповідних освітніх компонентів – навчальних дисциплін, предметне поле яких дає змогу приділити увагу проблемам соціальної відповідальності військових. Серед таких можуть бути «Військово-професійна етика/мораль», «Філософія», «Соціологія», «Лідерство», «Соціогуманітарні основи військово-професійної діяльності».

Крім того, слід враховувати, що все розмаїття соціальних взаємодій, у яких має розгортатися соціальна відповідальність військових, можна розподілити на три рівні: перед суспільством (народом); перед військовою структурою загалом (військові як особлива професійна група, корпорація з особливою військово-професійною культурою та мораллю); перед особовим складом (військовий підрозділом, в якому несе військову службу).

На думку авторів, предметне поле лише дисципліни «Військово-професійна етика/мораль» здатне охопити проблематику усіх трьох рівнів. Водночас моніторинг освітньо-професійних програм провідних закладів вищої військової освіти сектору безпеки та оборони України виявив, що станом на 2019–2020 навчальний рік на вивчення етики (професійної етики) виділялось в середньому від 2 до 6 годин навчального часу [4, с. 333–334].

Технократичні тенденції, що домінували у вищій військовій освіті України протягом останніх десятиліть [4, с. 326], незважаючи на численні негативні соціальні наслідки військових практик під час ведення бойових дій на Сході країни та занепокоєність фахівців-гуманітаріїв [7; 8; 9; 10; 11], нині ще дуже важко долаються.

Серед закладів вищої освіти сектору безпеки та оборони України Національна академія Національної гвардії України однією з перших звернула увагу на необхідність надання етичної освіти майбутнім офіцерам. Станом на 2019 рік в освітньо-професійну програму підготовки майбутніх офіцерів-заступників командирів із роботи з особовим складом було введено окрему дисципліну «Військово-професійна мораль» (90 годин, 3 кредити). Це була лише одна спеціальність одного – гуманітарного – факультету. Станом на сьогодні (2021–2022 навчальний рік) у навчальні плани підготовки усіх спеціальностей командно-штабного факультету вже включено блок змістових модулів «Морально-етичні основи військово-професійної діяльності» (60 годин, 2 кредити). Отже, наявна позитивна динаміка змін щодо можливостей формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів Національної гвардії України.

Якщо формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів через надання теоретичних знань (теоретичний складник) постає як досить зрозумілий процес, то формування здатності не тільки знати, а й діяти соціально відповідально (практичний складник) постає як досить дискусійне коло невідпрацьованих проблем.

Вважаємо, що оптимальним у формуванні практичних навичок щодо соціальної відповідальності майбутніх офіцерів є поєднання практичної складової частини дисциплін соціально-гуманітарного блоку (моделювання ситуацій з наступним обговоренням, дискусії за результатами перегляду та аналізу кінострічок із відповідною тематикою тощо) та практик несення служби і виконання різноманітних курсантських обов'язків та завдань (обов'язки командира взводу, бібліотекаря (книгоноші) тощо).

Показовим в цьому відношенні є досвід створення при Військовій академії США у Вест-Пойнті спеціального Центру військової професії та етики (Center for the Army Profession and Etic, CAPE), який опікується широким колом проблем армійської етики, пропонує спеціальні ініціативи та програми, спрямовані на усвідомлення військовими сутності армійської етики в дії, зокрема соціальної відповідальності військових. Так, приміром, у межах програми «Не в моєму загоні» (NIMS) розроблено віртуальний симулятор CAPE In My Squad, що моделює реалістичні ситуації, які дозволяють спрогнозувати та усвідомити соціальні наслідки рішень та дій військових, формуючи у такий спосіб соціальну відповідальність військових і перед командою (військовим підрозділом), і перед членами армійської професії [12].

З урахуванням особливостей та можливостей освітніх практик у національних закладах вищої військової освіти вважаємо за доречне запропонувати:

- у зміст навчальних дисциплін, що містять етичний складник, ввести тематику «Соціальна відповідальність військового» (окрема тема або змістовий модуль);
- головну увагу зосередити на прикладних аспектах проблематики з урахуванням сучасних військово-професійних практик, зокрема досвіду ведення АТО/ООС;
- продуктивним вважаємо використання кейс-методу та методу уявного моделювання (програвання) типових проблемних ситуацій майбутньої військово-діяльності з наступним обговоренням соціальних проблем та наслідків.

Досить перспективним вважаємо проведення бінарних занять, які можуть проходити, по-перше, із залученням фахівців – військових, які мають досвід участі у бойових діях (за відповідними спеціальностями здобувачів освіти посадами), по-друге, із залученням «зовнішніх» щодо військових структур осіб (представників «Червоного хреста», волонтерських і громадських організацій та рухів тощо). Метою таких занять стає ознайомлення майбутніх офіцерів Національної гвардії через персонально прожитий та усвідомлений досвід, персональну оптику учасника бінарного заняття із певними групами соціальних проблем, які безпосередньо пов'язані з військово-професійною діяльністю у зоні ведення бойових дій.

Доречним також є включення у зміст військового стажування, що проходять курсанти під час навчання у Національній академії Національної гвардії України, проблематики соціальної відповідальності.

Перспективи дослідження:

1. Пошук оптимальних шляхів реалізації завдань формування практичних навичок щодо соціальної відповідальності майбутніх офіцерів у освітньому процесі з урахуванням специфіки функцій, що виконує відповідна структура сектору безпеки та оборони України.
2. Розроблення та науково-теоретичне обґрунтування відповідних механізмів, інструментів, методик. Зокрема, перспективними є розроблення методик проведення бінарних занять із залученням фахівців різних структур, методик включення у зміст військового стажування проблематики щодо соціальної відповідальності та методик оцінки стажування з урахуванням показників соціальної відповідальності; методик збору та аналізу інформації для насичення кейсів тощо.

3. Окремо відзначимо нагальність розроблення ефективних та дієвих методик оцінювання рівня сформованості соціальної відповідальності військових різного рівня – від солдатсько-старшинського складу до офіцерів стратегічного рівня.

4. Одним із таких перспективних інструментів може слугувати інститут курсантського самоврядування. Відповідно, вважаємо актуальним дослідження шляхів формування навичок соціальної відповідальності майбутніх офіцерів через інститут курсантського самоврядування.

Маємо зазначити, що нині різні форми курсантського самоврядування мають здебільшого формальний характер, що зводить нанівець будь-які спроби формування соціальної відповідальності. Серед чинників, що впливають на такий стан справ, маємо назвати, з одного боку, невідпрацьованість нормативно-правової сторони питання (приміром, на сайтах ВВНЗ України, як правило, відсутні «Положення про курсантське самоврядування»), а з іншого – граничну інертність мислення самих курсантів, що пов'язане з феноменом «прищепленої безпорадності» (поняття введено американським психофізіологом Мартіном Селігманом для позначення ситуації, коли зникає воля та бажання взагалі щось робити внаслідок постійних поразок, незважаючи на всі зусилля, коли будь-які дії ні на що не впливають і будь-який рух призводить до покарання [13]). Типовим є небажання робити те, що виходить за межі мінімально прийнятної у навчанні та службі.

5. Вважаємо вкрай необхідним та перспективним створення певної платформи, що забезпечить оптимальність комунікативних зв'язків та отримання інформації із зазначеної тематики.

Висновки. Таким чином, соціальна відповідальність офіцерів постає як процес, що триває протягом несення військової служби. Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що саме система вищої військової освіти закладає фундамент формування соціальної відповідальності майбутніх офіцерів. З урахуванням специфіки виконуваних Національною гвардією України функцій та особливостей освітнього процесу у Національній академії Національній гвардії України доречним є поєднання теоретичної та практичної складових частин формування соціальної відповідальності, що розкривається як єдність надання знань щодо сутності соціальної відповідальності військових/офіцерів через зміст дисциплін соціально-гуманітарного спрямування та формування практичних навичок щодо соціальної відповідальності, яка має здійснюватися через єдність практичної складової частини дисциплін соціально-гуманітарного блоку та практик несення служби і виконання різноманітних курсантських обов'язків та завдань.

Сформована соціальна відповідальність військових проявляється через позитивні зміни у практиках несення військової служби, насамперед у зоні ведення бойових дій, та набуття силовими структурами України суспільної довіри.

Список використаної літератури

1. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1168 від 29.10.2018. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 253 «Військове управління (за видами збройних сил) для першого бакалаврського рівня. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/253-viyskove-upravlinnya-za-vidami-zbroynikh-silbakalavr.pdf>
2. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1385 від 12.12.2018. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 254 «Забезпечення військ (сил)» для першого (бакалаврського) рівня. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/254-zabezpechennya-viysk-sil-bakalavr.pdf>
3. Наказ Міністерства освіти і науки України № 1341 від 05.12.2018. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 255 «Озброєння та військова техніка» для

- першого (бакалаврського) рівня. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/255-ozbroennyata-viyskova-tekhnika-bakalavr.pdf>
4. Sevruc I., Sokolovska Y., Chuprynova N., Pylypenko V. (2021). Ethical education of the military: NATO experience and Ukrainian practice. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala, Vol 13, # 1(2021)/WOS/*. P. 324 - 348. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.1/375>
 5. Статути Збройних сил України. URL: https://www.ifnmu.edu.ua/images/studentam/pidgotovka_oficeriv_zapasu/statuti_zsu.pdf [Дата звернення 20.12.2020]
 6. Севрук І., Соколовська Ю. (2020). Відповідальність військових: пошук шляхів практичної реалізації у смислово полі українських реалій. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. № 33. С. 62–70.
 7. Фролов В.С., Федічев В.М. Система військового виховання: критичний стан, необхідність та напрями перебудови. *Наука і оборона*. 2012. № 3. С. 34–42.
 8. Мандрагеля В.А. Пропозиції до Концепції ідеологічного виховання в Збройних Силах України. Київ: Наук. центр гуманітарних проблем в ЗСУ, 2014. 17 с.
 9. Фінін Г.І. Специфіка формування світогляду майбутніх військових фахівців в умовах глобальної деідеологізації. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. № 1 (28), 2016. С. 27 – 35.
 10. Севрук І.І. Методологічний зміст поняття «габітус» та завдання соціального структурування особистості офіцера. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць «Гілея»*. Вип. 117. (2) 2017. С. 212–217.
 11. Панфілов О.Ю., Петрова Л.О. Військова освіта – головна стратегія формування особистості сучасного військового керівника. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 3 (38). 2018. С. 67–76.
 12. Center for the Army Profession and Leadership(CAPE), Not in my Squad (NIMS). URL: <https://capl.army.mil/not-in-my-squad/>
 13. Seligman, M. E. P. Helplessness: On depression, development, and death. San Francisco: W. H. Freeman, 1975. 250 p.

THE DEVELOPMENT OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN FUTURE OFFICERS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE

Iryna Sevruc

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Department of Social and Humanitarian Subjects
Zakhysnykiv Ukrainy Square, 3, 61000, Kharkiv, Ukraine*

Yulia Sokolovska

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Department of Social and Humanitarian Subjects
Zakhysnykiv Ukrainy Square, 3, 61000, Kharkiv, Ukraine*

Natalia Chuprinova

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Department of Social and Humanitarian Subjects
Zakhysnykiv Ukrainy Square, 3, 61000, Kharkiv, Ukraine*

The article analyses social responsibility of the military as a necessary condition for building public confidence in law enforcement agencies and suggests possible ways to develop social responsibility in future officers through the educational process at higher military education establishments in Ukraine.

The purpose of the study is to theoretically substantiate the optimal ways of developing social responsibility in future officers of the National Guard of Ukraine through the educational process at the National Academy of the National Guard of Ukraine.

The methodological basis is formed by systemic and interdisciplinary approaches. Methods used in the study are represented by reflection, analysis, in particular, comparative and document analysis, synthesis and monitoring.

The strategy of combining theoretical and practical components in the educational process is substantiated as effective for the development of social responsibility in future officers. The theoretical component appears as a systematic formation of knowledge about the essence of social responsibility in social and humanitarian disciplines. It is suggested building practical skills on social responsibility through the unity of the practical component of social and humanitarian disciplines and the practices of service and performance of various cadet duties and tasks.

The results of surveys conducted at NANGU among cadets and officer-students of the master's program in order to identify a real understanding of the content of military responsibility show that their typical mindset is to understand responsibility within the statutory norms. The content of military responsibilities enshrined in the statutes is analyzed. This understanding has been shown to be rather limited, as it neglects social responsibility of the military.

It is proved that the practical implementation of military responsibility in its modern sense appears as a complex problem associated with a number of systemic challenges and problems, which the authors see in creating a system of ethical education for the military in the security and defense sector of Ukraine.

A number of prospects for the of development of the stated problems are defined.

Key words: social responsibility (for officers), responsibility, educational process, military professionalism, ethical education for the military.

УДК 001: 159.922.1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.15>

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ МАС-МЕДІА У КОНСТРУЮВАННІ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

Світлана Сторожук

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра української філософії та культури
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

Ганна Бежнар

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра української філософії та культури
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

У статті показано, що однією зі значущих характеристик сучасного суспільства є розширення сфери впливу засобів масової інформації й комунікації. У підсумку інформаційної революції вплив медіа на суспільство і саму людину часто виявляється значно більшим, ніж вплив інших соціальних інститутів. Це зумовлено тим, що мас-медіа віддзеркалюють та інтерпретують дійсність, подаючи її у вигляді впорядкованого уявлення про події, явища чи людей, допомагаючи людям структурувати складну і заплутану інформацію про зовнішній світ. Завдяки їм людина, щодня отримуючи інформацію із пронизаних стереотипами засобів масової інформації, врешті-решт починає вірити, що саме ці переконання та норми є прийнятими в суспільстві. Для прикладу згадаємо «мильні опери», що узаконюють жіночі цінності й тим самим надають самоповаги тим жінкам, що живуть ними. Інакше кажучи, «мильна опера» забезпечує жіночу культуру засобами для зміцнення і розширення в межах панівного патріархату і на протигагу йому, водночас формуючи уявлення про унікальну та відокремлену жіночу сферу. Віру в неї істотно укріплює реклама, яка широко послуговується звабливими жіночими образами, експлуатує прийнятні та знайомі для широкого кола споживачів патріархатні гендерні стереотипи – жінка-домогосподарка, чоловік-професіонал, жінка-мама, чоловік-мачо тощо. Ці образи суперечать вимогам сьогодення, проте знаходять широку підтримку глядацької аудиторії, тому мас-медіа, орієнтовані на споживання, послуговуються прийнятними та зрозумілими для найширшого кола споживачів соціальними ідеалами, стандартами та образами, а не власними новаціями. Віддзеркалюючи та збільшуючи, мов лупа, притаманні людині з найдавніших часів ментальні структури та їхні диспозиції, медіа транслюють та кодифікують гендерні уявлення суспільства, перетворюючи їх у споконвічні природні істини.

Завдяки внутрішній орієнтації на впорядкування та структурування інформації про події, явища та людей, медіа можуть визначати особливості сприйняття соціального потенціалу жінки і тим самим сприяти становленню гендерної рівності. Проте в сучасному світі спостерігаються протилежні тенденції, в тому числі й завдяки зростанню медійної активності прихильників традиційних цінностей. Послуговуючись історично сформованими ментальними структурами сприйняття, вони знецінюють аргументи прихильників гендерної рівності та закладають ідейний ґрунт для добровільного поневолення однієї частини населення іншою, яке завдяки медійній візуалізації сприймається як цілком природний порядок.

Ключові слова: гендер, гендерні стереотипи, мас-медіа, масова культура, гендерні образи, реклама, «мильна опера».

Однією зі значущих характеристик сучасного суспільства є розширення сфери впливу засобів масової інформації та комунікації. У підсумку інформаційної революції медіа перетворилися на віртуальну «четверту» гілку влади, вплив якої на суспільство і саму людину часто виявляється значно більшим, ніж вплив інших соціальних інститутів. Це зумовлено тим, що мас-медіа віддзеркалюють та інтерпретують дійсність, подаючи її у вигляді впорядкованого уявлення про події, явища чи людей, допомагаючи людям структурувати складну і запутану інформацію про зовнішній світ. Водночас, як свідчить сьогодні, медіа, в основі яких незмінно залишається економічний чинник, останнім часом ускладнюють розуміння швидкозмінного сьогодні, транслюючи розмаїті, часом зовсім не сумісні між собою соціальні стандарти та образи. Особливо яскраво це проявляється у медійній візуалізації сексуальності, котра в останнє десятиліття характеризується небувалим багатством образів, що нерідко ускладнює виокремлення прийнятних у суспільстві норм та соціальних ролей. Тут можна згадати, з одного боку, розмаїття пропонованих медіа та масовою культурою жіночих образів, зокрема жінки-матері, жінки-домогосподарки, жінки-професіонала, жінки-воїна, жінки-спокусниці тощо, а з іншого – однотипність медійної візуалізації маскулінності, представлені образами героя-воїна, професіонала, мачо або ж зневажливо зображеного слабака. З огляду на економічну орієнтацію медіа, маємо всі підстави припускати, що медійне конструювання гендерних ролей нерозривно пов'язане з гендерною системою суспільства та зорієнтоване на вироблення в людини необхідних для її збереження норм та цінностей.

Стрімке зростання ролі мас-медіа в житті сучасної людини привернуло чимало уваги закордонних дослідників. Тут доцільно згадати праці З. Баумана [1.], В. Ліппмана [2.], М. Лістера [3.], М. Мак-Люена [4.] та багатьох інших дослідників, що розкрили вплив медіа на сучасне суспільство. Не менш цікавими та плідними виявилися наукові розвідки Е. Вілсон [5.], С. Лівінгстона [6.], Д. Мерскін [7.], Дж. Фіска [8.] та інших науковців, що присвятили свою увагу розкриттю впливу мас-медіа та масової культури на конструювання гендерної ідентичності та змісту соціальної статі. Розвідки такого штибу формують теоретичний фундамент для виявлення джерел сучасних гендерних упереджень, тим самим закладаючи підвалини для утвердження гендерної рівності.

Значний масив закордонних наукових розвідок, присвячених впливу мас-медіа на формування соціальних стандартів, норм та цінностей, не зумовив зростання наукового інтересу до вивчення соціального впливу мас-медіа в українській соціогуманітарній науці. Сьогодні тут можна віднайти поодинокі наукові дослідження, присвячені аналізу окремих аспектів соціального впливу масової комунікації. У цьому контексті доцільно згадати філософсько-критичне осмислення медіа Б. Потятиником [9.] та Ю. Фінклером [10.], окреслення медійного конструювання реальності Т. Лютим [11.], дослідження медійної трансляції гендерних програм І. Гояном [12.]. Загалом не заперечуючи значущості наукового доробку згаданих дослідників, все ж хотілося би звернути увагу на виразний дефіцит наукових розвідок, присвячених вивченню впливу мас-медіа на формування гендерних уявлень суспільства та трансляції гендерних стереотипів.

Дослідження впливу мас-медіа на розвиток гендерних уявлень нерозривно пов'язане з проблемою визначення гендеру. Сьогодні більшість дослідників схиляється до думки С. де Бовуар, яка, стверджуючи, що «жінкою не народжуються, а стають» [13, с. 216], чи не вперше в інтелектуальному дискурсі вказала на сконструйований характер соціальної статі. Концептуальне оформлення ця думка отримала в кінці ХХ ст. у роботі Л. Ван Зонен, у якій дослідниця аргументовано показала, що значення соціальної статі ніколи не буває даним, а змінюється відповідно до специфіки культурного та історичного оточення

і є предметом дебатів і довготривалої дискурсивної боротьби [14.]. Слід зазначити, що остання яскраво проявляється у сучасному протистоянні прихильників традиційних сімейних цінностей, які наголошують на природній визначеності соціальних, а відтак і гендерних ролей у суспільстві, та прибічників гендерної рівності, котрі доводять потребу істотного переосмислення соціальної ролі жінки.

Попри цілу низку цілком раціональних та добре обґрунтованих аргументів прибічників гендерної рівності та цілковиту відповідність їхніх поглядів запитам часу та інтересам суспільства, останніми роками у всьому світі спостерігається різке зміцнення позицій патріархатно орієнтованих сил. На наш погляд, це зумовлено зростанням медійної активності традиціоналістів та прихильників правих національно зорієнтованих сил. Зосереджуючи увагу на негативних наслідках глобалізації та зумовленої нею міграції, вони здобувають чималу прихильність серед населення, яке, перебуваючи в умовах перманентної невизначеності, сприймає соціокультурні трансформації сьогодення та зумовлені нею зміни гендерної системи суспільства як «нормативну загрозу», яка невдовзі спричинить руйнування чинного морального порядку чи навіть зникнення самої людини [15.].

На наш погляд, аргументи та застороги прихильників традиційних цінностей не отримали б значного резонансу та широкої суспільної підтримки, якби суперечили панівним у суспільстві гендерним уявленням та стереотипам. Останні в сучасному інтелектуальному дискурсі розглядаються як упередження, що потребують розвінчання без уваги до того, що саме вони допомагають впорядкувати невпинний потік інформації та забезпечують соціальну категоризацію – поділ людей на «ми» і «вони», тим самим структуруючи соціальну реальність. Інакше кажучи, стереотипи допомагають орієнтуватися у світі та приймати рішення в різних, іноді досить складних, проте типових ситуаціях. Вони постають засобом організації людського досвіду й одночасно «кліткою», що не випускає людей за рамки їхнього звичного способу життєдіяльності [16., с. 316]. З огляду ж на те, що людина пізнає навколишню дійсність і нові сфери діяльності за допомогою наявного напрацьованого досвіду, вирватися з цієї «клітки» їй стає дуже складно, особливо якщо сформовану систему уявлень постійно підживлюють медіа.

Попри відмінності комунікаційних способів представлення інформації, мас-медіа, як показав ще на початку ХХ ст. В. Ліппман, віддзеркалюють дійсність та подають її у вигляді стійкого та впорядкованого уявлення про події, явища чи людей, тобто у формі стереотипів або символічних моделей, за допомогою яких люди структурують та спрощують складну і заплутану інформацію про зовнішній світ [2.]. Завдяки їм людина, щодня отримуючи інформацію з наскрізь пронизаних стереотипами засобів масової інформації, врешті-решт починає вірити, що саме ці переконання та норми є прийнятими у суспільстві. Тут доречно згадати ретельно проаналізоване Дж. Фіск «гендерно насичене телебачення», показовим прикладом якого вважається «мильна опера», що «узаконує жіночі цінності й надає самоповаги тим жінкам, які живуть ними. Інакше кажучи, вона забезпечує жіночу культуру засобами її зміцнення і розширення в рамках панівного патріархату і на противагу йому» [8., с. 112]. Цю думку загалом підтримує й С. Лівінгстон [6.], вказуючи на те, що типова структура «мильної опери» відповідає усталеному розпорядку дня домогосподарки.

На противагу «мильній опері», що орієнтована на цінності та спосіб життя лише певної чітко визначеної, зазвичай жіночої, аудиторії, реклама орієнтована на масового споживача, а тому має послуговуватися прийнятними і зрозумілими для суспільства образами та стереотипами. Вона, як цілком справедливо зауважує Т. Лютий, є «диктатом, який визначає певний еталон, виконуючи роль соціального замітника норм або моралі. Вона легітимізує об'єкти нашого бажання й задає правила мислення. Потік її образів скеровує думки»

[11, с. 461]. Так, приміром, широке використання жіночих образів у рекламі спрямоване на пробудження інтересу. На його основі формується новий асоціативний ряд, що пов'язує ці приємні відчуття з рекламованим товаром, навіть у випадках, коли образ жінки жодним чином не пов'язаний із пропонованим продуктом [17]. Інакше кажучи, привабливі жіночі образи в рекламі використовуються для того, щоб викликати приємні емоції у споживачів, які надалі будуть асоціюватися з певним товаром. Ця рекламна хитрість несе в собі сильний відбиток сексизму, що проявляється насамперед у трансляції стереотипного уявлення про жінку як об'єкт споглядання, що викликає привабливі емоції. Нерідко реклама вдається до фейсизму та породжених на його основі гендерних стереотипів та упереджень щодо соціального потенціалу жінок – жінки-звабниці, жінки-домогосподині, жінки-мами тощо.

Загалом реклама не тільки пробуджує цікавість, а й формує певний дискурсивний ряд та задає «еталони» чи стереотипи мислення. Наприклад, жінки у рекламі дуже часто представлені у ролі домогосподарок, що миють посуд, прибирають у квартирі та доглядають за чоловіком та дітьми. Натомість чоловіків зазвичай зображують вольовими, спортивними, привабливими та мужніми професіоналами. Попри те, що цими полярними гендерними образами не обмежується весь рекламний простір, завдяки своїй популярності вони закріплюють нерівноправність гендерних ролей у сучасному світі та стають підосновою для сексизму, що зневажливо маркує жінок.

Трансльовані рекламою гендерні образи суперечать вимогам сьогодення, проте знаходять широку підтримку глядацької аудиторії. На думку П. Бурдьє, це спричинено притаманною людині з ранніх часів схильністю дивитися на світ крізь призму бінарних опозицій (високе/низьке, ззовні/зсередини, тверде/м'яке тощо), що пов'язані асоціативним зв'язком із дихотомією «чоловіче/жіноче», вираженою у протиставленні активного та пасивного. Сформована на ранніх стадіях суспільного розвитку ментальна схильність зберігалася віками, трансформувалась у несвідому ментальну структуру (схему сприйняття), що впорядковує суспільний досвід, водночас призводячи до добровільного поневолення однієї частини населення (у нашому випадку жіночої) іншою [18, с. 294]. Такий порядок, як цілком аргументовано доводить П. Бурдьє, сприймається як цілком природний і пронизує всі сфери життєдіяльності людини.

Теоретичні зауваги П. Бурдьє видаються досить дискусійними з огляду на те, що в сучасному світі чоловіче домінування не настільки очевидне, як у попередні часи, проте складно не погодитися з ученим у тому, що механізми, які лежали в його основі, продовжують працювати, свідченням чого слугують так звані «жіночі професії». Вони стали своєрідним продовженням домашньої діяльності, внаслідок чого жінка й надалі асоціюється із простором дому. Зокрема, найчастіше жінки зайняті у сфері освіти, медичного обслуговування, соціальної роботи. Нерідко їхня діяльність пов'язана з організацією бенкетів, презентацій тощо. Якісне виконання цих функцій нерозривно пов'язане із зовнішнім виглядом жінки – вмінням одягатися, користуватися косметикою тощо. Це ж дає підстави припускати, що жінки навіть у процесі професійної самореалізації підпорядковуються споконвічним традиційним цінностям та існують тільки як об'єкти чоловічих поглядів.

З огляду на те, що у сучасному світі перелік жіночих професій істотно розширився, маємо всі підстави сумніватися у правомірності низки висновків П. Бурдьє. Проте за уважного дослідження вказаних змін стає помітно, що фемінізація будь-якої професії зменшує її престиж і бажаність. Це ж означає, що в сучасному світі «бути чоловіком» так само престижно, як належати до родової знаті. Ця інтенція дуже добре простежується у суспільній оцінці професійної діяльності. Тут можна згадати про різницю між кухарем і кухаркою, кравцем і швачкою, вчителем та вчителькою, лікарем і лікаркою, філософом і філософінею тощо.

Відмінності у суспільній оцінці професійного потенціалу чоловіків і жінок прямо вказують на вищий соціальний статус чоловіка, який, беручись за жіночу професію, підносить її статус та надає їй шляхетності. Таке суспільне маркування приводить до того, що жінки, бажаючи професійної самореалізації обирають професії, які не потребують високого рівня кваліфікації, оскільки остання є безпосереднім привілеєм чоловіків [18, с. 346–347].

Звісно, в останнє десятиліття у засобах масової інформації все частіше з'являються образи сильної жінки, що має активну соціальну позицію та здатна конкурувати з чоловіком, щодо якого на невербальному рівні вона проявляє зарозумілість та зверхність. На наш погляд, конструювання сучасними медіа такого жіночого образу зумовлене, з одного боку, поширенням дещо спотвореного уявлення про фемінізм, який нині нерідко тлумачиться як соціальний рух, орієнтований на посилення соціального статусу жінок шляхом приниження чоловіків, а з іншого – соціальною престижністю маскулітності. Власне кажучи, трансльований медіаобраз сексуально привабливої жінки-професіонала постає логічним продовженням чоловічого домінування, яке в сучасних умовах проявляється через вивіщення соціального статусу чоловіка та престиж маскулітних якостей.

Підкреслюючи важливу роль мас-медіа та всієї масової культури у конструюванні фемінності, доцільно нагадати зауваги П. Бурдьє про зворотну сторону чоловічої (маскулітної) гегемонії. На думку дослідника, вона є не тільки привілеєм, а й обов'язком чи «illusion», який вимагає грати ролі, які визначені суспільством як чоловічі, а відтак серйозні. Інакше кажучи, для того, щоб бути чоловіком, людина має виконувати визначені для неї суспільством приписи та вимоги [18., с. 326]. У сучасному світі ці норми, як доводить З. Бауман у праці «Плинна сучасність» («Liquid Modernity»), конструюють медіа, які задають велику кількість прикладів для наслідування, кожен з яких вимагає від людини повної самовіддачі, бо тільки так можна досягнути досконалості та успіху як необхідних умов щастя. Інакше кажучи, людина має постійно працювати над тим, аби досягнути запропонованого засобами масової інформації прикладу для наслідування. Для цього вона знову ж таки використовує продукти мас-медіа, головним чином ток-шоу, в яких «звичайні чоловіки й жінки з'являються на екрані тільки на одну мить – щоб розповісти історію, отримати свою частку оплесків, а також звичайну міру докорів за утримання пікантних подробиць або занадто довге зосередження на нецікавих фактах. Ці люди безпорадні й не менш нещасні, ніж глядачі, страждають від тих же ударів долі й відчайдушно шукають гідного виходу зі складних ситуацій і дорогу до щасливішого життя. Те, що вони роблять, можу зробити і я, і, можливо, навіть краще. Я винесу щось корисне для себе з їхніх перемог і поразок» [1, с. 76].

Загалом З. Бауман вважає, що сьогодні немає підстав висміювати чи засуджувати масову прихильність аудиторії до ток-шоу, розглядаючи її як споконвічний потяг до пліток чи потурання вродженій цікавості. Навпаки, сучасна людина (і чоловіки, і жінки) має внутрішню потребу у масових ток-шоу, які слугують певними прикладами для вирішення особистих проблем. На думку дослідника, цікавість до ток-шоу зумовлена потребою зрозуміти, як інші люди вирішують такі ж самі проблеми, як у мене, до яких із невідомих хитрощів вони вдаються у вирішенні життєвих негараздів [1, с. 76].

Попри те, що зауваги З. Баумана не мали безпосереднього стосунку до проблеми впливу засобів масової інформації на формування гендерної ідентичності та трансляції гендерних стереотипів, вони мають вагомий теоретичний потенціал для пояснення цієї проблеми. Зокрема, дослідник доводить, що «впливові образи усюдисущих екранів» «задають стандарти дійсності і її оцінки, а також прагнення зробити живу реальність більш приємною. Бажане життя прагне бути життям, яке люди бачать по телевізору. Життя на екрані принижує і позбавляє чарівності реальне життя: саме реальне життя буде здаватися

нереальним і буде продовжувати бачитися і відчуватися нереальним, доки не перетворене в образи на екранах телевізорів» [1, с. 93]. Інакше кажучи, намагаючись сформувати образ власного ідеального життя, бажану ідентичність, люди, наслідуючи медіа, починають розробляти власні медіапроекти – фотопрезентації, відео, на яких людина максимально точно, на власну думку, відповідає заданим мас-медіа зразкам. Цікаво, що такі проекти починають відтворювати трансльовані мас-медіа гендерні стереотипи, що дає підстави погодитися з П. Бурдье у тому, що нині в нас немає найменших підстав очікувати від «простого соціоаналізу (нехай навіть колективного) і від загального розуміння стану справ якоїсь довготривалої зміни ментальних диспозицій і реальної трансформації соціальних структур, до того часу, доки жінки самі продовжують займати у виробництві та відтворенні символічного капіталу підпорядковану роль, яка постає справжньою підосновою низького статусу». Попередньою умовою звільнення жінок є справжній колективний контроль за соціальними механізмами домінування, які змушують сприймати культуру, в якій і за посередництвом якої формується людство, виключно як соціальну відмінність, що встановлюється у протилежність до того, що розуміється як природа, котра насправді є нічим іншим, як долею підвладних груп (жінок, бідняків, колонізованих, націй-ізгоїв тощо). Очевидно, що, не будучи повністю пов'язаними з природою, яка слугує фоном усіх соціальних ігор, жінки входять у діалектику виробництва радше як об'єкти, ніж як суб'єкти дії» [18, с. 354].

З огляду на те, що мас-медіа віддзеркалюють та інтерпретують дійсність, подаючи її у вигляді впорядкованого уявлення про події, явища чи людей, допомагаючи людям структурувати складну і заплутану інформацію про зовнішній світ, у сучасному інтелектуальному дискурсі їх експлікують як головний засобів конструювання та трансляції гендерних стереотипів. Така думка не позбавлена раціонального зерна, проте потребує істотного уточнення: мас-медіа орієнтовані на споживання, а тому послуговуються прийнятними та зрозумілими для найширшого кола споживачів соціальними ідеалами, стандартами та образами, а не власними новаціями. Інакше кажучи, мас-медіа не конструюють, а віддзеркалюють та збільшують, мов лупа, притаманні людині з найдавніших часів ментальні структури та їхні диспозиції, внаслідок чого формується враження, що саме вони постають засобами конструювання гендерних уявлень суспільства.

Список використаної літератури

1. Бауман З. *Текущая современность* / Пер. с англ. под ред. Ю. Асочакова. СПб.: Питер, 2008. 240 с.
2. Липпман У. *Общественное мнение*. М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. 384 с.
3. Lister M., Dovey J., Giddings S., Grant I., Kelly K. *New Media: A Critical Introduction*. Taylor & Francis, 2009. 446 p.
4. Мак-Люен М. *Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги*; пер. з англ. А. А. Галушки, В. І. Постнікова. К.: Ніка-Центр, 2015. 388 с.
5. Уилсон, Э. *Облаченные в мечты: мода и современность*. М.: Новое литературное обозрение, 2012. 288 с.
6. Livingstone S. *Why People Watch Soap Opera: An Analysis of the Explanations of British Viewers*. *European Journal of Communication*, 1988, 3. Pp.55-80.
7. Merskin D. L. *Sexing the Media: How and Why We Do It*. New York: Peter Lang, 2014. 321 p.
8. Fiske J. *Television Culture*, *Studies in Communication Series*. London: Methuen & Co. 1987. 353 p.
9. Потятиник Б. В. *Медіа: ключі до розуміння*. Львів: ПАІС, 2004. 312 с.

10. Фінклер Ю. Е. Мас-медіа та влада: Технологія взаємин: Монографія. Львів: Аз-Арт, 2003. 212 с.
11. Лютий Т. Культура припад і спротиву. К.: Темпора, 2020. 576 с.
12. Hoyan I., Storozhuk S. Gender equality in the context of social relations. *Cherkasy University Bulletin: Philosophy*. 2018. №. 1. Pp. 3-16.
13. Бовуар С. де. Друга стать: В 2-х т. К.: Основи, 1994. Том 1. 390 с.
14. Van Zoonen L. A new paradigm. *Feminist Media Studies (Media Culture & Society series)*. SAGE Publications, 1994. 208 p.
15. Haidt J. When and Why Nationalism Beats Globalism. Accessed September 5. 2021. URL: <https://www.the-american-interest.com/2016/07/10/when-and-why-nationalism-beats-globalism/>
16. Штомпка П. Социология: анализ современного общества. М. : Логос, 2005. 664 с.
17. Downs A.C., Harrison S. K. Embarrassing age spots or just plain ugly? Physical attractiveness stereotyping as an instrument of sexism on American television commercials. *Sex Roles: A Journal of Research*, 1985, 13(1-2), Pp. 9-19.
18. Бурдые П. Социальное пространство. Поля и практики. М.: Институт экспериментальной психологии; СПб.: Аоетя, 2005. 576 с.

TO THE QUESTION OF THE ROLE OF THE MASS MEDIA IN THE CONSTRUCTION OF GENDER STEREOTYPES

Svetlana Storozhuk

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Ukrainian Philosophy and Culture
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

Ganna Bezhnar

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Ukrainian Philosophy and Culture
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

Articles show that one of the important characteristics of modern society is the expansion of the sphere of influence of the media and communication. As a result of the information revolution, the impact of the media on society and the individual is often much greater than the impact of other social institutions. It is predefined by that the mass-media reflect and interpret reality, giving her as a well-organized idea about events, phenomena or people, helping people structure difficult and tangled information about the outer world. Due to them, a person, every day getting information from the mass medias through pierced by stereotypes, eventually begins to believe that exactly these persuasions and norms are accepted in society. For example, recall the “soap operas” legitimize women's values and thus give self-esteem to the women who live by them. Otherwise speaking, the “soap opera” provides women's culture with the means to strengthen and expand within the dominant patriarchy and to counterbalance it, while forming an idea of a unique and separate women's sphere. Belief in it is significantly strengthened by advertising, which widely uses seductive female images, but also exploits acceptable and familiar to a wide range of consumers patriarchal gender stereotypes – female housewife, male professional, female mother, macho man and others. These images contradict today's requirements, but are widely supported by the audience, and therefore the media are consumer-oriented, use acceptable and understandable to the widest range of consumers social ideals, standards and images, rather than their own innovations. Reflecting and magnifying like a magnifying glass, the mental structures and their dispositions of the media from ancient times transfer and codify the gender imagination of society, transforming them into primordial natural truths.

Due to the internal focus on organizing and structuring information about events, phenomena and people, the media can determine the characteristics of the perception of a woman's social potential and thus contribute to the formation of gender equality. Meanwhile, in the modern world there are opposite trends, including due to the growing media activity of supporters of traditional values. Using historically formed mental structures of perception, they devalue the arguments of proponents of gender equality and lay the ideological ground for the voluntary enslavement of one part of the population to another, which, thanks to media visualization, is perceived as a completely natural order.

Key words: gender, gender stereotypes, mass media, mass culture, gender images, advertising, soap opera.

УДК 316.324.8:141.7+159.923.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.16>

ОСОБИСТІТЬ У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Наталія Щубелка

*Одеський національний економічний університет,
кафедра філософії, історії та політології
вул. Преображенська, 8, 65000, м. Одеса, Україна*

Сучасне людство постало перед викликами глобальних культурних трансформацій. Інтегровані в єдину інфраструктуру інформаційні запаси, засоби зв'язку та комунікацій створюють умови для формування принципово нового способу життєдіяльності людини в царині глобального інформаційного простору. Інтелектуалізм пронизує всі сфери функціонування суспільства та забезпечує інтенсивне розгортання інформаційної цивілізації. Інтелектуальний потенціал особистості є підґрунтям для формування інформаційного суспільства у всіх його вимірах. На тлі динамічного розвитку інформаційної цивілізації визрівають нові проблеми, що впливають на функціонування соціуму. Зокрема, особливої уваги заслуговують проблеми соціокультурного характеру, а саме функціонування та розвитку особистості.

У статті досліджується проблема збереження особистісного виміру соціокультурного буття людини. Аналізуючи соціальні трансформації, авторка визначає виклики, що постали перед людиною на тлі динамічного розвитку інформаційного суспільства. Із системою нових зв'язків, численних нових символів, з коротким часом їх адаптації до існуючої соціальної моделі культура щодо людини набуває травматичного характеру. Увага авторки зосереджена на розкритті основних загроз, що сформувалися в контексті суспільного поступу та впливають на розвиток і розкриття особистісного потенціалу людини. У роботі розглянуто стрес та маніпуляцію як виклики особистості та культурному розвитку.

Враховуючи основні тенденції суспільного розвитку, авторка наголошує, що актуальними навичками сучасної людини є сформоване критичне та аналітичне мислення як перепони для можливих негативних наслідків інформаційного впливу. Культурні реалії диктують необхідність ефективного використання інтелектуального потенціалу особистості, рівень і потужність якого стає визначальним фактором процвітання людської спільноти.

Ключові слова: інформаційна цивілізація, інтелектуалізм, особистість, особистісна автономія, історичний виклик, стрес, маніпуляція.

Сучасна культура перебуває у процесі активних трансформацій, відбувається не просто перехід до нового інформаційно-технологічного укладу – людство починає новий етап розгортання цивілізації, маркером якої є широкомасштабна інформатизація суспільства. Інтегровані в єдину інфраструктуру інформаційні запаси, засоби зв'язку та комунікацій створюють умови для формування принципово нового способу життєдіяльності людини в царині глобального інформаційного простору. Об'єктом людської діяльності стає інформаційний потік. Інформація отримує статус стратегічного надбання держави, оволодіння яким є співмірним із природними, трудовими та фінансовими ресурсами. Підґрунтям для формування інформаційного суспільства у всіх його вимірах є інтелектуальний потенціал особистості: здатність до пізнання, адаптація до навколишнього середовища, оволодіння новим рівнем соціокультурних проблем [2; 6]. У процесі соціокультурного розвитку збільшується питома вага інтелектуальної діяльності, що напружує залежить від рівня розвитку інтелекту, когнітивної компетентності, інформаційної грамотності та методологічної

культури. Інтелектуалізм пронизує всі сфери функціонування суспільства та забезпечує інтенсивне розгортання інформаційної цивілізації. Поряд із новими можливостями на тлі динамічного розвитку інформаційної цивілізації визрівають нові проблеми, що впливають на функціонування соціуму. Зокрема, особливої уваги заслуговують проблеми соціокультурного характеру, а саме функціонування та розвитку особистості.

Сучасне людство постало перед викликами глобальних культурних трансформацій. Актуальною проблемою історичного розвитку стало збереження особистісного виміру соціокультурного буття людини. Досліджуючи соціокультурну динаміку, американські футурологи Д. Несбіт і П. Ебурдін [9] наголошують про абсолютно нові маркери розвитку цивілізації. В умовах інформаційного суспільства особистість потрапляє у систему нових зв'язків, де соціально-економічні детермінанти втрачають виразність. Виразною тенденцією розвитку суспільства є інформатизація. Інформатизація як процес має на меті використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життя суспільства задля підвищення темпів циркуляції інформації та ефективності використання знань, що є кроком людства до інформаційного суспільства. Активна інформатизація змінює соціокультурне середовище, робить його динамічним, мало прогнозованим. Культурні трансформації впливають на образ людини, її особистісні характеристики на рівні як психологічних, так і соціальних якостей. За умови появи численних нових символів та знаків із коротким часом їх адаптації до існуючої соціальної моделі культура щодо людини набуває травматичного характеру.

Одним із факторів, що визначають життя людства в умовах інформатизації, є стрес. Стрес у перекладі з англійської «stress» – напруга. У сучасній науковій літературі поняття «стрес» використовується в декількох значеннях: як будь-які зовнішні стимули або події, що викликають у людини напругу; як суб'єктивна реакція, що відображає внутрішній психічний стан напруження. Перші наукові дослідження явищ стресу були зроблені канадським фізіологом Гансом Сельє. У 1935 р. він уперше у своїх дослідженнях використав поняття «біологічний стрес» у його сучасному розумінні, як стан неспецифічного напруження в організмі.

Сьогодні стрес набув масштабів епідемії та став чи не основною соціальною проблемою інформаційного суспільства. Тема стресу стала предметом вивчення психологів, соціологів, фізіологів, медиків тощо. За оцінкою дослідників, більшість сучасних людей знаходиться у стані хронічного стресу, що викликано безперервним розширенням інформаційного поля культури, екстремалізацією суспільного життя, зростанням соціальної, економічної, політичної напруги. Стрес – це система захисних реакцій живого організму на висунутий подразник, відповідь на уявну загрозу. Як явище стрес є надзвичайно складним, пронизує всі рівні функціонування людського організму, від фізіологічних до психологічних. У зв'язку з цим науковці здебільшого розрізняють поняття «психологічний стрес» та «емоційний стрес». Трапляються роботи, в яких «психологічний стрес» розглядають як синонім «емоційного стресу». Слід зазначити, що нині широке поширення отримали поняття «професійний стрес», «інформаційний стрес». Дослідження явища стресу дають змогу зробити висновок, що будь-який різновид стресу так чи інакше має інформаційну основу. Сучасна людина, вирішуючи ті чи інші завдання, опрацьовує інформацію. Обсяги опрацьованої інформації, її складність визначають рівень інформаційного навантаження. Джерелом розвитку інформаційного стресу є інформаційні стресори. Стресор – це фактор, який викликає стан стресу. Інформаційними стресорами є зовнішні повідомлення: про теперішнє, про майбутнє, про вірогідне, про вплив несприятливих подій, що травмують психіку. Відповіддю людини на стресори є продукування негативних емоцій, тривожність, внутрішня напруженість.

Вперше описав та обґрунтував негативні соціально-психологічні симптоми та наслідки інформаційного процесу теоретик інформаційного суспільства Е. Тоффлер. У своїй роботі «Футурошок» Е. Тоффлер пише, що визначною ознакою інформаційного суспільства є зростання темпів виробництва та поширення інформації. В умовах високих темпів виробництва та поширення інформації людина потребує нового рівня адаптивної здатності. На думку Е. Тоффлера, сучасне людство не володіє необхідним рівнем адаптивної здатності. Він стверджує, що людина і суспільство загалом, не маючи надійних механізмів адаптації, не оволодівши позитивними стратегіями виходу із інформаційної кризи, опиняються в зоні ризику. Динамічне розростання інформаційного простору та поява великої кількості культурних інновацій створює умови для формування у людей особливого психологічного стану – футурошоку. Поняття «футурошок» Е. Тоффлер вперше використав у 1965 році. Футурошок є хворобою, ознаками якої є стрес та дезорієнтація, страх перед майбутнім. За своєю сутністю футурошок – це людська реакція на надмірну стимуляцію. Е. Тоффлер вказує, що надмірна стимуляція здійснюється на трьох рівнях – сенсорному, когнітивному та на рівні прийняття рішень. Так, на сенсорному рівні відбувається надмірна стимуляція чуттєвої сфери. Внаслідок того, що людина отримує велику кількість нової, суперечливої інформації, у неї зникають межі між ілюзією та реальністю, знижується точність передачі образів. На когнітивному рівні надмірна стимуляція сприяє деградації здібностей відбирати та зберігати інформацію, людська свідомість не може відтворювати логічні зв'язки. Як наслідок – труднощі у прийнятті зважених рішень у процесі вирішення проблем, що і стає причиною інформаційного стресу. Ця ситуація сповільнює розвиток людського інтелекту, його максимальна інтенсифікація під загрозою.

З огляду на низький рівень адаптації людей до інформаційного буму, Е. Тоффлер виділяє можливі стратегії поведінки жертв інформаційного стресу.

По-перше, стратегія відхрецування, що має на меті блокування небажаної реальності та всього потоку нової інформації. Е. Тоффлер застерігає, що прихильники цієї стратегії опиняться в ситуації життєвої кризи, коли будуть змушені адаптуватися до реальних змін. Стратегія фахівця полягає у відторгненні інформаційних потоків, за винятком одного конкретного, вузького питання. На думку Е. Тоффлера, ця стратегія непродуктивна, тому що будь-які спеціальні знання, інформація під впливом факторів, що не залежать від фахівця, можуть втрачати актуальність та застарівати. Стратегія ревізійоністів полягає в наполегливому поверненні до успішних у минулому адаптаційних стратегій, які в умовах сучасності є неприйнятними. Стратегія суперспрошення – це спроба знайти одне пояснення для всіх проблем.

Е. Тоффлер наголошує, що сучасний світ вимагає від людини нових стратегій виживання. Як можливу стратегію виживання він називає розвиток інформаційної грамотності. Е. Тоффлер наголошує, що школа майбутнього повинна вчити не просто фактів, але того, як класифікувати інформацію, як оцінити її правдоподібність, як спрогнозувати можливі негативні наслідки інформаційного впливу – як вчити себе [13] Тому із впевненістю можна говорити, що майбутнє людства залежить від зростання його інтелектуальної спроможності. Якість життя сучасної людини визначатиме її інтелектуальний потенціал.

Знаковим викликом для розвитку інформаційного суспільства є загрози щодо втрати людиною особистісної автономії. Автономність є визначальною ознакою людини, що характеризує її особистісний вимір. Особистісна автономія людини – це ідеальна основа для формування індивідуальності на підґрунті свободи та незалежного вибору форм діяльності, способу життя, власної ціннісної шкали. Особистісна автономія виражається у здатності людини керуватися совістю, діяти відповідно до власних переконань та цінностей, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення.

Про цінність особистої автономії та індивідуальної неповторності писав І. Кант. Для Канта автономія виражається у свободі індивіда від зовнішніх обмежень: примусу, насильства, різних форм погроз та маніпуляцій; у діях, що були наслідком його вибору; в діях, вільних від зумовленості внутрішніми чинниками, які би впливали на його вибір через пристрасті, упередження; в можливості для індивіда керуватися у своєму виборі власним розумом відповідно до універсальних принципів. Кант констатував, що всі люди є рівними у своїй здатності до автономії. На думку філософа, саме автономна воля є основою особистої гідності людини. Збереження автономної саморегуляції зумовлено необхідністю самовизначення особистості в соціумі, усвідомленим вибором, незалежністю від зовнішніх сил, які диктують правила та суперечать власним інтересам та цінностям. .

Про загрози для розвитку особистості в умовах сучасної культури говорять Г. Маркузе, М. Хоркхаймер, Т. Адорно та інші. Філософи наголошують на соціальній індіферентності, конформізмі, моральній і духовній деградації сучасної людини, яка яскраво проявлялася в контексті розвитку НТР. В умовах збільшення суперечливих інформаційних потоків, навіювань людина втрачає притаманне їй критичне мислення та відчуває себе нездатною протистояти будь-яким зовнішнім впливам, співвідносити себе з навколишнім середовищем і бути незалежною. Це обмежує людину у можливості розвиватися автономно і, таким чином, розвивати особистісний потенціал.

Викликом для особистісної автономії в умовах інформаційного суспільства стала маніпуляція. Маніпуляція є засобом психологічного впливу. Поняття «маніпуляція» латинського походження, та має декілька значень: «жменя», «наповнювати руку» та «маленька група». Термін трактується як звернення до об'єктів з особливими намірами, як ручне управління або загін воїнів – маніпула, що беззаперечно підкорюється та виконує всі розпорядження командуючих.

Перші спроби дослідити явище маніпуляції зробили античні філософи. Так, Платон трактував маніпуляцію як феномен, що дає можливість навіяти людині певні думки, підкорювати волю, скеровувати її на здійснення певних дій. Тема маніпуляції отримала розвиток в епоху Відродження. Як атрибут політики розумів маніпуляцію Н. Макіавеллі. Він навіть низку маніпулятивних правил, в основі яких – принцип використання зміненого сприйняття. Філософ зазначає, що головними засадами ефективного маніпулювання є видимість прагнень та неможливість викрити у нечесних намірах.

Грунтовно досліджувати маніпулювання почали в другій половині ХХ ст. Намагання знайти дієві засоби протистояння і захисту людини від маніпуляцій поставило цю проблему в коло найбільш обговорюваних у наукових спільнотах. Феномен маніпуляції в аспектах критеріїв, механізмів та технологій досліджували Е. Берн, Е. Фромм, А. Елліс, О. Коннор, Д. Мартін, Г. Шиллер, С. Братченко, С. Кара-Мурза, Г. Ковальов, І. Мельник, В. Панкратов, О. Сидоренко, В. Татенко та інші. Питання схильності до маніпулятивної поведінки та механізми психологічного впливу вивчали Е. Аронсон, Г. Балл, Б. Бессонов, С. Богомаз, О. Каракулова, М. Ляйппе, М. Еймс, Р. Крісті, А. Кід., Е. Пратканіс, М. Снайдер, Д. Фрідман, К. Хоган, Р. Чалдіні. Аналіз маніпуляцій у педагогічному середовищі зроблено в роботах С. Братченка, Л. Рюмшиної, Е. Щеглової. Вплив засобів масової інформації на свідомість людей, на формування громадської думки, управління суспільством досліджували П. Лазерфельд, Г. Маклюен, Г. Шиллер.

Маніпуляція – це складний процес, етапами якого є визначення суб'єкта та об'єкта, організація умов, окреслення моделі та вибір прийомів, технологій. Суб'єкт та об'єкт – це структурні елементи маніпулятивного процесу, його різні сторони. Суб'єкт є активною стороною, джерелом маніпулятивного впливу, ініціює та здійснює маніпулювання, виконує роль

маніпулятора (актора). Суб'єктом маніпулювання може виступати чи фізична особа (конкретний політик, державний службовець), чи юридична особа (політична партія, державна структура). Суб'єкт здебільшого має відношення до політичної або культурної еліти соціуму. Це особи, які мають виключні можливості для здійснення власних бажань. Соціологічні дані свідчать, що в ролі суб'єкта-маніпулятора виступають особи, які становлять менше одного відсотка населення держави. Мета суб'єкта-маніпулятора – досягнення власних цілей.

Об'єкт – це адресат, сторона, на яку спрямований вплив. У ролі об'єкта маніпулювання може виступати як окремих індивід, так і конкретна спільнота людей, які розглядаються як засоби реалізації цілей суб'єкта маніпуляції. Об'єкт через різні обставини не має доступу до першоджерел, не має достатнього рівня компетенцій, щоб адекватно оцінити інформацію, та є відстороненим від практичної участі в перебігу політичних подій. Отже, об'єктом маніпулювання може бути більшість населення.

Підготовка маніпуляції пов'язана зі створенням факторів, що забезпечують отримання у об'єкта (адресата) очікуваних реакцій за рахунок ослаблення його самооцінки, підвищення рівня навіюваності через потребу в підтримці. Дослідження феномену маніпуляції дають змогу констатувати, що на сучасному етапі суспільного розвитку насильницькі методи примусу економічного, соціального, правового чи релігійного характеру втрачають актуальність. Сьогодні маніпуляція активно застосовується у сфері масового використання як технології та ідеології соціальної взаємодії і спілкування людей. Поширення набувають різноманітні форми неявної залежності, переконання та прихованого контролю. Масштабність прихованого примусу людини зумовлюють історичні та соціально-культурні умови, що виражаються у системі методів і технологій впливу на людину (містифікації, провокації, рекламні кампанії, дезінформація тощо). Технології маніпуляції орієнтовані на забезпечення як колективного впливу на конкретну людину, так і впливу на рівні міжособистісного спілкування. У першому варіанті людина є об'єктом впливу політичних, релігійних, економічних та інших організацій. У другому варіанті акцент зроблено на психологічних прийомах, які часто апелюють до сфери почуттів людини.

На сучасному етапі історичного розвитку використання інформації з метою маніпуляції свідомістю набуло широкого поширення. У цьому аспекті маніпулювання пов'язано зі свідомим внесенням в інформацію тих чи інших акцентів або її викривленням. Методи інформаційного впливу на свідомість припускають створення інформаційних потоків та повне управління ними. Технологій та методів маніпулювання інформацією є багато. Головною ж метою маніпулятивного впливу в соціумі залишається встановлення контролю над об'єктом впливу, щоби спонукати його до дій у спосіб, потрібний маніпулятору.

Так, на початку процесу маніпулювання формується потужний суперечливий та несистематизований інформаційний потік. Наступний крок – це відстеження реакції об'єктів-адресатів на різні блоки інформації та сегментування інформаційного потоку. На цьому етапі широко використовуються такі методи, як перестановка та замовчування інформації і залучення експертів. Після повторного аналізу реакції людини на отриману інформацію починається процедура фальсифікації реальності. З цією метою використовуються спеціально підібрані цитати, соціопитування і статистичні дані, далі – фабрикація даних статистики і соціопитувань, на завершення – емоційні кліше, фото- і відеоматеріалами, що забезпечують зростання емоційного навантаження на об'єкт. Під впливом витончених методів маніпулювання людина може змінити свої погляди, будучи впевненою, що вона це робить самостійно. Отже, технології маніпулювання спрямовані на трансформацію сприйняття та реакції людини на навколишнє середовище, хоча навколишнє середовище залишається в незмінному стані. Поширення маніпулятивної поведінки у соціумі,

нездатність розпізнавати та протистояти маніпуляції спричиняє соціально-психологічні деформації як на особистісному рівні, так і в системі соціальної взаємодії.

Сучасна система пізнання сформувалася під впливом постійного та неупорядкованого потоку інформації. Як наслідок, у людини відбувається поверхневе розуміння отриманої інформації та зниження реакції на агресивне інформаційне середовище. Формується новий тип чуттєвості, ознаками якого є притулене ставлення до існуючого перебігу подій. У 2005 році ЮНЕСКО підготувала Всесвітню доповідь «На шляху до суспільства знання», в якій зверталася увага на те, що можливості і ресурси глобальної інформатизації лише частково задіяні у процесі продукування і поширення знань. Збільшення обсягу інформації не гарантує приросту знань, але створює виключно сприятливі умови для виникнення у людини стресу та можливих маніпуляцій з її свідомістю. Враховуючи основні тенденції суспільного розвитку, актуальними навичками сучасної людини є сформоване критичне та аналітичне мислення як перепона для можливих негативних наслідків інформаційного впливу. Культурні реалії диктують необхідність ефективного використання інтелектуального потенціалу особистості, рівень і потужність якого стає визначальним фактором процвітання людської спільноти. Людство отримало історичні виклики, відповідь на які визначає образ майбутнього культурного простору.

Список використаної літератури

1. Айзенк Г., Кэмин Л. Природа интеллекта – битва за разум: Как формируются умственные способности. М.: Эксмо-Пресс, 2002. 352 с.
2. Беляева О.В. Интеллектуализация образования современного общества знания: роль и перспективы. Виперсон [Электронный ресурс]. Режим до ступа: <http://viperson.ru/wind.php?id=644842>
3. Данилишин Б., Куценко В. Відтворення інтелектуального потенціалу у контексті розвитку знанневої економіки. *Вісник НАН України*. 2004. № 7. С. 15–24.
4. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. М.: Логос, 2000. 302 с.
5. Кант И. Сочинения: В 6 т. / И. Кант – М., 1965. – Т. 4.
6. Кузнецова А.Я. Гуманистический аспект философии образования в условиях интеллектуального развития общества: дис. д-ра филос. наук. М., 2009. 292 с.
7. Лаврентьев В., Шарина А. Интеллектуальный потенциал предприятия: понятие, структура и направления его развития. *Креативная экономика*. 2009. № 2(26). С. 83–89.
8. Маркузе Г. Одномерный человек // Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек : Исследование идеологии развитого индустриального общества. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – С. 251–515.
9. Нэсбитт Д., Эбурдин п. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции: Год 2000. Десять новых направлений на 90-е годы / Пер. с англ. – М.: «Республика», 1992. – 415 с.
10. Панченко О.А., Банчук Н.В. Информационная безопасность личности. 2-е изд. испр., Киев: КИТ, 2011. – 672 с.
11. Романов Ю.А. Управление развитием интеллектуальной деятельности: автореф. дис. канд. социол. наук. М., 2009. 23 с.
12. Селье. Г. Стресс без дистресса. – М.: Прогрес, 1982. – 127 с.
13. Тоффлер Э. Шок будущего. М., АСТ, 2008.

PERSONALITY IN CONTEXT CHALLENGES OF INFORMATION CIVILIZATION**Natalia Shchubelka**

*Odesa National Economic University,
Department of Philosophy, History and Political Science
Preobrazhenska str., 8, 65000, Odesa, Ukraine*

Modern humanity is facing the challenges of global cultural transformations. Integrated into a single infrastructure, information resources, means of communication and communications create the conditions for the formation of a fundamentally new way of human life in the field of global information space. Intellectualism permeates all spheres of society and provides an intensive deployment of information civilization. The intellectual potential of the individual is the basis for the formation of the information society in all its dimensions. Against the background of the dynamic development of information civilization, new problems are emerging that affect the functioning of society. In particular, the problems of socio-cultural nature deserve special attention, namely, the functioning and development of personality. The article examines the problem of preserving the personal dimension of socio-cultural existence of man. Analyzing social transformations, the author identifies the challenges facing people in the context of the dynamic development of the information society. With a system of new connections, numerous new symbols, with a short time of their adaptation to the existing social model, culture acquires a traumatic character in relation to a person. The author's attention is focused on the disclosure of the main threats that have emerged in the context of social progress and affect the development and disclosure of personal potential. The paper considers stress and manipulation as challenges to personality and cultural development. Given the main trends of social development, the author emphasizes that the current skills of modern man is the formed critical and analytical thinking as an obstacle to the possible negative consequences of information impact. Cultural realities dictate the need for effective use of the intellectual potential of the individual, the level and power of which becomes a determining factor in the prosperity of the human community.

Key words: information civilization, intellectualism, personality, personal autonomy, historical challenge, stress, manipulation.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 322+342.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.17>

ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ АЛЬ-ФАРАБІ: ПРОБЛЕМИ УРЯДУВАННЯ В ДЕРЖАВІ

Вікторія Бунь

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Розглянуто погляди арабського філософа, вченого енциклопедиста Абу Наср ібн Мухаммеда Аль-Фарабі на формування та функціонування доброчесного міста (держави) на прикладі аналізу таких його трактатів, як «Трактат про погляди мешканців доброчесного міста», «Афоризми державного діяча». Наголошено, що політичні ідеї Аль-Фарабі ґрунтуються на поглядах античних мислителів, насамперед Аристотеля та Платона. Підкреслено, що Аль-Фарабі ототожнює суспільство і державу та вказує на неможливість повноцінного існування людини поза межами суспільства/держави. До головної мети людської діяльності філософ зараховує досягнення щастя, прийти до якого можна шляхом пізнання та засвоєння філософії. Політика, за Аль-Фарабі, вивчає способи організації і функціонування доброчесного правління та досягнення добра і блага, справжнього щастя для кожної людини. Для цього необхідним є створення доброчесного міста, що буде функціонувати на засадах взаємодоповнюваності та взаємодопомоги. Наголошено, що доброчесне місто складається з низки станів, що мають різні ролі та функції. Аль-Фарабі пропонує такий соціальний поділ мешканців доброчесного міста: найбільш достойні, майстри слова (оратори), вимірювачі, воїни і багатії (здобувачі багатств). На чолі держави перебуває істинний глава доброчесного міста. Істинний правитель поєднує низку якостей, а саме: ясний розум, хороше здоров'я, чиста совість, ораторські здібності, прагнення отримувати нові знання. Підкреслено, що глава доброчесного міста – це не лише мудрець-філософ, а й духовний, релігійний очільник (імам). У разі відсутності однієї людини, що об'єднує всі потрібні якості, Аль-Фарабі допускає колегіальне правління. Підкреслено, що доброчесному місту Аль-Фарабі протиставляє чотири недосконалі (недоброчесні) міста, а саме: міста неосвічені, аморальні (безбожні), міста обміну та міста, що заблукали. Найгіршим із перерахованих чотирьох міст є неосвічений град.

Ключові слова: Абу Наср ібн Мухаммеда Аль-Фарабі, доброчесне місто, недоброчесне місто, освічений правитель, Платон.

Погляди Абу Наср ібн Мухаммеда Аль-Фарабі цікаві і актуальні для політичної науки саме тому, що цей арабський вчений-енциклопедист та філософ став першим політичним філософом ісламу. Свої філософські та політичні ідеї Аль-Фарабі ґрунтуються на поглядах античних мислителів, насамперед Аристотеля та Платона, чим він започатковує цілий напрям. Зокрема, його політичні ідеї отримують свій розвиток у концепціях Ібн-Сіна, Ібн-Рушда тощо. У цьому контексті антична філософська спадщина відіграла роль раціональної основи, засобу обґрунтування віри (ісламу) за допомогою розуму. Дуже логічними виглядають аналогії зі схоластиком Тома Аквінського, який в Аристотеля також знайшов раціональне підґрунтя і вписав філософію в єдину систему людських знань поруч із християнською вірою, що спирається на божественне одкровення. Якщо Тома Аквінський охрестив/християнізував Аристотеля, то Аль-Фарабі ісламізував грецьку філософію задовго до Аквіната.

Аль-Фарабі відомий також тим, що коментував праці Аристотеля («Категорії», «Аналітики» (перша і друга), «Топіка», «Софістика», «Риторика», «Поетика»), за що навіть був названий «Другим вчителем» (після Аристотеля) та батьком арабської політичної філософії. Проте, незважаючи на колосальну увагу до праць автора «Політики», у своїх політичних уявленнях Аль-Фарабі спирається на Платона, про що свідчить навіть назва його головного трактату «Трактат про погляди мешканців добродесного міста» (942 р.) Також політичні погляди філософа відображені у таких трактатах, як «Афоризми державного діяча», «Громадянська політика» тощо.

Аль-Фарабі розвиває органічний погляд на суспільство, ототожнюючи суспільство і державу. Нормально існувати поза межами спільнот людина не може, і для повноцінного, гідного життя та реалізації власної природи людьми створюється такий соціальний організм, як держава. Головна мета людської діяльності – досягнення щастя, яке, в принципі, можливе для всіх людей, але найбільш реально досягти його в межах міста. За цим критерієм Аль-Фарабі виділяє два різновиди міст-держав: «добродесні» (мешканці здатні досягти найвищого блага, остаточного щастя, правителі дбають про інтереси підданих) та «нерозумні» (правителі прагнуть реалізувати лише власні інтереси). Ознаки добродесного міста: високі моральні якості мешканців та правителів, порядок. Філософ зазначає, що людина може бути частиною добродесного міста, але за своєю волею або проти неї може жити в місті нерозумному і навпаки. Таким людям він радить негайно переселитися в добродесне місто, як тільки воно з'явиться.

Аль-Фарабі в дусі античної традиції наголошує, що метою досконалого політичного об'єднання є реалізація природного прагнення людей до щастя, що трактується як досягнення громадянами «вищого блага» й особистої «досконалості». Політика вивчає способи організації і функціонування добродесного правління та досягнення добра і блага, остаточного (кінцевого, справжнього) щастя для кожної людини. Таким чином, виявляється, що хоча шлях до щастя відкритий для всіх мешканців добродесного міста, проте досягти його можна лише шляхом пізнання, осягнувши і засвоївши філософські науки.

Досягнути щастя/вищого блага самотужки не можливо, оскільки на цьому шляху людина потребує цілої низки речей, які можуть їй дати лише інші члени спільноти: «За своєю природою кожна людина влаштована так, що для власного існування і досягнення найвищої досконалості вона потребує багатьох речей, яких вона не може дозволити собі самотужки і для досягнення яких потребує співтовариства людей, що нададуть їй кожен окремо будь-яку річ із тих, що вона потребує. При цьому кожна людина щодо іншої знаходиться точно в такому ж становищі. Ось чому лише через об'єднання багатьох людей, що допомагають один одному, де кожен приносить іншому деяку частку того, що необхідно для його існування, лише в такому разі людина може претендувати на досягнення досконалості, що належить їй від природи» [1, с. 168] Тому на цьому шляху необхідним є створення добродесного міста, що буде функціонувати на засадах взаємодоповнюваності та взаємодопомоги. Повторюючи тезу Платона про класи в державі, кожен з яких виконує свою функцію, Аль-Фарабі доповнює її органічною аргументацією і проводить паралелі між суспільним і людським організмом. У тілі людини всі органи мають конкретні функції і загальна здорова робота організму залежить від чіткості виконання цих функцій і загальної злагодженої роботи організму.

Така сама логіка працює в суспільному організмі, що складається із класів, що мають різні ролі та функції: «Добродесне місто подібне до досконалого, здорового тіла, всі органи якого допомагають один одному, щоб зберегти життя живої істоти і зробити її найбільш довершеною» [1, с. 169].

Продовжуючи свою аргументацію, Аль-Фарабі наголошує, що як у людському тілі є органи із більш та менш важливими функціями, так і у суспільному організмі є вищі (панівні) та нижчі (що мають підкорятися) класи. Між ними існують відносини ієрархічного панування-підпорядкування. Внизу цієї соціальної піраміди перебуває клас, що виконує найнижчі функції та забезпечує інших матеріальними благами. Суть справедливості полягає в суворому дотриманні такої соціальної ієрархії. У цій тезі Аль-Фарабі не зраджує Платону і послуговується його положеннями та аргументами.

У «Трактаті про погляди мешканців добродесного міста» Аль-Фарабі не деталізує, які саме класи мають становити політичний організм і навіть не використовує термінологію Платона про філософів, воїнів та землеробів-ремісників. Проте це завдання він вирішує в іншому своєму творі – «Афоризми державного діяча». Аль-Фарабі пропонує такий соціальний поділ мешканців добродесного міста: найбільш достойні, майстри слова (оратори), вимірювачі, воїни і багатії (здобувачі багатств) [2, с. 217].

До першого класу філософ зараховує мудреців, людей, що володіють розсудливістю, і користуються авторитетом у важливих справах. До другого класу належать служителі релігії і майстри слова, а саме проповідники, оратори, поети, музиканти, писарі (секретарі) і ті, хто до них подібний і належить до їх числа. Вимірювачі – це рахівники, математики, лікарі, астрологи тощо. До воїнів, крім ратних воїнів, Аль-Фарабі зараховує стражників. Багатії – це ті, хто може набувати (здобувати) багатства, на кшталт хліборобів, скотарів, купців тощо [2, с. 217].

Цікавим є той факт, що він окремо не виділяє і не підкреслює виняткової ролі в державі таких прошарків, як лікарі та судді, що можна пояснити, провівши аналогію з «Державою» Платона, де ці прошарки також майже не згадуються і їхня роль мінімізована.

Загалом все суспільство виконує розпорядження очільника (глави) міста, що є на вершині цієї піраміди. Знову послуговуючись органістичними аналогіями, Аль-Фарабі уподібнює роль глави міста до ролі серця в організмі людини, від якого безпосередньо залежать життя і здоров'я кожного індивіда.

Платон у «Державі» наголошував, що основою життєдіяльності суспільства є спеціалізація функцій, що залежить від двох чинників – природних здібностей та рівня підготовки. Повторюючи Платона, Аль-Фарабі наголошує, що на чолі держави не може перебувати будь-хто, а лише люди мудрі та обізнані, що володіють природними здібностями та відповідними знаннями: «На чолі добродесного міста не може стояти будь-хто, оскільки управління залежить від двох речей: по-перше, від того, щоб людина за своєю природою була готова до управління, по-друге, від місця в ієрархії та здібностей, що мають своїм джерелом волю. Управління випадає на долю того, хто схильний до нього від природи» [1, с. 171].

Істинний правитель поєднує такі якості: «мудрість, досконала розсудливість, здатність відмінно переконувати, здатність відмінно уявляти, здатність фізично вести священну війну... Той, хто в собі все це поєднує, є зразком, тим, кого слід наслідувати у всіх вчинках і діях, до чийх слів і порад слід прислухатися. Така людина може управляти так, як вона вважає правильним і як бажає» [2, с. 218].

У «Трактаті про погляди мешканців добродесного міста» Аль-Фарабі подає ще детальніший перелік характеристик очільника добродесного міста: «Він повинен мати, по-перше, абсолютно досконалі органи...; вміти від природи добре розуміти і уявляти собі все, що йому кажуть, осмислюючи сказане йому відповідно до того, що має на увазі той, хто говорить, і з тим, як йдуть справи самі по собі; добре зберігати в пам'яті все, що він розуміє, бачить, чує і сприймає, не забуваючи з усього цього майже нічого; володіти розумом проникливим і далекоглядним...; володіти виразним стилем і вміти викладати з повною ясністю все те,

що він задумас; мати любов до навчання і пізнання, досягаючи цього легко, не відчуваючи ні втоми від навчання, ні мук від пов'язаної з цим праці; бути помірним в їжі, у вживанні напоїв і в сексі, від природи уникати ігор і відчувати відразу до задовольень із нею пов'язаних; любити правду і її поборників, ненавидіти брехню і тих, хто вдається до неї; володіти гордою душею і дорожити честю; зневажати дирхеми, динари та інші атрибути мирського життя; любити від природи справедливість і її поборників, ненавидіти несправедливість і тиранію і тих, від кого вони виходять; бути справедливим до своїх людей і до чужих, спонукати до справедливості і відшкодовувати збитки жертві несправедливості...; бути справедливим, але не впертим, ...бути абсолютно непохитним перед всякою несправедливістю і ницістю; проявляти рішучість у здійсненні того, що він вважає необхідним, і бути при цьому сміливим, відважним, не знати страху і малодушності» [1, с. 173–174].

Отже, такий освічений правитель – це правитель-філософ, що володіє ясным розумом, хорошим здоров'ям, чистою совістю, ораторськими здібностями, прагненням отримувати нові знання. Більшість із цих рис Аль-Фарабі повторює за Платоном, з нового – цілісність тілесних органів (здоров'я), красномовство і справедливість. Щодо фізичного здоров'я, то, хоча Платон і надавав великого значення гарній фізичній формі для виховання майбутніх правителів (гімнастика входила до переліку обов'язкових для філософів дисциплін), проте він, на відміну від Аль-Фарабі, ще не уявляв правителя в ролі полководця.

Особливо важливими є красномовство та мистецтво переконання, оскільки правитель має володіти не лише теоретичними знаннями, а й вміти донести їх до підлеглих. У цьому контексті очільник добродесного міста виступає вже як релігійний проповідник-імам. Він є одночасно філософом і пророком, очільником релігійної общини, проявляє гуманність до підлеглих, передає їм свої знання, істини в образно-символічній формі. Таким чином, глава добродесного міста за Аль-Фарабі – не тільки мудрець-філософ, як про це вчив Платон, а й духовний, релігійний очільник (імам). Така вимога з'являється не просто так. Якщо в конструюванні свого політичного ідеалу Платон орієнтувався на обмежений рамками міста античний поліс, то Аль-Фарабі надихався універсалістським ідеалом сучасного йому Арабського халіфату [3, с. 186]. Хоча варто підкреслити, що в переліку необхідних характеристик та якостей очільника добродесного міста, які перераховує Аль-Фарабі, ми не знаходимо прямої вимоги бути мусульманином.

Демонструючи відсутність протиріч між релігійною і філософською іпостасю очільника добродесного міста, Аль-Фарабі водночас на перше місце ставить філософію. Аль-Фарабі порушує питання співвідношення релігії і філософії і демонструє відсутність суперечностей між ними. Релігію Аль-Фарабі визначає як погляди та дії, які встановив і заповів спільноті її перший керівник. Якщо перший керівник є особою добродесною, то й керівництво його є добродесним. До обов'язків добродесного першого керівника належать владарювання (керівництво), поєднане з одкровенням, яке дарував йому Бог. Філософ розрізняє релігію добродесну (якщо керівник є добродесним, прагне досягти для себе та інших кінцевого (справжнього) щастя) та оманливу (керівництво є нерозумним, керівник прагне досягти блага, яке походить від невігластва [4, с. 236–237]. Такими благами є здоров'я, мир, багатство, задоволення, шана, велич або перемога). Добродесна релігія схожа на філософію. Також закон, релігія, традиція є синонімічними поняттями.

Аль-Фарабі, описуючи главу міста, добродесне керівництво поділяє на два види: керівництво первинне (стає можливою добродесна поведінка, якої перед цим не було) та керівництво вторинне щодо першого (в поведінці наслідують першого керівника; відповідальний за таке керівництво називається керівником-традиціоналістом; його дії ґрунтуються на традиції).

Виділяючи керівництво первинне і вторинне, мислитель констатує, що повний перелік необхідних якостей вкрай рідко зустрічається в одній людині.

Тому для подальших правителів список необхідних якостей правителя скорочується до шести пунктів. Причому Аль-Фарабі включає туди як природні, так і набуті в процесі навчання якості, а саме: мудрість; знання законів і звичаїв, встановлених колишніми імамами; вміння самостійно виводити нові закони на основі попередніх; проникливість і винахідливість; красномовство; володіння тілесною силою, що дає змогу правителю бути і воїном, і воєначальником [1, с. 174].

Збереження підвалин добродесного міста, на думку аль-Фарабі, безпосередньо залежить від прихильності правителів, що змінюють один одного, одним і тим же принципам, «так що наступний успадковує від попередника ті установки, яких той дотримувався, і така спадкоємність виявиться безперервною» [3, с. 189].

Надзвичайно цікавою є ідея Аль-Фарабі про колегіальне правління. Якщо серед громадян добродесного міста відсутня людина, що володіє одночасно шістьма вищенаведеними якостями, філософ допускає розподіл влади між двома співправителями або навіть між шістьма, що за взаємної згоди разом будуть вищими главами.

Кілька окремих розділів у «Трактаті про погляди мешканців добродесного міста» Аль-Фарабі присвячує аналізу міст, що є протилежними добродесному місту. Як і Платон, Аль-Фарабі пропонує п'ять типів політичного правління, з яких добродесне місто є найкращою формою (за аналогією з платонівською ідеальною державою-аристократією), а решта чотири – це недосконалі (недоброчесні) міста: «протилежними до добродесного міста є міста неосвічені, аморальні (безбожні), міста обміну та міста, що заблукали» [1, с. 175].

Найгіршим із перерахованих чотирьох міст є неосвічений град, мешканці якого ніколи не знали справжнього щастя, тому що нездатні його зрозуміти і розпізнати. Вони поклоняються уявним цінностям, до яких Аль-Фарабі зараховує здоров'я, багатство, насолоду, свавілля і пошану.

Неосвічені міста своєю чергою поділяються на кілька різновидів: місто необхідності (мешканці прагнуть задовільнити лише найнеобхідніші фізичні потреби); місто обміну (мешканці прагнуть досягти заможності і багатства як єдиної і головної цілі всього їхнього життя); місто нищості і нещастя (жителі прагнуть лише насолоди і веселощів, що діють на почуття і уяву, – їжа, питво, статеві зносини. До цього їх спонукає виключно любов до насолоди); честолюбне місто (мешканці прагнуть допомагати один одному, очікуючи за це вшанування і похвали); владолубне місто (місто, жителі якого прагнуть до того, щоб інші підкорялися їм, а самі вони не підкорялися нікому); місто сластолубне (місто, мешканці якого прагнуть до того, щоб кожен із них вільно міг робити те, що він хоче, нічим не стримуючи свою пристрасть) [1, с. 175–176].

Решта три зіпсованих форми політичного устрою відрізняються від неосвіченого граду тим, що їх члени знають, знали або намагаються пізнати суть щастя, але при цьому їхні дії є недоброчесними. До прикладу, в містах обміну мешканці раніше мали уявлення, схожі із цінностями жителів добродесного міста, але згодом вони їх змінили. А мешканці міст, що заблукали, мають від самого початку хибні уявлення про Аллаха, що не можуть служити основою благочестя.

Отже, Аль-Фарабі у своїх політичних поглядах спирається на античну спадщину, а саме Платона; описуючи добродесне місто, він прагнув побачити досконале, справедливе суспільство, в якому б панувала повага, співпраця та справедливість. Суть добродесного правління Аль-Фарабі полягала в пізнанні усіх дій, через які стають можливими добродесні життєві шляхи та навички в містах і народах, а також охорона, захист та збереження від того, щоб в місто не проникло жодної нерозумної речі.

Список використаної літератури

1. Ал-Фараби. Трактат о взглядах жителей добродетельного города / Средневековая арабо-мусульманская философия в переводах А.В. Сагадеева: собр. пер. в 3-х томах / сост. и отв. ред. Н.С. Кирабаев. Москва : Изд. дом Марджани, 2009. Том 1. С. 168–195.
2. Аль-Фараби. Афоризмы государственного деятеля / *Аль-Фараби. Социально-этические трактаты* / Пер. с араб. Алма-Ата : Наука, 1973. С. 171–274.
3. Ефремова Н. Политический идеал аль-Фараби. *История философии*. 2013. № 18. С. 176–179.
4. Аль-Фараби. Книга релігії / пер. с арабського М. Якубовича. *Українське релігієзнавство*. 2008. № 47. С. 236–252.

**POLITICAL VIEWS OF AL-FARABI:
ROBLEMS OF GOVERNANCE IN THE STATE****Victoriia Bun**

*Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The views of the Arab philosopher and encyclopedist Abu Nasr ibn Muhammad Al-Farabi on the formation and functioning of a virtuous city (state) are considered on the example of his treatises such as «The Virtuous City», «Aphorisms of the Statesman». It is emphasized that al-Farabi's political ideas are based on the views of ancient philosophers, especially Aristotle and Plato. It is stated that Al-Farabi identifies society and the state and points to the impossibility of full human existence outside society / state. The main goal of human activity is the achievement of true happiness through knowledge and mastery of philosophy. Politics, according to al-Farabi, studies the ways of organizing and functioning of good government and achieving true happiness for everyone. This requires the creation of the virtuous city that will operate on the basis of complementarity and mutual assistance. It is emphasized that a virtuous city consists of a number of classes with different roles and functions. al-Farabi proposes the following social division of the inhabitants of the virtuous city: the most worthy, masters of the word (speakers), measurers, warriors and the rich (wealth-seekers). At the head of the state is the first leader of a virtuous city. A true ruler combines a number of qualities, namely a clear mind, good health, a clear conscience, oratory, and the desire to acquire new knowledge. It is emphasized that the head of a virtuous city under al-Farabi is not only a philosopher, but also a spiritual, religious leader (imam). It is emphasized that in the absence of one person who combines all the necessary qualities, al-Farabi allows for collegial rule. It is proved that the virtuous city of al-Farabi is opposed by four «vicious» societies/ (dishonest) cities: ignorant, wicked, cities of exchange and errant cities. The worst of these four cities is the ignorant city.

Key words: Abu Nasr ibn Muhammad Al-Farabi, the virtuous city, vicious/ ignorant city, the first leader, Plato.

УДК 321.7:322]:316.33](569.3)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.18>

ПОЛІТИЧНИЙ КОНФЕСІОНАЛІЗМ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ ЛІВАНУ

Віталій Гайтан

*Національний університет «Одеська політехніка»,
кафедра міжнародних відносин та права
пр-т Шевченка, 1, 65044, м. Одеса, Україна*

Богдан Шевченко

*Національний університет «Одеська політехніка»,
кафедра міжнародних відносин та права
пр-т Шевченка, 1, 65044, м. Одеса, Україна*

Анотація. Натепер проблема політичного конфесіоналізму, визначення ролі та участі інституціональної Церкви в політичному житті Лівану постала дуже гостро.

Дослідження форм та методів релігійного впливу на політичне та суспільне життя Лівану, узагальнення наслідків подібного впливу, довгострокове прогнозування впливу відповідних наслідків та розробка заходів щодо їх мінімізації – все це потребує не лише постійного наукового супроводу, а й удосконалення наявної методології здійснюваних досліджень.

З другої половини ХХ сторіччя спостерігається стійка тенденція посилення впливу конфесіоналізму не тільки на соціально-економічні процеси, а й на функціонування політичного управління. Це призводить не просто до незадоволення суспільних об'єднань, а до масових протестів, низького рівня відповідальності населення, погіршення економічної ситуації в державі (враховуючи корупцію, непотизм, високий рівень безробіття, знецінення національної валюти та різкої недостачі іноземної) – ось з чим доводиться боротися Лівану впродовж багатьох років унаслідок слабкої політичної організації і відсутності сталого розвитку життєво важливих сфер.

У статті досліджено питання організації державного устрою у Лівані на основі розподілу на релігійні громади. Розглядається історична релігійна ситуація держави, конфлікти, які породжені узаконенням конфесійної системи, а також шляхи скасування принципу конфесіоналізму в усіх структурах державного апарату.

У межах дослідження виявлено основні причини зародження унікальної системи комплексної організації соціально-політичних відносин – політичного конфесіоналізму як необхідність забезпечення мирного співіснування у межах неоднорідного у релігійному плані суспільства.

Визначено специфічну систему розподілу владних повноважень на основі конфесіоналізму, а саме пропорційне представництво визнаних релігійних спільнот (за винятком іудейської) в органах державної влади.

Досліджено механізм «погоджувальної демократії» як один зі шляхів розв'язання проблем, що виникли в Лівані на основі політичного конфесіоналізму.

Ключові слова: політичний устрій, конфесіоналізм, суспільство, державний апарат, релігія.

Постановка проблеми. У цій статті досліджується та аналізується проблема посилення конфесіоналізму на державний устрій Лівану, що призводить до значного дисбалансу між місцевими громадами та політичними силами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для того аби знайти вирішення цієї ситуації, проводиться аналіз наукових праць, теоретичною основою дослідження яких служать

роботи Д. Жоржа, Ю. Скорохода, А. Шморгуна, а також арабських науковців, увага яких давно привернута до розвитку і питань політичної діяльності Лівану.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз впливу конфесіоналізму на політичний устрій держави та шляхи його подолання.

Виклад основного матеріалу. Кінець ХХ – початок ХХІ століття характеризується вступом найбільш розвинутих країн світу у постіндустріальну епоху, залученням світової спільноти у процеси глобалізації та поширенням загальнолюдських цінностей. Це, здавалося б, залишило для релігії роль лише культурно-цивілізаційного елементу у функціонуванні людської спільноти. Однак це характерно не для всіх соціумів і цивілізацій, особливо в країнах Близького Сходу, де релігія є набагато більшим, ніж просто культурно-цивілізаційний складник.

Прикладом однієї з таких держав є Ліван, де конфесіоналізм у вигляді християнства та ісламу виступає не тільки як культурно-цивілізаційний фактор, а й має неабиякий вплив на політичне життя країни [6, с. 18]. Конфесійне різноманіття, ціль якого історично полягала у поваленні феодального суспільства і становленні незалежної національної держави, завжди було особливістю регіону Близького Сходу.

Причиною зародження унікальної системи комплексної організації соціально-політичних відносин – політичного конфесіоналізму – стала необхідність забезпечення мирного співіснування у межах неоднорідного у релігійному плані суспільства. В основі цього феномена лежать два елементи: власне «конфесійний» (фр. “confessionnelle”) – заснований на релігійній приналежності та солідарності членів суспільства; і «громадський» (фр. “communautaire”) – той, що спирається на сімейно-родові, патронажно-клієнтські та територіальні зв'язки. Сукупність цих аспектів визначає соціально-політичний статус та становище особистості в державі [3, с. 132].

У багатоконфесійних державах релігійні меншини є квазінаціональними групами на політичній арені, тобто виступають як відокремлені соціально-культурні, іноді соціально-економічні спільноти. І в таких випадках релігія є вагомим силою, котра спроможна змінити систему. У наш час у невеликому за територією Лівані проживають представники щонайменше 17 конфесій [2]. Внаслідок цього Ліван перетворився на свого роду «нервовий центр», де безпосередньо відчуваються всі соціально-політичні протиріччя: близькосхідний конфлікт, війна в Іраку, криза навколо ядерної програми Ірану, американсько-сирійське протистояння, «карикатурний скандал» та інші суперечки, котрі стали вирішальними для держави.

Як відомо, Ліван довгий час залишався регіоном кривавого і затяжного конфлікту в очах світової арени, однак ця характерність затихла і в реальності, варто зосередити увагу саме на етнічному співвідношенні невеликої країни, аби краще розуміти відмінність віросповідання, менталітету, особливих традиційних цінностей, неповага до яких могла призвести до конфліктів різних масштабів.

Араби становлять 93%, вірмени – 6%, інші народи (переважно греки та інші національності) – 1%. Проте особливу роль у Лівані традиційно відіграють християни-мароніти, які, за останніми даними, становлять приблизно 20% (близько 700 тис. осіб із 4 млн жителів) населення країни, будучи третьою за чисельністю релігійною громадою в Лівані та першою серед християнських конфесій. Маронітська громада чисельно поступається сунітам (близько 25% населення) та шиїтам (майже 30%) (Міжнародна кризова група), вона є одним із найактивніших учасників ліванського політичного життя. І якщо мусульманські громади в країні нерідко конкурують одна з одною, то мароніти на політичній арені найчастіше діяли та діють від імені всіх ліванських християн.

Так, у країні діє надзвичайно специфічна система розподілу владних повноважень на основі конфесіоналізму. Про це свідчить (і може слугувати першочерговим прикладом)

Національний пакт 1943 року, що був написаний у період отримання Ліваном незалежності від Франції, головною ідеєю якого виступала політична ідентичність і фіксація державного устрою держави. Відповідно до нього «Ліван мав відійти від «західної» ідентичності та зосередитися на позиціонуванні себе «арабською державою»; тобто ліванські мусульмани погоджувалися відкинути ідею об'єднання із Сирією, а християни-мароніти відмовлялися від ідей залучення іноземних інтервенцій з боку європейських держав».

Тому основою політичної системи стало пропорційне представництво визнаних релігійних спільнот (за винятком іудейської) в органах державної влади. Саме цей принцип отримав назву політичного конфесіоналізму вперше в Національному пакті Лівану 1943 року, як зазначалося вище, після проголошення незалежності.

Конфесійний принцип відіграв ключову роль у становленні державного апарату: наприклад, у діючій системі розподілу політичних лідерів. За цим принципом «вищі» пости (Президент Лівану, представники уряду, важливі пости державного апарату, керівник Центрального банку та ін.) обіймали християни-мароніти; прем'єр-міністром міг бути мусульманин-суніт, начальником генерального штабу – груз і подальший розподіл за вірою або постом. Конфесіоналізм впливав і на формування законодавчої гілки Лівану: за законом 1960 року на кожних 6 християн у парламенті держави припадало 5 мусульман (співвідношення 6:5). Звідси витікає, що боротьба за «політичні місця» відбувалася не у виборчому окрузі загалом, а серед спільнот, котрі були там представлені [1].

Взагалі, фактично існує переважаючий одноосібний початок у управлінні державою, що одночасно є і сильною, і слабкою стороною моделі державного владарювання, що склалася в Лівані. До її недоліків належать ризики, зумовлені надмірним централізмом, «концентрованістю» органів державної влади на фігурі Президента Лівану, слабкістю альтернативних механізмів підтримки, що є фундаментом державної єдності. Повертаючись до сучасних реалій, станом на 2020 рік чинні президент, прем'єр-міністр та спікер парламенту були вибрані з урахуванням саме конфесійної приналежності.

Президент, особливо у світлі змін, внесених до конституції 1990 р., вважається керівником держави з усіма її установами, органами та гілками влади, символом єдності країни, главою всіх ліванців без винятку, а не будь-якої їхньої частини. Отже, з принципів демократії президент має вибиратися з урахуванням максимально широкої участі народних представників; лише за цієї умови він стане виразником волі більшості ліванців. У зв'язку з цим побудова оптимальної моделі взаємин у системі ліванської влади передбачає формування системи стримувань і противаг, за якої вона буде здатна ефективно та злагоджено працювати і у стандартних, і в екстраординарних ситуаціях, незалежно від особистості керівника країни.

Слід відзначити, що політичний конфесіоналізм, котрий став базисом державного устрою Лівану, з часом перетворився на головного детонатора соціального вибуху в країні, що спричинило війни та криваві конфлікти на території Лівану, наприклад, руйнівна громадянська війна 1975–1990 рр. Одним із головних внутрішніх протиріч, що призвело до війни, була зміна в другій половині ХХ століття чисельності населення за конфесійним складом не на користь християн.

У таких умовах представники мусульманської громади вимагали від християн офіційного перепису населення Лівану, а за її результатами – перерозподіл місць у державному апараті на користь мусульман. Також виникла різниця у кількості освічених людей серед двох спільнот, адже більшу частину бізнесменів становили саме християни, тоді як представники мусульманського об'єднання були одними із найбільш освічених.

До зовнішніх факторів громадянської війни відносять розвиток близькосхідного конфлікту, внаслідок якого відбувалося перебування палестинських біженців у Лівані [4, с. 33].

На той час для невеликої за розміром держави це слугувало стагнацією і соціально-економічної, і політичної галузей. Приводом до війни став вибух автобуса з палестинцями в Бейруті, який був організований бойовиками партії «Катаїб», у результаті якого загинуло 22 людини. Як висновок до громадянської війни можна сказати, що Ліван поринув у стан абсолютного хаосу, який загрожував державі перетворитися на слабого гравця, припинити інтеграційні процеси, більше того, повністю втратити ліванську державність.

Наслідки війни мали негативний гуманітарний і економічний характер, оскільки за роки війни емігрувало до 1 млн осіб, у тому числі 135 тис. інженерів, лікарів, адвокатів, кваліфікованих працівників. Більше того, війна забрала життя 100 тис. мирних жителів, включаючи палестинців. За роки війни інфраструктура Лівану була практично розгромлена, де особливо постраждали сфера послуг, сільське господарство та промисловість.

Громадянська війна призвела до компромісних дій: так, 30 вересня 1989 року депутати ліванського парламенту за посередництва Алжиру, Саудівської Аравії та Марокко уклали «Хартію національної згоди» [7], котра передбачала такі умови:

- рівне представництво мусульман і християн у ліванському парламенті;
- обмеження влади президента-мароніта і вилучення з його ведення посту верховного головнокомандувача збройними силами;
- за представниками тільки трьох вищих спільнот були закріплені «вищі пости»;
- формально відбувалося скасування принципу конфесіонального представництва в усіх ланках державного апарату, суду, армії та органах державної безпеки;
- після виборів нового представника і «управління національної згоди» передбачалося роззброєння всіх воєнних формувань [8, с. 26–31].

Таким чином, з огляду на історію утворення державного апарату можна сказати, що Ліван не зміг повністю розробити універсальну модель ідентичності, прийнятну для своїх громадян незалежно від релігійної або політичної ідентичності. Адже у сучасному ліванському суспільстві не тільки зберігся, а й значною мірою посилюється вплив родових, суспільних, кланових і конфесіональних структур.

Для подолання такої політики на території Лівану державі рекомендовано ввести інакший алгоритм дій. «Погоджувальна демократія» є шляхом вирішення ситуації, яка історично склалася в Лівані: це допоможе досягти прийняттого виходу держави зі складного політичного стану. Найбільш виправданим з цієї точки зору було б внесення змін до Конституції Лівану в частині, що стосується перегляду повноважень та порядку формування вищих органів державної влади з метою усунення політичного конфесіоналізму та надання народу права вибору людей шляхом вільного голосування, яке регулюється демократичним законом.

Нині пропонується остаточно відокремити релігію від політики і перейти до стандартів світської держави, скасувавши ідею конфесійної приналежності, аби обіймати основні керівні посади в Лівані. Натомість висувається ідея вибирати кандидатів за їх компетентністю та фаховими напрямками, досліджуючи особисті здобутки і можливість керувати. Однак проведення цієї процедури є довготривалим процесом, оскільки така релігійна ознака вірогідно використовується владою для «штучного» розподілу суспільства, що є відволікаючим моментом на фоні глобальних, більш важливих проблем.

Ліван пройшов досить тривалий шлях історичного розвитку, пережив громадянські війни, проте деякі фундаментальні принципи організації ліванського суспільства зберігаються у незмінному вигляді з початку XX ст. або навіть другої половини XIX ст., залишаючись живильним середовищем для постійних кризових явищ у політичному та соціально-економічному житті країни нині.

Лише суспільна єдність та спроби розуміти організацію політичного устрою своєї держави, намагання змінити систему на дійсно демократичний лад зі всіма законними та нормативно-правовими засадами, бажання до волі і припинення виникаючих небезпечних конфліктів серед населення – усе це може призвести до рівноваги у системі політичного управління Лівану, скасувати встановлені неформальні «закони», за котрими вибирається влада суспільства, усунути наслідки історичного занепаду і натомість створювати нову ланку політичного устрою.

Висновки. Отже, сучасний Ліван продовжує свою історію, що характеризується інтеграцією етнічних конфесійних груп у сучасне суспільство як у Лівані, так і на території регіону Близького Сходу загалом. Адже тут не спостерігається тенденція, відповідно до якої урбанізація, інтенсивний розвиток економіки, ріст міграції та контактів, активна соціальна, економічна, політична діяльність і процеси змогли б «виключити» проблеми важких відносин між спільнотами, тобто представниками 17 конфесій Лівану. Через такі умови конфесіоналізму, що призводить до зниження рівня державності країни, низької дієздатності структур правопорядку і суспільної безпеки, популярності набирає фактор об'єднання людей за своєю відповідністю, що знову ж таки буде призводити до невирішених, часом небезпечних сутичок.

Список використаної літератури

1. Абілов К. Ліван і палестинські біженці. *ААС*, 2006. № 12. С. 156.
2. Азар Ф., Муллет Е. Схильність прощати: висновки з Лівану. *Журнал досліджень миру*, 1999. С. 181.
3. Дагер Жорж. Радикалізація конфесійної ідентичності в Лівані. *Les Cahiers de L'Orient. Перший триместр*, 2001. № 61. С. 192.
4. Рибаків Р.Б. Історія Сходу: в 6 т. Т. 6. Схід у новий період (1945–2000 рр.). Москва : Східна література, 2008. С. 1095.
5. Сирія після Лівану, Ліван після Сирії. *Звіт Міжнародної кризової групи про Близький Схід*, 2005. № 39. С. 122.
6. Скороход Ю. Ліван: кінець громадянської війни? *Азія та Африка сьогодні (ААС)*, 1991. С. 760.
7. «Хартія національної згоди». URL: <https://lebanon.mid.ru/ru/countries/livan/> (дата звернення: 10.11.2021).
8. Шморгун А. Ліванський феномен. *ААС*, 2006. № 5. С. 160.
9. Шморгун А. Ліван – банківсько-фінансовий центр Близького Сходу. *ААС*, 2006. № 3. С. 260.

POLITICAL CONFESSIONALISM IN THE ORGANIZATION OF THE STATE SYSTEM OF LEBANON

Vitalii Gaitan

*Odessa Polytechnic National University,
Department of International Relations and Law
Shevchenko av., 1, 65044, Odessa, Ukraine*

Bohdan Shevchenko

*Odessa Polytechnic National University,
Department of International Relations and Law
Shevchenko av., 1, 65044, Odessa, Ukraine*

Summary. Today, the problem of political confessionalism, the definition of the role and participation of the institutional Church in the political life of Lebanon has become very acute.

Research on the forms and methods of religious influence on the political and social life of Lebanon, generalization of the consequences of such influence, long-term forecasting of the impact of relevant consequences and development of measures to minimize them all need not only constant scientific support but also improvement of existing research methodology.

Since the second half of the twentieth century, there has been a steady tendency of increasing the influence of confessionalism not only on socio-economic processes, but also on the functioning of political governance. This leads not only to dissatisfaction of public associations, but also to mass protests, low level of responsibility of the population, deformation of economic situation in the country (given corruption, nepotism, high unemployment, devaluation of national currency and severe shortage of foreign currency) – that’s what we have to fight Lebanon for many years due to weak political organization and the lack of sustainable development of vital areas.

The article examines the organization political system in Lebanon on the basis of distribution to religious communities. The historical religious situations of the state, the conflicts generated by the legalization of the confessional system, as well as the ways of abolishing the principle of confessionalism in all structures of the state apparatus are considered. With amplification of the Islamic radical organizations and expanding the area of their activities, require a stable organization of political power. It depends on what levels of influence on the state system exist in Lebanon. Political confessionalism is a system of elections to the authorities with the help of a religious principle, and it is this method that has an impact on the government of the country.

The study identified the main reasons for the emergence of a unique system of complex organization of socio-political relations – political confessionalism, as the need to ensure peaceful coexistence within a religiously heterogeneous society.

A specific system of distribution of power on the basis of confessionalism is defined, namely the proportional representation of recognized religious communities (except for the Jewish one) in public authorities.

The mechanism of “conciliatory democracy” as one of the ways to solve the problems that arose in Lebanon on the basis of political confessionalism has been studied.

Key words: political structure, confessionalism, society, state machine, religion.

УДК 327:321

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.19>

МАЛІ ТА МІКРОДЕРЖАВИ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛЮЧОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Леся Дорош

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук, кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

Поліна Дверій

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук, кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

Проаналізовано місце малих та мікродержав у ієрархії держав та систематизовано основні їхні характеристики. Наголошено, що критерії визначення та характеристики наддержав, великих та середніх держав здебільшого усталені та загальноприйняті, тоді як єдиної думки щодо трактування таких двох рангів країн у міжнародній системі – малих та мікродержав – немає. Доводиться складність виокремлення відмінностей малих та мікродержав з огляду на переважання у разі їх характеристики кількісних критеріїв, таких як: розмір території та чисельність населення (рідше обсяги ВВП) країни. Проаналізовано можливі відповіді на питання щодо суверенітету, незалежності та дієздатності мікродержав. Наголошено на тому, що обмежені можливості мікродержав у захисті їхнього суверенітету і зумовлена цим їх залежність від геополітичних потуг призводять до того, що їхня суверенність ставиться під сумнів. Стверджується, що саме самооцінка елітами цих країн власних держав як невеликих за розмірами із незначним впливом на міжнародну систему, а також підкріплення такої позиції іншими міжнародними гравцями зумовлює те, що науковці з метою систематизації описують їх узагальнюючим поняттям «малі держави». Систематизовано спільні та відмінні риси малих та мікродержав. Наголошено, що найчастіше для ідентифікації мікродержав використовують їхні кількісні критерії, як-от: розміри території, чисельність населення, обсяг ВВП країни; абсолютні та відносні показники «могутності» держави (її здатності впливати на власне міжнародне середовище); самосприйняття керівництвом держави її статусу (в т. ч. можливостей) у міжнародній ієрархії; спільні аспекти зовнішньополітичної «поведінки» мікродержав на міжнародній арені як окремої категорії держав.

Ключові слова: мала держава, мікродержава, міжнародна система, ієрархія.

Сучасні міжнародні відносини характеризуються складністю, що зумовлена різноманітністю акторів. Нині на глобальній арені взаємодіють найрізноманітніші актори – від наддержав та транснаціональних корпорацій до окремих осіб. Тим не менш у переліку сучасних міжнародних акторів основне місце посідає національна держава, що заявляє про своє право формувати і реалізовувати політичний курс на міжнародній арені.

Існує декілька моделей ієрархії (ранжування) держав у міжнародній системі. Найбільш відомими з них є моделі науковців: М. Каплана, А. Органські, М. Вайта, Д. Лемке, Е. Арзоянца, М. Мальського та М. Мацяха. Найчастіше серед них використовують ранжування держав на міжнародній арені, запропоноване М. Капланом: наддержави, великі держави, середні держави, малі держави та мікродержави. Кожному з цих типів держав прита-

манні свої характеристики, що зумовлені їхнім статусом, який своєю чергою визначається рівнем їхньої могутності, а також здатністю ефективно діяти у міжнародному середовищі та впливати на нього. За такою типологією останні – малі та мікродержави – вважаються такими, що не можуть істотно впливати на міжнародну систему та події у світі загалом через їх малий розмір, і тому рідко є об'єктами спеціального наукового дослідження. Проте, на нашу думку, вони є повноцінними учасниками сучасної міжнародної політики, розташовані в усіх регіонах світу, а тому є важливими об'єктами вивчення.

Джерельну базу цього дослідження становлять роботи, у яких комплексно аналізуються ієрархія (ранжування) міжнародної системи та розташування у ній конкретних держав. Зокрема, йдеться про роботу науковців Київського національного університету ім. Т. Шевченка під керівництвом професорки О. Коппель за редакцією Л. Губерського та В. Манжолі «Міжнародні системи і глобальний розвиток» [2]. У підручнику викладено ґрунтовне дослідження міжнародних систем, їх структури і функцій, історичних форм та сучасного постбіполярного устрою. Зокрема, пояснено ієрархічність як одну із системотворчих характеристик міжнародної системи та основні причини і принципи міжнародної стратифікації держав. Також розглянуто основні типи державних гравців міжнародної арени відповідно до їхнього статусу.

Аналіз літератури з теми дає підстави припустити, що у науковому середовищі (як вітчизняному, так і зарубіжному) критерії визначення та характеристики наддержав, великих та середніх держав усталені та загальноприйняті. Тому у своїх роботах дослідники використовують схожі підходи та аргументацію у разі визначення держав з такими (наддержавна, велика, середня) статусами і здебільшого зараховують ту чи іншу сучасну державу до відповідної їй групи в міжнародній ієрархії. Натомість, меншу єдність науковців спостерігаємо щодо розмежування таких двох рівнів міжнародної системи – малих держав (small states) та мікродержав (microstates).

Визначенням понять «мала держава» та «мікродержава», а також розглядом основних характеристик, притаманних цим суб'єктам міжнародних відносин, займалися здебільшого зарубіжні вчені. Основну увагу вони звертали на проблематичність розмежування категорій «мала держава» та «мікродержава», і, відповідно, складність їх ідентифікації на міжнародній арені. Найбільш вичерпний перелік підходів, застосовуваних до вирішення цього завдання, наведено у статті американського дослідника М. Мааса “The elusive definition of the small state” [5]. У роботі науковець пояснює відсутність загальноприйнятого визначення поняття «мікродержава» в академічному середовищі і розглядає наявні підходи до вирішення цієї проблеми. Автор також коментує кожен критерій ідентифікації мікродержав на міжнародній арені, визначаючи найбільш доцільні та ефективні з них. Розкриття зазначеного питання присутнє також у роботі професора Копенгагенського університету (Данія) А. Вівеля та К. Оеста “Security, profit or shadow of the past? Explaining the security strategies of microstates” [11] та статті “The security of the European micro-states” британського дослідника А. Сімсона [8].

На окрему увагу заслуговує вступна глава збірки праць “Small States in International Relations” авторства І. Ньюмана та С. Гштоля [7]. Робота зазначених дослідників “Lilliputians in Gulliver’s World?” привертає увагу до необхідності дослідження всієї різноманітності держав у рамках теорії міжнародних відносин. Після деяких історичних та концептуальних спостережень щодо того, як визначати мікродержави, які наслідки має їх «малість» і як розвивались дослідження мікродержав, автори пропонують три різні способи їх досліджень у майбутньому. Інші глави, окрім аналізу значення вивчення мікродержав у дослідженнях міжнародних відносин, розглядають різні аспекти їхньої зовнішньополітичної діяльності та їхню роль у глобальній політиці.

Мета статті – дослідити місце малих та мікродержав у міжнародній стратифікації (ієрархії) держав, розглянути основні їхні характеристики, що зумовили такий статус цих акторів у міжнародній системі.

Отже, з'ясування того, які держави є малими та мікродержавами зазвичай означає первісне визначення того, які суб'єкти міжнародної системи є державами, а потім – які з них можна кваліфікувати як «мікро» [5, с. 68]. Більшість дослідників, які у своїх роботах ставлять за мету відповісти на ці питання, посилаються на Конвенцію, прийняту у Монтевідео «Про права та обов'язки держав» 1933 р., що визначає загальноприйняті атрибути державності. За цією Конвенцією, аби вважатись державою, суб'єкт міжнародного права повинен: а) володіти визначеною територією; б) мати постійне населення; в) очолюватись урядом; г) бути здатним вступати у відносини з іншими державами [6]. Таким чином, для того щоб бути визначеним як «мікродержава», суб'єкт міжнародної системи має найперше відповідати вищезазначеним критеріям державності.

У разі вивчення інших типів держав міжнародної системи окремий наголос на відповідності критеріям державності міг би розглядатись як зайвий через свою очевидність. Дослідження мікродержав, проте, потребує цього уточнення. Існує безліч несuverенних держав (або несамоврядних територій, як їх визначає Організація Об'єднаних Націй), включаючи Гібралтар, спірні території, такі як: Північний Кіпр, гора Афон у Греції, а також залежні території, як-от острів Мен або Нормандські острови. Ці території є невеликими, але не є суверенними державами [8, с. 169]. Окрім цього, термін «мікродержава» застосовувався до утворень з досить різним політичним або конституційним статусом – від незалежної Мальти до британських квазіколоній і навіть особливих адміністративних районів КНР [3, с. 14]. Тому важливо пам'ятати, що під час вивчення малих та мікродержав ідеться саме про державні суб'єкти, що є повноцінними елементами міжнародної системи.

Деякі науковці розглядають лише одну категорію, об'єднуючи обидва типи у групу «малі держави». Інші, зокрема зарубіжні автори, розмежовують ці дві групи, проте застосовують поняття «малі держави» (“small states”) у разі дослідження мікродержав, що впливає із критеріїв визначення статусу, якими вони керуються, та характеристик, якими відзначають об'єкти своїх досліджень. На нашу думку, зазначена проблема викликана критеріями визначення місця країни у ієрархії, які найчастіше використовують у разі вивчення малих та мікродержав. На відміну від трьох попередніх груп, статус яких визначається на основі абсолютних та відносних показників сили та ступеня впливу на міжнародну систему, у дослідженнях країн останніх двох рангів переважає застосування кількісних критеріїв, таких як розмір території та чисельність населення (рідше обсяги ВВП). Такий підхід додає складнощів у розмежуванні малих та мікродержав, адже потребує визначення певних граничних значень показників, якими має володіти країна, аби її можна було зарахувати до тої чи іншої групи. Тому, як стверджує американський дослідник Т. Лонг, групування держав на системному рівні видається обґрунтованим, проте на практиці призводить до утворення «сірих зон, де визначення «малості» держави залежить від контексту» [4, с. 149]. Тим не менш розмежування можливе, і дві зазначені категорії держав є відмінними одна від одної, про що свідчить наявність великої кількості праць з теми.

Як було зазначено вище, для розмежування малих та мікродержав більшою мірою застосовують кількісні показники, найчастіше чисельність населення. Хоча цей показник в обидвох типах держав є невеликим, і не існує погодженої думки щодо його граничних значень, все ж можна виокремити підходи до цього питання, що застосовуються в аргументаціях дослідників найчастіше. Для визначення малих держав науковці застосовують поріг у 10–15 мільйонів осіб, хоча інколи це число сягає позначки 30 мільйонів [7, с. 6; 9, с. 3].

Загальна чисельність населення до 1 мільйона дає можливість кваліфікувати державу як мікродержаву. З огляду на загальний приріст населення на планеті до мікродержав зараховують і країни з населенням до 1,5 мільйона осіб [5, с. 75]. Отже, за такими критеріями розміру групування держав здійснюється шляхом простого порівняння: малі держави є меншими за середні, а мікродержави – меншими за малі.

Із питанням державності мікродержав також пов'язані питання щодо їхнього суверенітету, незалежності та дієздатності. З огляду на брак ресурсів, який часто характерний для мікродержав, останні вважаються нездатними захищати свій суверенітет власними силами [1, с. 10], а тому змушені залежати від інших держав, а інколи навіть «передавати іншим деякі атрибути свого суверенітету» [7, с. 6]. І. Ньюман та С. Гштолль вважають доцільним розглядати мікродержави як такі, «чий претензії на підтримку ефективного суверенітету на своїй території певною мірою ставляться під сумнів іншими державами» [7, с. 6]. Тобто обмежені можливості мікродержав і часті випадки їх залежності від більш сильних гравців міжнародної арени призводять до того, що їхня суверенність піддається сумнівам.

На думку польського дослідника З. Думенського, прихильники вищезазначеного підходу до розгляду суверенності мікродержав плутають суверенітет із самодостатністю. Поняття суверенітету не передбачає автаркії або незалежності від зовнішніх обставин, але означає свободу вибору реакції та відповіді на них. По суті, суверенітет базується на принципі повної відповідальності уряду держави, яка не може бути відносною або гнучкою [3, с. 14]. Безперечно, умови, в яких перебувають мікродержави, впливають на здійснення ними свого суверенітету. Проте це не означає, що вони не є суверенними або втрачають свій суверенітет і не відповідають вимогам державності.

Деякі науковці наводять критерій участі мікродержав у міжнародних урядових організаціях як підтвердження їхньої суверенності та незалежності і, відповідно, вторинний критерій засвідчення їхньої державності [5, с. 69]. Зокрема, більшість дослідників цього питання відзначають необхідність членства держави в ООН [8, с. 169], аби її можна було вважати державним суб'єктом міжнародної системи, що, зокрема, стосується і малих, і мікродержав.

Донедавна міжнародна спільнота ставилася дещо скептично щодо дієздатності мікродержав. Навіть у разі збереження останніми всіх необхідних атрибутів державності обмеженість ресурсів зумовлювала сумніви у їхній здатності «підтримувати мінімально необхідну присутність у міжнародній спільноті (членство в міжнародних організаціях, утримання посольств у ключових столицях світу тощо)», а тим паче бути повноцінними членами ООН як універсальної світової міжурядової організації [7, с. 6]. Питання виникали, по-перше, до суверенності мікродержав (повноту якої було доведено вище), а по-друге, до дієздатності цих «дуже малих держав» бути повноправними членами ООН. Дискутувалось те, як вони використовуватимуть своє колективне право голосу в Генеральній Асамблеї, як фінансуватимуться їхні рішення, і чи слід пропонувати їм варіант обмеженого членства, наприклад, асоційованого, яке виключало б право голосувати або обіймати посади в Генеральній Асамблеї [7, с. 7]. Такі пропозиції, зрештою, було відкинуто, адже вони суперечили принципам суверенної рівності держав, прописаним у Статуті ООН. Тому мікродержави приєдналися до організації, хоча цей процес почав набирати обертів лише у 1990-х роках, коли право мікродержав на рівноправний суверенітет у міжнародному суспільстві сприймалося іншими міжнародними акторами вже більш прихильно, аніж раніше [7, с. 7]. Нині мікродержави, як правило, не виключаються з міжнародних організацій через свій малий розмір чи недостатність ресурсів. Більше того, їхні обмежені можливості та, як наслідок, труднощі у виконанні всіх вимог та обов'язків членства у організаціях широко визнаються і інколи вирішуються організаціями [5, с. 69]. Таким чином, мікродержави завдяки

принципу суверенної рівності Статуту ООН є законними державними суб'єктами міжнародної системи.

Основною характеристикою малих і мікродержав визначають обмеженість їхніх ресурсів. Відповідно до цього обидва типи держав не можуть здійснювати значний вплив на міжнародну систему як поодинці, так і в невеликих групах. Проте малим державам усе ж притаманний певний ступінь впливу в їхньому найближчому оточенні. За А. Вівелем та К. Оестом, «мала держава – це держава, яка є слабкою в асиметричних відносинах на глобальному та регіональному рівнях, але, як правило, більш сильною державою на субрегіональному рівні» [11, с. 436]. На відміну від цього, мікродержави часто визначають як такі, які не мають жодного впливу: «мікродержава – це держава, яка є слабшою в асиметричних відносинах у взаємодії з іншою державою на глобальному, регіональному або субрегіональному рівнях, якщо не йдеться про відносини з іншою мікродержавою» [11, с. 436].

З огляду на обмеженість ресурсів мікродержави інколи визначають також як слабкі або залежні. Зокрема, про ці країни часто говорять як про нездатні захистити свій суверенітет та свою безпеку національними засобами і змушені залежати від інших у питаннях безпеки [1, с. 10]. І. Ньюман та С. Гштоль вважають доцільним розглядати мікродержави як такі, «чий претензії на підтримку ефективного суверенітету на своїй території певною мірою ставляться під сумнів іншими державами, і які не можуть підтримувати те, що більші держави визначають як мінімально необхідну присутність у міжнародній спільноті держав (членство в міжнародних організаціях, утримання посольств у ключових столицях світу тощо) через брак відповідних ресурсів» [7, с. 6]. Тут знаходимо ще одну відмінність із малими державами, адже велика кількість дослідників погоджується, що останні володіють достатніми засобами для захисту своєї незалежності [2, с. 86].

Спільною рисою двох груп держав є їх сприйняття свого значення на міжнародній арені. Еліти малих держав не розраховують на вплив у міжнародній системі, діючи самостійно або в невеликих групах. Мікродержави усвідомлюють, що не здатні підтримувати свою безпеку, не покладаючись на інші держави, установи чи процеси [10, с. 9]. Саме тому ці держави більше зосереджені на питаннях внутрішнього розвитку та інколи на розширенні міжнародної співпраці за своєї участі [2, с. 86]. На нашу думку, саме власне сприйняття себе як держав невеликого розміру із незначним впливом на систему, а також підкріплення такої позиції іншими гравцями міжнародної арени зумовлює часте об'єднання цих двох груп держав і вивчення їх під спільним поняттям «малі держави» (“small states”).

Незначний вплив не завжди означає для малих та мікродержав, що вони є слабкими (як їх часто кваліфікують у дослідженнях та сприймають інші гравці міжнародної арени). Влада та суспільства малих та мікродержав можуть пишатися досягненнями своєї країни у певній сфері, розглядати свою державу як сильну саме в цьому певному питанні, незважаючи на невеликий розмір та незначний вплив (або його відсутність) у міжнародній системі [7, с. 8]. Варто зауважити, що власне сприйняття державою свого статусу є занадто суб'єктивним показником для визначення малих та мікродержав. Більш результативним підходом буде розгляд цього суб'єктивного критерію в поєднанні з більш об'єктивними, наприклад, чисельністю населення країни [5, с. 80].

Тому бачимо, що групи малих та мікродержав, хоча і мають спільні риси між собою, відмінні одна від одної і мають розглядатися і вивчатися окремо. Узагальнені риси малих і мікродержав та їх порівняння подано у таблиці.

Таблиця

Основні характеристики малих та мікрдержав

Тип держави	Критерій	Малі держави	Мікрдержави
	Чисельність населення	до 30 млн осіб	до 1–1,5 млн осіб
	Вплив на міжнародній арені	Незначний вплив на найближче оточення на субрегіональному рівні	Жодного впливу (як поодинці, так і в невеликих групах)
	Засоби захисту незалежності	Достатні власні національні засоби	Змушені залежати від інших держав
	Самосприйняття	Усвідомлення малого розміру та незначності свого впливу	Усвідомлення малого розміру та незначності свого впливу
	Щабель міжнародної ієрархії	Передостанній (менші за середні держави)	Найнижчий (менші за малі держави)

Підсумовуючи, слід зазначити, що міжнародній системі за визначенням притаманна ієрархічність, яка розставляє всі її елементи від вищого до нижчого, залежно від їх статусу. Таку ієрархічність можна розглядати в декількох вимірах, зокрема, як ієрархію певного типу суб'єкта, наприклад, держав. Фактична нерівність держав на міжнародній арені зумовлює їх стратифікацію, в якій держави поділяються на типи та розміщуються на різних щаблях ієрархії у міжнародній системі. Безперечним критерієм такої категоризації держави є її сила, могутність. Найчастіше ранжування гравців на міжнародній арені представлене такими типами держав: наддержави, великі, середні, малі та мікрдержави. Кожному з цих типів міжнародних акторів притаманні свої характеристики відповідно до їхнього становища. На відміну від інших груп держав, малі та мікрдержави мають багато спільних характеристик, тому часто досліджуються разом, в одній категорії. Тим не менш вони є різними елементами міжнародної системи, і мають розглядатися і вивчатися окремо. Так, мікрдержави менші за малі, часто не мають достатніх ресурсів для захисту свого суверенітету, не мають жодного впливу на міжнародне середовище і тому перебувають на найнижчому щаблі міжнародної стратифікації.

Отже, можемо відзначити переконання більшості науковців у тому, що статус мікрдержави може бути наданий лише суб'єкту міжнародного права, який відповідає всім критеріям державності. Тобто під час вивчення мікрдержав найперше необхідно переконатись, що об'єкт дослідження є державою, а отже, повноцінним елементом міжнародної системи. Вже після цього можна переходити до визначення того, що саме кваліфікує державу як «малу» чи «мікро». За відсутності єдиної думки щодо зазначеного питання і, відповідно, загальноприйнятого трактування понять «мала держава» та «мікрдержави» дослідники використовують різні підходи і висувують індивідуальні визначення, які найбільше відповідають меті та цілям їхнього конкретного дослідження. Найчастіше для ідентифікації малих та мікрдержав використовують: кількісні критерії, як-от географічний розмір, чисельність населення, обсяг ВВП держави; абсолютні та відносні показники сили, якою володіє держава; показники могутності держави у значенні її здатності до впливу на міжнародне середовище; власне сприйняття керівництвом держави її можливостей і статусу у міжнародній ієрархії; спільність аспектів поведінки, особливу модель зовнішньої політики мікрдержав як окремої категорії. Варто висловувати, що всі ці підходи мають як особливі переваги, так і недоліки. Здебільшого автори беруть за основу декілька критеріїв, які, на їхню думку, дають можливість найбільш точно визначити, чи можна вважати державу мікрдержавою.

Список використаної літератури

1. Міжнародні відносини та зовнішня політика України : підручник / Ю.В. Пунда, І.П. Козинець, В.С. Клименко та ін. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2020. 328 с.
2. Міжнародні системи і глобальний розвиток : підручник / О.А. Коппель; за ред. Л.В. Губерського, В.А. Манжолі. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 606 с.
3. Dumienksi Z. Microstates as modern protected states: towards a new definition of micro-statehood. Reykjavik : Center Small States Studies; University of Iceland, Institute of International Affairs, 2014. 36 p.
4. Long T. It's not the size, it's the relationship: from 'small states' to asymmetry. *International Politics*. 2017. No. 54(2). P. 144–160.
5. Maas M. The elusive definition of the small state. *International politics*. 2009. No. 46(1). P. 65–83.
6. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. UiO: The Faculty of Law. URL: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.xml>.
7. Newman I.B., Gstöhl S. Lilliputians in Gulliver's World? Small States in International Relations (New Directions in Scandinavian Studies) / ed. C. Ingebritsen, I.B. Newman, S. Gstöhl. Seattle : University of Washington Press, 2006. 352 p. P. 3–38.
8. Simpson A.W. The security of the European micro-states. Small states and international security: Europe and beyond. London : Routledge, 2014. P. 167–183.
9. Thorhallsson B., Steinsson S. Small State Foreign Policy. 2017. URL: <https://uni.hi.is/baldurt/files/2018/09/Small-State-Foreign-Policy-5404.pdf>.
10. Vaicekauskaitė Ž.M. Security Strategies of Small States in a Changing World. *Journal on Baltic Security*. 2017. No. 3(2). P. 7–15.
11. Wivel A., Oest K. Security, profit or shadow of the past? Explaining the security strategies of microstates. *Cambridge Review of International affairs*. 2010. P. 429–453.

**SMALL AND MICROSTATES IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS:
APPROACHES TO DEFINITION AND KEY FEATURES****Lesia Dorosh**

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanitarian and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
St. Bandera St. 12, 79013, Lviv, Ukraine*

Polina Dverii

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanitarian and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
St. Bandera St. 12, 79013, Lviv, Ukraine*

The place of small and microstates in the hierarchy of states have been analyzed and their main features have been systematized. It is emphasized that the criteria for defining and characterizing the superpowers, large and medium-sized states are mostly established and generally accepted, while there is no consensus on the interpretation of such two ranks of countries in the international system – small states and microstates. It is proved the difficulty of distinguishing the differences between small and microstates, taking into account the predominance of quantitative criteria in their characterization, such as: the size of the territory and population (rarely, GDP) of the country. Possible answers to questions of sovereignty,

independence and capacity of microstates have been analyzed. It is emphasized that the limited capabilities of microstates in defending their sovereignty and the consequent dependence on geopolitical powers lead to the fact that their sovereignty is being questioned. It is alleged that it is the self-assessment of the countries' elites of their own states as small in size with little impact on the international system, as well as the reinforcement of this position by other international players, determines that scholars describe them as a generalized concept of "small states". The common and distinctive features of small and microstates have been systematized. It is emphasized that the quantitative criteria are most often used to identify microstates, such as: size of the territory, population, GDP of the country; absolute and relative power indicators (its ability to influence its own international environment); self-analysis by the state leadership of country's status (including opportunities) in the international hierarchy; common aspects of the foreign policy of microstates in the international arena as a separate category of states.

Key words: small state, microstate, international system, hierarchy.

УДК 32.321

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.20>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Лілія Жу́жа

*КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради,
факультет реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Наукове містечко, 59, 69017, м. Запоріжжя, Україна*

Дар'я Великжаніна

*КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія», факультет реабілітаційної
педагогіки та соціальної роботи, кафедра педагогіки та методик навчання,
вул. Наукове містечко, 59, 69017, м. Запоріжжя, Україна*

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань в області української молодіжної політики, а також впливу реформи децентралізації на вдосконалення державної молодіжної політики в Україні.

У сучасному світі, в умовах постійного розвитку глобалізаційних та демократичних процесів питання децентралізації державної влади стає дедалі більш актуальним. Можна навести чимало прикладів успішного проведення реформи децентралізації в країнах світу, що сприяло ефективному економічному та соціальному розвитку регіонів та підвищило продуктивність роботи місцевих органів влади. Наслідками були посилення впливу громадянського суспільства на хід політичних подій, розвиток громадського самоврядування, наближення влади до населення.

Важливо, що децентралізація в різних своїх ступенях та формах може ефективно «працювати» як у федеративних (Бельгія, Німеччина), так і в унітарних (Іспанія, Італія) державах. Причин для передачі ресурсів від центрального до субнаціонального уряду можна назвати чимало: розвиток ринкової економіки, виявлення неефективних управлінських векторів, формування специфічних шляхів розвитку для конкретних регіонів, ліквідація нестабільності у сфері макроекономіки, розширення прав та свобод громадянина, вирішення територіального (етнічного) питання всередині країни, підвищення ефективності місцевих органів влади, встановлення партнерських відносин між державою та громадянином, більш раціональне розподілення ресурсів тощо.

Загалом децентралізація влади як один зі шляхів реформування та вдосконалення державного управління, оптимізації розподілення ресурсів у країні, може бути доволі ефективною. При цьому необхідно розуміти, що жодна реформа, яка вдало «спрацювала» в одній країні, не може гарантувати такий саме результат в іншій. Запорукою успіху є формування цілісної системи правових норм, що здатні регулювати важливі сфери людського життя в нових, незвичних для громадян умовах децентралізації.

Найбільш адаптованою та гнучкою соціальною групою, що максимально швидко сприймає інновації та нововведення глобалізаційно-інформаційного світу, завжди виступала молодь. Основним носієм потенціалу країни, її еволюції та соціально-економічних перетворень знову ж таки є молодь. Тому інтенсивний розвиток та продуктивне використання цього «потенціалу» беззаперечно надає стратегічні переваги та інтенсифікує темп розвитку країни.

Ключові слова: молодь, молодіжна політика, реформа, децентралізація, комунікація, уряд, держава, співробітництво.

У сучасній Україні питанням молодіжної політики приділяється мало уваги. Метою нашого дослідження є пошук та визначення шляхів адаптації процесів децентралізації до сучасних умов життя та можливостей молодих українців.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати таке завдання: чітко виокремити основні вектори діяльності та функції державних органів влади в умовах децентралізації, які ефективно сприятимуть гармонійному, всебічному, продуктивному розвитку української молоді.

Питання соціально-економічного розвитку регіонів, вплив децентралізації на продуктивні сили, процеси економічного та соціального зростання країни, сутність реформи кризь призму фінансів та бюджету розглядали такі науковці, як Н.В. Мачедонська, Л.М. Клівіденко, А.В. Нечипоренко, Н.В. Корень, Г.М. Сидоренко-Мельник, Д.Г. Павлишин та ін.

Теоретико-правові аспекти та підходи до питань поступового відходу від централізованої моделі управління в державі досліджують Д.Р. Замкова, О.І. Бабіч, Л.Р. Наливайко та ін.

Вчені Г.П. Щедрова, Р.В. Тадіян, Н.К. Дзюба, Г.В. Разумова, О.А. Шереметьєва, Е.З. Сорсоян, Н.І. Бровко приділяють чималу увагу питанням сутності державної молодіжної політики в Україні, розширення сфер її реалізації, визначення її пріоритетних напрямів та завдань.

Безпосередньо впливу децентралізації на хід молодіжної політики в країні присвячено багато досліджень. Особлива увага приділяється взаємодії молодіжних громадських організацій із владою, способам впливу молоді на процес прийняття політичних рішень (М.В. Канавець, Г.В. Разумова); не менш значущим є місце соціальної групи «молодь» у сформованих територіальних громадах, представництво та лідерство молодих людей у сфері соціально-політичного життя населення (М.М. Стадник, В.П. Удовиченко, В.В. Павлюк), вплив реформи на питання зайнятості молоді, шляхів працевлаштування молодих спеціалістів та проблема їх еміграції (В.В. Сичова, Р.С. Мамчур, С.О. Бондаренко, Н.О. Тимошенко, Г.Є. Жураковська).

З огляду на успішний досвід провідних країн Європи та світу, а також із метою вдосконалення програм державного управління в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах життя від 2014 року в Україні триває реформа децентралізації. Важливим питанням є саме розвиток молодіжної політики в умовах передачі владних повноважень від центру до регіональних та міських владних структур.

Згідно з декларацією «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні», державна молодіжна політика – це системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних самовизначень, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України [1].

Завдяки реформі децентралізації розкриваються ширші можливості для врахування територіальних особливостей тієї чи іншої молодіжної громади, забезпечується більша увага до потреб цього соціального сегмента.

У процесі аналізу робіт багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників стає зрозуміло, що рівень згуртованості та скоординованості дій органів виконавчої влади, молодіжного представництва та місцевого самоврядування неабияк впливає на ефективність державної молодіжної політики.

Є чимало проблемних питань, що потребують пильної уваги з боку центральних, регіональних органів влади та стосуються адаптації, соціалізації, самореалізації молоді. До них можна зарахувати зайнятість молоді, житлове питання, фізичне та психічне здоров'я, молоде батьківство, доступність освіти, дозвілля, євроінтеграція та міжнародні

комунікації, вплив на суспільні процеси, активну участь у соціальному житті громади, реалізацію прав і свобод, безбар'єрність в отриманні соціальних послуг; соціальна інтеграція осіб з особливими потребами, демократичний, комфортний, толерантний соціальний простір, соціальну безпеку. Пропонуємо розглянути найбільш суттєві, критичні сфери, що впливають на життя як молодих людей, так і суспільства загалом.

1. Жорстка конкуренція на ринку праці серед молодих спеціалістів. Молодіжна конкуренція завжди перевищувала показники загальної конкуренції на ринку праці. Цей феномен спостерігається завдяки дії кількох чинників: недостатній досвід роботи молодих людей або повна його відсутність; робочий графік, що ускладнює можливість поєднання роботи та навчання; низький кредит довіри стейкхолдерів та роботодавців до малодосвідчених фахівців.

2. Слабке матеріальне стимулювання молоді через відсутність досвіду та достатнього стажу роботи, ігнорування креативності й енергійності молодих фахівців.

3. Нелегальне працевлаштування молодих спеціалістів. Зважаючи на низький рівень заробітних плат та високий рівень податкових стягнень, велика кількість компетентних молодих спеціалістів вибирає шлях нелегального працевлаштування задля отримання більшої оплати праці. До того ж нечесні роботодавці, користуючись недосвідченістю та враховуючи вік громадян, часто вдаються до використання схеми «оплата чорними грошиами».

4. Низький рівень матеріального заохочення та підтримки ініціатив молодих людей. Умови мотивації праці у вигляді моральних чи матеріальних винагород мають бути чітко прописані у правилах внутрішнього розпорядку трудової організації та враховувати особливості роботи не лише спеціалістів зі стажем, а і робітників, що працюють нещодавно, та при цьому мають великий потенціал, демонструючи необхідні компетентності на високому рівні.

5. Обмежена кількість безкоштовних спеціалізованих молодіжних центрів розвитку (культурних, наукових, спортивних, патріотичних) для тих молодих людей, що не мають змоги відвідувати платні секції та гуртки. Молодіжний центр – це вільний простір, певне приміщення, де молодь може безоплатно, але креативно, інтерактивно та змістовно проводити час; це осередок молодіжної активності для розробки та реалізації соціальних, культурних проєктів, запровадження освітніх та соціальних програм, курсів, семінарів, тренінгів; фандрейзинг та запровадження соціальних ініціатив. На жаль, реальних сучасних центрів таких напрямів роботи можна вкрай мало.

6. Житлова проблема. Відсутність фінансової змоги придбати власне житло призводить до небажання створювати сім'ю, зниження народжуваності, зростання відсотка молодого населення, що їде на пошук «кращої долі» та вищої заробітної плати за кордон. Своєю чергою це стає причиною інтенсифікації процесу старіння нації.

7. Проблема отримання вищої освіти. Вартість оплати за навчання зростає з кожним роком. Поглиблює проблему постійне підвищення рівня жорсткості вимог вступу до ЗВО для абітурієнтів, що мають бажання навчатися за державний рахунок. Нині багато молодих людей не володіють достатніми знаннями, аби отримувати освіту безплатно, але і не мають фінансової змоги навчатися за кошти фізичних та юридичних осіб. Тобто їхній рівень освіченості також знижується [5, с. 44].

Враховуючи описані проблемні «прогалини», пропонуємо виокремити основні вектори діяльності та функції державних органів влади, за умови виконання яких молодіжні громади відчують посилення державної підтримки та розширення можливостей розвитку власного потенціалу [8, с. 48].

Перш за все, треба звернути увагу на основний необхідний функціонал та роль центральних органів виконавчої влади у сфері державної молодіжної політики. Державна влада на національному рівні має виконувати такі функції:

- розробка стратегії та пріоритетів розвитку молодіжної політики (створення та вдосконалення регіонального представництва молоді, створення програм мобільності молодих людей, подолання дискримінації молоді у сфері працевлаштування, сприяння підвищенню професійної компетентності молоді шляхом організації та проведення спеціалізованих конференцій, тренінгів, зустрічей тощо);

- використання міжнародного досвіду та практичних надбань у сфері молодіжної політики, для вдосконалення чинних у країні програм (ефективним був би аналіз успішних моделей формування молодіжної політики в країнах світу: універсалістська/патерналістська, громадівська/ліберальна, протекційна, централізована/субінституціоналізована, кожна з яких має суттєві позитивні результати втілення) [2, с. 20];

- розробка нормативно-правових актів та контроль за їх виконанням (оновлення законодавчих документів, їх адаптація до стрімкого розвитку світових порядків; побудова нових програм молодіжної політики та вдосконалення системи контролю над їх втіленням у життя);

- забезпечення фінансової підтримки, а також пошук інвестиційних потоків для реалізації молодіжних грантів, проєктів та програм (кошти надаються державою на конкурсних засадах, відповідальність покладається саме на державні органи влади; фінансова підтримка можлива від недержавних організацій та підприємств; ендавмент (цільовий капітал некомерційної організації, сформований за рахунок добровільних внесків меценатів [4]) молодіжним організаціям та інституціям тощо).

- контроль за виконанням законодавчих актів стосовно підвищення кваліфікації працівників громадських та політичних інститутів, а також своєчасного оновлення кваліфікаційних кадрів, що безпосередньо впливають на розвиток молодіжної політики в країні.

Національна політика органів управління має бути спрямована саме на вирішення «молодіжного питання», пошук можливостей й ресурсів для побудови регіональних, та місцевих молодіжних програм. Це сприятиме значному підвищенню якості й рівня життя молоді на місцях, а також забезпечить всебічний гармонійний розвиток молодіжної громади країни.

Зазначимо важливість розширення можливостей та функцій державних органів управління регіонального рівня в умовах децентралізації. Звісно, вектори дій мають ґрунтуватися на рішеннях та нормативних програмах національного рівня, але стають можливими розробка та ухвалення регіональних проєктів на тій чи іншій території. Завдяки цьому враховуються потреби та специфіка молодіжної громади в кожній окремій області, фінансування спрямовується саме на ті сфери молодіжної політики, які є найбільш слабко розвиненими та потребують максимальної підтримки з боку держави.

На місцевому рівні для органів управління відкриваються широкі можливості щодо безпосереднього впливу на розвиток молодіжної сфери в містах та селах. На основі соціологічних досліджень, використання емпіричних, статистичних, психологічних даних розбудовується молодіжна політика, специфічна для кожної окремої молодіжної громади; використовуються власні ресурси, що сприяє більш швидкому та ефективному вирішенню нагальних питань; у безпосередньому взаємозв'язку перебувають спеціалісти таких сфер діяльності, як освіта, соціальний захист, культура, здоров'я тощо, які є важливими чинниками в системі розвитку сучасної молоді; з огляду на такі показники, як молодіжна участь, молодіжна інфраструктура, молодіжна мобільність, стає можливою оцінка організації молодіжної роботи в громаді та ступеня реалізації молодіжних проєктів та програм.

Загалом молодь – це суспільна категорія, яка володіє неабияким потенціалом, здатністю швидко засвоювати нову інформацію, адаптуватися до нових умов та обставин, але при цьому це одна з найуразливіших соціальних груп, що пояснюється її слабкою конкурентоспроможністю на ринку праці. Для вирішення цієї проблеми представникам державного апарату на місцевому рівні необхідно звернути увагу на:

- посилення зв'язків теоретичних освітніх аспектів із практичною базою їх застосування;
- розбудова дуальної освіти, тобто розширення баз практики для студентів із метою отримання реального досвіду роботи за спеціальністю без відриву від навчання;
- проведення постійних моніторингових вакансій та запитів роботодавців для орієнтування молоді;
- сприяння організації стажувань для молодих людей на підприємствах, що можуть бути зацікавлені в майбутніх спеціалістах тієї чи іншої професії;
- підтримку організацій та підприємств, які сприяють працевлаштуванню випускників та молодих спеціалістів;
- введення певних квот, що зобов'язують роботодавця мати певний відсоток працівників-молодих спеціалістів [5, с. 44];
- стимулювання започаткування молоддю власного бізнесу, реалізації стартапів, впровадження толерантних податкових умов та канікул для молоді;
- сприяння придбанню молоддю власного житла через реалізацію програм державного кредитування за мінімальними відсотками, наближеними до реальної соціально-економічної ситуації в молодіжному середовищі;
- підтримка молодих сімей та батьківства, запровадження практики надання широкого спектра соціальних послуг: державна фінансова підтримка, медичний, соціально-педагогічний, психологічний супровід молоді родини, консультування з питань правової освіти та соціального захисту, поєднання професійної діяльності та організації домашнього господарства, подолання кризових ситуацій тощо;

Крім цього, велику увагу необхідно приділити створенню розгалуженої мережі молодіжних центрів у країні, представники яких отримають змогу постійно здійснювати продуктивну комунікацію між собою, обмінюватися теоретичним та практичним досвідом, циркулювати в молодіжному просторі у сферах охорони здоров'я, культури, освіти, спорту, працевлаштування [1]. Це сприятиме розбудові мережі молодіжних центрів, які орієнтовані на соціальний, політичний, професійний, культурний розвиток молоді, підтримку соціальних ініціатив.

Отже, спираючись на результати цього дослідження, можна зробити висновок, що реформа децентралізації є дієвим інструментом для ефективного розвитку та вдосконалення державної молодіжної політики в Україні.

Нагального вирішення потребують питання культури, освіти, охорони здоров'я. Активізації та вдосконалення роботи потребує сфера соціальної підтримки молодих сімей, працевлаштування молоді, співпраця та комунікація з товариствами молодих людей на міжнародному рівні. Це вимагає великих зусиль від органів державної влади, а також їхньої тісної співпраці з представниками інтелігенції українського суспільства, громадськими організаціями, галузевими установами, лідерами суспільних думок, міжнародних товариств. При цьому представники соціальної групи «молодь» обов'язково мають бути залучені до процесів розробки та прийняття політичних рішень, таким чином максимально наближуючи політичних та громадських лідерів до реальних проблем молодих людей у сучасній Україні.

Розширення повноважень регіональних та місцевих управлінських органів дає змогу ширше та ретельніше дослідити потреби молоді кожного окремого регіону і спрямувати необхідні ресурси на вирішення проблемних питань та задоволення потреб кожної окремої молодіжної громади країни.

Вибір моделі втілення ідеї децентралізації, безумовно, залежить від специфіки функціонування тієї чи іншої держави: історичного досвіду, розміру та територіального розташування країни, етнічних, релігійних, культурних та політичних традицій, соціально-економічної ситуації. Гнучкість інституту права, освітній рівень громадян та їх ступінь інклюзії в політичне життя загалом, політична соціалізація народу, рівень національної єдності також мають неабиякий вплив на реформу децентралізації.

Для досягнення бажаних результатів українські державні органи мають діяти в унісон та на всіх рівнях (національному, регіональному та місцевому рівнях), з урахуванням досвіду, теоретичного та практичного управлінського надбання як України, так і країн світу.

Список використаної літератури

1. В Україні планують змінити від молоді в 35 до 29 років. *УкрІнформ*: мультимедійна платформа іномовлення України. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3067292-v-ukraini-planuut-zniziti-oficijnij-vik-molodi-z-35-do-29-rokiv.html> (дата звернення: 28.01.2021).
2. Гуцалова М.В. Моделі молодіжної політики в країнах Європейського Союзу. *Наукові праці. Політологія*. 2013. Вип. 218. Том 230. С. 18–21.
3. Декларація про загальні засади державної молодіжної політики в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2859-12> (дата звернення: 22.01.2021).
4. Ендавмент-фонд як механізм забезпечення фінансової автономії ВНЗ. *Наша Перспектива*: науково-аналітичний журнал. 11 березня 2021. URL: <https://www.perspektyva.in.ua/endavment-fond-yak-mehanizm-zabezpechennya-finansovoyi-avtonomiyi-vnz/> (дата звернення: 11.03.2021).
5. Жужа Л.О. Молодіжна політика в Україні: сучасний стан та шляхи реформування. *Регіональні студії*. 2019. № 19. С. 41–46.
6. Модель реалізації молодіжної політики в умовах децентралізації. *Децентралізація дає можливість*: віртуальна інформаційна платформа. 2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/youth/molod-v-oth> (дата звернення: 17.12.2020).
7. Пеша І. Напрями та завдання молодіжної політики на рівні територіальної громади. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2019. Вип. 3(42). С. 98–103.
8. Разумова Г.В. Державна молодіжна політика у контексті реформування регуляторної політики. *Сучасний стан та перспективи розвитку економіки, обліку, менеджменту, фінансів та права*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції 26 січня 2019 р. Полтава, 2019. С. 47–49.
9. Реформа освіти та науки. *Урядовий портал*: Єдиний вебпортал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-osviti> (дата звернення: 17.03.2021).

PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION OF UKRAINIAN STATE YOUTH POLICY IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Liliia Zhuzha

*Municipal Institution of Higher Education "Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy" Zaporizhzhia Regional Council,
Faculty of Rehabilitation Pedagogy and Social Work, Department of Social Sciences and Humanities
Naukove Mistechko str., 59, 69017, Zaporizhzhia, Ukraine*

Daria Velykzhanina

*Municipal Institution of Higher Education "Khortytsia National Educational and Rehabilitation Academy" Zaporizhzhia Regional Council,
Faculty of Rehabilitation Pedagogy and Social Work, Department of Pedagogy and Teaching Methods
Naukove Mistechko str., 59, 69017, Zaporizhzhia, Ukraine.*

The article is devoted to the study of problematic issues in the field of Ukrainian youth policy, as well as the impact of decentralization reform on the improvement of state youth policy in Ukraine.

Today, in the context of the constant development of globalization and democratic processes, the issue of decentralization of the state power is becoming increasingly important. There are many examples of successful decentralization reforms in the world, which has contributed to the effective economic and social development of the regions and increased the productivity of local governments (for ex., the strengthening of the influence of civil society on the course of political events; the development of public self-government; the approach of power and population.

Decentralization is an effective working mechanism for both federal (for ex., Belgium, Germany) and unitary (like Spain, Italy) states.

There are many reasons for the transfer of resources from central to "subnational" government. It can be market economy development, identification of inefficient management vectors, formation of specific development paths for specific regions, elimination of macroeconomic instability, expansion of civil rights and freedoms, territorial (ethnic) issues within the country, increasing the efficiency of local authorities, establishing partnerships between the state and the citizen, more rational allocation of resources, ect.

Decentralization of power is very gives its results for optimization of the allocation of resources in the country and improving public administration. The key to success is the formation of a holistic system of legal norms, which can regulate important areas of human life in a new, unusual for citizens, conditions of decentralization.

The most flexible social group, which could quickly adopts to innovations of the globalization has always been young people. The youth is the main carrier of the country's potential, its evolution and socio-economic transformations. Intensive development and productive using of this "potential" undoubtedly provides strategic advantages and intensifies the pace of development of the country.

Key words: youth, youth policy, reform, decentralization, communication, government, state, cooperation.

УДК 327.81(535)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.21>

КАТАРСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА КРИЗА: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Ярина Завада

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Степана Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

У статті досліджено причини та історію розвитку Катарської дипломатичної кризи між державами – учасницями Ради співробітництва арабських держав Перської затоки. Особливу увагу приділено причинам конфлікту, позиціям його сторін (Катару, Бахреїну, ОАЕ, Саудівської Аравії), та проаналізовано наслідки конфлікту.

Основними причинами конфлікту стало те, що Державу Катар звинуватили в підтримці тероризму та співпраці з ісламістськими шийтськими радикальними угрупованнями, пов'язаними з Тегераном. Додатково Єгипет звинуватив владу Катару в тому, що катарський телевізійний канал Аль-Джазіра, створений в 1996 р. указом катарського еміра, а також низка катарських Інтернет-сайтів, пов'язаних з організацією «Брати-мусульмани», забороненою в Єгипті, підтримують тероризм та масово виробляють фейкові новини.

Також у статті розкрито позицію Ірану щодо конфлікту та розвитку ірано-катарських відносин. Встановлено, що криза в Досі мала позитивне значення для Тегерану, оскільки, по-перше, дала змогу Ірану зміцнити стосунки з Туреччиною, яка підтримує стратегічне партнерство з еміратом і буде на його території військову базу. По-друге, Іран зацікавлений у припиненні підтримки Катаром сунітської радикальної опозиції в Сирії, проти якої шийти й алавіти ведуть війну.

Встановлено, що Катарська дипломатична криза мала негативні наслідки не лише для Катару і членів Ради співробітництва арабських держав Перської затоки, але й загалом для регіону Близького Сходу. Після оголошення блокади в Катарі відбулась втрата імпорту продовольства, сильно постраждали галузі, пов'язані з видобутком і експортом енергоносіїв, також катарці зіткнулися із серйозним виснаженням національних фінансових резервів. Рада співробітництва країн Перської затоки перестала виконувати свою основну функцію форуму для забезпечення безпеки та координації політики на високому рівні. Катарська криза вплинула на становище регіональних акторів та позарегіональних акторів, які не входять у РСАДПЗ, наприклад, США, Туреччини та Ірану, які мають зовнішньополітичні інтереси на Близькому Сході.

Ключові слова: Катарська дипломатична криза, Держава Катар, Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ), регіональна безпека, Близький Схід.

Постановка проблеми. Розкол між державами Перської затоки є результатом системного процесу, що триває десятиліттями через розбіжність уявлень про зовнішню політику і безпеку в регіоні. Незважаючи на схожі геополітичні міркування, Саудівська Аравія й Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ) протягом багатьох років були стурбовані союзниками Катару (включаючи «Братів-мусульман»), який має вагомий вплив на Близькому Сході. Більш того, ОАЕ розглядали Катар як свого головного конкурента в гонці за те, щоб стати економічним центром регіону. Ці події негативно впливали на РСАДПЗ як на довгостроковий політичний альянс і альянс в області безпеки.

Аналіз останніх наукових досліджень. Катарську дипломатичну кризу 2017–2021 рр. досліджували такі вчені, як М. Лінч [11], Е. Мелкумян [3], М. Чулов [5], И. Дунаевський [2].

На особливу увагу заслуговують праці американського спеціаліста з проблем Близького Сходу К. Кацмана [7], який формує оцінку Конгресу США в безпековій сфері, розкрив актуальні питання регіональної безпеки близькосхідних країн, включаючи зовнішню політику Катару, та катаро-іранські взаємини.

Мета дослідження полягає в аналізі причин, історії розвитку Катарської дипломатичної кризи та її наслідків.

Виклад основного матеріалу. 5 червня 2017 р. чотири арабські держави (Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Бахрейн і Єгипет) вдалися до безпрецедентного кроку в стосунках між державами Перської затоки – застосували санкції проти Катару, розірвали з ним дипломатичні відносини, впровадили повітряну, наземну і морську блокади [8, р. 2]. Також згодом дипломатичні відносини з Катаром розірвали: Ємен, Східний уряд Лівії, Мальдіви, Мавританія, Коморські острови. Основною причиною цього були звинувачення офіційної Дохи в підтримці тероризму та в співпраці з ісламістськими шіїтськими радикальними угрупованнями, пов'язаними з Тегераном. Додатково Єгипет звинуватив владу Катару в тому, що катарський телевізійний канал Аль-Джазіра, створений в 1996 р. указом катарського еміра, а також низка катарських Інтернет-сайтів, пов'язаних з організацією «Брати-мусульмани», забороненою в Єгипті, підтримують тероризм та масово виробляють фейкові новини [11, р. 19].

30 липня 2017 року Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), Єгипет і Бахрейн висунули Катару вимоги, які включали шість основних принципів [10]:

- зобов'язання боротися з екстремізмом і тероризмом у всіх його формах і не допускати їх фінансування;
- заборона всіх актів підбурювання та будь-яких форм вираження насильства;
- підтримка Ер-Ріядської угоди 2013 року та додаткової угоди та її виконавчого механізму 2014 року в рамках Ради співробітництва Перської затоки для арабських держав;
- відданість всім результатам арабо-ісламсько-американського саміту, що відбувся в Ер-Ріяді в травні 2017 року.
- утримання від втручання у внутрішні справи держав і від підтримки незаконних осіб;
- обов'язок усіх держав міжнародного співтовариства протистояти всім формам екстремізму та тероризму як загрози міжнародному миру та безпеці [10].

Цих принципів Катар мав дотримуватись для того, щоб розпочати переговори з метою врегулювання кризи, яка виникла між арабськими країнами.

Варто наголосити на тому, що, на відміну від членів РСАДПЗ, КСА і ОАЕ, Катар завжди утримувався від критики курсу внутрішньої і зовнішньої політики Ірану. Впродовж останніх років дві держави організували низку зустрічей високого рівня для обговорення питань безпеки та економічного розвитку [3, с. 64–66]. Між двома країнами існують тісні політичні та економічні зв'язки. Так, обидві держави є членами Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК), Руху неприєднання й Організації ісламської співпраці. Поглиблюється їхнє співробітництво в транспортному секторі морських перевезень і нафтово-газовій промисловості, незважаючи на міжнародний тиск членів ОПЕК, адже Катар та Іран добувають 50% запасів нафти і газу у світі, а також спільно використовують найбільше нафтогазове родовище – Північний / Південний Парс. Північна частина належить Катару [9], а Південна – Ірану [6].

Особливу позицію Катар посів щодо Іранської ядерної програми (ІЯП). Зокрема, в 2006 р. у статусі непостійного члена Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй він став єдиною державою, яка проголосувала проти резолюції № 1696 про застосування санкцій щодо Ірану за його ядерну діяльність [4, р. 174]. Врешті-решт, під міжнародним тиском

Доха присєдналася до санкцій, впроваджених міжнародним співтовариством, але продовжила обмежену співпрацю з Тегераном.

16 липня 2015 р. міністр закордонних справ Катару доктор Х. бін М. аль-Атия підтвердив, що СВПД, підписана Іраном і державами Заходу, є позитивним кроком не тільки для регіону, а й для всього людства. У виступі на CNN (США) він наголосив, що Катар одним із перших підтримав ідею вирішення ІЯП мирним способом. «Катар зацікавлений у безпеці і стабільності регіону, його захищеності від будь-яких ядерних загроз. З іншого боку, кожна країна має право на використання атомної енергії в мирних цілях під контролем міжнародних організацій». Ще він підкреслив, що «на випадок, якщо Іран відмовиться співпрацювати зі спостерігачами, інші країни також мають право на володіння власною ядерною технологією» [1]. З приводу Ізраїлю та інших країн регіону, які засудили укладену угоду Заходу з Іраном Аль-Атия зазначив: «Позиція Ізраїлю повністю протилежна позиції Катару, яка полягає в тому, щоб в регіоні не було жодної країни, що володіє ядерною зброєю, чи то Ізраїль, чи то Іран» [1]. Окрім того, він підкреслив, що з приводу СВПД існують дві протилежні думки. Одні лідери держав вважають, що ця угода «втихомирить» Тегеран і змусить його співпрацювати з іншими столицями регіону. Інші ж припускають, що ця угода надасть Ірану більше матеріальних можливостей для продовження ескалації в Сирії, Іраку та Ємені. Відмінності в позиціях Ірану та Катару щодо способу вирішення регіональних конфліктів глава МЗС Катару прокоментував так: «Розбіжності між Катаром та Іраном не є на двосторонньому рівні – ці розбіжності стосуються регіональних проблем. У нас з Іраном давні історично сформовані стосунки, а єдина перешкода на шляху врегулювання нинішніх взаємин – позиція Ірану щодо Сирії, Іраку та Ємену» [1]. 8 травня 2018 р. Катар публічно не підтримав вихід США з СВПД, висловивши натомість сподівання, що зусилля Вашингтону щодо «денуклеаризації» регіону не приведуть до «ескалації» [7, р. 11].

Таким чином, основним вектором двосторонніх взаємин Ірану та Катару є економічний. Також дві держави зацікавлені у співпраці у сфері безпеки й оборони, незважаючи на міжнародний тиск і на Катар, і на Іран. Утім, стосунки між двома столицями не позбавлені суперечностей, адже в конфліктах на регіональному рівні їхні позиції є цілком протилежними.

Криза в Досі мала позитивне значення для Тегерану, оскільки, по-перше, дала змогу Ірану зміцнити стосунки з Туреччиною, яка підтримує стратегічне партнерство з еміратом і будує на його території військову базу. По-друге, Іран зацікавлений у припиненні підтримки Катаром сунітської радикальної опозиції в Сирії, проти якої шиїти й алавіти ведуть війну.

У відповідь на катарську кризу Тегеран після переговорів Х. Роухані з еміром Катару відкрив власний повітряний простір для Дохи, забезпечивши інтенсивне постачання продовольства. У серпні 2017 р. Катар офіційно відновив повноцінні дипломатичні відносини з Іраном.

Катаро-іранські відносини є значним джерелом напруги між країнами Перської затоки (РСАДПЗ) та Катаром, адже більшість країн Перської затоки мають вороже ставлення до Ірану та його регіональної політики.

Накладені санкції мали значні наслідки для Катару. Відбулась втрата імпорту продовольства, адже Катар імпортував більшу частину свого продовольства з-за кордону, в тому числі 40% безпосередньо через сухопутний кордон, яку закрили саудівці. Також варто наголосити, що катарці зіткнулися із серйозним виснаженням своїх національних фінансових резервів, оскільки вони мали справу з одночасними змінами в різних мережах постачання і необхідністю компенсувати їх скорочення.

Відразу після блокади Катар відчув серйозні економічні потрясіння в країні та галузі, пов'язаній з видобутком і експортом енергоносіїв. Qatar Airways був змушений

закрити 18 маршрутів, а понесені збитки, за словами представників авіакомпанії, є величезними. Можна припустити, що відшкодувати збитки, завдані катарським авіаперевізникам, вдасться не скоро [5]. Сильного удару зазнала загальна інвестиційна привабливість Катару. Представники катарської бізнес-спільноти в масовому порядку почали залишати ОАЕ і Саудівську Аравію, що були основним напрямом для ведення зовнішньоекономічної діяльності, не пов'язаної з енергетикою. Хоча спостерігається активізація бізнес-контактів з Оманом і Кувейтом, через більш обмежений економічний потенціал їх не порівняти з країнами, які оголосили бойкот Досі. Точна статистика втрат відсутня, проте йдеться про більш ніж 5000 юридичних осіб та підприємців, і альтернативи цим напрямом для катарського бізнесу в регіоні немає [5].

Важливою складовою частиною співробітництва Катару і Саудівської Аравії був туризм: кількість громадян королівства, які відвідують емірат, за підсумками 2016 р. оцінювалася в 950 000 осіб. Зниження цього показника майже до нульового рівня негативно позначилося на економіці Катару.

Катарська дипломатична криза не лише мала негативні наслідки для Катару, вона загалом мала деструктивний вплив на регіональну безпеку. Варто зазначити, що, по-перше, Рада співробітництва країн Перської затоки перестала виконувати свою основну функцію форуму для забезпечення безпеки та координації політики на високому рівні. По-друге, Катарська криза вплинула на становище регіональних акторів, які не входять у РСАДПЗ. Конфлікт спричинив зближення Катару з Іраном, і саме для Тегерану Катарська криза мала позитивний вплив. Проте офіційна Доха зберігає дистанцію з Іраном в політичному плані. Керівництво Катару знає, що союз з Іраном може викликати жорстку реакцію не тільки з боку коаліції, але і з боку Сполучених Штатів. Більш того, між двома країнами все ще існували серйозні розбіжності, особливо щодо Сирії [5]. Криза РСАДПЗ також ускладнювала ситуацію для Туреччини. Хоча Анкара явно прийняла бік Катару в суперечці, вона не хотіла розривати зв'язки із Саудівською Аравією і Еміратами через спільні інтереси в регіоні Близького Сходу.

По-третє, Катарська криза вплинула і на глобальні держави на Близькому Сході, виявивши обмеженість їх впливу. Конфлікт показав, що Сполучені Штати не змогли стати посередником між власними союзниками і сформуванню послідовну зовнішню політику в регіоні Перської затоки. Розкол між арабськими монархіями підірвав прагнення адміністрації Д. Трампа виробити єдину позицію щодо Ірану – країни, з якою ОАЕ торгували більше, ніж Катар, навіть після введення ембарго [5].

У листопаді 2020 р. ООН засудили блокаду Держави Катар під проводом Саудівської Аравії та закликали скасувати заборону через порушення прав людини народу Катару. 4 січня 2021 р. Катар і Саудівська Аравія домовилися про врегулювання кризи за посередництва Кувейту та Сполучених Штатів. А вже 5 січня 2021 р. офіційно між країнами була укладена мирна угода. Лідери країн Перської затоки, включаючи катарського еміра Таміма та саудівського престолонаслідника Мохаммеда бен Салмана, зібралися на 41-й саміт РСАДПЗ в Ель-Улі, де підписали угоду про «безпеку та стабільність». Вони публічно визнали, що настав час «перегорнути сторінку минулого», офіційно виходячи за межі суперечок і напруженості, що пронизували політику країн РСАДПЗ з 2017 року. Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати, Єгипет та Бахрейн погодилися відкрити повітряні, сухопутні та морські шляхи до Катару [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, Катарська криза стала результатом розбіжностей, які тривали роками в зовнішній політиці, і питань безпеки в регіоні Близького Сходу між Саудівською Аравією, ОАЕ, Єгиптом, Бахрейном та Державою

Катар. У 2021 р. учасники конфлікту підписали мирну угоду щодо врегулювання Катарської кризи, адже негативні наслідки від конфлікту відчували як Катар, так і інші країни РСАДПЗ.

Список використаної літератури

1. Аурагх Р. Позиция Катара по иранской ядерной программе. *Newsland*. 2015. URL: <http://newsland.com/community/5903/content/pozitsiia-katara-po-iranskoi-iadernoi-programme/3600671> (дата звернення: 22.09.2021).
2. Дунаевский И. Монархии Персидского залива договорились помириться с Катаром. *RG*. 2021. URL: <https://rg.ru/2021/01/05/monarhii-persidskogo-zaliva-dogovorilis-pomiritsia-s-katarom.html> (дата звернення: 21.09.2021).
3. Мелкумян Е.С. Ирано-арабская конкуренция в регионе Ближнего Востока и Персидского залива. *Вестник ПГГУ*. 2015. № 11. С. 60–70.
4. Bahgat G., Ehteshami A., Quilliam N. Security and Bilateral Issues between Iran and its Arab Neighbours. London : Palgrave Macmillan, 2017. 260 p.
5. Chulov M. Qatar and Saudi Arabia breakthrough is more exhaustion than compromise. *The Guardian*. 2021. URL: <https://www.theguardian.com/world/2021/jan/05/qatar-and-saudi-arabia-breakthrough-is-more-exhaustion-than-compromise> (Last accessed: 26.09.2021).
6. Iran Energy Data, Statistics and Analysis – Oil, Gas, Electricity, Coal. *U.S. Energy Information Administration*. 2007. URL: <https://web.archive.org/web/20081002211847/http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Iran/pdf.pdf> (Last accessed: 14.09.2021).
7. Katzman K. Qatar: Governance, Security, and U.S. Policy. Washington, DC: Congressional Research Service, 2018. № 29. 26 p.
8. Köse T., Ulutaş U. Regional Implications of the Qatar Crisis: Increasing Vulnerabilities. Washington, DC: SETA PERSPECTIVE, 2017. № 31. P. 1–6.
9. Qatar Energy Data, Statistics and Analysis – Oil, Gas, Electricity, Coal. *U.S. Energy Information Administration*. 2006. URL: <https://web.archive.org/web/20070326021601/http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Qatar/pdf.pdf> (Last accessed: 06.09.2021).
10. Taimur Khan. Arab countries' six principles for Qatar 'a measure to restart the negotiation process'. *THE NATIONAL*. 2017. URL: <https://www.thenationalnews.com/world/gcc/arab-countries-six-principles-for-qatar-a-measure-to-restart-the-negotiation-process-1.610314> (Last accessed: 06.09.2021).
11. The Qatar Crisis / M. Lynch. Rome : The Project on Middle East Political Science, 2017. 73 p.

QATAR DIPLOMATIC CRISIS: CAUSES AND CONSEQUENCES

Yaryna Zavada

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
Stepan Bandera str., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

The article examines the causes and history of the Qatar diplomatic crisis between the member states of the Gulf Cooperation Council. Particular attention is paid to the causes of the conflict, the positions of its parties (Qatar, Bahrain, UAE, Saudi Arabia) and analyzed the consequences of the conflict.

The main reasons for the conflict have been that the State of Qatar has been accused of supporting terrorism and collaborating with Islamist Shiite radical groups linked to Tehran. In addition, Egypt has accused the Qatari authorities of allowing the Qatari television channel Al Jazeera, established by a decree of the Emir of Qatar in 1996, as well as a number of Qatari websites linked to the Muslim Brotherhood support terrorism and mass-produce fake news, which is banned in Egypt.

The article also reveals Iran's position on the conflict and the development of Iran-Qatar relations. The Doha crisis was positive for Tehran because, first, it allowed Iran to strengthen relations with Turkey, which maintains a strategic partnership with the emirate and builds a military base on its territory. Second, Iran is interested in ending Qatar's support for the Sunni radical opposition in Syria, against which Shiites and Alawites are at war.

It is established that, The Qatari diplomatic crisis has had negative consequences not only for Qatar and the members of the Gulf Cooperation Council, but also for the Middle East in general. Following the announcement of the blockade in Qatar, food imports were lost, energy-related industries were severely affected, and Qataris were severely depleted of their national financial reserves. The Gulf Cooperation Council has ceased to play its primary role as a forum for high-level security and policy coordination. The Qatar crisis has affected the position of regional actors and non-regional actors who are not members of the GCC. For example, the United States, Turkey, and Iran, which have foreign policy interests in the Middle East.

Key words: Qatar diplomatic crisis, State of Qatar, Gulf Cooperation Council (GCC), regional security, Middle East.

УДК 32.019.5: 323.2: 329.05

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.22>

ПОЛІТИЧНИЙ АКТИВІЗМ У ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕМОКРАТІЯХ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МОРІСА ДЮВЕРЖЕ

Наталія Ковтун

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

Ігор Рафальський

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

Віктор Заглада

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

У статті здійснено аналіз співвідношення понять «політична активність», «активізм», «політичний активізм» та розкрито ключові підходи до розуміння активізму як політичного феномена. Особлива увага в дослідженні зосереджена на аналізі політичного активізму як підвищеного рівня політичної активності деяких членів політичних партій у процесі виборчих кампаній у парламентських демократіях, під час поширення пропагандистських і агітаційних матеріалів в інтерпретації французького політолога М. Дюверже.

Авторами статті доведено, що М. Дюверже визначив низку методологічних умов здійснення ефективного дослідження партійного політичного активізму: визначення співвідношення кількості активістів та інших членів партії; градація членів політичних партій (активістів і неактивістів) за їх приналежністю до різних вікових груп і релігійних спільнот; виділення активістів в особливі організаційні партійні структури (секції, регіональні представництва); встановлення диференційованих показників регулярності присутності активістів на партійних зібраннях та ін. Французькому політологу належить і обґрунтування правила, згідно з яким у політичних секціях партій активістами стають представники домінуючої секційної соціальної групи. Натомість підвищений рівень соціальної різноманітності секцій позиціонується дослідником як серйозна перешкода для розвитку партійного активізму. Активістський характер, за твердженням М. Дюверже, мають партії, в яких кількість активістів зростає до 1/4 або 1/3 від кількості її членів. Однак кількість активістів у будь-якій партії становить менше половини від її членів.

У дослідженні встановлено, що партійний політичний активізм у парламентських демократіях у розумінні М. Дюверже здійснюється в межах діяльності партій як складних ієрархічних структур і передбачає кілька шаблів залученості його суб'єктів до політичної взаємодії на рівнях активісти – члени партії, члени партії – симпатизанти, симпатизанти – виборці.

Ключові слова: активізм, політична активність, політичний активізм, політичні партії, члени партії, активісти, симпатизанти, Моріс Дюверже.

Актуальність. Кардинальні зміни в сучасному світі, пов'язані з наслідками карантинних заходів внаслідок пандемії Covid-19 та поглибленням поляризації в рівнях економічного розвитку між країнами третього світу і країнами центру світ-системи внаслідок впровадження механізмів четвертої індустріальної революції, виводять на якісно новий рівень актуальності проблему визначення інтенсивності політичної активності громадян. У світі карантинних обмежень з існуванням значної частини населення у своєрідних «цифрових тюрмах» дедалі гострішою стає проблема здатності людини брати участь у політичних процесах та виявляти свою політичну волю. Не сприяє високому рівню політичної активності громадян і нівеляція активістських підходів до визначення свого місця у світі внаслідок діяльності тоталітарних режимів ХХ століття з їх дискредитацією самої ідеї масової участі в політичних процесах. Причиною цього стали надмірні мобілізаційні зусилля нацистського і комуністичного режимів щодо активізації політичної участі громадян у розбудові відповідних проєктів «щасливого майбутнього». У зв'язку з цим надзвичайної актуальності набуває проблема дослідження політичного активізму як однієї з важливих форм політичної активності в парламентських демократіях в інтерпретації французького дослідника Моріса Дюверже.

Аналіз літератури щодо дослідження сутнісних характеристик політичного активізму в інтерпретації Моріса Дюверже з необхідністю передбачає звернення до проблематики з'ясування сутнісних характеристик політичної активності. Свого часу аналіз широкого кола суб'єктів політичної активності, її обсягів, механізмів та інтенсивності було здійснено в дослідженнях таких науковців, як А. Дегтярьова, Г. Дилігенський, Л. Мілбрайт, Д. Ольшанський, О. Шестопап та ін. Поряд із цим феномен політичного активізму став предметом зацікавленості А. Белякова, Д. Вершиніної, М. Дмитрієвої, В. Мерзлякової, М. Мордовець, П. Фрідмана, О. Яницького та ін. Натомість у площині аналізу політичних ідей М. Дюверже у вітчизняному науковому дискурсі заслуговує на увагу розвідка Ю. Шведа, в якій розкривається проблема застосування «закона диспаритету» М. Дюверже до реалій української партійної системи. При цьому дослідник робить невтішний висновок, що політичні партії в сучасній Україні постають або протопартіями, які щойно формуються, чи псевдопартіями (симулякрами), які лише обслуговують політичні інтереси олігархічних груп [9, с. 63]. Загалом, незважаючи на поодинокі розвідки, які стосуються розробки розуміння політичного активізму в напрацюваннях М. Дюверже, означена проблематика не знайшла належного висвітлення в українській науковій парадигмі.

Метою дослідження є аналіз концептуальних положень політичного активізму у політичних системах розвинутих демократій у розумінні М. Дюверже.

Викладення основного матеріалу. Політичний активізм у широкому розумінні постає однією з важливих форм політичної активності, спрямованої на задоволення політичних інтересів як громадян країни, так і політичних організацій. При цьому в політичній активності можна виділити два основних рівні. До першого з них належить «політична участь, як нижчий рівень політичної діяльності, реалізується через вибори, мітинги, збори, маніфестації, голодування, альтернативні рухи, страйки». Натомість другий рівень політичної активності «охоплює професійну політичну діяльність, яку здійснюють члени уряду, депутати парламенту, керівники партій та рухів» [3, с. 227].

Зауважимо, що поняття «політична активність» за обсягом є значно ширшим порівняно з поняттям «політична діяльність». Якщо політична активність характеризується ознаками усвідомленості і цілеспрямованості, то «політична активність охоплює широкий спектр політичних явищ, які містять раціональні й ірраціональні способи

перетворення дійсності». Це дає нам підстави розглядати політичну активність як особливу форму соціальної активності, спрямовану на «формування, збереження, селекцію і ретрансляцію політичних цінностей та задоволення політичних потреб на індивідуальному і суспільному рівнях» [3, с. 228–229]. У такому розумінні до суб'єктів політичної активності можна зараховувати як окремих громадян, так і соціальні спільноти, соціальні групи, державні й недержавні організації, які беруть участь у постановці і розв'язанні соціально значущих політичних проблем.

При цьому ключову роль як суб'єкти політичної активності відіграють політичні партії, метою діяльності яких є об'єднання громадян на основі спільності їхніх політичних інтересів та політичних переконань. Якість політичної активності суттєво відрізняється залежно від політичних режимів, у межах яких функціонують партії. Це пов'язано з тим, що в демократичних державах саме від рівня та інтенсивності політичної активності «окремих громадян через механізми функціонування політичних партій або громадських організацій залежить визначення основних напрямів розвитку держави і суспільства» [3, с. 227]. На противагу цьому в тоталітарних і авторитарних політичних режимах політична активність і політичний активізм громадян ініціюються переважно державними інституціями. Більше того, вони зазвичай використовуються з метою імплементації і виправдання волонтаристських рішень державних органів. У зв'язку з цим політична активність і політичний активізм в умовах тоталітаризму, а часто й авторитаризму, набувають ознак імітаційних практик. Це не заважає існуванню в таких режимах узаконених інституалізованих об'єднань громадян, які виявляють політичний активізм. Однак політична активність і гіперактивність громадян мають очевидні ознаки цілковитого їх підкорення волонтаристським рішенням керівних органів владних інституцій.

Для демаркації понять «політична активність» і «політичний активізм» із метою позначення відсутності виявів активної політичної участі в науковій літературі використовують поняття «абсентеїзм», похідне від лат. *absentia* («відсутність»). У широкому розумінні абсентеїзм постає як байдуже «ставлення громадян до реалізації своїх політичних прав та обов'язків, яке проявляється передусім в ухилянні від участі у виборах» [10, с. 64]. Серед прихильників абсентеїзму виділяють дві основні групи громадян. До першої з них входять громадяни, які «непохитно аполітичні» і принципово не беруть участь у політичній діяльності в усіх її формах. До другої групи належать громадяни, які ситуативно не виявляють політичної активності. Оскільки в більшості сучасних парламентських демократій участь у виборах має добровільний характер, у них доволі високий рівень абсентеїзму.

Своєю чергою, дефініція понять «активізм» і «політичний активізм» потребує звернення до досліджень М. Горного, М. Дрозда, К. Чистякова, О. Ханзен-Льове, Д. Філіпової, Т. Щепанської та ін. На підставі їх аналізу можна виділити кілька підходів до з'ясування атрибутивних ознак поняття «активізм». Перший із них репрезентований дослідженнями К. Чистякова. Він розглядає активізм як особливий різновид політичного екстремізму, що використовувався в середовищі російських емігрантів, які здійснювали наполегливу боротьбу з більшовицькою владою з метою її повалення [8]. Згідно з другим підходом, поняття «активізм» співвідноситься з імпульсивністю, екзальтованістю і провокативністю будь-яких соціокультурних процесів. Саме таке розуміння активізму властиве для праці «Про місце активізму» німецького дослідника К. Хіллера [7, с. 847–849]. У ній термін «активізм» використовувався для позначення експресіоністських тенденцій у літературі. При цьому до сутнісних ознак активізму К. Хіллер зараховував відхилення від норм, принципів, стереотипів, створення резонансу, свідоме епагування публіки.

У такому розумінні активізм постає як соціокультурний феномен, для якого характерні епатуюча агресія, провокація і виклик суспільним нормам.

Згідно з третім підходом, активізм ототожнюється з надвисоким рівнем політичної активності, високим ступенем її інтенсивності. Таке розуміння активізму характерне для досліджень цього феномена у США. Як зауважує М. Дрозд, в американській науковій парадигмі активізм постає як «діяльність, яка виконується безкорисливо з внутрішніх спонукань: підтримка прав меншин, підтримка руху проти дискримінації груп, захист природи, підтримка політичних партій або компаній» [1, с. 209]. Активізм у такому розумінні спрямований на нівеляцію соціальних, політичних, економічних, екологічних чинників прискороного розвитку або застійних процесів у відповідних соціальних системах. Активізм як форма політичної гіперактивності виявляється в широкому діапазоні форм, починаючи від написання звернень до владних органів до бойкотів, страйків, мітингів або голодування.

Саме до такого підходу схиляється у визначенні атрибутивних ознак політичного активізму Дж. Хілз. Він вказує на аспект екзальтованості, демонстративності активізму як форми протестної соціально-політичної участі. Дослідник при цьому виділяє такі форми активізму в політичній сфері, як радикальний антиконсьюмеризм, хактивізм, споживчий ретретизм, дауншифтинг, дегроус, фругалізм, секстремізм [11, р. 2–16]. У площині означеного підходу лежать і дослідження М. Мордовець, яка виділяє цілу низку форм суспільно-політичного активізму: екоактивізм, активізм-антиконсьюмеризм, молодіжний активізм, медіаактивізм, кіберактивізм, судовий активізм, секстремізм, ЛГБТ-активізм, активізм-крафтивізм [5]. Поняття «політичний активізм», за твердженням дослідниці, співвідноситься з «феноменом системної дії активних суб'єктів, які спрямовують зусилля на усвідомлену, демонстративну участь у політиці» [6, с. 36]. У такому розумінні політичними суб'єктами активістських організацій у сучасних демократіях постають представники молодіжних субкультур, антиглобалістських і лівоекстремістських рухів, рухів утопістів та екологічних екстремістів та ін.

Значною мірою саме до третього підходу в розумінні політичного активізму тяжіють і дослідження М. Дюверже. У його працях явища політичної активності і політичного активізму розкриваються через аналіз діяльності безпосередніх їх суб'єктів – активістів. Так, у підрозділі «Активісти» праці «Політичні партії» французький дослідник пропонує визначати поняття «активіст» через градацію партій на кадрові і масові. У масових партіях під поняттям «активіст» (*militant*) він має на увазі членів партії, діяльність яких характеризується високою інтенсивністю діяльності. Такі активісти, за твердженням М. Дюверже, формують ядро кожної з базових груп, на діяльності яких ґрунтувалося функціонування партії. Вони регулярно беруть участь у зборах, поширюють лозунги, організують пропаганду і здійснюють підготовку до виборчих кампаній [2, с. 159–160]. При цьому активістів жодним чином не можна плутати з керівництвом партій. Активісти – це не вожді. Фактично вони є виконавцями, без яких неможливою є реалізація будь-яких рішень політичних партій. Для порівняння дослідник наводить характеристику основної маси членів партії, які виявляють здебільшого лише прагнення віддати трохи грошей у партійну касу та номінально вважатися членами партії.

У зв'язку з цим доречним є звернення до проблеми масовості участі громадян у політичній активності, зокрема партійній. Зауважимо, що в площині вирішення цієї проблеми в науковій парадигмі сформувалося два магістральні підходи. Представники «першого підходу (Ж.-Ж. Руссо, Дж. Міль, Б. Барбер, К. Пейтмен)» акцентували на «необхідності залучення якнайбільшої кількості громадян до політичної активності».

Натомість представники другого підходу, «демократичного елітизму (Е. Берк, Ж. де Местр, Х. Ортега-і-Гассет, Й. Шумпетер)», обґрунтовували ідею, що значне розширення суб'єктів політичної активності є прямою загрозою для існування парламентаризму [4, с. 195]. Представники цього підходу схилилися до позиції необхідності обмеження кількості активних суб'єктів прийняття політичних рішень за критерієм їх обізнаності й підготовленості до свідомої і відповідальної політичної діяльності. При цьому в умовах функціонування політичних систем у розвинутих демократіях другої половини ХХ століття навряд чи може йтися про обмеження засад загального виборчого права. Обмеження і регулювання політичної активності та виявів політичного активізму в таких умовах можливе лише через підвищення рівня політичної культури та виховання в громадян, зокрема членів політичних партій, високого рівня політичної відповідальності.

Своєю чергою в кадрових партіях, як зауважує М. Дюверже, під поняттям «активіст» маються на увазі кадрові члени партії. Їх комітети як рушійна сила діяльності партії складаються лише з активістів. І лише навколо «них групуються симпатизанти, не включені, власне кажучи, у партійну спільноту» [2, с. 160]. У зв'язку з цим М. Дюверже акцентує на необхідності визначення співвідношення кількості активістів та інших членів партії. Це дало б змогу у підсумку порівняти кількість виборців партії з відсотком активістів. Також доцільною, на його думку, є градація членів політичних партій (активістів і неактивістів) за їхньою приналежністю до різних вікових груп, релігійних спільнот, що в перспективі дасть змогу з'ясувати роль активістів у політичному партійному житті будь-якої національної держави.

При цьому дослідник, за твердженням М. Дюверже, може зіштовхнутися з низкою методологічних проблем. По-перше, у структурі діяльності політичних партій зазвичай відсутній точний облік активістів або він принципово неможливий через відсутність визначення чітких атрибутивних ознак активізму. По-друге, доволі часто самі партії прагнуть видати більшість членів за активістів, адже це начебто збільшує позірну могутність самої політичної організації [2, с. 160]. Тому більш-менш достовірні уявлення про рівень активізму можуть дати лише дослідження діяльності тих політичних партій, активісти яких виділені в особливі організаційні структури, як-от в австрійській соціалістичній партії з її системою «довірених осіб» [2, с. 160]. Однак насправді, як зауважує французький дослідник, довірені особи навіть у цій партії відіграють роль молодшого командного складу, а тому вони не є активістами в широкому розумінні слова.

Досягнення принципу об'єктивності в дослідженні політичного активізму, на думку М. Дюверже, вимагає введення чітких критеріїв приналежності до цієї категорії прихильників політичних партій. Наприклад, у партіях, діяльність яких заснована на функціонуванні секцій, таким критерієм може бути присутність на зібраннях [2, с. 161]. Саме присутні на таких зібраннях, як засвідчує досвід, зазвичай і є найбільш діяльними активістами різних партій. Але лише критерію присутності на зібраннях виявляється замало. Доцільним у такому разі є встановлення і диференційованих показників регулярності присутності на зібраннях: менше 25%, від 25% до 50% та ін. [2, с. 162]. Утім, такі емпіричні дослідження можуть зіштовхуватися зі значними труднощами, адже малоімовірним є позитивне сприйняття самими партійними активістами жорсткого контролю за їх відвідуванням секцій.

На підтвердження своєї позиції М. Дюверже наводить результати анкетування у паризьких секціях соціалістичної партії, згідно з якими виявлено тісну взаємозалежність якості діяльності активістів та соціального складу секцій. На підставі цього дослідник виводить наступну формулу: «характер активістів має тенденцію до більшого

уподібнення до домінуючої соціальної групи» [2, с. 162]. Наприклад, у секціях, де домінували за соціальним складом робітники, активістами були головним чином саме вони. І, навпаки, в секціях, розміщених у «буржуазних кварталах», серед активістів домінували чиновники, комерсанти, адвокати, викладачі та ін. За дуже рідкісними винятками, робітники в таких секціях перебували лише у графі «члени партії», а не активісти.

Підвищений рівень соціальної різноманітності доволі часто є серйозною перешкодою для розвитку партійного активізму. Як слушно стверджує М. Дюверже, чим більш однорідний соціальний склад партійної секції, тим вищим є рівень активізму в ній [2, с. 163]. Для підтвердження цієї позиції дослідник наводить однорідність членів комуністичних партій або партій католицького спрямування, як-от бельгійський Католицький блок.

Для різних типів політичних партій ключові критерії визначення рівня активізму їх членів можуть бути відмінними. Таким критерієм, як зауважує М. Дюверже, може бути сплата членських внесків [2, с. 163]. Однак принцип фінансової диференціації членів партій не дозволяє визначити повною мірою приналежність активістів до різних вікових і соціальних груп. Хоча критерії фінансової участі і не є визначальними, досвід засвідчує, що саме активісти набагато краще дотримуються своїх фінансових зобов'язань щодо діяльності політичних партій. Фінансова активність членів партій, за твердженням М. Дюверже, варіюється залежно від наближеності термінів сплати внесків до виборчих кампаній. Так, у рік, який передувє виборам, середній показник сплати внесків зростає. Цей феномен простежується в п'яти випадках із семи [2, с. 164–165]. Зауважимо, що сама чисельність партій зростає як у рік перед виборами, так і в рік після виборів.

Якщо говорити про кількісне співвідношення активістів до загальної чисельності членів, то в будь-якій партії, за М. Дюверже, кількість активістів завжди становить менше половини членів партії [2, с. 165]. Якщо цей показник зростає до третини або чвертини, партію можна класифікувати як активістську. Фактично в середовищі політичних партій може стихійно формуватися власна олігархія, оскільки основній масі членів партії відводиться пасивна роль, порівняно з активістами. Натомість активісти беруть активну участь у зборах і з'їздах, у виборах керівників партій. Саме з активістів здебільшого обираються і керівні кадри політичних партій.

Це дало змогу М. Дюверже зобразити функціонування партії за допомогою схеми: «активісти направляють членів партії, члени партії – симпатизантів, симпатизанти – виборців» [2, с. 165]. Дослідник робить висновок, що члени партії не є егалітарною одноманітною спільнотою. Насправді політична партія як соціальна спільнота має складну ієрархічну структуру, яка має кілька рівнів залученості. І ця залученість членів політичних партій різна за якістю й інтенсивністю.

Висновки. Загалом політичний активізм в інтерпретації М. Дюверже постає як уособлення підвищеного рівня політичної активності, насамперед, представників парламентських політичних партій у розвинутих західних парламентських демократіях. Політичний активізм членів масових політичних партій найбільш повно реалізується в їхній діяльності в партійних секціях, на партійних з'їздах, у виборчих кампаніях, поширенні агітаційних та пропагандистських матеріалів. Активізм у такому розумінні спрямований на нівеляцію соціальних, політичних, економічних, екологічних ризиків або застійних процесів у розвитку соціальних систем. Натомість у кадрових партіях діяльність активістів, на відміну від симпатизантів, які фактично перебувають поза межами партійної спільноти, зосереджується в секційній діяльності.

М. Дюверже визначив такі методологічні умови здійснення ефективного дослідження ознак партійного політичного активізму: визначення співвідношення кількості

активістів та інших членів партії; градація членів політичних партій (активістів і неактивістів) за їх приналежністю до різних вікових груп та релігійних спільнот; виділеність активістів в особливій організаційній партійній структурі (секції, регіональні представництва); встановлення диференційованих показників регулярності присутності активістів на партійних зібраннях та ін. Окрім цього, дослідник обґрунтував правило, згідно з яким у політичних секціях активістами практично завжди стають представники домінуючої секційної соціальної групи. При цьому підвищений рівень соціальної різноманітності секцій позиціонується ним як серйозна перешкода для розвитку партійного політичного активізму.

За обґрунтованими висновками М. Дюверже, в політичних партіях кількість їхніх активістів завжди становить менше половини членів партії. При цьому активістськими можна називати вже партії, в яких кількість активістів зростає до 1/4 або 1/3 від кількості її членів. Французький дослідник робить висновок, що партійні активісти здійснюють свою діяльність у межах складної ієрархічної партійної структури, яка має кілька шаблів залученості до політичної взаємодії на рівнях «активісти – члени партії», «члени партії – симпатизанти», «симпатизанти – виборці».

Список використаної літератури

1. Дрозд М. Психологія політичного активізму. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2015. № 3. С. 208–220. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2015_3_21 (дата звернення: 02.07.2021).
2. Дюверже М. Политические партии. Москва : Академический Проект, 2002. 560 с.
3. Ковтун Н.М. Воля як основа соціальної активності : теоретико-методологічний аналіз. Житомир : Видавництво Євенок О.О., 2014. 292 с.
4. Ковтун Н.М. Вольовий характер політичної активності суб'єктів суспільних перетворень. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 60. С. 193–202.
5. Мордовець М.В. Політична активність vs політичного активізму: особливості концептуального розрізнення. *Панорама політологічних студій: Науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету*. 2013. Вип. 11. С. 43–52. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pps_2013_11_8.pdf (дата звернення: 12.08.2021).
6. Мордовець М.В. Політичний активізм та форми його правової регламентації в країнах Європи : дис. ... канд. політ. наук. Одеса, 2015. 250 с. URL: <https://pdpu.edu.ua/doc/vr/mordovec/dis.pdf> (дата звернення: 23.08.2021).
7. Хиллер К. О месте Активизма. *Семиотика и Авангард: Антология*. Москва : Академический Проект; Культура, 2006. С. 846–850.
8. Чистяков К.А. Убить за Россию! Из истории русского эмигрантского «активизма» 1918–1939 гг. Москва : Издательство Ипполитова, 2000. 139 с.
9. Шведа Ю. Чи не є «закон диспаритету» М. Дюверже «розетським каменем» української партології? *Політичний менеджмент*. 2012. № 4-5. С. 57–65. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/shveda_chy.pdf (дата звернення: 16.08.2021).
10. Щебетун І.С., Грабар О.С. Абсентеїзм як проблема сучасної демократії. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70). Ч. 1 № 2. С. 63–68. DOI: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-1/12>
11. Heath J. The structure of hip consumerism. *Philosophy & Social Criticism*. 2001. Vol. 27 (6). P. 1–17. DOI: 10.1177/019145370102700601

POLITICAL ACTIVISM IN PARLIAMENTARY DEMOCRACIES IN THE INTERPRETATION OF MAURICE DUVERGER

Nataliia Kovtun

*Zhytomyr Ivan Franko State University,
Faculty of History, Department of Philosophy and Politology
Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

Igor Rafalskyi

*Zhytomyr Ivan Franko State University,
Faculty of History, Department of Philosophy and Politology
Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

Viktor Zahlada

*Zhytomyr Ivan Franko State University,
Faculty of History, Department of Philosophy and Politology
Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

The article analyzes the relationship between the concepts of «political activity», «activism», «political activism» and identifies key approaches to understanding activism as a political phenomenon. The study focuses on the analysis of political activism as an increased level of political activity of some members of political parties in the election campaign in parliamentary democracies, during the distribution of propaganda materials in the interpretation of the French political scientist M. Duverger.

The authors of the article prove that M. Duverger identified a number of methodological conditions for the implementation of an effective study of party political activism: determining the ratio of the number of activists and other party members; gradation of members of political parties (activists and non-activists) according to their affiliation to different age groups and religious communities; separation of activists into special organizational party structures (sections, regional representations); establishment of differentiated indicators of the regularity of the presence of activists at party meetings, etc. The French political scientist also substantiated the rule according to which representatives of the dominant sectional social group become activists in the political sections of parties.

At the same time, he considered the increased level of social diversity of sections to be a serious obstacle to the development of party activism. According to M. Duverge, parties in which the number of activists increases to 1/4 or 1/3 of the number of its members are activist. However, the number of activists in any party is always less than half of its members.

The study found that party political activism in parliamentary democracies, in M. Duverger's interpretation, is carried out within the party as a complex hierarchical structure and provides for several stages of involvement of its subjects in political interaction at the levels of activists – party members, party members – supporters, supporters – voters.

Key words: activism, political activity, political activism, political parties, party members, activists, supporters, Maurice Duverger.

УДК 323.1(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.23>

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Леся Корнат

*Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Степана Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

У статті здійснено аналіз проблем та перспектив етнонаціональної політики України. Доведено, що регулювання сфери етнонаціональних відносин є складним процесом, що передбачає врахування низки чинників, характерних для конкретної країни. Завданням політики держави у сфері етнонаціональних відносин є консолідація суспільства, забезпечення територіальної цілісності та стабільності держави. Акцентовано увагу на тому, що в Україні відсутня послідовна і чітко скоординована етнонаціональна політика, спрямована на створення максимальних можливостей для задоволення потреб усіх суб'єктів етнонаціональних відносин. Ефективність етнонаціональної політики визначається здатністю влади гнучко реагувати на проблеми етнонаціональної сфери. Державну етнонаціональну політику України визначаємо як органічну складову частину внутрішньої і зовнішньої політики держави, сукупність теоретичних підходів, принципів, механізмів, послідовних рішень і дій органів державної влади і органів місцевого самоврядування, спрямованих на задоволення потреб усіх етнічних спільнот та окремих громадян України, пов'язаних зі специфікою їхнього етнокультурного розвитку, та на утвердження у суспільстві атмосфери міжетнічної толерантності й зміцнення загальнонаціональної єдності. Основи законодавства з етнонаціональної політики України були закладені відразу після проголошення незалежності та сформувався під впливом внутрішніх міжнародних відносин та міжнародного законодавства. Українське законодавство у сфері етнонаціональних відносин відповідає міжнародним стандартам, проте має такі недоліки: розмитість положень, відсутність конкретизації базових термінів, застарілість самих законодавчих актів, прийнятих у перші роки незалежності. В Україні не проводилася послідовна етнонаціональна політика. Зокрема, не прийнято концепцію етнонаціонального розвитку, яка б визначала основні засади цієї політики. Наслідком непослідовної етнонаціональної політики держави є такі процеси та проблеми: поглиблення етнорегіональних відмінностей; обмежене функціонування державної мови; несвоєчасне виявлення проблем у цій сфері через відсутність системного моніторингу процесів; проблеми депортованих та внутрішньо переміщених народів; наявність несоціалізованих етнічних груп тощо. В експертному середовищі немає узгодженої думки щодо принципів етнополітики, а також механізмів її впровадження, особливо в умовах децентралізації влади та адміністративної реформи, реформи органів виконавчої влади. Пріоритетним завданням для України на сучасному етапі є підвищення ефективності функціонування державних інституцій у сфері етнонаціональних взаємин. Науково обґрунтована етнонаціональна політика є необхідною умовою процесу утвердження держави.

Ключові слова: етнонаціональна політика, національні меншини, концепція етнонаціонального розвитку, етнополітика, етнічні групи.

Процес національної консолідації тісно пов'язаний з реалізацією послідовної, відповідної сучасним умовам етнонаціональної політики. Інтеграція України до Європейського Союзу неможлива без регулювання процесів етнонаціонального розвитку відповідно до стандартів Ради Європи та Європейського Союзу. Ефективність етнонаціональної політики держави залежить від того, наскільки її принципи та завдання відображають

етнонаціональну ситуацію в країні, забезпечують участь громадянського суспільства в процесах регулювання етнонаціональних відносин.

Необхідність управління етнонаціональними процесами в державі відповідно до міжнародних стандартів та демократичних принципів забезпечення прав національних меншин і державотворчої нації є одним із головних завдань, які стоять перед Україною на початку XXI століття. Упродовж років незалежності неодноразово науковці та політики акцентували увагу на тому, що в країні відсутня чітко скоординована етнонаціональна політика, яка була б складовою частиною внутрішньої і зовнішньої політики держави, спрямована на створення максимально рівних можливостей для задоволення потреб та інтересів усіх суб'єктів етнонаціональних відносин, а також на створення та приведення в дію важелів загальнонаціональної інтеграції і формування подвійної – етнічної та громадянської – ідентичності. З огляду на це дослідження теоретичних та практичних аспектів етнонаціональної політики в Україні, її проблемних питань, що стосуються координації дій органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадянського суспільства, спрямованих на досягнення міжетнічної злагоди та пошук нових форм співпраці з громадськими організаціями етнокультурних груп, сьогодні є надзвичайно важливим та актуальним.

Відомо, що відновлення державної незалежності у 1991 році дало потужний поштовх національній та етнічній активності як українців, так і представників різних етнокультурних груп, що проживають в Україні. Збереження населенням етнічної та національної ідентичності у багатьох випадках залежить, з одного боку, від характеру їх розселення (компактного чи розосередженого) та місця проживання (регіон, міська чи сільська місцевість), а з іншого боку, від моделі етнонаціональної політики, яку впроваджує держава [3, с. 19–26]. Ефективність державної етнонаціональної політики визначається здатністю влади гнучко реагувати на запити суб'єктів етнополітичних процесів, ступенем зацікавленості державної еліти, збереженням міжетнічної злагоди у суспільстві та гармонізації інтересів суб'єктів етнополітичних відносин.

Отже, державну етнонаціональну політику України розуміємо як органічну складову частину внутрішньої і зовнішньої політики держави, сукупність теоретичних підходів, принципів, механізмів, послідовних рішень і дій органів державної влади і органів місцевого самоврядування, спрямованих на задоволення потреб усіх етнічних спільнот та окремих громадян України, пов'язаних зі специфікою їхнього етнокультурного розвитку, та на утвердження у суспільстві атмосфери міжетнічної толерантності й зміцнення загальнонаціональної єдності [2].

Особливістю етнонаціональної політики України є одночасне вирішення декількох таких завдань: формування української політичної нації; утвердження української мови як державної; консолідація суспільства; дотримання прав, забезпечення умов для збереження та розвитку культурної самобутності національних меншин, що проживають на території України; підтримка в окремих регіонах української державотворчої нації та забезпечення балансу між цими завданнями. Україна зараз проходить політичні випробування щодо того, чи не зруйнують відмінності у свідомості окремих суспільних груп – етнічних, а також регіональних – їхню здатність і їхнє бажання разом творити і розвивати демократичну державу, бути лояльними до неї як цілого, а не лише патріотами свого міста, області чи регіону. Тобто питання культурної різноманітності в Україні та етнонаціональної єдності й суспільної інтеграції мають розв'язуватися паралельно [4, с. 191].

Основи законодавства з етнонаціональної політики України були закладені відразу після проголошення незалежності. Першим юридичним документом, де зафіксовано рівні права всіх етнічних груп, що населяють Україну, стала Декларація про державний суверені-

тет. Законодавство України з етнонаціонального розвитку ґрунтується на принципах і нормах міжнародного права і включає такі документи: Конституцію України (1996), Декларацію про державний суверенітет України (1990), Декларацію прав національностей України (1991), Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992), Закон України «Про громадянство України» (2001), Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991), Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» (1998), Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019), Закон України «Про корінні народи в Україні» (2021), Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, ратифіковану Законом України від 15.05.2003 р. № 802-IV, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», а також двосторонні договори України з іншими державами.

Отже, законодавство України у сфері етнонаціональної політики формувалося під впливом внутрішніх міжнаціональних відносин та міжнародного законодавства. Аналіз змістового наповнення національного законодавства свідчить, що в ньому закріплено фундаментальні міжнародні норми щодо захисту національних меншин: право на існування; право на використання рідної мови; право на розвиток етнокультурної самобутності; право на освіту; право на свободу мирних зборів, віросповідання, виявлення поглядів, думок, совісті; право рівної участі в державотворчих процесах; право на одержання й поширення інформації та ідей своєю мовою без втручання держави та незалежно від кордонів; право на збереження середовища проживання в місцях історичного та сучасного розселення. За рівнем правового забезпечення основних прав і свобод національних меншин Україна посідає одне з провідних місць. Водночас треба зазначити, що українське законодавство у сфері захисту національних меншин має такі недоліки: розмитість положень, відсутність конкретизації базових термінів, застарілість самих законодавчих актів, прийнятих у перші роки незалежності. Нові політичні реалії потребують перегляду більшості прийнятих законодавчих актів.

Події в суспільно-політичному житті України 2013–2014 років, окупація Криму та східних регіонів України спричинили гостру потребу критичного переосмислення українськими науковцями й політиками місця і ролі етнонаціонального чинника в суспільному житті з урахуванням уроків минулого та міжнародного досвіду у розв'язанні проблем у сфері етнонаціональних відносин. Наявність невирішених питань актуалізує потребу у правовому документі, який визначав би політику України в етнонаціональній сфері, – Концепції етнонаціонального розвитку. Відсутність у законодавстві України Концепції етнонаціонального розвитку (чи етнонаціональної політики, адже назву документу можна корегувати) є черговим доказом того, що питанню етнонаціональної політики в нашій державі не приділялося належної уваги. Зокрема, не вдалося подолати наслідки тотальної русифікації та асиміляції в бік російської мови та культури. Саме тому вітчизняне законодавство з етнонаціональної політики, яке, на перший погляд, відповідає міжнародним стандартам, має низку прогалин.

Для вдосконалення правових засад політики держави у сфері етнонаціональних відносин неодноразово пропонувалися проекти нормативно-правового акта, який виконував би такі завдання: а) окреслював мету, принципи і довгострокові завдання етнонаціональної політики та механізми її реалізації з урахуванням реальних внутрішніх і зовнішніх викликів і загроз національній безпеці; б) визначав концептуальні основи подальшого законотворення, управлінських та інших рішень і практично-політичних дій щодо етнонаціональної сфери; в) запроваджував адекватні українським реаліям визначення термінів законодавства, що регулює етнонаціональні відносини; г) визначав параметри впровадження в це законодавство норм та термінології міжнародного права [5, с. 40–52].

Упродовж останніх років робочими групами з науковців, політиків, громадських діячів напрацьовано декілька версій законопроекту, який у разі прийняття визначав би засади етнополітичної політики в Україні. За роки незалежності на розгляд Парламенту України було подано вісім таких законопроектів: № 6016 від 08.08.2000 р., №5659 від 16.06.2004 р., № 7615 від 06.06.2005 р., № 3106 від 02.09.2008 р., № 3581 від 30.12.2008 р., № 10152 від 07.03.2012 р., № 10152-1 від 12.03.2012 р., № 2560а від 05.07.2013 р. Жоден із них не був прийнятий за основу. Після оцінки фахівців дані законопроекти були відправлені на доопрацювання або відкликані. У 2017 році при Міністерстві культури України створено експертну раду з питань етнополітики, яка напрацювала впродовж 2017–2019 років проект Концепції етнополітичного розвитку. Зазначений проект пройшов громадське обговорення та оцінку експертного середовища, проте так і не був поданий на розгляд Парламенту у зв'язку із ліквідацією Департаменту у справах національностей та релігій Міністерства культури України у 2019 році.

Необхідно зазначити, що серед експертів та у громадському середовищі немає узгодженої думки щодо принципів етнополітичної політики, а також механізмів її впровадження, особливо в умовах децентралізації влади та адміністративної реформи, реформи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Окрім належної уваги з боку органів влади, важливим є забезпечення сприятливого політико-правового середовища для інституціонального розвитку громадянського суспільства, активне залучення його суб'єктів до публічної політики, процесів вироблення та ухвалення важливих суспільних рішень, формування і реалізації державної та місцевої політики. Проте на перший план має ставитися завдання консолідації нації, забезпечення територіальної цілісності та стабільності держави. Наявні у даній сфері проблеми створюють підґрунтя для спекуляції мовними та етнополітичними проблемами, особливо під час передвиборчих перегонів.

Характеризуючи етнополітичну ситуацію в Україні, слід зауважити, що наша держава змушена враховувати такі особливості етнополітичної ситуації в регіонах, як неоднакова чисельність національних меншин та дисперсність їх розселення, різний соціально-економічний розвиток районів, де проживають представники етнічних спільнот. У країні наявні території компактного поселення етнічних груп, які можуть стати джерелом напруження у відносинах із центральною владою. Нерівномірне розміщення на території України різних етносоціальних та етнокультурних груп породжує низку проблем для органів, відповідальних за етнополітичну політику в державі.

Отже, важливим механізмом реалізації етнополітичної політики держави є система органів виконавчої влади. У 1993 році в Україні створено центральний орган державної виконавчої влади, котрий відповідав за питання етнополітичного розвитку, – Міністерство України у справах національностей та міграції. Однак внаслідок низки інституційних реформ статус Міністерства у 1996 р. був понижений до Державного комітету України у справах національностей та міграції (згодом релігій). У 2010 р. в ході адміністративної реформи цей орган взагалі був ліквідований. Центральним органом виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин, релігій та захисту прав національних меншин на додачу до прямих завдань було визначене Міністерство культури України, в складі якого був Департамент у справах релігій та національностей. Лише 18 березня 2020 року на підставі Постанови КМУ від 15 червня 2019 року № 503 Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) стала центральним органом виконавчої влади. Діяльність ДЕСС спрямовує та координує Кабінет Міністрів України через Міністра культури та інформаційної політики. Однак залишається проблемним питання фахівців з питань етнополітичного розвитку, оскільки ДЕСС не має підрозділів у регіонах. Питаннями етнополітичного розвитку здебільшого займаються

працівники структурних підрозділів з питань культури обласних адміністрацій. Ще більшою є проблема фактичної відсутності фахівців зазначеної сфери у структурі районних адміністрацій та ОТГ. Отже, постійне реформування та ліквідація центрального органу виконавчої влади у сфері етнонаціонального розвитку, відсутність відповідних структурних підрозділів та фахівців у регіонах свідчить, що як державній етнонаціональній політиці загалом, так і конкретним інституційним та організаційним заходам щодо її реалізації часто бракувало системності й послідовності, внаслідок чого позитивні досягнення на одних напрямках нівелювалися проблемами на інших.

Нехтування питаннями етнонаціонального розвитку містить небезпеку перетворити етнонаціональний фактор з культурного надбання на джерело конфліктів та протиріч, призвести до втрати територіальної цілісності країни. Неврегульовані відносини між етнокультурними групами загострюють проблеми міжетнічного спілкування, збільшують потоки мігрантів, біженців, створюють конфліктні ситуації. Наслідком непослідовної етнонаціональної політики держави сьогодні є такі процеси та проблеми:

- поглиблення етнорегіональних відмінностей, які ускладнюють процес становлення української політичної нації;
- відсутність послідовних дій з утвердження державної мови в регіонах, де місцеве населення на знає і не розуміє української мови (деякі райони Закарпаття, Буковини, Донбасу, півдня України);
- непрогнозованість процесів етнонаціонального розвитку через відсутність постійного їх моніторингу, виявлення проблем у цій сфері та налагодження етнокультурного діалогу;
- необлаштованість депортованих народів, внутрішніх переселенців, новітніх мігрантів;
- пасивність окремих груп неетнічних українців у державотворчих процесах та процесах консолідації українського суспільства;
- наявність соціально не адаптованих етнічних груп, таких як роми, новітні мігранти;
- низький рівень, неефективна фахова підготовка державних службовців з етнонаціональних питань та відсутність координації дій органів державної влади і місцевого самоврядування;
- відсутність у структурі органів місцевого самоврядування, які отримали більші повноваження в регіонах, фахових спеціалістів з питань реалізації етнонаціональної політики;
- відсутність у державному бюджеті програм, спрямованих на реалізацію державної етнонаціональної політики. Фінансову підтримку з боку регіональних органів влади мають окремі проекти в регіонах.

Вплив на процеси етнонаціонального розвитку в Україні також мають спроби деяких країн-сусідів реалізувати свої інтереси на території України всупереч її власним національно-державним інтересам. Певні загрози етнополітичній стабільності в Україні створює поведінка екстремістських кіл у Румунії та Угорщині, а також реалізація цими країнами їх законів і державних програм, які стосуються осіб румунської та угорської національності, що є громадянами сусідніх держав [6, с. 454–466].

Таким чином, політико-ідеологічна та мовно-культурна роз'єднаність регіонів України потребує виваженої етнонаціональної політики А.Ф. Колодій зазначає: «Саме етнонаціональної, а не просто етнополітики, тому що турбота про титульну націю, її розвиток, повноцінне функціонування її культури, виконання нею ролі державотворчого народу не менш важлива і складна проблема, ніж захист прав і сприяння розвитку культур національних меншин» [4, с. 178].

Етнонаціональна політика держави розглядається як органічна складова частина публічного врядування, що являє собою сукупність послідовних рішень і дій органів публічної влади та суб'єктів громадянського суспільства, спрямованих на задоволення відмінних соціальних, політичних та культурних потреб етнічних спільнот та окремих громадян, що належать до них, врегулювання проблем, що виникають між цими спільнотами, утвердження у суспільстві атмосфери міжетнічної толерантності, а також на зміцнення загальнонаціональної єдності.

До загальноновизнаних завдань етнонаціональної політики України належать такі: забезпечення соціальної стабільності, мінімізація та відвернення загроз етнічних конфліктів, громадянська інтеграція й консолідація її поліетнічного населення. Ефективність виконання цих завдань великою мірою залежатиме від того, на яку саме модель української нації буде зорієнтовано державну етнополітику. Індикаторами оптимальності обраної моделі та дієвості відповідної їй державної етнополітики можуть слугувати зміни кількісних показників якісних ознак українського соціуму, моніторинг яких вже традиційно здійснюють вітчизняні соціологічні служби: а) важливість для людей державної незалежності країни; б) пріоритетність громадянства в структурі самоідентифікацій дорослого населення; в) гордість за належність до спільноти громадян України; г) значущість почуття патріотизму як чинника суспільного єднання. Такий аспект вже був предметом дослідницької уваги [7, с. 9–40].

На нашу думку, в Україні етнонаціональна політика повинна базуватися на адаптованій до українських реалій концепції інтегруючого мультикультуралізму, оскільки проблемами національної інтеграції та консолідації все ще є актуальними. Перевага концепції інтегруючого мультикультуралізму полягає у повазі гідності всіх народів і рівному ставленню до їх представників, державному захисті їхніх культурних прав, що забезпечує етнокультурну справедливість. Етнонаціональна політика, заснована на мультикультуралізмі, передбачає сприяння процесам суспільної інтеграції, підтримку культурної різноманітності, захист індивідуальних прав представників етнокультурних груп, створення умов для збереження самотності етнокультурних груп. Це передбачає можливість у разі потреби тимчасового використання засобів посиленої підтримки (позитивної дискримінації щодо тих груп, культура яких особливо пригнічувалася у попередній період).

В Україні відбувається процес консолідації нації довкола символів та цінностей. Це цінності, які лежать в основі сучасної боротьби України і мають широкий характер. Такими цінностями є свобода, гідність, незалежність, право вибору, віра в людину. Це ліберально-демократичні цінності. Однак саме вони можуть зміцнити та зробити тривалою консолідованість українського суспільства, яку ми сьогодні спостерігаємо в умовах війни як явище, що базується спільному нещасті. Важливо, щоб українське суспільство змогло зберегти цю тимчасову єдність і тоді, коли це нещастя буде подолане.

Отже, пріоритетним завданням для України на сучасному етапі розвитку у сфері етнонаціональних відносин є підвищення ефективності функціонування державних інституцій. Ефективність етнонаціональної політики залежить від того, наскільки актуальними є її основні принципи, чи вірно вони відображають стан етнонаціональної ситуації, вміння держави враховувати інтереси різних етнічних груп та державотворчої нації і сприяти їх узгодженню.

До механізмів реалізації етнонаціональної політики належать такі: законодавство, у тому числі державні програми, спрямовані на прогнозування й регулювання етнонаціональних процесів, та спеціальні програми, що стосуються конкретних напрямів реалізації етнонаціональної політики; уповноважений орган державного управління, інші органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, а також громадські організації наці-

ональних меншин; співробітництво з іншими державами та з відповідними міжнародними організаціями для реалізації цілей державної етнопонаціональної політики.

Науково обґрунтована етнопонаціональна політика є необхідною умовою утвердження держави. Налагодження міжкультурного діалогу в Україні є одним із ключових чинників суспільної злагоди та консолідації нації, а змістом етнопонаціональної політики стали міжнаціональне порозуміння та етнокультурна різноманітність.

Список використаної літератури

1. Калакура О.Я. Мультикультуралізм: сутність та перспективи для України. *Чорноморський літопис*. 2010. № 2.
2. Проект Концепції державної етнопонаціональної політики України. 100-річчя державного органу з питань етнополітики в незалежній Україні як історія захисту національних меншин: державні інституції та міжнаціональні відносини: досвід, виклики, завдання. Київ : Дух і літера, 2019. С. 143–155.
3. Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації, врахування міжнародного досвіду / Н.В. Беліцер, С.В. Бугаєв, Я.О. Вариво́да та ін.; під заг. ред. Ю. Тищенко ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. К. : УНЦПД, 2004. 312 с.
4. Колодій А.Ф. Національний вимір суспільного буття. Львів : Астролябія, 2008. 368 с.
5. Котигоренко В. Щодо стратегії державної етнопонаціональної політики. *Стратегічні пріоритети: науково-аналітичний щоквартальний збірник Національного інституту стратегічних досліджень*. К., 2008. № 1 (6).
6. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. К. : Світогляд, 2014, 722 с.
7. Котигоренко В.О., Панчук М.І. Проблеми термінології законодавства, що регулює етнопонаціональні відносини в Україні. *Ukr. Socium*. 2020. № 1 (72).

ETHNONATIONAL POLICY IN UKRAINE: SITUATION AND PROSPECTS

Lesia Kornat

*Lviv Polytechnic National University,
Department of the Political Science and International Relations
Stepan Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine*

The analysis of problems and prospects of ethnonational policy of Ukraine is carried out. It is proved that the regulation of ethnonational relations is a complex process and involves taking into account a number of factors specific to a particular country. The task of state policy in the field of ethnonational relations is the consolidation of society, ensuring the territorial integrity and stability of the state. The emphasis is placed on the fact that there is no consistent, clearly coordinated ethnonational policy in Ukraine aimed at creating maximum opportunities to meet the needs of all subjects of ethnonational relations. The effectiveness of ethnonational policy is determined by the ability of the government to respond flexibly to the problems of the ethnonational sphere. The state ethnonational policy of Ukraine is defined as an organic component of internal and external policy, a set of theoretical approaches, principles, mechanisms, consistent decisions and actions of public authorities and local governments aimed at meeting the needs of all ethnic communities and individual citizens of Ukraine, related to the specifics of their ethnocultural development, and the establishment of an atmosphere of interethnic tolerance in society and the strengthening of national unity. The foundations of the legislation on ethnonational policy of Ukraine were laid immediately after the declaration of independence and were formed under the influence of domestic interethnic relations and international law. Ukrainian legislation in the field of ethnonational relations has certain shortcomings: blurred provisions, lack of specification of basic terms; obsolescence of the legislative acts adopted in the first

years of independence. Ukraine has not pursued a consistent ethnonational policy, in particular, the concept of ethnonational development, which would define the basic principles of this policy, has not been adopted. There are also a number of gaps in domestic legislation on ethnonational policy, although it generally meets international standards. The consequence of inconsistent ethnonational policy of the state are the following processes and problems: deepening of ethnoregional differences; problems of functioning of the state language; untimely detection of problems in this area due to the lack of systematic monitoring of processes; problems of deported and internally displaced peoples; the presence of non-socialized ethnic groups, etc. There is no consensus on the principles of ethnopolitics, as well as mechanisms for its implementation, especially in the context of decentralization and administrative reform, reform of the executive branch. The priority task for Ukraine at the present stage is to increase the efficiency of state institutions. Scientifically based ethnonational policy is a necessary condition for the process of state establishment.

Key words: ethnonational policy, national minorities, concept of ethnonational development, ethnopolitics, ethnic groups.

УДК 327.56 К78

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.24>

ЗЛОЧИННІ НЕДЕРЖАВНІ АКТОРИ В КОНТЕКСТІ НАРКОТРАФІКУ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Анастасія Красношлик

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Інститут міжнародних відносин

вул. Юрія Іллєнка, 36/1, 04119, м. Київ, Україна

Наркотрафік – суттєвий пункт концепції девіантної глобалізації, адже в сучасному світі наркотики можна сміливо назвати глобальною звичкою. Вони наділені характеристиками, яких не мають жодні інші нелегальні товари, що робить їх ще привабливішими для багатьох акторів та зручнішими для глобалізаційних процесів. Отже, явище наркотрафіку наділене унікальними рисами, які впливають на міжнародні відносини та глобалізований світ. У статті розглядається один з найвагоміших наслідків наркотрафіку – поява недержавних акторів, наділених ресурсами для розвитку злочинної діяльності.

Важливою рисою сьогоденних міжнародних відносин, яка впливатиме як на міжнародну безпеку, так і на наркотрафік, є існування мікровлади. Сама історія наркотогівлі обертається навколо децентралізації та збільшення чисельності акторів. Як глобалізація розділила владу між акторами, так і наркотрафік віддзеркалив той самий тренд. У ході дослідження ми дійшли висновків про те, що наркотогівля та міжнародна безпека залишатимуться переплетеними в світі фрагментованого суверенітету, перехресних союзів та множинних типів акторів.

Отже, акцент на міжнародній арені послідовно зміщується з конфліктів між державами-націями на конфлікти між такими акторами. В даному випадку слабкий може кинути виклик сильнішому та виграти, адже турбулентність, яку він створить в результаті своєї діяльності, розворушить кордони між країнами. Наркотики виступають і бартером, і валютою, і продуктом споживання, адже неурядові насильницькі угруповання заробляють гроші на наркотогівлі, об'єднуються з іншими наркотогівцями та як індивідуальні особи споживають наркотики. Транснаціональні злочинні організації продовжуватимуть корумпувати держави та підривати їхнє управління прибутками, заробленими від продажу наркотиків. Інтеграція всесвітньої мережі створить по всій планеті десятки тисяч нових акторів, а влада опиниться в багатьох руках. Це спровокує появу нових викликів міжнародній безпеці.

Ключові слова: наркотрафік, наркотогівля, мікровлада, транснаціональна злочинність, тероризм, девіантна глобалізація, політичні об'єднання, недержавні актори, міжнародні відносини.

Наркотрафік – нерегульована та некоординована міжнародна індустрія, яка здатна об'єднувати розрізнені нації, підриваючи їхній внутрішній лад. Так, уряди опиняються під впливом глобальної злочинної індустрії, недержавних угруповань та кримінальних груп. Це позбавляє їх влади, авторитету та легітимності, тому *актуальність* даної теми вкрай висока для стабільного співіснування акторів на міжнародній арені та економічного і політичного розвитку держав-націй.

Мета статті полягає в розгляді організацій та угруповань, що діють як в рамках окремих країн, так і на транснаціональному рівні. Ми розглянемо те, яким чином ресурси, отримані від наркотогівлі, використовуються для ескалації та подовження тривалості конфліктів і турбулентності в міжнародних відносинах, а також вплив таких ресурсів на міждержавні війни та міжнародну безпеку. Отже, завданням даної публікації вважаємо детальний аналіз та класифікацію таких акторів та дослідження їхнього впливу на міжнародні відносини.

Еволюція наркоторгівлі та її динаміка не лише призводить до утворення наркодержав та впливає на їхню дієздатність, але й провокує появу та діяльність недержавних акторів, які також беруть активну участь у наркобізнесі.

Такі насильницькі недержавні актори, як кримінальні синдикати, партизанські угруповання, повстанці, народні ополченці та терористи, на думку Мітчел Рот та Мурата Севера [1, с. 903], мають такі спільні організаційні риси:

- 1) вони всі задіяні в нелегальній діяльності та потребують аналогічних ресурсів;
- 2) вони вдаються до надмірної жорстокості або до її загрози;
- 3) вони практикують викрадення людей, вбивства та витребування;
- 4) вони діють секретно;
- 5) вони протестують проти держави та законів (окрім випадків, коли самі їх профінансували);
- 6) вони мають «резервних» лідерів та солдатів;
- 7) вони володіють високим рівнем адаптивності, гнучкості, а також мають швидку реакцію на нововведення;
- 8) вони становлять загрозу глобальній безпеці;
- 9) вихід з групи одного з її членів здебільшого завершується його смертю.

Крім цього, вони мають мережеву структуру, беруть участь в розмаїтті прибуткових злочинних заходів, а також активно використовують переваги інтернету для масштабування своїх операцій. Саме через їхню структуру та такий вид оперативної діяльності їх часто називають темними мережами [2, с. 39].

Однак схожість завершується на їхній методиці, бо мотиви у всіх цих організацій різні. Злочинні угруповання прагнуть отримати прибутки від нелегальних підприємств для особистого збагачення їхніх членів. Інші типи недержавних організацій інвестують отримані гроші з метою досягнення своїх політичних цілей. Отже, для злочинних угруповань гроші – це мета, для інших – лише інструмент для її досягнення. Насильницьке протистояння уряду робить всіх терористів та біженців злочинцями, але не всіх злочинців біженцями й терористами.

Ще одна ключова відмінність між кримінальними угрупованнями та політично вмотивованими організаціями полягає в наявності консенсусу щодо їхнього визначення.

Міжнародна спільнота одностайно погоджується з визначенням організованої злочинності, зокрема транснаціональної. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року [3] пропонує перелік елементів, що формують транснаціональну організовану злочинну групу та види злочинів, які вона коїть.

Євросоюз та інші регіональні організації також мають схожі думки щодо меж організованої злочинності. Проте аналогічного документу, підписаного ООН та більшістю країн, щодо визначення діяльності партизанських загонів, біженців, або терористичних організацій немає. Через політичні розбіжності у ставленні різних країн до легітимності вимог та оцінки діяльності насильницьких недержавних акторів, які просувають політичні цілі, обговорення прийнятного визначення тероризму триває з 11 вересня 2001 року. Такий стан речей гарно описаний таким гаслом: «Терорист для одного – борець за свободу для іншого». Фактично існує більше сотні визначень тероризму. Ще менше погодженості існує щодо визначення бойовиків, воєнізованих угруповань, груп самозахисту. Хоча наукове товариство й не досягло консенсусу щодо визначення політично вмотивованих, насильницьких недержавних акторів, існують спільні елементи, що їх об'єднують. Групи повстанців прагнуть підірвати статус-кво країни або протистояти державі-окупанту шляхом організованого насилля та пропаганди. Партизани – більш явна сила, що носить уніформу

та прагне формального визнання у якості військових, пов'язана з політичним апаратом повстанців. Терористичні організації з метою досягнення політичних цілей застосовують насилля або загрозу насилля, щоб викликати жах у населення. Так, організація «Хезболла» і подібні до неї організації розвивають наркоторгівлю, масштабують її на сусідні регіони та викликають турбулентність на внутрішньому і зовнішньому рівнях, послаблюють урядові установи та громадянське суспільство. Зв'язок між наркотрафіком та насильницькими недержавними акторами грає вагомую роль на арені міжнародної безпеки.

Ці групи здатні перемішуватися одна з одною та набувати нових характеристик. Група повстанців може вдатися до тероризму, а терористи можуть стати частиною партизанської організації. Департамент оборони США [4] відносить їх до категорії незаконних сил, які не належать до національних збройних сил, визнаних світовою спільнотою націй.

Бойовики, воєнізовані угруповання та організації самозахисту не класифікуються як незаконні сили, але мають з ними багато схожих рис. Це групи, які формально не належать до національних армій визнаних на міжнародній арені країн, але можуть мати з ними спільні організаційні зв'язки.

Наприклад, члени таких груп можуть бути нинішніми чи колишніми членами державних військ та володіти відповідною військовою підготовкою. Вони також можуть отримувати зброю та інформацію з державних джерел. Від повстанців, бойовиків та терористів їх відрізняє акцент на оборону в їхній ідеології. Так, ці угруповання радше захищатимуть суспільство, аніж нашкодять йому.

Прикладом перетину цих угруповань в одному об'єднанні може бути організація «Хезболла». Вона виступає в таких категоріях: терористична організація, збройне об'єднання, політична партія та суспільна організація. Вона також глибоко пов'язана з ліванськими політичними силами, як і з військовими. Неточність визначень політично мотивованих, насильницьких недержавних акторів загострюється ще й їхньою участю в злочинних акціях, наприклад, таких, що були виявлені під час операції «Титан». Більшість груп, визнаних США закордонними терористичними організаціями, глибоко пов'язана з наркотрафіком як засобом фінансування своїх операцій [5, с. 17].

Завершення «Холодної війни» та відповідь на атаки 11 вересня призвели до майже повного зникнення державного фінансування терористичних груп. Лише три країни – Іран, Судан та Сирія – залишилися в переліку американського уряду як держави – спонсори тероризму.

Аби уникнути плутанини з класифікацією, можна використовувати поняття «гібридні групи», що вважаються організаціями повного спектру послуг та набувають політичних і злочинних характеристик або є політично вмотивованими недержавними угрупованнями, що деградували до організованої злочинності як першопричини своєї діяльності [6, с. 47].

Активна діяльність таких груп в рамках наркобізнесу стала типовою характеристикою міждержавних конфліктів 21 століття. Пітер Андреас зазначає: «Успіх у битві значно залежить від успіху в злочинному бізнесі» [7, с. 549].

На початку 2000-х років наркобізнес досяг етапу, коли 95 відсотків світового виробництва важких наркотиків відбувалося в контексті збройних конфліктів. До того ж Філіп ле Бійон у своїй роботі «Політична екологія війни: природні ресурси та збройні конфлікти» [8, с. 111] дійшов висновку, що громадянські війни набагато частіше виникають між країнами-виробниками та країнами-посередниками, ніж між країнами, які не мають стосунку до наркотрафіку. Політична нестабільність вірогідніше за бідність призведе до вирощування наркокультур. Наприклад, в Афганістані рівень торгівлі опіумом вищий не там, де бідніше населення, а в тих районах, де постійно оперує Талібан [9].

Організації, задіяні в наркотрафіку, використовують його не лише як джерело фінансування, але й як інструмент у боротьбі зі своїми опонентами.

Існування подібних угруповань в крихких несамодостатніх країнах також впливає на їхню подальшу долю та розвиток.

Недідздатним державам складно дотримуватися прав і свобод людини, а також контролювати верховенство права. Судові інститути зазвичай скомпрометовані та корумповані, а нелегальна торгівля лише виграє від такого стану речей, адже вона залишається безконтрольною та безкарною. Отже, антикорупційна політика в такій країні перетворюється на військові спроби придушення наркопритонів та патрулювання в особливо небезпечних районах. Інколи урядам доводиться оголошувати надзвичайний стан та закривати очі на конституційні гарантії, аби хоча б частково захистити громадян [10]. На жаль, в багатьох країнах наркотрафік здатний ефективно протистояти таким урядовим спробам та укладає з ними домовленості: в обмін на зменшення насилля картелі отримують ширші можливості розвитку торгівлі та ще глибше проникають в легітимну систему. У Тринідаді та Тобаго у лідерів наркобанд навіть беруть інтерв'ю та ставляться до них так, наче вони громадські лідери. А в Сальвадорі деякі з них навіть виголошували онлайн-промови з тюремної койки з пропозиціями щодо політичного розвитку країни [11].

Злочинні угруповання, що займаються наркотрафіком, використовують на свою користь інфраструктурні проекти, профінансовані зовнішніми організаціями та іноземними країнами. Гарним прикладом є проєкт кільцевої дороги в Афганістані. Двоповерхове шосе довжиною 2200 км, яке об'єднує найбільші міста Афганістану, профінансували та збудували декілька держав. Воно вважалося центральним об'єктом в проєкті розбудови афганської інфраструктури для зміцнення комунікації між населенням. Але, крім комунікацій, нові шляхи значно покращили ефективність поставок героїну та кокаїну [12, с. 25].

Країнам, в яких оперує наркотрафік, притаманні міста із закритими зонами, в яких урядовці витісняються місцевими брокерами та повною відсутністю порядку. Вони досить дієво поєднують легальний та злочинний світи як посередники для транспортування людей, капіталу та товарів. Роберт Банкер та Джон Салліван доповнили концепцію таких здичавілих міст [13]. Вони, зокрема, описують їх як такі, що «деінституціоналізувалися» чи повністю зруйнувалися, а потім «реінституціоналізувалися» навколо економічних, соціальних та владних інтересів злочинних організацій.

Наприклад, Сьюдад дель Есте – місто, яке знаходиться на перетині Аргентини, Бразилії та Парагваю. Це міжнародна схованка для контрабандистів, фальшивомонетників, гангстерів та терористів. Хезбола, нігерійські злочинні угруповання та китайські тріади вільно співпрацюють з цим містом, незважаючи на свої легальні уряди. З огляду на стрімку урбанізацію планети, половина населення якої проживає в містах, явище здичавілих міст стає надзвичайно важливим та актуальним.

Здичавілі міста та лабіринт їхньої географії, комплексна соціологія та тіньова економіка вдало залишаються поза радарми національних урядів. Ці міста слугують владними осередками для транснаціональних злочинних підприємств. Тюрми, замість того щоб бути установами правопорядку, стали осередками політичної та соціальної влади. Сильна динаміка наркотрафіку повністю ліквідувала сприйняття в'язниць як символу державного контролю. Вони радше слугують корпоративними штаб-квартирами для злочинців, які беруть участь в міжнародній кримінальній діяльності, підриваючи тим самим державу, в якій вони знаходяться [14, с. 158].

Більшість сучасних війн є внутрішньою та має жорстку асиметрію, де одна сторона керує урядовою національною гвардією, а інша – нерегулярними військами. Сьогод-

нішні війни структурно відрізняються від традиційних і масштабних міждержавних війн, адже вони здебільшого фокусуються на політичних, соціальних, економічних, релігійних та психологічних вимірах конфлікту. Аби мати вплив у цих сферах та компенсувати відсутність регулярної армії, агресивні недержавні актори звертаються до наркотрафіку як засобу швидкого набуття ресурсів.

Особливу увагу варто звернути на посередників, які представляють ще один різновид мікровлади, бо слугують ланкою між розмаїттям транснаціональних загроз та сприяють появі нових наркодержав, підриву слабких країн, розладу громадського здоров'я та зростанню злочинності в кіберпросторі. Такі злочинці володіють високими технічними вміннями та специфічними знаннями місцевих юрисдикцій, що дає їм змогу полегшувати налагодження зв'язків між транснаціональними злочинними організаціями, терористами та повстанцями. Вважаємо ефективним вироблення типології посередників за мотивацією (особисте збагачення і політична мотивація, а також їхні «гібридні» форми, рівень їхньої транснаціональності і міжнародної мобільності).

Отже, діяльність наркотрафіку стимулює появу численних недержавних акторів, які завдяки прибуткам, отриманим зі своєї злочинної діяльності, стають характерними представниками мікровлади на міжнародній арені. Вони здатні діяти як у конкретній державі, так і на транснаціональному рівні, створюючи національну та глобальну турбулентність. Так, уряди багатьох країн опиняються під впливом глобальної злочинної індустрії, недержавних угруповань та кримінальних груп, що гратиме роль в їхній економічній деградації та занепаді регіонів таких країн.

Діяльність недержавних акторів, що беруть участь в наркотрафіку, прямо пов'язана з їхнім впливом на міждержавні війни та міжнародну безпеку. Справа в тому, що ресурси, отримані від наркотогівлі, використовуються для ескалації та подовження тривалості конфліктів і турбулентності в міжнародних відносинах.

Список використаної літератури

1. Roth M.P. The Kurdish Workers Party (PKK) as Criminal Syndicate: Funding Terrorism through Organized Crime, A Case Study / M.P. Roth, M. Sever. *Taylor & Francis*. Vol. 10. 2007. P. 903.
2. Raab J. Dark Networks as Problems / J. Raab, B.H. Milward. *Journal of Public Administration Research and Theory* : J-PART. Vol. 13. 2003. P. 413–439.
3. United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto [Електронний ресурс] // United Nations Office on Drugs and Crime. 2003. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>.
4. Irregular Warfare Joint Operating Concept [Електронний ресурс] // US Department of Defense. 2007. URL: https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/concepts/joc_iw_v1.pdf?ver=2017-12-28-162020-260.
5. Shelley L.I. *Dirty Entanglements Corruption, Crime, and Terrorism*. Cambridge University Press. 2014. P. 17.
6. Bauer A. Hybridization of Conflicts. *PRISM*. Vol. 4. 2014. P. 47.
7. Andreas P. *Illicit International Political Economy: The Clandestine Side of Globalization*. Taylor & Francis, Ltd. 2004. P. 549.
8. Le Billon P. The political ecology of war: natural resources and armed conflicts. *Elsevier*. 2001. P. 562.
9. Discussion Paper: Is poverty driving the Afghan opium boom? *United Nations Office on Drugs and Crime*. 2008. URL: <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2017/12/UNODC-Is-poverty-driving-the-Afghan-opium-boom.pdf>.

10. Stevenson M. Mexico's former ruling party voted back to office / M. Stevenson, K. Corcoran. *Associated Press*. 2012. URL: <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/1961159>.
11. Archibold R.C. Gangs' Truce Buys El Salvador a Tenuous Peace. *The New York Times*. 2012. URL: <https://www.nytimes.com/2012/08/28/world/americas/in-el-salvador-gang-truce-brings-tenuous-peace.html>.
12. "Voices of the Quchaqbar" – Understanding opiate trafficking in Afghanistan from the perspective of drug traffickers. *UNODC Research*. 2020. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/AOTP/AOTP_Voices_of_Quchaqbar_2020_web.pdf.
13. Bunker R.J. Integrating Feral Cities and Third Phase Cartels/Third Generation Gangs Research: The Rise of Criminal (Narco) City Networks and Blackfor / R.J. Bunker, J.P. Sullivan. *Taylor and Francis*. 2011.
14. Shelley L. I. Dirty Entanglements Corruption, Crime, and Terrorism / Louise I. Shelley. *Cambridge University Press*. 2014. P. 158.

CRIMINAL NON-STATE ACTORS IN CONTEXT OF DRUG-TRAFFICKING AND THEIR IMPACT ON INTERNATIONAL RELATIONS

Anastasiia Krasnoshlyk

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Institute of International Relations
Y. Illienka str., 36/1, 04119, Kyiv, Ukraine*

Drug trafficking is an important issue of the concept of deviant globalization, as in the modern world drugs could be easily called "a global habit". They have features, extrinsic to other types of illegal products. It makes drugs utterly attractive for numerous actors and fit for globalization trends. That is why the phenomenon of drug trafficking owns unique features, which influence international relations and globalized world.

This article examines one of the most important consequences of drug trafficking – appearance of non-state actors with resources necessary for further development of their criminal activity.

Micro-power – is a significant trend of modern international relations, which will influence both: international security and drug trafficking. The very history of drug trade rotates around decentralization and the growth of the number of actors. Drug trafficking acts the same as the globalization, when it shares power between actors.

This research came to the following conclusions: drug trafficking and international security will be intertwined in the world of fragmented sovereignty, crossed alliances and numerous types of actors.

So, the focus of international agenda coherently moves from conflicts between the states and conflicts between actors. In such case, the weakest one is able to challenge the strongest and win, as the turbulence he will create as a result of his activity, can ruin borders between countries.

Drugs are perceived as a barter, currency and consumer product, as criminal non-state groups earn money via drug trade, unite with other criminal entities and, as individuals, consume their own product. Transnational criminal organizations will continue to corrupt states and ruin their authority with the help of profits, earned with drugs. Integration of worldwide net will create tens of thousands of new actors, and the power will be separated between them. It will provoke the emergence of new, unknown challenges to the international security.

Key words: drug trafficking, drug trade, micro-power, transnational criminality, terrorism, deviant globalization, political entities, non-state actors, international relations.

УДК 329 (477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.25>

СВІТОВІ ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ ПРОЦЕСУ РЕКРУТИНГУ ДО ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Валерій Кремена

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин, кафедра політології
пр. Гагаріна, 72, 49000, м. Дніпро, Україна*

Визначено особливості процесу рекрутингу кандидатів, пов'язаного з рішеннями, які політичні партії приймають щодо того, кого висувати кандидатами на загальних виборах. Розкрито функції, що відрізняють політичні партії від інших політичних угруповань. Доведено, що відбір кандидатів має вирішальне значення для розуміння владних відносин всередині партій, складу парламентів і поведінки виборних посадових осіб. Визначено особливості впливу політичних партій на якість демократії, особливо щодо ефективності представницької демократії.

Розкрито методи відбору кандидатів залежно від певних параметрів. Визначено, що двома найбільш важливими з них є рівень інклюзивності обраного (органу або органів, які вибирають кандидатів) і їх відносний рівень централізації. Додається, що на характер методів відбору кандидатів впливають різні фактори на рівні країни, такі як виборча система і національна політична культура, а також характеристики партійного рівня, такі як партійна ідеологія. Констатується, що реформування методів відбору кандидатів відбувається в результаті загальних подій, таких як заміна партії, розвиток партійної системи, поразка на виборах і внутрішньопартійна боротьба.

Доводиться, що важливість відбору кандидатів має значення не тільки для кандидатів та їх партій, а й для балансу сил всередині партії, що визначає особистий склад парламентів та впливає на поведінку законодавців. Визначено, що дослідження щодо відбору кандидатів, на відміну від більш широкої концепції вербування політиків, відзначаються слабкістю міжнаціональних емпіричних досліджень.

Констатується, що демократична теорія надає великого значення проведенню виборів, але не часто визнається, що виборча гра проходить на двох аренах, не тільки між партіями, але і всередині них. Робиться акцент на новому підході до розуміння політичних партій, що базується на внутрішній динаміці партійної політики та пропонує перший всебічний аналіз одного з найважливіших процесів, які здійснює будь-яка партія, – процесу відбору кандидатів. Викладено, що методи відбору кандидатів – це механізми, за допомогою яких партія обирає своїх кандидатів для загальних виборів. Окреслено методи відбору кандидатів на основі чотирьох основних вимірів, таких як: кандидатури, електорат, децентралізація виборчого процесу та голосування проти систем призначення.

Ключові слова: політична партія, рекрутинг до політичних партій, селективний процес, представницька демократія, кандидати, внутрішньопартійна демократія, вибір кандидатів.

Дослідження методів відбору кандидатів до політичних партій є важливим із багатьох причин.

По-перше, під час вивчення партійної політики, появи відповідних інструментів, складання внутрішньої структури влади партії.

По-друге, якщо ми стверджуємо, що на поведінку сторін впливає природа виборчої системи, то поведінка окремих політиків має бути такою, на яку впливає характер методу відбору. Це означає, що без аналітичних інструментів, таких як інструменти, надані дослідниками виборчих систем, нам бракує важливого факторного аналізу партійної політики.

У світлі персоніфікації політики та змін у партійній організації, що привели до збільшення автономії політичних сил, все більш актуальним стає дослідження процесу рекрутингу кандидатів до політичних партій.

Методи відбору кандидатів є перемінними механізмами порівняно з державними інституційними механізмами (наприклад, виборчими системами), і вони відносно більш схильні до змін. Таким чином, їх слід розглядати як сторону, що відображає політика. З іншого боку, ці зміни не є досить частими, щоб виправдати інклюзивне ставлення до них як до певного показника. Отже, відбір кандидатів слід розглядати як інституційні механізми, які відображають характер партій та впливають на політику партій.

Об'єктом дослідження є діяльність політичних партій.

Предметом дослідження є особливості процесу рекрутингу до політичних партій.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити особливості процесу рекрутингу до політичних партій.

Звертаючись до джерельної бази дослідження, слід наголосити, що партії як аристократичні угруповання досліджувалися ще Арістотелем, Д. Юмом, Т. Гоббсом, англійським теоретиком Е. Берком. Зокрема, Берк відзначав: «Політичні партії є необхідним елементом вільної держави». Підкреслював, що діяльність депутатів у парламенті неможлива без існування тісних зв'язків з однодумцями як всередині нього, так і поза його межами, що можливе лише в межах певної політичної організації, якою і є партія. Цей поворот у позитивній оцінці ролі і місця політичних партій у політичному житті держави помітно вплинув на подальший розвиток теорії політичних партій.

До тем дослідження добору та природи існування політичних партій зверталися у своїх працях Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо, Е. Сійєс та інші французькі теоретики державно-політичної думки. Г. Гегель, К. Розенкранц, використовуючи елементи соціолого-емпіричного аналізу, намагалися поєднати вчення про «субстанціональну єдність держави» з динамічною теорією політичних партій. Цікавими, з погляду розвитку партійної теорії, є також думки швейцарського ученого Й.К. Блунчлі. Його основне методологічне кредо полягає в тому, що партії становлять не державно-правовий, а політичний інститут. «Політичні партії, – зауважує він, – не є елементом державного організму, а являють собою вільні суспільні групи, які об'єднуються навколо певних переконань чи напряму з метою спільної політичної діяльності» [1]. Отже, праці німецьких учених стали вагомим внеском у розвиток загальної теорії політичних партій. Вони розширили діапазон дослідження політичних партій, вийшовши далеко за межі пошуку визначення поняття партій, оцінки їхньої політичної діяльності, і висвітлили цілу низку важливих проблем – про місце політичних партій у державі та суспільстві, їхній зв'язок із державними та правовими інститутами, про функції та класифікацію політичних угруповань.

М. Дюварже, Дж. Ст. Міллль ввели низку законів партологічної науки, тоді як дослідник К. Джанда зібрав багатий емпіричний матеріал зі 158 партій з 10 культурно-географічних регіонів світу. Вагомим є доробок М. Острогорського, Р. Міхельса, М. Вебера [1].

До цього часу було запропоновано лише кілька досліджень методів відбору кандидатів, що були здійснені західними дослідниками: Галлахером, Ренні, Норріс. Тому виникає об'єктивна потреба дослідження актуальної проблематики рекрутингу до політичних партій.

Дослідження процесу рекрутингу до політичних партій передбачає досягнення двох цілей: по-перше, надати інструменти для окреслення методів відбору кандидатів та визначити особливості процесу демократизації; по-друге, запропонувати аналітичну базу, яка дасть змогу проводити міжнаціональне порівняння відбору кандидатів цими методами.

Методи відбору кандидатів – це лише один аспект у більш всебічному аналізі підбору кандидатів. Як зазначає західна дослідниця Норріс у своєму дослідженні, важливими є критерії добору кандидатів.

Це дослідження пропонує розглянути різні виміри у вивченні методів відбору кандидатів. Зокрема, виборчі системи є вагомим аспектом у всебічному дослідженні політики добору кандидатів до політичних партій.

Під час аналізу особливостей добору кандидатів важливими є особливості партійного рекрутингу у певній країні, у певному часовому проміжку.

На думку більшості дослідників політичного рекрутингу, аналізуючи процес вивчення політичного рекрутингу, слід звертати увагу на чотири основні аспекти:

1. Вимоги до кандидата. Кого можна обрати? Чи існують обмеження щодо подання кандидатури в цій партії? Якщо так, то наскільки жорсткі ці обмеження?

2. Виборчий пул. Хто обирає кандидатів? Чи існують обмеження щодо участі, враховуючи процес відбору кандидатів від партії?

3. Місце та рівні добору. Де відбираються кандидати? Чи кандидати відбираються громадянами? Регіональний чи місцевий рівень? Чи виділяє партія посади для функціонального представництва, тобто чи кандидати відбираються офіційно як представники соціальних груп чи секторів?

4. Спосіб добору. Як висувуються кандидати? Чи кандидатура визначається шляхом голосування, чи кандидатів просто призначають? [2].

Політичні партії як механізми рекрутування правлячих еліт і лідерів державного рівня являють собою структури, які здійснюють діяльність із відбору, висування і просування претендентів на депутатські посади в представницьких органах державної влади і на виборні посади президента країни і глав регіональної виконавчої влади, що використовують у своїй рекрутаційній діяльності конкретні норми, процедури.

Для світової політичної практики характерна велика різноманітність моделей партій як рекрутерів правлячих еліт і лідерів.

Базовими факторами політико-системного рівня, що визначають наявність декількох груп моделей партій-рекрутерів, є тип політичної системи і політичного режиму і пов'язані з ними характер партійної системи і характер виборів.

Відповідно до цих критеріїв можна виділити три групи моделей партій як рекрутерів правлячих еліт і лідерів:

– група моделей партій-рекрутерів правлячих еліт і лідерів у демократичних плюралістичних системах із виборною конкуренцією в боротьбі за владу;

– моделі партій-рекрутерів у недемократичних системах радянського типу з відсутністю конкурентних виборів;

– моделі партій-рекрутерів правлячих еліт і лідерів у політичних системах, що проходять модернізацію з гібридними політичними режимами з обмеженням конкуренції у виборчому процесі і з партійними системами з домінантною партією [1].

На наш погляд, для дослідження сучасних практик функціонування партій як рекрутерів правлячих еліт і лідерів найбільшу актуальність становить вивчення партій рекрутерів у демократичних режимах і в гібридних режимах із домінантною партією.

Загальні властивості різних партій-рекрутерів, які належать до групи моделей, що досліджуються, характерні для демократичних плюралістичних систем із конкурентними виборами.

На практиці є численна низка методів відбору кандидатів – методів, за яких одночасно встановлюються різні вимоги до кандидатур на різні посади у списку; відбір здійснюється різними селекторатами; ці селекторати використовують різні системи висунення

кандидатур; деякі кандидати відбираються за різними типами місць, визначених територіально та/або функціонально.

Прикладом може бути дослідження Облера про вимоги, що застосовуються до потенційних кандидатів у соціалістичній партії Бельгії. Відповідно до цих обмежень, потенційний кандидат повинен:

- бути членом партійної організації принаймні за п'ять років до початку виборів;
- платити членські внески;
- бути постійним передплатником партійної газети;
- надіслати своїх дітей до державних, а не католицьких шкіл;
- мати дружину та дітей, що зараховані до відповідних жіночих та молодіжних організацій [2].

Головним фактором формування моделей партій як механізмів рекрутування правлячих еліт і лідерів у плюралістичних демократичних політичних системах країн Західної Європи та Північної Америки був фактор демократизму системи і режиму, що виявляється у поділі громадянського суспільства і держави, в нейтралітеті держави в електоральному процесі, у виборчому формуванні влади і її електоральної підзвітності громадянам, у свободі виборів і політичних асоціацій, що випливають із практики гострої конкуренції кандидатів, партій за голоси електорату на виборах.

Названі вище характеристики політичних систем зумовили появу моделей партій-рекрутерів як автономних від держави «гравців» на електоральному ринку у формі цивільних інститутів відбору та просування кандидатів в еліту.

Автономна роль партій як рекрутерів правлячих еліт і лідерів із власними інтересами, стратегіями, ресурсами і роллю посередника між виборцями і кандидатами в еліту – це головні характеристики всіх партійних моделей рекрутування в демократичних політичних системах із партійною виборною конкуренцією. Тому ці моделі партій-рекрутерів можна назвати моделями «партій – цивільних посередників між правлячими елітами і виборцями» [2].

Партії як суб'єкти рекрутування правлячих еліт і лідерів здійснюють рекрутаційну діяльність у межах вибраного каналу під час формування представницького сегменту правлячих еліт і рекрутування лідерів керівників загальнонаціонального і регіонального рівнів влади і в межах парламенту (в парламентських республіках) під час формування уряду. Роль партій як головних суб'єктів відбору та висунення кандидатів у межах виборного каналу за основної ролі виборів у рекрутуванні парламентських еліт і лідерів – державних керівників загальнонаціонального і субнаціонального рівнів – ще одна важлива характеристика партій як рекрутерів у демократичних політичних системах.

При цьому остаточне рішення з приводу попадання чи непопадання у правлячу еліту кандидатів, відібраних партіями, в умовах конкурентних, альтернативних виборів роблять виборці. Тому партії як рекрутери змушені орієнтуватися не тільки на власний інтерес провести того чи іншого кандидата в еліту, але й на виборців – їхні інтереси, їхні уявлення про те, хто і як повинен представляти їхні інтереси, враховувати думки виборців у відборі кандидатів на стадії внутрішньопартійної номінації.

Це зумовлює залучення партіями виборців до відбору кандидатів у формі відкритих праймеріз, використання партіями рекрутаційних стратегій, спрямованих на формування соціально-представницької еліти і на розширення парламентського представництва недопредставлених соціальних груп – жінок, етнічних меншин – у формі резервування для них місць у партійних списках, введення виборчих квот.

«Стратегії позитивної дії», спрямовані на вирівнювання парламентського представництва чоловіків і жінок, реалізуються партіями як через введення у виборчі закони відпо-

відних положень (державні гендерні квоти) [2], так і за допомогою використання вільних гендерних квот у внутрішньопартійних правилах відбору [2].

Досить широкий спектр кандидатів, надання можливості попадання в еліту через партійний канал не тільки членам партії, але і безпартійним кандидатам – також характерна риса великого числа партій-рекрутерів в умовах демократичних систем.

Діяльність партій в умовах міжпартійної конкуренції та політична підзвітність партій виборцям за підсумками кожного електорального циклу – за політику, яку проводила правляча еліта, і її відповідність сподіванням суспільства – змушують партії у відборі кандидатів підтримувати баланс внутрішньопартійних інтересів і інтересів суспільства. Наприклад, використання у відборі кандидатів не тільки критеріїв партійного членства, партійної лояльності, згоди з партійною виборчою програмою і зобов'язання її реалізації в разі обрання об'єктивно працює на внутрішньопартійні інтереси, пов'язані зі зміцненням партійної організації за рахунок лояльності старих і залучення нових членів. Під час формування партійно-підзвітної та лояльної до партійного керівництва фракції у парламенті беруться до уваги критерії професіоналізму, досвіду, послужний список, наявність навичок, що дають змогу ефективно виконувати функції депутата, члена уряду, публічної політичної діяльності.

Важлива риса партій-рекрутерів у демократичних політичних системах – формалізація процедур відбору, їх конкурентний характер. Так, відбір досить часто проводиться у формі закритих внутрішньопартійних або відкритих для участі безпартійних виборців голосувань (праймеріз).

Все це працює як на вирішення завдання відбору найбільш здібних, найбільш «прохідних кандидатів» і на підвищення міжпартійної конкурентоспроможності партій у процесі рекрутування еліти, так і на формування позитивного іміджу партій в очах суспільства – як відкритих і демократичних організацій. При цьому в реальності партії в демократичних політичних системах розрізняються за рівнем внутріпартійної демократії, рівнем конкуренції у відборі кандидатів [2].

Однак демократичний характер процедур відбору кандидатів – це характерна риса великого числа партій у демократичних системах.

Демократичність процедур відбору в сучасних партіях проявляється в тому, що місцеві організації та активісти субнаціональних партійних організацій мають вплив у партійному номінаційному процесі поряд із центральним керівництвом партій. Зокрема, селективний процес включає партійних делегатів (голосування на передвиборних з'їздах і конференціях), партійних активістів і партапаратчиків (попередня підготовка списків), масив партійних членів під час використання індивідуального членського голосування, часто поштою, і під час проведення відкритих праймеріз – безпартійних виборців.

У результаті колективної рекрутаційної діяльності партій-рекрутерів у кожній демократичній політичній системі формується партійна і партійно-сегментована (двопартійна чи багатопартійна), конфліктно-консенсусна і збалансована правляча еліта, розділена на правлячу групу й опозицію, що реально конкурують між собою і співпрацюють у процесі управління державою і суспільством.

Специфіку конкретних моделей партій-рекрутерів, які належать до групи «партій – цивільних посередників», визначають такі чинники, як типи виборчих і партійних систем, типи організаційної будови партій [2], внутрішньопартійні формальні правила, норми, процедури і реальні практики відбору кандидатів.

Важливо, що зовнішні для партій інституційні чинники працюють у комплексі із внутрішньопартійними факторами [2], і різноманітність цих поєднань (множинність ком-

бінацій), а також багатофакторність зумовлюють велику різноманітність національних моделей партій-рекрутерів.

Крім того, залежно від організаційної моделі партії в цій групі можна виділити модель «кадрової партії» як механізм рекрутування правлячих еліт і лідерів, модель «масової партії», модель «народної партії» (сучасної форми «партії виборців»).

Такі фактори, як тип виборчої системи і тип партійної системи, зумовили появу наступних модифікацій всередині моделей «кадрової», «масової» та «народної» партій. Це модель «кадрової партії» в умовах двопартійності, а також в умовах багатопартійності, при виборах за системою більшості (США, Великобританія, консервативні партії у Франції); модель «масової партії» і модель «народної партії» в умовах багатопартійних систем і виборів за пропорційною системою; модель домінуючої партії в умовах конкурентних виборів і змішаної виборчої системи (Ліберально-демократична партія в Японії) [2].

Залежно від методів відбору кандидатів партіями дослідники виділяють партії-рекрутери з більшим чи меншим ступенем інклюзивності/ексклюзивності селекторату, із селекторатом різних типів, із різним ступенем централізації/децентралізації у відборі, з різними системами внутрішньопартійного голосування під час відбору кандидатів [1].

Певні поєднання внутрішньопартійних правил відбору кандидатів із виборчими системами зумовлюють появу партій-рекрутерів, які забезпечують різний характер поведінки обраних парламентаріїв у плані їх підзвітності (місцева або партійна), а також їх поведінки під час голосувань у парламенті [1].

Група партій-рекрутерів у політичних системах, що перебувають на стадії модернізації у гібридних політичних режимах, – «електорального авторитаризму» [1], «змагального авторитаризму» (С. Левитський і Л. Уея) [1], «домінантні партії» [1].

Загальною ознакою, характерною для даних режимів, є важлива роль багатопартійних виборів у легітимації влади. При цьому специфічною особливістю виборів у гібридно-авторитарних режимах є порушення стандартів демократичних виборів – відсутність рівності умов для партії правлячої еліти і для партій опозиції.

Серед сучасних тенденцій у рекрутингу кандидатів до політичних партій слід виділити застосування ІТ-технологій. Так, в Україні рекрутинг до пропрезидентської політичної сили «Слуга Народу» здійснювався за допомогою онлайн-систем (сайтів), до яких кожен охочий висував свого кандидата на відповідну посаду, наприклад, як це здійснювалося у Херсоні (zekomandaregion.kherson.ua), шляхом заповнення ініціативною групою представників громади (не менше 10 осіб) онлайн-анкети кандидата, вказуючи власну мотивацію його висунування та свої контактні дані. Претендент у кандидати на депутата місцевої ради або ОТГ не міг висунути сам себе.

До анкети додавався мотиваційний лист, написаний самим кандидатом, із його контактними даними. Після обробки анкети обласним штабом «Слуги Народу» із претендентом на кандидата та представниками ініціативної групи зв'язувалися представники штабу, щоб отримати підтвердження ініціативи та достовірності анкети. Кандидат проходив співбесіду із представниками штабу, які є уповноваженими партією на затвердження кандидатур на місцевих виборах. Всі кандидати, що пройшли попередні етапи відбору, мали пройти публічні праймеріз. За умови проходження всіх етапів кандидат висувався від партії «Слуга Народу» на місцевих виборах рішенням відповідного органу.

Висновки. Для світової політичної практики характерна велика різноманітність моделей партій як рекрутерів правлячих еліт і лідерів.

Базовими факторами політико-системного рівня, що визначають наявність декількох груп моделей партій-рекрутерів, є тип політичної системи і політичного режиму і пов'язані з ними характер партійної системи і характер виборів.

Залежно від методів відбору кандидатів партіями дослідники виділяють партії-рекрутери з більшим чи меншим ступенем інклюзивності/ексклюзивності селекторату, із селектором різних типів, з різним ступенем централізації/децентралізації у відборі, з різними системами внутрішньопартійного голосування під час відбору кандидатів.

Такі фактори, як тип виборчої системи і тип партійної системи, зумовили появу наступних модифікацій всередині моделей «кадрової», «масової» та «народної» партій.

Специфіку конкретних моделей партій-рекрутерів, які належать до групи «партій – цивільних посередників», визначають такі чинники, як типи виборчих і партійних систем, типи організаційної будови партій, внутрішньопартійні формальні правила, норми, процедури і реальні практики відбору кандидатів.

Демократичний характер процедур відбору кандидатів – це характерна риса великого числа партій у демократичних системах.

Демократичність процедур відбору в сучасних партіях проявляється в тому, що місцеві організації та активісти субнаціональних партійних організацій мають вплив у партійному номінаційному процесі поряд із центральним керівництвом партій. Зокрема, селективний процес включає партійних делегатів (голосування на передвиборних з'їздах і конференціях), партійних активістів і партапаратчиків (попередня підготовка списків), масив партійних членів під час використання індивідуального членського голосування, часто поштою, і під час проведення відкритих праймеріз – безпартійних виборців.

Серед тенденцій у процесі рекрутингу до політичних партій слід віднести застосування сучасних IT-технологій, що дають змогу досягти прозорості та відкритості механізмів добору, що виступає потужним елементом легітимізації цієї політичної сили.

Список використаної літератури

1. Партологія. Навчальний посібник. / Обушний М.І., Примуш М.В., Шведа Ю.Р. За ред. Обушного М.І. – Друге видання, виправлене і доповнене. URL: <http://www.phildep.univ.kiev.ua/uploads/editor/Files/Kafedry/Politology/%D0%9E%D0%B1%D1%83%D1%88%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%9C.%D0%86.%20%D0%9F%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F.pdf>.
2. Candidate selection methods. URL: http://web.pdx.edu/~mev/PS475_FALL_19/Rahat_Hazan_Candidate%20Selection.pdf.
3. Electoral Authoritarianism: the dynamics of unfree competitions / A. Scedler (ed.). Boulder; L. Lynne Reinner Publishers, 2006. 206 p.
4. Hazan R.Y., Rahat G. Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences. Publ. to Oxford Scholarship Online, 2010.
5. Katz R.S., Mair P. Party organizations: a Data Handbook of Party Organization in Western Democracies. 1960–1990. London: SAGE, 1992.
6. Lundell K. Determinants of candidate selection – The degree of centralization in comparative perspective. 2004. Party politics, 10: 25–47.
7. Norris P. Political Recruitment / Handbook of Party Politics / Ed. by R.S. Katz and W. Crotty. London: SAGE Publication, 2006. 16. Norris P. Electoral Engineering. New York: Cambridge Univ. Press, 2004.

WORLD TRADITIONS AND INNOVATIONS OF THE RECRUITMENT PROCESS TO POLITICAL PARTIES

Valerii Kremena

Oles Honchar Dnipro National University,

Faculty of Social Sciences and International Relations, Department of Political Science

Gagarin Avenue, 72, 49000, Dnipro, Ukraine

The peculiarities of the process of recruitment of candidates related to the decisions made by political parties regarding who to nominate as candidates in the general election are determined. The functions that distinguish political parties from other political groups are revealed. It has been proven that the selection of candidates is crucial for understanding power relations within parties, the composition of parliaments and the behavior of elected officials. The peculiarities of the influence of political parties on the quality of democracy, especially in relation to the effectiveness of representative democracy, are determined.

Methods of selection of candidates depending on certain parameters are revealed. It is determined that the two most important of them are the level of inclusiveness of the elected (body or bodies that select candidates) and their relative level of centralization. It is added that the nature of candidate selection methods is influenced by various factors at the country level, such as the electoral system and national political culture, as well as party-level characteristics such as party ideology. It is stated that the reform of candidate selection methods is the result of general events, such as party replacement, development of the party system, defeat in elections, and intra-party struggle.

It is argued that the importance of candidate selection is important not only for candidates and their parties, but also for the balance of power within the party, which determines the composition of parliaments and influences the behavior of legislators. It is determined that research on candidate selection, in contrast to the broader concept of recruiting politicians, is marked by the weakness of interethnic empirical research.

It is stated that democratic theory attaches great importance to the conduct of elections, but it is not often acknowledged that the election game takes place in two arenas, not only between parties but also within them. Emphasis is placed on a new approach to understanding political parties, based on the internal dynamics of party policy and offering the first comprehensive analysis of one of the most important processes carried out by any party – the process of selecting candidates. It is stated that the methods of selecting candidates are the mechanisms by which a party selects its candidates for general elections. Methods of selecting candidates are outlined on the basis of four main dimensions: candidacy, electorate, decentralization of the electoral process and voting against appointment systems.

Key words: political party, recruitment to political parties, selective process, representative democracy, candidates, intra-party democracy, selection of candidates.

УДК 327.7(477 +341.123)«1991»

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.26>

УКРАЇНА ТА ООН: СПІВПРАЦЯ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Інна Кривдіна

*Національний університет «Одеська політехніка»,
кафедра міжнародних відносин та права
пр-т Шевченка, 1, 65044, м. Одеса, Україна*

Тетяна Моїсеєва

*Національний університет «Одеська політехніка»,
кафедра міжнародних відносин та права
пр-т Шевченка, 1, 65044, м. Одеса, Україна*

Анотація. Уже сьомий рік поспіль Україна перебуває у стані локальної війни. Нині так звані «локальні війни», а також характер перебігу деяких терористичних актів починають становити загрозу підтриманню міжнародного миру та безпеки.

Сучасні конфлікти є загрозою не лише для учасників конфлікту, але й для всієї світової спільноти. Водночас у сучасному світі, який стрімко і динамічно розвивається, міждержавні конфлікти змінилися громадянськими війнами. Розпад біполярного світу зумовив створення нових держав, з'явилися нові види загроз міжнародному миру і безпеці, що зумовило необхідність активізації діяльності універсальної міжнародної організації – ООН. У врегулюванні міжнародних криз і конфліктів на сучасному етапі саме на ООН покладена головна відповідальність з підтримки міжнародного миру і безпеки. Слід зазначити, що ООН була створена для об'єднання всіх держав з метою протидії загрозам міжнародному миру і стабільності. Таким чином, міжнародний мир і безпека багато в чому залежать від результатів діяльності ООН, консолідації зусиль світової спільноти у боротьбі з новими загрозами міжнародному миру і стабільності.

Питання кооперації держав на міжнародному рівні є важливим складником для розвитку держави у зовнішній політичній, економічній, екологічній сферах, а також у проблемах підтримки миру і безпеки, боротьбі з міжнародним тероризмом і природними небезпеками. З огляду на це, останнім часом набувають актуальності питання зовнішньополітичної діяльності України, її залучення у процеси глобалізації з міжнародними представниками, діяльність на світовій арені загалом.

У наш час Україна – це самостійний член світової спільноти, однак здобуття незалежності призвело до виникнення перешкод у становленні міжнародних відносин; тут грають роль імідж держави, власна позиція і вміння вести переговори з більш розвиненими та конкуруючими державами та «включення» в інтеграційні процеси у світовому просторі.

Ця публікація націлена на дослідження співпраці України з Організацією Об'єднаних Націй у роки Незалежності, оскільки проблема вирішення конфліктів є досить актуальною для нашої держави, яка, своєю чергою, є активним учасником діяльності системи ООН.

Ключові слова: співпраця України та ООН, роки Незалежності, спільна політика кооперації, міжнародна арена.

Постановка проблеми. Україна приділяє особливу увагу зусиллям ООН з підтримки міжнародного миру та безпеки, розглядаючи участь у них як важливий чинник своєї зовнішньої політики, незважаючи на агресію з боку Російської Федерації. Наша держава є активним учасником діяльності системи ООН у галузі прав людини та їх основних договорів, включаючи Міжнародний пакт про громадянські та політичні права,

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Факультативні протоколи та Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У період незалежності інтерес у дослідженні міжнародної діяльності України значно збільшився, водночас особлива увага приділяється розгляду співробітництва України та ООН у контексті миротворчої роботи і вирішення проблем, що постають перед світовими спільнотами. Ці питання розглядалися з часів вітчизняної і згодом незалежної держави, представлені у працях таких авторів і науковців, як: С. Віднянський, М. Голик, Г. Шелест, О. Пацьох, В. Гевко, А. Войціховський. Однак сучасні події, що відбуваються на теренах нашої держави, потребують подальшого дослідження і вивчення діяльності України як у миротворчих процесах, так і в міжнародних організаціях загалом.

Мета статті полягає у розгляді співробітництва між Україною та Організацією Об'єднаних Націй, визначенні основних положень їхньої діяльності і рекомендацій щодо майбутніх спільних інтересів.

Виклад основного матеріалу. Створення Організації Об'єднаних Націй у 1945 році вважається досить знаменною та особливою подією в міжнародних відносинах, слугує результатом перемоги над фашизмом у Другій світовій війні і нині є унікальною організацією незалежних держав, що об'єдналися заради спільного миру і соціального прогресу. Україна (у роки повоєнного періоду у складі УРСР) стала однією із держав-засновниць ООН, кількість членів якої нині сягає 193. Основними цілями Організації є підтримка миру і безпеки у світі; розвиток дружніх відносин між країнами; співпраця у вирішенні міжнародних проблем і в забезпеченні поваги до прав людини; узгодження дій різних країн, роль яких є дуже важливою для нашої Батьківщини.

Україна надає ключового значення питанню зміцнення ООН як центру багатосторонніх зусиль у вирішенні складних і комплексних викликів, поступово розвиваючи свою діяльність в ООН за умов дотримання всіх цілей і принципів Статуту ООН [8], який говорить: «Ми, Народи Об'єднаних Націй, сповнені рішучості позбавити майбутні покоління від лих війни, яка двічі в нашому житті принесла людству невимовне горе, і знову утвердити віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок і рівність прав великих і малих націй, і створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість та повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права, та сприяти соціальному прогресу та поліпшенню умов життя за більшої свободи, і в цих Цілях виявляти толерантність і жити разом у мирі один з одним як добрі сусіди, і об'єднати наші сили для підтримки міжнародного миру та безпеки та забезпечити прийняттям принципів та встановленням методів, щоб збройні сили застосовувалися не інакше, як у спільних інтересах, та використовувати міжнародний апарат для сприяння економічному та соціальному прогресу всіх народів, вирішили об'єднати наші зусилля для досягнення цих Цілей».

Відповідно до цього Україна робить значний внесок у розвиток різноманітних напрямів Організації, спрямованих на забезпечення миру, економічного та соціального розвитку; своєю чергою ООН є «платформою», що забезпечує Україну інформаційною відкритістю щодо подій, які відбуваються у державі і світі.

Україна до 1991 р. входила до складу СРСР і де-юре мала в ООН власне представництво на рівні незалежної країни, однак де-факто діяльність Української РСР в ООН була обмежена рамками проведення єдиної радянської зовнішньої політики. Незважаючи на це, протягом більше чотирьох десятиліть трибуна ООН залишалася чи не єдиним впливовим міжнародним засобом, завдяки якому світова громадськість дізнавалася про Україну.

Фактор багаторічного членства України в Організації позитивно вплинув на процес міжнародного визнання її незалежності в 1991 році [9, с. 61].

Участь нашої держави в ООН є одним із найбільш рентабельних у політичному плані зовнішньополітичних механізмів України. Внесок України до ООН на душу населення становить приблизно 86 центів на рік, тобто весь обсяг корисної діяльності ООН від блакитних шоломів до вакцини проти дифтерії, коштувало громадянину України за місяць менше, ніж поїздка в міському транспорті. Однак, безсумнівно, така співпраця України з ООН не є односторонньою. Певна віддача йде і від структурних організацій у Женеві.

Якщо взяти економічний аспект зворотного зв'язку, то можна виділити чимало проєктів, зорієнтованих на надання цієї допомоги. Це і сприяння у розробці й проведенні політики перебудови економіки та окремих галузей (металургія, енергетика), і у здійсненні приватизації й розвитку підприємництва. За допомогою Міжнародної організації праці здійснено комплексне дослідження ринку праці в Україні і вироблено рекомендації щодо вирішення відповідних соціальних проблем.

Підкреслюючи вищесказане, в роки Незалежності починаючи з 1992 року Україна зайняла позицію великого контрибутора у місії ООН щодо міжнародної безпеки. Так, наприклад, упродовж 17 років близько 45 тисяч військовослужбовців Збройних сил України взяли участь у міжнародних операціях і місіях з підтримки миру (ОПМ) у різних регіонах планети [10]. Українські миротворці виконували завдання під егідою Організації на території Афганістану, Боснії і Герцеговини, Грузії, Демократичної Республіки Конго, Косово, Лівану, Східного Тимору, Сьєрра-Леоне, Кот-Д'Івуару, Анголи, Судану, Ліберії, Кувейту, Хорватії. Ці операції можуть тривати значний час: від декількох місяців до кількох років з урахуванням підтримки місцевих і регіональних миротворчих утворень.

Завдяки такій воєнно-політичній діяльності Збройні сили України не тільки підвищили авторитет держави у світі, а й, наприклад, за 2000–2002 роки принесли до державного бюджету 45 мільйонів доларів США (загалом від 1992 до 2004 року – близько 195 мільйонів доларів). Тут підкреслюється двостороння вигода держав у взаємній роботі та кооперації, і відзначається обмін досвідом, ресурсами та можливостями серед учасників міжнародного рівня.

Надалі відповідно до Закону України «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» [11] міжнародні операції з підтримання миру і безпеки пояснюються як міжнародні дії або заходи, які спрямовані на виконання миротворчих чи гуманітарних завдань, здійснюються за рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, ОБСЄ та інших міжнародних організацій, що несуть відповідальність у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки, згідно з положеннями глави VIII Статуту ООН; а так само дії і заходи багатонаціональних сил, багатонаціональних військових формувань високої готовності, які проводяться під загальним контролем Ради Безпеки ООН. Зміст цього Закону доповнює Закон України «Про порядок направлення підрозділів ЗСУ до інших держав», у якому йдеться саме про відкриті форми та умови застосування Збройних сил України [12].

Значним досягненням для України стало її обрання до складу непостійних членів Ради Безпеки ООН на період 2000–2001 рр. від імені Східної Європи. За період головування нашої держави в Раді Безпеки вдосконалено здатність України розвивати і будувати міжнародні відносини на якісно новому рівні, займаючи одну із керівних ролей у провідній структурі організації. Це стало поштовхом до утвердження України як активного та ініціативного члена Ради Безпеки з можливістю здійснювати вплив на прийняття рішень у Радбезі і сприяти розбудові організації.

Така важлива участь, своєю чергою, стала серйозним іспитом для української дипломатії і новим кроком до становлення держави як незалежного конкурентоспроможного гравця міжнародного рівня. Діяльність України у Раді Безпеки ООН характеризує країну як авторитетного представника зі сталим розвитком і реалізацією зовнішньополітичних цілей.

Взагалі міжнародна миротворча діяльність відображається у сукупності дипломатичних, політичних, воєнних, економічних заходів, частиною яких є допомога Україні та її активна діяльність щодо підтримки функціональності Організації. Оскільки миротворча сила є основою для підтримання світового порядку між різними країнами та народами, її реалізація відбувається за такими завданнями:

- 1) запобігання виникненню міждержавних або внутрішніх збройних конфліктів;
- 2) врегулювання або створення умов для врегулювання міждержавних, а також внутрішніх збройних конфліктів за згодою сторін конфлікту або з використанням примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН;
- 3) надання гуманітарної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок міждержавних або внутрішніх збройних конфліктів;
- 4) забезпечення безпеки і додержання прав людини;
- 5) надання допомоги у подоланні наслідків конфліктів;
- 6) усунення загрози миру, порушень миру чи акту агресії;
- 7) запобігання виникненню міждержавних або внутрішніх конфліктів.

Що стосується функціональності і принципів Ради Безпеки Організації, то в такому разі українська політична еліта винесла на розгляд Організації такі питання, як:

1. Протидія російській агресії проти територіальної цілісності та політичної незалежності України.
2. Забезпечення універсального дотримання Цілей та Принципів Статуту ООН.
3. Посилення миротворчого потенціалу ООН.
4. Підвищення прозорості та демократичності роботи Ради Безпеки ООН.
5. Посилення спроможностей ООН із запобігання конфліктам та посередництва.
6. Підтримання миру на Африканському континенті.
7. Боротьба з тероризмом.
8. Просування порядку денного щодо жінок, миру і безпеки, а також дітей у збройних конфліктах [13].

З огляду на вищесказане можна відзначити, що Україна бере досить активну участь у миротворчій діяльності ООН, що свідчить про розвиток співпраці за направленнями в економічній, соціальній, політичній, воєнній сферах, а також зміцнює статус України в умовах сучасних глобальних та інтеграційних процесів. Миротворча діяльність створює сприятливі умови для інтересів нашої держави, сприяє налагодженню та розвитку військово-технічного співробітництва, враховуючи набуття українськими військовослужбовцями цінного досвіду. Тривалий процес реформ в Організації Об'єднаних Націй за роботи українських представників дозволяє розширити професійні контакти, активно залучатися до процесів розв'язання конфліктів і здобуття миру на міжнародному рівні, про що свідчить значний важіль України в Раді Безпеки ООН.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що співробітництво України з Організацією має великий вплив у розвитку зовнішньої політики держави та створенню її міжнародного іміджу, з одного боку; і підтримання достойного рівня реалізації миротворчих цілей ООН – з іншого. Така співпраця є взаємовигідною для обох сторін, оскільки її результатом є спільна політика забезпечення миру та розв'язання конфліктів, захист прав і свобод населення, відстоювання і непорушення цінностей людства. Наша держава отримує

значну консультативну, фінансову, технічну допомогу, що допомагає впроваджувати програми розвитку у сферах демократичного управління, скорочення бідності, боротьби з ВІЛ/СНІДом та іншими важкими захворюваннями; охорону природи та відповідність екологічним нормам, інші життєво важливі реформи, що є необхідними для населення держави та її недоторканості загалом. Україна як країна-засновниця ООН залишається прихильником зміцнення та підвищення ефективності Організації Об'єднаних Націй та адаптації до сучасних викликів у світі.

Список використаної літератури

1. Loboda K.S. Cooperation between Ukraine and the UN at the present stage. URL: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/3756/3431>.
2. Віднянський С. Особливості становлення зовнішньої політики незалежної України. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. № 20. С. 18–40.
3. Голик М.М. Українські миротворці як приклад мужності, відваги та героїзму. *Військово-науковий вісник*. 2012. Вип. 18. С. 15–25.
4. Шелест Г.В. Перспективи розширення миротворчої діяльності України на широкому Близькому Сході та в Африці. *Трибуна*. 2010. № 5/6. С. 26–28.
5. Пацьох О.С., Раєвич Т.І. Участь України в миротворчій діяльності Організації Об'єднаних Націй. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/nvnu/misnarod_vidnos/2008_6/R1/7.pdf.
6. Гевко В. Україна в контексті тенденцій сучасного світового розвитку. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Ues/2009_3/Articles/3/Viktoriya%20Hevk.pdf.
7. Войціховський А.В. Особливості миротворчої діяльності НАТО: сучасний стан і перспективи розвитку. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2244/osoblivosti_mirotvorchoyi_diyal_nosti_na.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
8. Статут ООН. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/preamble>.
9. Віднянський С. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації / С.В. Віднянський, А. Мартинов. *Український історичний журнал*. 2011. № 4 (499). С. 55–77.
10. Україна – важливий контрибутор міжнародної безпеки. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2019/07/23/ukraina-vazhlijiv-kontributor-mizhnarodnoibezpeki>.
11. Закон України «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/613-14#Text>.
12. Луник О.О. Формування системи залучення Збройних сил України до врегулювання воєнних конфліктів (1992–2002 рр.) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю : 20.02.22 «Військова історія». Національна академія оборони України. Київ, 2003. С. 238.
13. Діяльність України в Раді Безпеки ООН. URL: <http://ukraineun.org/ukraine-and-unsc/our-priorities>.

UKRAINE AND THE UN: COOPERATION DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Inna Krivdina

*Odessa Polytechnic National University,
Department of International Relations and Law
Shevchenko av., 1, 65044, Odessa, Ukraine*

Tetiana Moiseieva

*Odessa Polytechnic National University,
Department of International Relations and Law
Shevchenko av., 1, 65044, Odessa, Ukraine*

Summary. For the seventh year in a row, Ukraine is in a state of local war. Today, the so-called “local wars”, as well as the nature of some terrorist acts, are beginning to pose a threat to the maintenance of international peace and security.

Modern conflicts are a threat not only to the parties to the conflict, but also to the entire world community. At the same time, in today’s rapidly and dynamically developing world, interstate conflicts have been replaced by civil wars.

The collapse of the bipolar world led to the creation of new states, new types of threats to international peace and security, which necessitated the intensification of the activities of a universal international organization – the United Nations. In resolving international crises and conflicts at the present stage, the UN has the main responsibility for maintaining international peace and security. It should be noted that the UN was created to unite all states in order to counter threats to international peace and stability. Thus, international peace and security largely depend on the results of the UN, the consolidation of the world community’s efforts to combat new threats to international peace and stability.

In the modern world, the issue of cooperation of the states at the international level is an important component for the development of the state in foreign political, economic, environmental spheres, as well as in maintaining peace and security, combating international terrorism and natural hazards. According to this, the issues of Ukraine’s foreign policy, its involvement in the processes of globalization with international representatives, and activities on the world stage have recently become relevant in general.

Now Ukraine is an independent member of the world’s community, however finding of independence resulted in the origin of obstacles in becoming of international relations; part image of the state, own position and ability to negotiate and “plugging” with more developed and competitive states in integration processes take the role here. This article aims to consider Ukraine’s cooperation with the United Nations during the years of Independence, as the problem of conflict resolution is quite relevant for our country, which is an active participant in the UN system. This cooperation is seen as an opportunity to develop a program that would serve as a solution to today’s global problems.

Key words: cooperation of Ukraine and United Nations, years of Independence, common policy of cooperation, international arena.

УДК 351.746.1:355.443:338.49«312»(477)
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.27>

БЕЗПЕКА СТРАТЕГІЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕОСТРАТЕГІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Володимир Ліпкан

Інститут держави і права

*імені В. М. Корецького Національної академії наук України,
відділ правових проблем політології*

вул. Трьохсвятительська, 4, 01001, м. Київ, Україна

Анотація. У статті науково обґрунтовано можливості та потенціал стратегічних комунікацій у процесі забезпечення безпеки стратегічної інфраструктури з метою створення сприятливих умов для формування і реалізації стратегії державної інфраструктурної політики в контексті творення геостратегії сучасної України. Встановлено, що об'єднання потенціалу стратегічних комунікацій та системи безпеки стратегічної інфраструктури в такому контексті сприятимуть удосконаленню системності інституційних спроможностей та дій компетентних суб'єктів забезпечення безпеки стратегічної інфраструктури від загальнодержавного до об'єктового рівнів. Автором виявлено вагомі чинники, що потребують першочергового вирішення у процесі забезпечення ефективного функціонування системи безпеки стратегічної інфраструктури та забезпечення взаємодії її суб'єктів: унормування питання формування та реалізації державної комунікаційної політики, концептуалізація комунікаційної інфраструктури та внесення її до об'єктів безпеки стратегічної інфраструктури, чітке закріплення за визначеними об'єктами стратегічної інфраструктури повноважень органів публічного управління, створення організаційно-інституційної структури на національному, регіональному, галузевому, місцевому та секторальному (об'єктовому) рівнях. Стратегічні комунікації подано як інструмент формування та реалізації стратегії державної інфраструктурної політики, що забезпечує стратегічний рівень розвитку держави, закладає засади до творення геостратегії сучасної України. Уперше в рамках сучасної політологічної науки подано для наукової дискусії і науково обґрунтовано авторську еталонну модель геостратегії, яка складається з таких органічно об'єднаних змістовних та діяльнісних компонентів: стратегічні цінності – стратегічні пріоритети – стратегічні національні інтереси – стратегічна інфраструктура (об'єкти стратегічної інфраструктури, стратегія державної інфраструктурної політики (політико-безпекова практика)) – стратегічне управління (в тому числі стратегічні комунікації, стратегічна культура, стратегічне мислення, стратегічне планування, прогнозування та передбачення) – стратегічна правотворчість (Стратегія державної інфраструктурної політики України як нормативно-правовий акт).

Ключові слова: геостратегія сучасної України, стратегія державної інфраструктурної політики, безпека стратегічної інфраструктури, стратегічні комунікації, стратегічне мислення, стратегічна культура, геостратегії України, стратегічні цінності, політична теологія, державна безпекова політика, аксіологія національної безпеки.

Актуальність теми дослідження. В Україні вперше на державному рівні питання безпеки стратегічної інфраструктури було унормовано у Стратегії національної безпеки України у травні 2015 року [19], де серед загроз національній безпеці було виокремлено три основні загрози:

- 1) безпеці критичної інфраструктури;
- 2) кібербезпеці;

3) безпеці інформаційних ресурсів.

Основними передумовами актуалізації цього питання стали уразливість об'єктів стратегічної інфраструктури, критична зношеність основних фондів її об'єктів, недостатній рівень захищеності та, що більш важливо, *відсутність розроблених засад безпекоінфраструктурної політики*. Низький рівень безпеки стратегічної інфраструктури, відсутність ефективних політико-правових режимів забезпечення безпеки та стійкості інфраструктурного потенціалу були викликані низкою подій і чинників, зокрема, воєнною й інформаційною агресією з боку Російської Федерації, поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), веденням інформаційних, у тому числі гібридних війн тощо [28], що підтвердило суттєве погіршення її стану. Саме це стало підставою для ухвалення нової редакції Стратегії національної безпеки і оборони України у 2020 р. [20]. Посилення загроз загострюється погіршенням технічного стану об'єктів інфраструктури, відсутністю інноваційно орієнтованої виваженої державної фінансової підтримки та інвестицій в її оновлення та розвиток, а також несистемністю управлінських дій із забезпечення її безпеки та стійкості.

Саме тому було ініційовано створення ефективної системи безпеки та стійкості стратегічної інфраструктури, що має бути заснованою на чіткому розподілі відповідальності її суб'єктів та партнерській взаємодії з іншими суб'єктами публічного управління. Концептуалізація зазначеної ініціативи відбулась шляхом ухвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури [12], що поставило перед державним апаратом і перед вітчизняними науковцями завдання щодо обґрунтування напрямів і способів її реалізації та забезпечення в рамках формування нової геостратегії і побудови розумного та відповідального суспільства щастя.

Зокрема, відкритими залишилися питання:

- визначення органу, відповідального за формування та реалізацію стратегії державної інфраструктурної політики;
- забезпечення взаємодії суб'єктів національної системи безпеки стратегічної інфраструктури (далі – БСІ);
- налагодження ефективного комунікаційного процесу через обмін інформацією;
- регламентації спільних дій суб'єктів національної системи БСІ;
- формування засад публічно-приватної партнерської взаємодії у сфері БСІ та основи взаємної довіри, обміну інформацією тощо.

На мою думку, ці та низка інших проблем можуть бути вирішені шляхом використання інструментарію стратегічних комунікацій у сфері як безпекоінфраструктурної політики, так і державної інфраструктурної політики загалом, поєднане зі створенням повноцінної системи таких комунікацій у державі.

Варто одразу зазначити, що ані в обох редакціях *Стратегії національної безпеки України*, ані в *Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури* жодним чином не вказано на зв'язок між захистом критичної інфраструктури та стратегічними комунікаціями. Хоча у Стратегії за редакцією 2020 р. завдання зі створення системи стратегічних комунікацій розкривається тільки через розвиток *інклюзивного* політичного діалогу.

Однак, на мій погляд, це суттєво зменшує та значно звужує потенціал стратегічних комунікацій у забезпеченні не лише національної безпеки, а й забезпеченні сталого розвитку України загалом, особливо у векторі зміцнення суверенної державності як здатності проводити самостійну внутрішню та зовнішню політику з урахуванням національних інтересів, у тому числі ефективно здійснюючи протидію спробам зовнішньому тиску у будь-яких формах та проявах. Адже розвиток:

1) *стратегічних відносин* із ключовими іноземними партнерами в контексті реалізації *стратегічного курсу* держави відповідно до стратегічних векторів розвитку, безпеки, гордості та відповідальності;

2) *стратегічного партнерства* (партнерських та прагматичних відносин, практичної взаємодії) з провідними державами світу та колективними системами безпеки;

3) ефективне *стратегічне управління*, зокрема *стратегічне передбачення, прогнозування і планування* і кризовий менеджмент у процесі запровадження національної системи стійкості для забезпечення високого рівня готовності суспільства і держави до ефективного реагування на широкий спектр реальних і потенційних загроз та небезпек, а також сприяння розвитку добробуту по всьому світі;

4) розвиток *стратегічної правотворчості*;

5) *безпеку стратегічної інфраструктури* неможливо забезпечити поза контекстом використання інструментарію **стратегічних комунікацій**.

Саме тому потребують свого належного наукового обґрунтування особливості використання стратегічних комунікацій у процесі забезпечення безпеки стратегічної інфраструктури, включаючи формування ефективних механізмів розвитку національної системи стійкості й ефективної протидії потенційним та реальним загрозам національній безпеці як природного, техногенного, так і антропогенного походження, причому у таких просторах, як: повітря, суша, море, кіберпростір та космос. Розкриття *потенціалу стратегічних комунікацій* та їх технологій у перспективі виокремлення стратегічної інфраструктури, що матиме пріоритетне значення для забезпечення на загальнодержавному рівні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У вітчизняній науці дослідники широкого спектра питань національної безпеки та інфраструктурної політики здебільшого зосереджують свою увагу окремо на питаннях:

– захисту критичної інфраструктури: О. Суходоля [1; 7], О. Єрменчук [6], Д. Павлов і М. Микитюк [15];

– адміністративно-правового регулювання державної системи захисту критичної інфраструктури і державної інфраструктурної політики: Г. Зубко, С. Теленик [8; 29–32];

– захисту інформаційної інфраструктури в рамках інформаційної безпеки: С. Петров [16];

– комунікацій у державному управлінні: Н. Драгомирецька [3];

– розвитку системи публічного управління: В. Бакуменко [5];

– забезпечення стійкості держави: Г. Храпач [25];

– стратегічних комунікацій: Д. Дубова і А. Баровська [4; 24], В. Ліпкан [13], Є. Макаренко [14], Т. Сивак [21; 22], С. Соловійова [23] та ін.

Однак на науковому рівні відкритим залишилось питання застосування стратегічних комунікацій у сфері формування та реалізації стратегії державної інфраструктурної політики в контексті творення геостратегії сучасної України.

Метою статті, відповідно, є обґрунтування потенціалу стратегічних комунікацій у процесі реалізації стратегії державної інфраструктурної політики в контексті творення нової геостратегії сучасної України як політико-правової практики.

Виклад основного матеріалу. Не вдаючись у деталі походження і ретроспективи та розвитку стратегічних комунікацій у публічному управлінні загалом, у національній безпеці та в контексті гібридних війн, інформаційної та кібербезпеки та міжнародних відносин, які було розкрито у низці вітчизняних праць Д. Дубова і А. Баровської [4; 24], В. Ліпкана [13], Є. Макаренко [14], Т. Сивак [21; 22], С. Соловійова [23] та інших, зосереджу увагу на можливості їх застосування у сфері безпеки стратегічної інфраструктури в контексті творення сучасної геостратегії України.

Державна інфраструктурна політика є невід'ємною частиною політики держави, вона віддзеркалює всі методологічні, концептуальні засади загалом державної політики як внутрішньої, так і зовнішньої. Тому державна інфраструктурна політика – це перш за все невід'ємний складник зовнішньої і внутрішньої політики держави, комплекс нормативно врегульованих, усвідомлених, таких, що відповідають національним інтересам, цілеспрямованих дій, що вчиняються відповідними уповноваженими суб'єктами в партнерстві з органами місцевого самоврядування, неурядовими організаціями, у сфері інфраструктурного забезпечення усіх галузей життєдіяльності держави, суспільства, особи [9].

Виходячи з цього твердження, а також зважаючи на необхідність партнерської взаємодії між органами державного управління, місцевого самоврядування, інституцій громадянського суспільства та бізнес-структур, що є суб'єктами публічного управління у сфері безпеки стратегічної інфраструктури, та з метою ефективного формування і забезпечення реалізації державної інфраструктурної політики важливою є необхідність «практичного застосування проактивного підходу до її розроблення і реалізації» [8].

Саме потреба застосування проактивного підходу до розроблення і реалізації державної інфраструктурної політики вказує на чіткий зв'язок зі стратегічними комунікаціями. Адже, за визначенням Т. Сивак, *стратегічні комунікації* – це цілеспрямовані, послідовні заходи, зорієнтовані на комунікування діями та інформаційну взаємодію між суб'єктами у процесі формування та реалізації державної політики. Вони, на думку авторки, сприяють розвитку діалогу у державі загалом та в окремих її сферах, забезпечують консенсус та, що важливо, проактивне управління – ефективне управління змінами на основі врахування інтересів усіх суб'єктів, а також вироблення спільного плану дій [22, с. 108], тобто реалізації державної політики.

Суб'єкти державної системи безпеки стратегічної інфраструктури потребують чіткої регламентації у взаємодії з протидією потенційним та реальним загрозам та небезпекам і координації дій у разі настання кризових ситуацій. Для забезпечення взаємодії і координації дій суб'єктів вищезгаданої системи має бути задіяно весь потенціал стратегічних комунікацій, ефективне використання яких залежить від рівня розвитку як інформаційної, так і комунікаційної політики держави. Причому варто зазначити, що роль інформаційної взаємодії і комунікацій має подвійну природу.

По-перше, для забезпечення безпеки окремих секторів та об'єктів стратегічної інфраструктури. Зокрема, відповідно до запропонованого науковцями Національного інституту стратегічних досліджень переліку можу виділити зв'язок (Communications) та інформаційні технології (Information technology) [7, с. 16]. Ці сектори загалом забезпечують технологічну складову частину функціонування системи публічного управління, зокрема з питань інформаційної, кібербезпеки тощо, а також розвиток безпеки та стійкості національної інформаційної та кібернетичної інфраструктури.

По-друге, для забезпечення взаємодії та координації дій усіх суб'єктів державної системи безпеки стратегічної інфраструктури усіх секторів та на всіх державно-управлінських рівнях. Зокрема, окрім вищеназваних, ідеться про хімічний сектор, комерційні об'єкти, стратегічне виробництво, дамби і гідротехнічні споруди, оборонно-промислову базу, служби екстреної допомоги населенню, реагування на надзвичайні ситуації, енергетичний сектор, банки та фінанси, продукти харчування та сільське господарство, урядові об'єкти, охорону здоров'я та медицину, ядерні реактори, матеріали та відходи, а також водні ресурси, системи водопостачання та стічних вод [7, с. 16] тощо.

Отже, другий блок є найбільш численним, різновекторним і потребує найбільш прискіпливої наукової уваги й обґрунтування, зокрема способів забезпечення взаємодії

та координації дій між різними органами публічної влади у сфері безпеки стратегічної інфраструктури. З метою детального розгляду особливостей та специфіки застосування стратегічних комунікацій у сфері безпеки стратегічної інфраструктури можемо виокремити кілька проблемних аспектів.

Перший. Потребує детального обґрунтування та концептуалізації на державному рівні питання формування і розвитку комунікаційної політики держави та комунікаційної інфраструктури. Без належної державної підтримки і регулювання комунікацій у державі про використання стратегічних комунікацій як у сфері безпеки стратегічної інфраструктури, так і в інших сферах і галузях не йдеться. Адже станом натеper сфера комунікаційної політики держави регулюється тільки одним нормативно-правовим актом – Концепцією Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» [11], де зазначено, що окремі питання налагодження комунікації між органами державної влади, місцевого самоврядування зі ЗМІ і громадськістю визначаються законами України, що регулюють інформаційну сферу. Однак зазначена Концепція має низький рівень правового регулювання забезпечення комунікацій між усіма суб'єктами системи публічного управління та не відповідає ні рівню розвитку українського суспільства, ні світовим тенденціям у цій сфері, зокрема в аспекті розвитку і здійснення стратегічних комунікацій. Саме тому в нормативно-правовому полі має бути чітко розмежовано поняття «інформаційна і комунікаційна політика», а також питання інформаційної і комунікаційної інфраструктури як складової частини стратегічної інфраструктури держави.

Ці питання мають потребу не тільки в науковому та правовому осмисленні, вони передбачають використання різних державно-управлінських інструментів для їх забезпечення та реалізації. Адже державна інформаційна політика – це сукупність основних напрямів і способів діяльності держави з отримання, використання, поширення та зберігання інформації [10], а державна комунікаційна політика визначає особливості взаємодії з населенням шляхом використання технологій передачі інформації, у тому числі й інформаційних технологій [3, с. 87]. Якщо питання інформаційної взаємодії більш-менш представлене у правовому полі, то способи, засоби, принципи і суб'єкти формування та реалізації державної комунікаційної політики залишилися відкритими, невизначеними і нерегламентованими.

Другий. Потребує визначення і встановлення у законодавчому порядку чіткого переліку та паспортизації секторів (об'єктів) стратегічної інфраструктури та порядок його формування. Нині на законодавчому рівні відсутній чіткий перелік об'єктів стратегічної інфраструктури. У проєкті Закону України «Про критичну інфраструктуру та її захист» [18] у ст. 9 визначено тільки перелік життєво важливих функцій та послуг: урядування та надання найважливіших державних послуг, енергозабезпечення, водопостачання та водовідведення, продовольче забезпечення, охорона здоров'я, інформаційні, комунікаційні та цифрові послуги, фінансові та банківські послуги, транспортне забезпечення, оборона, правопорядок, постачання теплової енергії.

Зазначений перелік дещо відрізняється від визначених на підставі аналізу зарубіжного досвіду об'єктів критичної інфраструктури, зроблений О. Суходолою [7], зокрема, поза увагою авторів законопроєкту залишилися такі важливі сфери, як: хімічний сектор, комерційні об'єкти, дамби та гідротехнічні споруди, служби екстреної допомоги населенню, ядерні реактори, матеріали та відходи.

Варто зазначити, що і у наукових дослідженнях та у чинних нормативно-правових актах, а також у законопроєктах відсутнє визначення *поняття «комунікаційна інфраструктура»*. Хоча комунікаційна інфраструктура має стати повноцінним об'єктом безпеки

стратегічної інфраструктури на державному рівні. Як обґрунтовує Т. Сивак, *комунікаційна система публічного управління* – це каркас національного інформаційно-комунікаційного простору, що складається із сукупності інформаційних, технологічних мереж, мережі засобів масової комунікації, гуманітарних, освітніх, наукових, культурних та ін. закладів, установ та організацій, передбачає забезпечення ефективної комунікаційної діяльності та інформаційної взаємодії між суб'єктами системи публічного управління і стабільність функціонування комунікаційної системи держави [21, с. 328–229]

Стале функціонування державної комунікаційної системи, що може бути досягнуто шляхом убезпечення комунікаційної інфраструктури, дасть змогу мінімізувати інформаційні інтервенції, сприятиме підвищенню рівня довіри до державних інституцій та належному, своєчасному і проактивному інформуванню громадськості у разі настання криз та їх протидії. Саме тому, на нашу думку, варто актуалізувати питання щодо виокремлення такого об'єкта стратегічної інфраструктури, як комунікаційна, на рівні з інформаційною та іншими.

Окремого унормування вимагають питання визначення механізмів формування національного та секторального переліків об'єктів стратегічної інфраструктури. На національному рівні це питання залишилось тільки на законопроектному рівні. Унормовано тільки секторальний рівень, зокрема щодо стратегічної інформаційної інфраструктури. Постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 року № 943 затверджено Порядок формування переліку об'єктів критичної інформаційної інфраструктури та Порядок внесення об'єктів критичної інформаційної інфраструктури до державного реєстру об'єктів критичної інформаційної інфраструктури, його формування та забезпечення [2]. Також Постановою Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про визначення об'єктів критичної інфраструктури в банківській системі України» від 30 листопада 2020 р. № 151 визначено критерії та порядок віднесення об'єктів у банківській системі до об'єктів критичної інфраструктури [17].

Інші сектори стратегічної інфраструктури не мають аналогічного нормативного забезпечення, що суттєво ускладнює чітку регламентацію та взаємодію суб'єктів публічного управління у сфері безпеки стратегічної інфраструктури.

Третій. Наступним питанням, що потребує чіткості у визначеннях та закріпленні відповідних функцій, завдань, повноважень і відповідальності, є суб'єкти державної системи безпеки стратегічної інфраструктури, що є основою її організаційно-інституційної структури. Це вимагає низки заходів на загальнодержавному, галузевому, місцевому та об'єктовому рівнях. У Концепції [12] та проекті Закону [18] визначено тільки завдання, що мають бути забезпечені на цих рівнях, однак не йдеться про конкретні органи державного управління, місцевого самоврядування, установи й організації, що наділені відповідними повноваженнями з питань безпеки стратегічної інфраструктури, забезпечення її стійкості чи протидії загрозам. На науковому рівні обґрунтовано лише пропозиції щодо переліку секторів стратегічної інфраструктури та відповідних відомств [7, с. 50]. Однак навіть зазначений перелік, як і процес ідентифікації таких об'єктів, на думку авторів, потребує нормативно-законодавчого закріплення, організаційного та методологічного забезпечення та додаткового детального наукового аналізу.

Отже, без вирішення вищезазначених питань, тобто унормування питання формування та реалізації державної комунікаційної політики, концептуалізації поняття комунікаційної інфраструктури, чіткого переліку об'єктів стратегічної інфраструктури та визначення механізмів і процедур формування національного та секторального переліків таких об'єктів, а також чіткого закріплення за визначеними об'єктами стратегічної інфраструктури

повноважень органів публічного управління, а саме створення організаційно-інституційної структури на національному, регіональному, галузевому, місцевому та секторальному (об'єктовому) рівнях, забезпечити ефективну взаємодію суб'єктів державної системи безпеки стратегічної інфраструктури, на нашу думку, поки що неможливо. Це формує перспективне поле подальших наукових досліджень з цих питань.

Однак є ще один важливий аспект застосування стратегічних комунікацій у сфері стратегічної інфраструктури, що характеризується їх методологічною єдністю, – забезпечення сталого розвитку держави та системності державної політики в різних сферах і галузях.

Адже стратегічні комунікації – це перш за все складна система, що володіє сукупністю властивостей, таких як цілісність, адаптивність, інтеграційність, емерджентність, синергетичність, завдяки яким доповнює і забезпечує розвиток системи публічного управління [21, с. 132].

Більш широкі підходи до визначення поняття *стратегічних комунікацій* були здійснені у першому словнику зі стратегічних комунікацій за редакцією професора В. Ліпкана:

«1. Скоординовані урядом держави зусилля, спрямовані на розуміння цільової аудиторії з метою створення, зміцнення та збереження сприятливих умов для просування національних інтересів, політики та цілей держави через використання узгоджених концепцій, стратегій, доктрин і програм, планів, тем, меседжів і продуктів, поєднані та синхронізовані з діями усіх елементів національної могутності. 2. Скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави (нормативне визначення). 3. Скоординовані дії, повідомлення, зображення, призначені для інформування, впливу або переконання цільової аудиторії з метою просування та реалізації національних інтересів відповідно до національних цінностей. 4. Стратегічна взаємодія та взаємовплив в інформаційному середовищі між окремими суб'єктами (державними чи призначеними для виконання державних цілей), що полягає у всебічному залученні можливостей кожного окремого компонента системи стратегічної комунікації у комплексі або відокремлено, спрямоване на досягнення спільної мети. 5. Процес інтеграції досліджень сприйняття аудиторії та зацікавлених сторін (стейкхолдерів) і врахування отриманих результатів під час реалізації політики, планування та операцій на кожному рівні; спрямування за одним вектором множини різних видів діяльності (наприклад, політичний процес, зв'язки з громадськістю, інформаційні операції тощо), кожна з яких справляє вплив на підтримку національних цілей. 6. Процес цілеспрямованого використання комунікацій організацією для виконання її місії. Стратегічні комунікації по суті означають обмін (тобто під час спілкування) смислами/ідеями для створення умов з досягнення національних цілей (тобто стратегічно). Для цього процесу сприйняття є так само важливим, як і транслювання» (Див.: система стратегічних комунікацій) [13].

Стратегічні комунікації можемо доповнити такими характеристиками, як універсальний процес, що може забезпечувати результат у всіх сферах суспільного, громадського та публічного життя і використовується для досягнення зовнішньо- і внутрішньополітичних цілей держави, тобто для реалізації геостратегії держави у всіх видах просторів.

Також, за визначенням дослідників Центру стратегічних комунікацій НАТО, які є засновниками концепції [27, с. 16], стратегічні комунікації є комплексним інструментарієм забезпечення «національної сили», «національної могутності», та найефективніше використовуються у чотирьох основних сферах: дипломатичній, економічній, інформаційній та воєнній.

На думку Г. Храпача, *національна могутність* – це показник сил і ресурсів держави, що можна застосовувати у відносинах з іншими суб'єктами міжнародних відносин, сукупність наявних у держави моральних і духовних можливостей, які використовуються для досягнення геополітичних, гео економічних, геостратегічних національних цілей [25, с. 128]. Звичайно, що це поняття не є ідеальним, оскільки не охоплює багато важливих нині характеристик антропогенного простору, в якому відбувається ствердження геостратегії різних країн, і також формуються необхідні та достатні умови для реалізації пріоритетних національних інтересів.

Зростання рівня національної могутності держави, її інфраструктурного потенціалу, що можливе завдяки провадженню системної безпекової політики щодо стратегічних об'єктів інфраструктури та ефективному здійсненню стратегічних комунікацій, забезпечує перевагу над іншими державами та сприяє ефективності реалізації власних національних інтересів і цілей, творенню власної геостратегії.

У зв'язку з цим можу зазначити, що потенціал стратегічних комунікацій у забезпеченні функціонування державної системи безпеки стратегічної інфраструктури насамперед вбачається у формуванні та реалізації стратегії державної інфраструктурної політики.

Так, наприклад, окремі дослідники інтерпретують стратегічні комунікації як складник публічно-управлінського процесу, які, використовуючи потенціал і можливості усіх сфер публічного управління, сприяють їх розвитку [21, с. 90]. Адже відповідно до нової концепції публічного управління воно має два виміри: спільне вироблення публічної політики з урахуванням інтересів усіх стейкхолдерів та розподіл обов'язків у реалізації ухвалених стратегічних цілей розвитку як держави загалом, так і окремих галузей та територій зокрема.

Загалом погоджуючись з таким твердженням авторки, можемо навести ще визначення державно-управлінського процесу В. Бакуменка, який зазначає, що *державно-управлінський процес* – це свідома і цілеспрямована послідовна діяльність, пов'язана з реалізацією державно-владних повноважень суб'єктами державного управління, внаслідок чого відбувається зміна суспільних станів, подій і явищ. Такий процес спрямований на приведення в життя державної стратегії та політики і є основним способом реалізації суб'єкт-об'єктних відносин на державному рівні, де суб'єкт – система державної влади у вигляді спеціально створених органів, а об'єкт – усе суспільство, таргетизоване на цільові аудиторії залежно від їх ролі у реалізації публічної політики [5, с. 164].

Отже, стверджую, що стратегічні комунікації є важливою складовою частиною державно-управлінського процесу як особливого виду державної діяльності.

Таким чином, на підставі вищенаведеного можу характеризувати стратегічні комунікації у сфері безпеки стратегічної інфраструктури як інструмент формування та реалізації стратегії державної інфраструктурної політики, що забезпечує стратегічний рівень розвитку державної системи безпеки стратегічної інфраструктури та національної безпеки загалом.

Причому наголошу на тому, що такий рівень подається в розрізі вироблення **еталонної моделі геостратегії**, яка складається з таких органічно об'єднаних компонентів, як: стратегічні цінності – стратегічні пріоритети – стратегічні національні інтереси – стратегічна інфраструктура (об'єкти стратегічної інфраструктури) – стратегічне управління (в тому числі стратегічні комунікації) – стратегічна правотворчість.

Такий підхід певним чином корелюється із визначеннями, тлумаченнями та уточненнями МО США, які обґрунтовують стратегічні комунікації у военній сфері, натомість є набагато ширшим і враховує передусім націотворчу потенцію українства до відновлення державності і розвитку стійкої соціальної системи в умовах перманентних трансформацій.

Відповідно до уточненого поняття стратегічні комунікації використовуються стосовно загальнодержавного стратегічного рівня, синхронізація комунікацій використовується на оперативному, відомчому, а на тактичному рівні – інформаційний вплив [26].

Це дає підстави для обґрунтування, що у системі безпеки стратегічної інфраструктури весь потенціал стратегічних комунікацій може бути використано у такий спосіб: для формування та реалізації державної інфраструктурної політики, для забезпечення координації і синхронізації комунікацій, функцій і дій усіх суб'єктів державної системи безпеки стратегічної інфраструктури.

Зокрема, на державному рівні під час розробки Національного плану (стратегії) безпеки та забезпечення стійкості стратегічної інфраструктури, на галузевому та регіональному рівнях під час розробки і реалізації галузевих і територіальних програм з протидії загрозам та небезпекам об'єктам стратегічної інфраструктури, на місцевому – затвердження і виконання місцевих програм підвищення стійкості громад до кризових ситуацій та відновлення функціонування об'єктів стратегічної інфраструктури. На об'єктовому рівні оператори стратегічної інфраструктури забезпечують розроблення і виконання відповідних об'єктових планів заходів щодо безпеки і стійкості стратегічної інфраструктури. Саме на місцевому і об'єктовому рівнях здійснюється інфраструктурний вплив на людину, суспільство і територіальні громади, органи місцевого самоврядування.

Такий підхід, на нашу думку, дасть змогу, об'єднавши потенціал стратегічних комунікацій і системи безпеки стратегічної інфраструктури, на виході отримати якісно новий рівень управління та покращений стан об'єктів та сфер стратегічної інфраструктури, а також дасть змогу сформувати та забезпечити реалізацію стратегії державної інфраструктурної політики, що, своєю чергою, суттєво підвищить рівень національної безпеки України, її сталий розвиток та національну могутність, а також чинитиме конструктивний вплив на творення геостратегії сучасної України.

Висновки. Таким чином, проведене мною дослідження уможливило встановити, що об'єднання потенціалу стратегічних комунікацій та системи безпеки стратегічної інфраструктури в контексті реалізації геостратегії сучасної України сприятимуть удосконаленню системності управлінських заходів та дій суб'єктів стратегічної інфраструктури від загальнодержавного до об'єктового рівнів.

Стратегічні комунікації мають бути задіяні у процесі формування та реалізації стратегії державної інфраструктурної політики, а також для забезпечення координації та синхронізації дій і комунікацій та суб'єкт-суб'єктної, суб'єкт-об'єктної та об'єкт-суб'єктної взаємодії у самій системі безпеки стратегічної інфраструктури. Виявлено основні чинники, що потребують першочергового вирішення у процесі забезпечення ефективного функціонування державної системи безпеки стратегічної інфраструктури та забезпечення взаємодії її суб'єктів, а загалом безпеки інфраструктурної політики:

- унормування питання формування та реалізації державної комунікаційної політики;
- концептуалізація комунікаційної інфраструктури та внесення її до об'єктів безпеки стратегічної інфраструктури;
- чітке закріплення за визначеними об'єктами стратегічної інфраструктури повноважень органів публічного управління;
- створення організаційно-інституційної структури на національному, регіональному, галузевому, місцевому та об'єктовому рівнях.

Такий підхід, на мою думку, уможливить підвищення спроможності щодо повномасштабної реалізації інфраструктурного потенціалу, забезпечить національну могутність держави та якісний рівень реалізації стратегії державної інфраструктурної політики

зокрема і державної політики у пріоритетних і найбільш важливих сферах життєдіяльності загалом, закладе фундамент для творення геостратегії сучасної України.

Список використаної літератури

1. Державна система захисту критичної інфраструктури в системі забезпечення національної безпеки: аналітична доповідь / за ред. О.М. Суходолі. Київ : НІСД, 2020. 28 с.
2. Деякі питання об'єктів критичної інформаційної інфраструктури : Постанова КМУ від 9 жовт. 2020 р. № 943. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/943-2020-%D0%BF#Text>.
3. Драгомирецька Н.М. Сучасні тенденції комунікацій у державному управлінні. *Публічне урядування*. 2015. № 1. С. 85–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm_2015_1_10.
4. Дубов Д.В., Баровська А.В. Організаційно-правові проблеми впровадження системи стратегічних комунікацій в Україні. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2017 р. № 1 (21). С. 10–17.
5. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ, 2010. 810 с.
6. Єрменчук О.П. Основні підходи до організації захисту критичної інфраструктури в країнах Європи: досвід для України : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 180 с.
7. *Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні* : зб. мат-лів між-нар. експерт. нарад / упоряд. Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов; за заг. ред. О.М. Суходолі. Київ : НІСД, 2015. 176 с.
8. Зубко Г.Ю. Концепція формування напрямів державної інфраструктурної політики. *Правові новели*. 2018. № 6/2018. С. 91–100.
9. Зубко Г.Ю. Сучасні підходи до визначення поняття державної інфраструктурної політики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 48. С. 78–84.
10. Іванченко Ю.М. Сутність, головні напрями та способи державної інформаційної політики в Україні. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05ijmipu.pdf>.
11. Концепція Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 січ. 2010 р. № 85-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85-2010-%D1%80#Text>.
12. Концепція створення державної системи захисту критичної інфраструктури : розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 груд. 2017 р. № 1009-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80#Text>.
13. Ліпкан В.А., Попова Т.В. Стратегічні комунікації : словник / за заг. ред. В.А. Ліпкана. Київ : ФОП О.С. Ліпкан, 2016. 416 с.
14. Макаренко Є.А. Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2017. № 15. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3117.
15. Павлов Д.М., Микитюк М.А. Правові та організаційні засади забезпечення захисту критичної інфраструктури у контексті формування нової безпекової парадигми України. *Честь і закон*. 2020. № 4 (75). С. 69–77.
16. Петров С.Г. Правові основи взаємодії державних органів та приватних суб'єктів із метою захисту електронних інформаційних ресурсів України. *Інформація і право*. 2019. № 4(31). С. 107–112.
17. Про затвердження Положення про визначення об'єктів критичної інфраструктури в банківській системі України : Постанова Правління Національного банку

- Україні від 30 листоп. 2020 р. № 151. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_30112020_151.
18. Про критичну інфраструктуру та її захист : проект Закону України від 27.05.2019 р. № 10328. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65996.
 19. Про стратегію національної безпеки і оборони України : Указ Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>.
 20. Про стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 трав. 2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
 21. Сивак Т.В. Інституціоналізація стратегічних комунікацій у системі публічного управління України : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. НАДУ, Київ, 2020. 490 с.
 22. Сивак Т.В. Стратегічні комунікації у системі публічного управління України : монографія. Київ : НАДУ, 2019. 338 с.
 23. Соловійов С.Г. Стратегічні комунікації в публічному управлінні : монографія. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків : Точка, 2019. 373 с.
 24. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця : монографія / А.В. Баровська та ін. Нац. акад. Служби безпеки України. Київ : НА СБ України, 2018. 517 с.
 25. Храпач Г.С. Національна могутність як чинник стійкості держави в умовах загострення міжнародної конфліктності. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ ім. І. Черняхівського*. 2017. № 3 (61). С. 126–130.
 26. DOD Dictionary of Military and Associated Terms. July 2019. 382 p. URL: <https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf>.
 27. Understanding NATO Strategic Communications. LTC Rita LePage 22 October 2014. URL: <https://www.stratcomcoe.org/about-strategic-communications>.
 28. Горбулін В.П. Світова гібридна війна: Український фронт. Київ : Фоліо, 2017. 496 с.
 29. Зубко Г.Ю. Безпека космічної інфраструктури як напрям державної інфраструктурної політики України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 4. С. 144–148.
 30. Зубко Г.Ю. Шостий технологічний уклад: інфраструктурно-правовий аспект. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 11. С. 218–229.
 31. Теленик С.С. Державна система захисту критичної інфраструктури України: концептуальні засади адміністративно-правового регулювання : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 602 с.
 32. Теленик С.С. Щодо визначення поняття «захист критичної інфраструктури». *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 6. Ч. 2. С. 165–171.

STRATEGIC INFRASTRUCTURE SECURITY AND STRATEGIC COMMUNICATIONS IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF GEOSTRATEGY OF MODERN UKRAINE

Volodymyr Lipkan

*V. M. Koretsky Institute of State and Law of
National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Legal Problems of Political Science
Tryokhsviatitelska str., 4, 01001, Kyiv, Ukraine*

Summary. The article scientifically substantiates the capacities and potential of strategic communications in the process of ensuring the security of strategic infrastructure to create favorable conditions for the formation and implementation of the strategy of state infrastructure policy amidst

developing geostrategy of modern Ukraine. It is established that combining the potential of strategic communications and the security system of strategic infrastructure in this context will help improve the consistency of institutional capacity and actions of competent actors to boost the security of strategic infrastructure from the national to the object levels. The author identifies important factors that need to be primarily addressed when ensuring the effective functioning of the security system of strategic infrastructure and the interaction of its actors: standardization of the formulation and implementation of state communication policy, conceptualization of communication infrastructure and its introduction to the objects of strategic infrastructure security, appointment of powers of public administration to some objects of strategic infrastructure, creation of organizational and institutional structure at national, regional, branch, local, and sectoral (object) levels. Strategic communications are discussed as a tool for the formulation and implementation of the strategy of state infrastructure policy, which provides a strategic level of state development, lays the foundations for the creation of geostrategy of modern Ukraine. For the first time in the framework of modern political science, the author presents his scientifically grounded and flawless model of geostrategy for scientific discussion. The model consists of the following organically combined conceptual and activity components: strategic values – strategic priorities – strategic national interests – strategic infrastructure (objects of strategic infrastructure, strategy of state infrastructure policy (political and security practice) – strategic management (including strategic communications, strategic culture, strategic thinking, strategic planning, forecasting and anticipation) – strategic law-making (Strategy of the State Infrastructure policy of Ukraine as a statutory legal act).

Key words: geostrategy of modern Ukraine, strategy of state infrastructure policy, security of strategic infrastructure, strategic communications, strategic thinking, strategic culture, geostrategies of Ukraine, strategic values, political theology, state security policy, axiology of national security.

УДК 327.7

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.28>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМ МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ НА ЛЬВІВЩИНІ

Галина Луцишин

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

Ірина Червінка

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

У статті досліджено особливості залучення міжнародної технічної допомоги у Львівській області, інституційне забезпечення у сфері реалізації програм зовнішньої допомоги, систему координації та використання ресурсів МТД, стратегії розвитку регіону у контексті залучення міжнародної технічної допомоги та роль державних інституцій і громадського сектору в їх розробленні.

Зазначено, що на сучасному етапі розвитку міжнародної системи важливою складовою частиною співробітництва між країнами є міжнародна технічна допомога, яка дає змогу вирішувати нагальні проблеми соціально-економічних та політичних перетворень, розвивати перспективні сектори економіки, модернізувати інфраструктуру, рухатися в напрямі підвищення стандартів життя та добробуту громадян тощо. Львівщина є лідером серед українських регіонів з євроінтеграції та має низку переваг, таких як кваліфікований людський капітал, навички вмілого господарювання та ефективного використання економічних ресурсів, значний природний та рекреаційний потенціал, наближеність до кордонів ЄС.

Залучення міжнародної технічної допомоги є одним із пріоритетних напрямів розвитку Львівської області, а найбільшим донором міжнародної технічної допомоги для Львівщини є Європейський Союз. Співробітництво у цьому напрямі також здійснюється з міжнародними організаціями, такими як: Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), Фонд Східна Європа, ЄБРР, Світовий банк, Міжнародний Вишеградський Фонд, Фонд «Відродження», Швейцарське бюро співробітництва тощо. Загалом у Львівській області у 2020–2021 роках реалізується більше сорока проектів (програм) міжнародної технічної допомоги, які сприяють соціально-економічному розвитку області.

На інституційному рівні питаннями формування політики МТД у Львівській області нині займаються Львівська обласна державна адміністрація, Львівська обласна рада, районні державні адміністрації, районні ради, міські, ради об'єднаних територіальних громад, консультативно-дорадчі органи, що діють при органах місцевої влади. Важливим та ключовим структурним підрозділом Львівської обласної державної адміністрації у цій галузі є Департамент міжнародної технічної допомоги та міжнародного співробітництва. У статті проаналізовано основну мету його діяльності, структуру, керівництво, завдання та функції тощо.

Ключові слова: міжнародна технічна допомога, проекти МТД, донори, Львівська обласна державна адміністрація, Департамент міжнародної технічної допомоги та міжнародного співробітництва, Львівська область, ЄС, євроінтеграція.

Міжнародна технічна допомога має велике значення для сучасного розвитку України, адже сприяє вирішенню найгостріших соціальних і економічних проблем нашої держави, зменшуючи навантаження на державний бюджет, створюючи сприятливіше інвестиційне середовище. Важливою складовою частиною політики МТД є її безпосередня реалізація на регіональному рівні. Конкретно у нашому випадку – на рівні Львівської області.

Сьогодні особливості надання міжнародної технічної допомоги дедалі частіше стають об'єктом вивчення з боку науковців, що приділяють увагу різним аспектам цієї проблематики, таким як особливості дефініювання міжнародної технічної допомоги, нормативно-правове забезпечення її надання, значення зовнішньої допомоги у процесі здійснення економічних реформ в Україні тощо. До прикладу, різні аспекти надання міжнародної технічної допомоги висвітлено у працях таких дослідників, як І. Братко [1], М. Васильєва, Л. Кістерський [2], Н. Комар, П. Куліш [3], Т. Липова, О. Палюх та ін.

Водночас варто зазначити, що проблеми та перспективи реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги в окремих регіонах України, зокрема на Львівщині, нині є недостатньо вивченими, що підтверджує необхідність їх глибшого дослідження. З огляду на це, метою статті є дослідження особливостей залучення міжнародної технічної допомоги у Львівській області, розгляд інституційного забезпечення у сфері реалізації програм зовнішньої допомоги і системи координації та використання ресурсів МТД, аналіз стратегії розвитку регіону у контексті залучення міжнародної технічної допомоги та ролі державних інституцій і громадського сектору в їх розробленні.

Сьогодні пріоритетними напрямками реалізації проєктів МТД, що стосуються місцевого економічного розвитку (МЕР) в Україні, є: розбудова спроможності місцевих органів влади; надання консультативної допомоги у плануванні та управлінні процесами МЕР; проведення енергозберігаючих заходів ЖКГ; розвиток місцевого бізнес-середовища; підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості територій; активізація місцевих громад; допомога внутрішньо переміщеним особам [4].

Особливе значення для місцевого економічного розвитку окремих територій мають проєкти транскордонної співпраці (ТКС). Тоді як у звичайних проєктах обсяг наданих місту коштів здебільшого коливається в межах від 50 до 500 тис. євро, у проєктах транскордонної співпраці він може сягати декількох мільйонів євро [5]. Оскільки на сучасному етапі ініціативи ТКС охоплюють третину території України, їх можна вважати одним із найважливіших джерел надходження МТД для фінансування потреб МЕР. На сучасному етапі найбільше коштів від участі у програмах ТКС отримують Закарпатська та Чернівецька області, активно долучаються до участі в подібних проєктах Івано-Франківська та Львівська області.

Важливо зазначити, що на інституційному рівні питаннями формування політики МТД у Львівській області нині займаються такі категорії органів місцевої влади: Львівська обласна державна адміністрація (ЛОДА), Львівська обласна рада, районні державні адміністрації, районні ради, міські, ради об'єднаних територіальних громад, консультативно-дорадчі органи, що діють при органах місцевої влади. Що стосується підрозділів ЛОДА, то 10 із наявних 21 є залученими до діяльності, що стосується програм МТД.

Важливим та ключовим структурним підрозділом Львівської обласної державної адміністрації у цій галузі є Департамент міжнародної технічної допомоги та міжнародного співробітництва. Департамент має важливе значення у реалізації державної політики у сфері міжнародних відносин, а саме в забезпеченні співробітництва та просуванні євроінтеграції. Окрім цього, він займається активним супроводом міжнародних проєктів, програм та грантів, що відіграє вагомий роль в утвердженні позитивного іміджу не тільки

Львівської області, але й усієї України. Департамент МТД та міжнародного співробітництва втілює законодавство України у сфері зовнішніх зв'язків та реалізує на території області різні заходи для поглиблення міжнародної співпраці.

Департамент МТД складається з таких основних управлінь та відділів, як: Управління забезпечення та супроводження проєктів міжнародної технічної допомоги; Відділ співпраці з донорами та методичного забезпечення проєктів міжнародної технічної допомоги; Відділ супроводу та реалізації проєктів міжнародної технічної допомоги; Управління міжнародного співробітництва та євроінтеграції; Відділ міжрегіональної співпраці та протокольного забезпечення; Відділ промоції [6]. Департамент очолює директор, який, згідно з Положенням про департамент міжнародної технічної допомоги та міжнародного співробітництва ЛОДА, затвердженого розпорядженням голови обласної державної адміністрації від 29 січня 2018 року, представляє обласну адміністрацію у міжнародних організаціях і під час укладення договорів міжнародного та міжрегіонального характеру [7]. Сьогодні цю посаду обіймає Роман Миронович Шепеляк.

Що стосується основних завдань Департаменту, то до них належать:

- 1) реалізація державної політики у сфері міжнародних відносин і співробітництва, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків;
- 2) залучення та супровід проєктів міжнародної технічної допомоги;
- 3) організація виконання законодавства України у сфері міжнародного співробітництва та здійснення контролю за його реалізацією;
- 4) здійснення виконавчих та організаційно-розпорядчих функцій щодо організації і розвитку міжнародного співробітництва, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та залучення міжнародної технічної допомоги;
- 5) утвердження позитивного іміджу та популяризація регіону на території України та за її межами тощо [7].

Варто також вказати основні функції Департаменту, що впливають із покладених на нього завдань:

- 1) готує пропозиції щодо формування державної політики, спрямованої на розвиток міжнародного співробітництва;
- 2) узагальнює практику застосування законодавства, надає пропозиції щодо удосконалення законодавства у сфері міжнародного співробітництва;
- 3) бере участь у розробленні, погоджує та розробляє проєкти нормативно-правових актів у сфері міжнародного співробітництва;
- 4) розробляє та реалізує на території області заходи, пов'язані із залученням міжнародної технічної допомоги [7] тощо.

Щодо питання системи координації та використання ресурсів МТД важливо зазначити, що формально координація сконцентрована на Департаменті міжнародної технічної допомоги та міжнародного співробітництва. Окрім цього, ще дев'ять підрозділів ЛОДА здійснюють самостійну діяльність у сфері залучення міжнародної технічної допомоги та розвитку відносин із партнерами в цьому напрямі. Негативним фактором є той факт, що їхня політика у вказаній сфері не узгоджується між собою, що знижує ефективність реалізації програм міжнародної технічної допомоги. Також негативним чинником є недостатність уваги до проєктів МТД на рівні органів місцевого самоврядування і відсутність відповідних підрозділів у їхній структурі, адже постійні депутатські комісії, відповідальні за політику у сфері МТД, існують лише у Львівській обласній раді, семи районних радах і одній міській раді. Здебільшого їхня діяльність зводиться до розгляду окремих питань, а не розроблення системних рішень [4].

Розглядаючи систему координації інституцій, що несуть відповідальність за втілення політики МТД/ТКС у Львівській області, варто також зазначити, що її важливим діючим елементом є «Порядок співфінансування проєктів міжнародної технічної допомоги з обласного бюджету». Існує також співпраця на рівні окремих інституцій МТД/ТКС, зокрема: Українсько-польської Міжурядової Координаційної Ради з питань міжрегіонального співробітництва (МКРМС); Міжрегіональної Асоціації «Карпатський Єврорегіон».

Вивчаючи особливості реалізації програм міжнародної технічної допомоги на Львівщині, варто також дослідити основних донорів проєктів МТД в області. Зокрема, згідно з останнім переліком проєктів (програм) міжнародної технічної допомоги, що реалізуються у Львівській області з 2020 року, встановлено, що ключовими донорами у цьому регіоні є Європейський Союз; Уряд Канади через Канадське агентство міжнародного розвитку; Європейський банк реконструкції та розвитку; Європейський Союз через Міністерство інвестицій та економічного розвитку Республіки Польща; Командування ЗС США в Європі тощо [8].

Серед проєктів Європейського союзу у Львівській області у 2020 році варто виокремити такі: «Діяльність Представництва Програми ЄІС транскордонного співробітництва Польща – Білорусь – Україна 2014–2020 рр. у м. Львові, Україна», «ReHERIT: Спільна відповідальність за спільну спадщину», «Ковбойки: Український дикий захід», «Удосконалення заходів безпеки щодо зберігання та готовності реагування на хімічні катастрофи та стихійні лиха, що одночасно вражають країни-учасниці, за допомогою серії навчань, для перевірки і зміцнення національного потенціалу, використовуючи об'єднаний механізм цивільного захисту і міжнародного співробітництва (EU-CHEM-REACT 2)» [8].

Великою є кількість проєктів Європейського Союзу, які здійснюються через Міністерство інвестицій та економічного розвитку Республіки Польща. До таких проєктів в сфері розвитку інфраструктури належать: «Підвищення доступності прикордонної інфраструктури в районах: Замоїському (Польща) і Сокальському (Україна) у поєднанні із промоцією екологічних проєктів», «Пантера – Транспорт у районі Перемишля та Нижанкович за спадщину співпраці», «Доступне українсько-польське прикордоння: спільні дії щодо модернізації дорожньої інфраструктури», «Єднає нас Буг – утворення двох транскордонних байдаркових туристичних маршрутів» [8].

Проєкти, які здійснюються в медичній сфері, включають: «Спільна ініціатива Мазовецької Спеціалізованої Лікарні в Остроленці та Львівської обласної дитячої клінічної лікарні «ОХМАТДИТ» для підвищення доступності медичних послуг в сфері сучасної хірургії», «Спільно на охороні людського життя (інтегрована польсько-українська система невідкладної медичної допомоги на прикордонні)», «На допомогу. Підвищення доступності до медичного обслуговування в небезпечних для життя ситуаціях шляхом взаємодії структур, служб швидкої медичної допомоги на прикордонних територіях Польщі, Білорусі та України» [8].

Численними є проєкти в культурній сфері, до прикладу: «Волонтери для культурної спадщини», «Відтворення та збереження кулінарних традицій для промоції культурного спадку гірських транскордонних регіонів», «Сьогодні разом – спільна популяризація культури та історії Ленчинського повіту і Миколаївського району», «Транскордонна стежка дерев'яної архітектури – це шанс зберегти унікальну спадщину польсько-української прикордонної культури», «Монастирі близнюки: Венгров та Рава-Руська – використання потенціалу історичної спадщини закону Реформаторів для розвитку туризму та соціально-культурного життя в Польщі та Україні», «Світ карпатських розет – заходи із збереження унікальності культури Карпат», «Транскордонний паломницький маршрут

як інструмент промоції спільної історико-культурної спадщини в українсько-польському прикордонні» [8].

Що стосується проектів у сфері захисту природи, то до них належать: «Природа без кордонів – збереження спільної прикордонної спадщини в громадах Добромилів (Україна) та Загуж (Польща)», «Карпатська бджола – спільні заходи із збереження унікальної природної спадщини в українсько-польському прикордонні», «Карпати – країна мігруючих риб», «Охорона вод Солінського озера та лікувальних вод курорту Східниця – спільний виклик та шанс на збереження і використання потенціалу природної спадщини», «Поліпшення системи транскордонного захисту навколишнього середовища в меріі Ксєнжполь у Польщі та в м. Червоноград в Україні», «Спільний захист людей та навколишнього середовища шляхом створення українсько-польської системи попередження та реагування на катастрофи в Карпатському Євросеребрі» [8].

Також Європейський Союз в особі уповноваженої Виконавчої агенції з освіти, аудіовізуальної діяльності та культури (ЕАСЕА) у Львівській області у 2020 р. реалізує «Проект з літературного перекладу», через Делегацію ЄС в Україні втілює у Львівській області проект «SWIFT: Карпатська пошуково-рятувальна мережа», через Консультативну місію Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України у 2020 р. реалізує проект щодо операційної підтримки в наданні стратегічних консультацій щодо реформування сектору цивільної безпеки України (2019–2021 рр.).

Співробітництво у напрямі залучення МТД також здійснюється з міжнародними організаціями, зокрема Агентством США з міжнародного розвитку (USAID), Фондом Східна Європа, ЄБРР, Світовим банком, Міжнародним Вишеградським Фондом, Фондом «Відродження», Швейцарським бюро співробітництва тощо. До прикладу, серед проектів Львівщини, участь у яких беруть міжнародні фінансові організації, можна вказати програму ЄБРР «Централізоване теплопостачання міста Львова», «Виробництво біогазу на основі очисних споруд Львівводоканалу» тощо.

Також варто виокремити проекти, в яких донорами виступають окремі держави. До прикладу, уряд Канади через Канадське агентство міжнародного розвитку у Львівській області став донором проекту, спрямованого на розвиток молочного бізнесу в Україні. Що стосується США, то командування ЗС США в Європі здійснює реконструкцію Новояворівської районної лікарні у Львівській області; Агентство з міжнародного розвитку США (USAID) – проект «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність».

Одним із важливих кроків щодо реалізації політики МТД в Україні і безпосередньо у Львівській області було прийняття Стратегії залучення, використання та моніторингу МТД і співробітництва з МФО на 2013–2016 рр., спрямованої на підвищення конкурентоспроможності національної економіки; стандартів життя та добробуту громадян; розвиток високотехнологічних секторів економіки та перехід країни до «зеленої» моделі розвитку економіки і промисловості; модернізацію інфраструктури та транспорту; сприяння збалансованому та гармонійному розвитку регіонів [9].

Не менш важливо у цьому контексті згадати Стратегію розвитку Львівської області на період до 2020 року, що була розроблена на підставі Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів», Закону України «Про засади державної регіональної політики» з урахуванням Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» та Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 р. В Стратегії було зафіксовано амбітну далекосяжну мету – перетворити Львівщину в активного провідника євроінтеграційного курсу України, регіон гармонійного людського розвитку, інноваційно орієнтованої, інтегрованої в національний та світовий простір економіки, безпечною довкілля [10].

Наступним кроком стала Стратегія розвитку Львівської області на період 2021–2027 рр, що закріплює візію прогресивного розвитку регіону, визначаючи тенденції та основні проблеми соціально-економічного розвитку області, цілі та пріоритети розвитку Львівщини, основні завдання, етапи та механізми їх втілення, а також систему моніторингу та оцінки результатів [11]. До розроблення цієї Стратегії було залучено ключових суб'єктів регіонального розвитку, серед яких представники бізнесу, освіти, науки, громадськості, інституцій регіонального розвитку, органів місцевої влади. З метою врахування інтересів та позицій широкого кола сторін було налагоджено співпрацю із громадськими радами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, приватним сектором та науковими інституціями. Тому Стратегія 2021–2027 є результатом спільної роботи широкого кола сторін, що більшою чи меншою мірою долучилися до процесу її розроблення. Таким чином вдалося досягти важливої мети, адже залучення до процесу розробки великої кількості інституцій дало змогу врахувати інтереси якнайширшого кола зацікавлених сторін та забезпечити суспільну підтримку проектам Стратегії.

Метою Стратегії розвитку Львівської області на період до 2027 року є перетворення Львівщини на територію європейських цінностей та високої якості життя, можливостей для розвитку особистості та бізнесу, регіон із конкурентоспроможною інноваційною економікою, чистим довкіллям, збереженою культурною спадщиною [11]. Що стосується цілей, закріплених в Стратегії та покликаних забезпечити виконання вказаної мети, до них належать: стимулювання інноваційних видів економічної діяльності; інвестиційна привабливість; енергетична самодостатність; науково-технологічний розвиток; здорове населення; інклюзивне суспільство; освічені громади; розвиток інфраструктури територіальних громад; стимулювання економічного розвитку сільських та гірських територій; чисте довкілля; туристична привабливість [11].

Реалізація Стратегії передбачає формування комплексної системи заходів, які, базуючись на аналізі результатів виконання Стратегії розвитку Львівської області до 2020 року, врахуванні поточної ситуації та соціально-економічних проблем, дадуть змогу досягти стратегічної мети [11], втілення якої потребує активного залучення програм МТД.

Отже, на сучасному етапі програми міжнародної технічної допомоги відіграють важливу роль у процесі подолання соціально-економічних проблем нашої держави, забезпечують підтримку на шляху здійснення реформ, дають змогу розвивати перспективні сектори економіки, модернізувати інфраструктуру та транспорт, рухатися в напрямі підвищення стандартів життя та добробуту громадян, створювати сприятливе середовище для залучення інвестицій та розвитку бізнесу. Особливе значення для розвитку окремих регіонів, в тому числі Львівщини, мають проекти трансграничної співпраці, зважаючи на високий рівень залучення коштів порівняно з іншими програмами МТД.

На Львівщині щорічно реалізуються програми міжнародної технічної допомоги у різних сферах, зокрема енергозбереження, децентралізація, охорона культурної спадщини, розвиток освіти і науки, медицини, охорони довкілля, сільського господарства тощо. Вже традиційно на Львівщині реалізуються міжнародні проекти за підтримки ЄС, Канадського агентства міжнародного розвитку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Міністерства інвестицій та економічного розвитку Республіки Польща, ПРООН та ін.

Що стосується координації та здійснення політики в сфері міжнародної технічної допомоги, то одним із головних структурних підрозділів органів державної влади у Львівській області у цій галузі є Департамент міжнародної технічної допомоги та міжнародного співробітництва. Департамент як один із ключових структурних підрозділів Львівської обласної державної адміністрації активно реалізує державну політику МТД у сфері

зовнішніх зв'язків, створює належні умови для співпраці з міжнародними організаціями, адміністративно-територіальними партнерами регіону та донорськими організаціями.

Аналіз проектів міжнародної технічної допомоги у Львівській області показав, що левова частка програм МТД у Львівській області припадає на ЄС та його інституції, де головним джерелом фінансування виступає ця організація. Незважаючи на значну кількість проектів ЄС, найбільш активними можна назвати програми в рамках «Європейського Інструменту Сусідства та Партнерства (СІСП)», Ініціативи «Східне партнерство» та «Підтримки політики регіонального розвитку України», що слугують головним фінансовим механізмом Європейської політики сусідства. Згадані програми розраховані на довготривалу перспективу згідно відповідної політики ЄС щодо євроінтеграції України. Пріоритети цих програм повністю відповідають пріоритетам розвитку Львівської області, зафіксованих в Стратегії розвитку Львівщини.

Враховуючи місію, висвітлену в Стратегії розвитку Львівської області, що полягає у розвитку людського капіталу, забезпеченні високої якості життя та економічного зростання на основі екологічно невиснажливої та енергоефективної промисловості, інноваційно орієнтованої біоекономіки, креативних індустрій, туристично-рекреаційної сфери, можна стверджувати, що програми міжнародної технічної допомоги відіграватимуть і надалі важливу роль у забезпеченні місцевого економічного розвитку Львівщини та реалізації стратегічної мети та завдань, покликаних сприяти збалансованому та гармонійному розвитку регіону.

Список використаної літератури

1. Братко І.В. Діяльність міжнародних організацій у сфері міжнародно-правового регулювання надання та використання міжнародної технічної допомоги. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. Київ: УДУФМТ, 2009. № 5 (46). С. 106–112.
2. Кістерський Л.Л., Липова Т.В. Міжнародна технічна допомога: шляхи підвищення ефективності. Монографія. К., 2010. 240 с.
3. Куліш П.Ю. Удосконалення механізму правового регулювання надання міжнародної технічної допомоги в Україні в умовах децентралізації влади. *Державне управління та місцеве самоврядування*: зб. наук.пр. Дніпро: Вид-во ДРІДУ НАДУ, 2016. Вип. 1 (28). С. 81–87.
4. Місцевий економічний розвиток: моделі, ресурси та інструменти фінансування. Ч. 5. Грантові Інструменти фінансування МЕР. *Проект «Партнерство для розвитку міст»*, 2020. 64 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/605/PLEDDG_LED_Finance_Guide_Part_5.pdf.
5. Проблеми координації міжнародної технічної допомоги в Україні порівняно з польським досвідом. Звіт про дослідження, підготовлений Міжнародним центром перспективних досліджень, Науково-дослідним інститутом регіональної політики, Центром досліджень адміністративної реформи. URL: www.icps.com.ua/files/articles/33/58/coordination_ta_ukr.pdf.
6. Департамент МТД та міжнародного співробітництва Львівської ОДА. URL: <https://www.facebook.com/departmentofITAandIC>.
7. Положення про департамент міжнародної технічної допомоги та міжнародного співробітництва Львівської обласної державної адміністрації: розпорядження голови обласної державної адміністрації від 29 січня 2018 року. № 59/0/5-18. URL: [https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:CIToXmCZi0cJ:https://loda.gov.ua/upload/users_files/23/upload/Polozhennya%2520pro%2520departament%2520MTD%2520ta%2520MS%2520vid%252029%2520sichnya%25202018%2520roku%2520\(iz%2520zminamY\).doc+%&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=opera](https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:CIToXmCZi0cJ:https://loda.gov.ua/upload/users_files/23/upload/Polozhennya%2520pro%2520departament%2520MTD%2520ta%2520MS%2520vid%252029%2520sichnya%25202018%2520roku%2520(iz%2520zminamY).doc+%&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua&client=opera)

8. Перелік проєктів (програм) міжнародної технічної допомоги, що реалізуються у Львівській області у 2020 році та бенефіціаром виступає Львівська ОДА, Супровід та реалізація проєктів МТД у Львівській області. URL: https://loda.gov.ua/mizhnarodna_tehnichna_doromoga.
9. Стратегія залучення, використання та моніторингу МТД і співробітництва з МФО на 2013–2016 рр. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-2013-p#Text>.
10. Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року. URL: https://dfr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2016/05/146_dod_Strategiya_2020.pdf.
11. Стратегія розвитку Львівської області на період 2021–2027 років. URL: <https://loda.gov.ua/article/art5cbf3e8804547>.

PECULIARITIES OF THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL TECHNICAL ASSISTANCE PROGRAMS IN LVIV REGION

Halyna Lutsyshyn

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanities and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
S. Bandera str., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

Iryna Chervinka

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanities and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
S. Bandera str., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

The article examines peculiarities of attracting international technical assistance in Lviv region, the institutional base of the implementation of external assistance programs, the system of coordination and use of international technical assistance resources, regional development strategies in the context of attracting international technical assistance and the role of state institutions and public sector in their development.

It is noted that at the present stage of international system development international technical assistance is an important component of cooperation between countries. It allows to solve urgent problems of socio-economic and political transformations, develop promising sectors of the economy, modernize infrastructure, improve living standards and welfare, etc. Lviv region is a leader among Ukrainian regions in European integration. The region has a number of advantages including qualified human capital, skills of competent management and efficient use of economic resources, significant natural and recreational potential, proximity to EU borders.

Involvement of international technical assistance is one of the priority of Lviv region development. The largest donor of international technical assistance to Lviv region is the European Union. Cooperation in this direction is also carried out with international organizations: the United States Agency for International Development (USAID), the Eastern Europe Foundation, the EBRD, the World Bank, the International Visegrad Fund, the Renaissance fund, the Swiss Cooperation Office. In 2020–2021 more than forty projects (programs) of international technical assistance are implemented in Lviv region contributing to its socio-economic development.

At the institutional level the policy-makers in the field of international technical assistance in Lviv region are currently the Lviv Regional State Administration, Lviv Regional Council, district state administrations, district councils, city councils, councils of united territorial communities, advisory bodies operating at local authorities. An important and key structural unit of the Lviv Regional State Administration in the field of the international technical assistance is the Department of International Technical Assistance and International Cooperation. The main purpose of its activity, structure, management, tasks and functions are analyzed in the article.

Key words: international technical assistance, ITA projects, donors, Lviv Regional State Administration, Department of International Technical Assistance and International Cooperation, Lviv region, EU, European integration.

УДК 341.218.1:341.218.3+323.111:323:113
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.29>

ПРОБЛЕМА ГЕНЕЗИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВНОСТЕЙ І КРИТИКА «НАЦІОНАЛЬНИХ ІСТОРІЙ» (ВІД ВІЗАНТІЙСЬКОГО СПАДКУ ДО КОНЦЕПЦІЇ КОНГЛЮТИНАТНОСТІ)

Віктор Мельник

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

У центрі уваги статті – політологічна критика «національних історичних шкіл», що протягом ХХ ст. особливо розповсюдились у країнах Східної Європи. Такі «національні історіографії» запропоновано вважати елементами політичного самоствердження окремих народів, що, однак, не має нічого спільного з реальним пошуком історичної істини. При цьому автор впевнений, що історичні студії, поставлені на раціональну та реальну методологічну основу, здатні надати критично важливий масив інформації (та навіть емпіричних спостережень) для будь-якого державного будівництва. Створити, контролювати та розвивати державу неможливо без чіткого уявлення про справжню минушину. Незнання своїх витоків призводить до стратегічних помилок у державному плануванні та політичному менеджменті. З метою активізації дискусії автор звертається до візантиністичної парадигми східноєвропейської історії, наголошує на штучності відриву так званої «Центрально-Східної Європи» від цивілізаційного фундаменту Східної Римської імперії (Візантії). Підкреслюється, що національні історіографії страждають комплексом меншовартості, котрий примушує їх відмовлятися від декларування спорідненості з найбільшою християнською державою доби середньовіччя. При цьому представники «національних історій» забувають, що система політико-правових відносин у вказаний період базувалася на принципах «сюзеренітету-васалітету». Влада імператора Східної Римської імперії закономірно розповсюджувалася на всі терени, населення яких отримувало хрещення від підпорядкованого йому кліру. Закономірно, що візантійські імператори вважали себе володарями слов'ян (де-юре, але не де-факто). Остання теза розвивається зверненням до прикладу близького українцям білоруського історичного процесу, що виконує роль показової картини культурно-цивілізаційного синтезу – між варязькою Балтикою та візантійським Причорномор'ям. Акцентується на потребі подальшого політологічного вивчення концепції конглютинатності, запропонованої А. Висоцьким. Концепція конглютинатності закликає пояснювати походження держав одночасною творчою роботою двох та більше великих етносоціальних груп.

Ключові слова: візантійська парадигма, теорії походження держави, Східна Римська імперія (Візантія), концепція конглютинатності, Центрально-Східна Європа, національна історія, історія Білорусі.

Однією з багатьох причин назрілого внутрішньоєвропейського конфлікту ідентичностей ми вважаємо «забудькуватість» історіографів щодо візантійської ролі у всесвітній цивілізаційній еволюції, небажання оцінювати Східну Римську імперію (Візантію) якщо не як очільниці культурно-історичних процесів доби середньовіччя, то принаймні

як сили, рівнозначної народам та державам середньовічної Західної Європи [1, с. 3-6]¹. За влучним визначенням британського лорда Джона Норвіча, Візантію навіть спробували «викреслити» з підручників [2, с. 9–10]. Однак викинути повноцінну та живу цивілізацію, що проявляється й досі в сферах духовної і матеріальної культури більшості народів Центрально-Східної Європи, в менталітеті, у традиційних формах ведення народного господарства, неможливо [3, с. 428–438].

Східноєвропейські нації, народності та племена, котрі раніше входили в орбіту політичного й культурного впливу цієї блискучої імперії, надалі почувають себе більше спорідненими одне з одним, аніж із народами Західної Європи [4]. І якщо це не завжди відчувається в просторі публічної політики або в засобах масової інформації, то варто заглянути в побут і повсякденні культурні практики населення [5, с. 28–29]². Тоді все стане на свої місця.

«Візантійський приклад» показує: *історіографічна несправедливість* цілком може бути наслідком локального сприйняття дослідниками та мислителями історичного процесу [8, с. 132–138]. Що ж ми маємо на увазі під *локальним сприйняттям*?

Раніше вже неодноразово писалося про негативні наслідки надмірних крайнощів у захопленні політиками та вченими «національним» або «класовим» питаннями [9, с. 12–13; 10, с. 499–508; 11]. Коли науковець-гуманітарій (політолог, історик, етнолог, психолог, філософ, соціолог etc) дивиться на одну народність або на один суспільний клас як на виняткову форму життя, то, відповідно, він втрачає з поля зору все різноманіття інших форм соціального життя. Він не помічає різнобарв'я соціальних і етнічних контактів, строкатість культурних впливів у суспільстві. Відбувається те, що клінічні психологи називають «*фіксацією*» [12, с. 518–529].

Історики, а з ними й цілі історіографічні школи, фіксуються на певних постулатах, ідеях, положеннях, не бажаючи дивитися на «великий і чудовий світ» [13, с. 35–40]. Свідомість звужується, висновки стають примітивнішими. У кращому разі невідповідне реаліям життя історичне дослідження перетворюється в різновид хорошої та приємної для читання белетристики [14, с. 194–196]. У гіршому разі сухість викладу матеріалу, помилково названа «істинним позитивізмом», добиває останні паростки таланту.

Всіх істориків, учених-гуманітаріїв й ентузіастів, які досліджують контекст якогось одного народу, однієї країни, одного регіону, можна назвати «*локальними істориками*» (або «місцевими істориками», згідно з термінологією Василя Ключевського [11]). Всередині напряму «локальної історії» зазвичай виокремлюються цілісні «*національні історичні школи*». Вони складають найблагодатніший ґрунт для «фіксацій». На жаль, у нетрях «національних історичних шкіл» існує небезпека потрапляння вченого в тенета одного-єдиного пояснення всіх історичних подій [15]. У таких працях *складні комплекси політичних фактів детермінуються національною несправедливістю, агресіями сусідів, шовінізмом*³. Перемоги занадто перебільшуються, а поразки узалежнюються виключно від зовнішніх факторів [16]. Багато яскравих прикладів такого «*національно орієнтованого*» тлумачення історії

¹ Ми одразу дозволимо собі зазначити суб'єктивну позицію: Візантійська імперія є колискою сучасних культурних ландшафтів (в т. ч. політичних учень та практик) для більшості народів Східної Європи.

² У цьому разі може допомогти елементарний «туризм», коли подорожуючий звертає увагу на оточуючу спільноту й навколишнє середовище. Примітивним емпіричним шляхом спілкування й комунікації між українцями (з одного боку) та сербами, греками, албанцями, вірменами (з іншого боку) можна встановити, що взаємної психологічної спільності між українцями й окресленими народами набагато більше, аніж у порівнянні з німцями, данцями, французами, бретонцями тощо. Л. М. Гумільов називав цей культурно-психологічний феномен «*принципом компліментарності*» [6; 7].

³ Можна справедливо говорити про існування потужного «національного детермінізму» в історичній та політичній науках.

можна виявити в творах сучасних польської [17; 18; 19; 20; 21; 22], чеської [23; 24; 25; 26], словацької [27; 28; 29], угорської [30; 31; 32], литовської [33; 34; 35] історіографій⁴.

Поблажливе ставлення західних істориків до подібних процесів усередині східноєвропейської історіографії багатьма пояснюється тезою про «пошук Центрально-Східною Європою власної ідентичності» [36]⁵. Пошук ідентичності відбувається в дійсності, але він здійснюється завжди й повсюди, незалежно від політичних обставин сьогодення. Цей пошук є складовою частиною соціально-культурного розвитку людства. Він перманентний [38, с. 348–360]. Однак позитивна оцінка національного детермінізму *національних історій Центрально-Східної Європи*, за нашим твердим переконанням, продиктована загальною тенденцією формування єдиного *напрямку локальної історії*⁶. Адже північноамериканська, англійська, французька, ірландська, іспанська, італійська історіографії також «грішать» аналогічними ідеями. (Тільки словесна, термінологічна форма вираження відповідних ідей або оцінок більш «облагороджена» й очищена від ідеологічних кліше східноєвропейського типу).

Не забуваймо: *більшість англійських, ірландських або голландських істориків схильні перебільшувати значення своїх власних країн і народів під час написання загальноісторичних курсів*. Викидаючи багато важливих сторінок азіатської, північноафриканської, східноєвропейської історій, західноєвропейські історики цілком закономірно заповнюють «білі» аркуші другорядними подіями зі своєї власної історії. Можна привести безліч прикладів із наукових і науково-популярних робіт західних авторів [хороша бібліографічна інформація та опис нарративів: 39; 40], що, можливо, патріотично, але водночас лицемірно відносно *абсолютної більшості населення світу* (для прикладу, щодо представників індійської, мусульманської або китайської цивілізацій), плодами матеріального та духовного розвитку якої західні європейці та північні американці користуються щодня. Не можна перебільшувати значення «*колективного Я*» для світового розвитку точно так само, як не можна перебільшувати значення *власної особистості* для всесвітнього людського життя [6]. Це створює некоректне уявлення про сутність життя і самість буття.

Згадуваний В.О. Ключевський підкреслював у п'ятитомному «Курсі»: «Успіхи людського співжиття, надбання культури і цивілізації, якими користуються в більшій чи меншій мірі окремі народи, не є плодами тільки їхньої діяльності, а створені спільними або спадковими зусиллями всіх культурних народів. Процес їхнього накопичення не може бути втиснутий у рамки будь-якої місцевої історії, що можуть лише окреслювати зв'язок місцевої цивілізації із загальнолюдською, участь окремого народу в загальній культурній роботі людства або, принаймні, в плодах цієї роботи» [11, с. 36]. Зрештою, і Карл Маркс зауважував: «Традиції усіх померлих поколінь тяжіють над розумом живих» [41, с. 4]. Ментальний спадок формується не лише національним дискурсом, але й глобальним цивілізаційним контекстом.

Усвідомлюючи синтетичність та нерозривність історичного процесу, некоректність диференціації глобальної історії за національними нарративами, спробуємо проаналізувати важливий приклад зі східноєвропейської історії, покликаний підтвердити слова Ключевського. Йдеться про білоруський історичний процес. Загальновизнано: формування *білоруського етнічного організму* відбувалося шляхом безперервної взаємодії з усіма навколишніми народами та політичними утвореннями [42]. Чи можливо уявити собі білоруську історію як щось окреме, самостійне, народжене поза органічним зв'язком із культурою і суспільним життям Польщі, Литви, України, Росії?

⁴ На наш погляд, мова повинна йти про історіографічну кризу в усіх країнах Центрально-Східної Європи.

⁵ До речі, перше визначення феномену «Центрально-Східної Європи» спробував надати саме візантиніст – польський історик та політолог Оскар Халецький (1891-1973) [37, с. 9-14].

⁶ Йдеться про «приземлення» історичного світогляду, вузьку «націоналізацію» історичної пам'яті.

Білоруська історія постійно була частиною ширших історичних структур. Спочатку сучасні білоруські території входили в орбіту впливу Київського князівства [42, с. 32–48]. Завдяки військово-політичному і торговому значенню Дніпровського шляху землі Білорусії стали центром перетину варязької та візантійської (східноримської) культур. При цьому східнослов'янські племена знаходилися в постійному етнокультурному контакті з навколишніми балтійськими племенами. Торговий обмін створював прекрасні можливості для культурних взаємовпливів. Зрештою, культурні процеси плавно перетікали в політичні. Для прикладу, церковну юрисдикцію над білоруськими територіями точно так само, як і над іншими теренами Київського князівства, здійснювали єпископи-візантійці.

Білоруські землі, перебуваючи в складі Київської політії, зберігали ознаки автономії, облаштовували власні політичні інститути (наприклад, Полоцьке князівство). В історії Полоцького князівства помітну роль зіграли скандинави-вікінги та греки-візантійці. За ісландськими сагами, хрещення полочан здійснив вікінг Торвальд Кондрассон (бл. 1000 р.), який отримав від східноримського імператора Василя II Болгаробійці (976–1025) спеціальну посольську грамоту представника імперських інтересів у Балтійському регіоні [43].

Після 1240 р. білоруські території стають об'єктом експансії литовських князів [43, с. 10–19]. Аж до Кревської унії (1385 р.) *білоруська культура полоцького ґибу* цілком домінувала в суспільному житті Литовського князівства [42, с. 49–61]. Подальше піднесення Москви (на сході) й Польщі (на заході) змусило Велике князівство Литовське здійснити доленосний геополітичний вибір – приєднатися до Польщі на рівноправних конфедеративних засадах (остаточне юридичне зрощення країн у двоєдину державу відбулося в 1569 році) [36]. Білоруська культура стала втрачати свої позиції в суспільно-політичній сфері, але зуміла втриматися в шляхетському (дворянському) побуті «середнього прошарку». Велике значення для протидії колонізації мало православ'я, зокрема контакти Віленського братства з Константинопольським патріархатом.

У литовсько-польський період білоруської історії (XIII–XVIII ст.) ми знову бачимо синтез культурних впливів ближніх і далеких сусідів – поляків, литовців, росіян, українців, греків, кримських татар. Водночас давайте не забувати і про поширення протестантської релігійності німецького типу в широких колах білоруських шляхтичів...

Василь Ключевський мав цілковиту рацію, коли писав про «*спільні зусилля народів*» (а не одного *народу*) для формування певної культури [11, с. 36]. Розуміючи державу та державність як породження культури, ми так само повинні підкреслити вагомість «спільних зусиль народів» у справі творення і розвитку окремих конкретних держав. Запропонований вище білоруський приклад може стати ілюстративним навіть за умови більш-менш поверхневого огляду історії *будь-якої держави*. Чи не вплинули німці, шведи, українці, білоруси, литовці, чехи, росіяни, османи на становлення сучасної Республіки Польща (котра, до речі, декларує свою «тотальну» моноетнічність й монокультурність)? Чи не були українці, казахи, білоруси, туркмени, грузини, вірмени, азербайджанці, фіни, шведи, німці діяльними співучасниками творення Російської імперії та, відтак, сучасної Російської Федерації? Чи можна вважати немусульманські народи греків, вірменів, коптів, євреїв, болгар складовими елементами єдиного політичного простору Османської імперії? Утворилася б сучасна Турецька Республіка без греко-візантійської спадщини? Як би виглядала Італія без тривалого німецького панування за доби раннього середньовіччя?

Факт залишається фактом. Жодна держава в світі не може бути побудована творчими зусиллями виключно одного народу. А.Л. Висоцький з цього приводу писав: «Традиційно структури саме ЕСО (етносоціального організму) чи відповідного йому таксономічного рівня беруться в якості об'єкта досліджень під час вивчення процесу позбуття рамок пер-

вісного суспільства та виникнення ранніх державних утворень. *На наш погляд, необхідно змістити акценти і звернутися не просто до ЕСО, а до їх союзів* (курсив наш – В.М.). При цьому найбільш перспективними в аспекті ранньодержавних утворень видаються поліетнічні союзи ЕСО з різними традиційними адаптивними системами або різними господарсько-культурними типами (ГКТ)» [44, с. 67]. Молдавський дослідник А.Л. Висоцький не тільки запропонував змістити увагу істориків із однієї етнічної спільності на декілька таких спільнот під час аналізу процесу зародження держав і державності. Він також обґрунтував новий термін для позначення таких об'єднань етносоціальних організмів – «конглоїтинатна спільність» (латиною «*conglutinatio*» означає «склеювання», «з'єднання»). Висоцький ще в 1990 р. описав цікаву гіпотезу про пріоритетну участь «склеєних» конглоїтинатних етносоціальних спільнот у будь-якому державотворенні [44].

Наведемо декілька засадничих прикладів гіпотези Висоцького про зародження державностей на базі конглоїтинатних спільнот.

Приклад перший – давньоримський: «відповідно до давньої традиції все населення Риму складалося з 300 родів. Кожен 10 родів об'єднувалися в курію, а 10 курій – у трибу. Всього, таким чином, існувало 3 триби, які, згідно з укоріненою в історіографії думкою, виступали об'єднаннями латинських, етрусських і сабінських родів» [44, с. 69–70].

Приклад другий – південноамериканський: «Мігрувавши в район нинішнього м. Куско, інки являли собою звичайну общину з декількох родів. Однак ця община вирізнялася надзвичайним сприйняттям нового (відкритістю для інновацій), що дозволило їй у стислі терміни засвоїти передовий досвід сусідніх із ними общин в економіці, соціальній та ідеологічній сферах. Ставши внаслідок своєї відкритості вищими від кожного окремо взятого сусіда хоча б у чомусь, інки без зайвих зусиль зуміли підпорядкувати цих сусідів» [44, с. 70].

Приклад третій – східнослов'янський: «Цікаві варіанти відразу декількох конглоїтинатних і поліетнічних спільнот пропонують середньовічні східні слов'яни. У Подонні, в господарських і поховальних комплексах слов'янських городищ IX–X ст., досить надійно зафіксований салтово-маяцький компонент. Розкопки валу Білогородського городища дали не тільки кераміку боршевського типу, але й уламки салтівського посуду... Такі знахідки доводять спільне проживання слов'ян і салтівців ще в тому поселенні, котре існувало до спорудження укріпленого городища» [44, с. 70]. Тому, маючи перед очима археологічні дані, можемо стверджувати, що в Подонні алани, булгари й хозари (умовні «салтівці») проживали поруч зі слов'янами. Відповідно, землероби та кочівники утворили на означеній території конглоїтинатну спільноту – соціально-економічну базу тогочасного Хозарського каганату. Нижче А.Л. Висоцький зауважує: «Культурні шари VIII ст. в середньовічній Ладозі розповіли про конглоїтинатний стан уже не двох, а відразу чотирьох етносоціальних організмів – слов'янського, фінського, фризського і скандинавського» [44, с. 70]⁷.

Прийняття конглоїтинатності вважаємо найкращим виходом для сучасних східноєвропейських історіографій. Кожна держава нашого культурно-цивілізаційного простору народилася внаслідок творчої взаємодії різноманітних етнічних груп [45, с. 9–11]. Історичну Польщу неможливо уявити без українців, литовців та шведів, тоді як історична Албанія губиться в сотнях здивованих запитань без урахування впливу слов'ян, греків та італійців. При цьому обидва випадки залишаються непридатними для об'єктивної політико-історичної характеристики поза осмисленням візантійської парадигми їхнього розвитку. І якщо в контексті Албанії культурно-політичні впливи офіційного Константинополя не викликають жодних

⁷ Заслугою Висоцького вважаємо і твердження про конглоїтинатну генезу Молдови: «Літописні, археологічні джерела і дані топоніміки в найбільш категоричній формі свідчать про слов'яно-волоську поліетнічну спільність біля витоків молдавської державності» [44, с. 70].

сумнівів, то польська історія ще повинна приготувати для аналітиків багато цікавих сюрпризів, розкриття котрих дозволить по-новому розглянути історію нашого західного сусіда. Для прикладу, важливим завданням польської історіографії вважаємо вивчення ймовірності прийняття окремими польськими князями християнства східного обряду, що видавалось цілком реальним на початку XI ст. та, у контексті польсько-руського союзу часів князя Святополка (1015–1019), геополітично виправданим [37, с. 53–56]. Очевидно, відповідні конглоутинатні аспекти візантійського впливу можна віднайти в ранньосередньовічному державотворенні кожного східноєвропейського етнічного організму [37, с. 20–35].

Фактологія не залишає жодного сумніву в правильності соціологізувань А.Л. Висоцького [44]. Його гіпотезу про конглоутинатні засади походження держав слід взяти на озброєння в межах сучасної політичної науки [38]. Такий підхід дозволить уникнути багатьох помилок, які виникають у процесі осмислення політичних реалій на базі існуючих національних наративів. Факт, що не потребує додаткових дискусій: жодна держава не з'явилась на світ завдяки життєвим силам і енергії виключно одного народу. *Державність завжди є результатом міжплемінних, міжетнічних, міжнародних домовленостей.* Ось чому «конглоутинатна концепція» має стати не тільки науковим надбанням всесвітньої історії, але й беззаперечним елементом теоретичної політології.

Список використаної літератури

1. Курбатов Г.Л. *История Византии (От античности к феодализму)*. М.: Высшая школа, 1984. 207 с.
2. Норвич Джон. *История Византии. История Венецианской республики*. М.: Аст, Астрель, 2011. 958 с.
3. Павленко Ю.В. Восточнохристианская цивилизационная система и Православно-Восточнославянская цивилизация. *Цивилизационная структура современного мира. В 3-х томах. Том II. Макрохристианский мир в эпоху глобализации*. К.: Наукова думка, 2007. С. 428–438.
4. Оболенский Д. *Византийское Содружество Наций. Шесть византийских портретов*. М.: Янус-К, 1998. 656 с.
5. Мельник В.М. Політична антропологія українського державотворення: традиції суб'єктності, суверенності та інтеграції в межах тюрко-візантійського фронтиру. *Юридичний вісник. Юридический вестник. Law Herald*. 2021. №2. С. 7–35.
6. Гумилев Л.Н. *Этногенез и биосфера Земли*. М.: Айрис-пресс, 2012. 560 с.
7. Гумилев Л.Н. *География этноса в исторический период*. Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1990. 280 с.
8. Мельник В.М. Онтология историографии: очерк кризиса на примере восприятия Византии. *Социальная онтология России: сборник научных статей по докладом XIII Всероссийских Копыловских чтений*. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2019. С. 132–138.
9. Крижанівський О.П. *Історія стародавнього Сходу*. К.: Либідь, 2009. 592 с.
10. Бондаренко Н.С. Квазимифологизация истории Украины. *Цивилизационная структура современного мира. В 3-х томах. Том II. Макрохристианский мир в эпоху глобализации*. К.: Наукова думка, 2007. С. 499–508.
11. Ключевский В.О. *Сочинения: в 9-ти томах. Том 1. Курс русской истории. Ч. 1*. Под ред. В. Л. Янина. М.: Мысль, 1987. 430 с.
12. Мельник В.М. Психологічні аспекти соціокультурної антропології. *Вісник Вінницького національного медичного університету. Науковий журнал*. 2012. Т. 16. № 2. С. 518–529.
13. Васильев Ю.А. «Кризис истории» – кризис понимания истории. *Знание. Понимание. Умение*. 2006. № 1. С. 35–40.

14. Петрушенко О.Ф. Історія як літературна традиція. *Аннали юридичної історії*. 2018. Т. 2. № 1–2. С. 194–196.
15. Пленков О.Ю. *Мифы нации против мифов демократии: немецкая политическая традиция и нацизм*. СПб: Изд-во РХГИ, 1997. 576 с.
16. Калакура Ярослав. *Українська історіографія. Курс лекцій*. К.: Генеза, 2012. 512 с.
17. Koper Sławomir, Stańczyk Tomasz. *Najdalsze Kresy. Ostatnie polskie lata*. Warszawa: Fronda, 2021. 592 s.
18. Leszczyński Adam. *Ludowa historia Polski*. Warszawa: W.A.B., 2020. 672 s.
19. Szczur Stanisław. *Historia Polski. Średniowiecze*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2021. 676 s.
20. Nowak Andrzej. *Historia i polityka*. Warszawa: Biały Kruk, 2016. 400 s.
21. Kajkowski Kamil. *Mity, kult i rytuał. O duchowości nadbałtyckich Słowian*. Szczecin: Triglav, 2017. 308 s.
22. Urbańczyk Przemysław. *Co się stało w 1018 roku?* Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2018. 160 s.
23. Emmert František. *Moderní české dějiny*. Praha: Mladá fronta, 2019. 296 s.
24. Kučera Jan P., Hlavačka Milan, Kaše Jiří. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek XI b*. Praha: Paseka, 2014. 524 s.
25. Drnek Jan. *Dějiny české státnosti*. Praha: Akcent, 2013. 352 s.
26. Malý Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2011. 640 s.
27. Chmelár Eduard. *Rekonštrukcia slovenských dejín. Formovanie slovenskej identity*. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2021. 240 s.
28. Mosný Peter, Laclavíková Miriam. *Dejiny štátu a práva na území Slovenska. I – od najstarších čias do roku 1848*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016. 136 s.
29. Hruboň Anton. *Fašizmus náš slovenský*. Bratislava: Premedia, 2021. 312 s.
30. Bódvai András. *Szent László emlékkönyv*. Budapest: Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2021. 228 s.
31. Papp Gábor. *Az Osztrák-Magyar Monarchia – A kiegyezéstől az összeomlásig*. Budapest: Kossuth Kiadó Zrt., 2021. 280 s.
32. Бумблаускас Алфредас, Ейдинтас Алфонсас, Кулакаускас Антанас, Тамошайтис Міндаугас. *Історія Литви кожному*. К.: Балтія-друк, 2018. 424 с.
33. Норкус Зенонас. *Непроголошена імперія. Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій*. К.: Критика, 2016. 440 с.
34. Виткунас Манвидас, Гинтаутас Забела. *Городища балтов: неизвестное наследие*. Вильнюс: Литовское археологическое общество, 2017. 88 с.
35. Kiaupa Z. *The History of Lithuania*. Vilnius: Baltos Lankos Publishing House, 2005. 360 p.
36. Камінський Анджей-Сулима. *Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їх держава, суспільство, культура*. К.: Наш час, 2011. 264 с.
37. Халецки Оскар. *История Центральной Европы с древних времен до XX века*. Пер с англ. Л.А. Карповой. М.: Центрполиграф, 2019. 543 с.
38. Мельник В.М. Теоретична конструкція політичної антропології. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2016. Випуск 113 (10). С. 348–360.
39. Морис Ян. *Чому Захід панує на тепер. Оповіді з історії та що з них впливає щодо майбутнього*. К.: КЛІО, 2018. 784 с.
40. Моргімер Іен. *Століття змін. Яке століття бачило найбільше змін і чому це важливо для нас*. Х.: Ранок, 2018. 448 с.
41. Ткачук М.Е. Археологическая культура: источник структуры. *Археологические исследования молодых ученых Молдавии. Сборник научных трудов*. Кишинев: «Штиинца», 1990. С. 4–9.
42. Довнар-Запольский М.В. *История Белоруссии*. Минск: Беларусь, 2016. 592 с.

43. Катлярчук А. *Швэды ў гісторыі й культуры беларусаў*. Вільнюс: Інстытут беларусістыкі, 2007. 304 с.
44. Риер Я.Г. Этапы образования Литовского государства на фоне исторического развития Европы в I – начале II тыс. н.э.: природно-географические и социальные факторы. *Вялікае княства Літоўскае: палітыка эканоміка, культура*. Минск, 2017. С. 10–19.
45. Высоцкий А.Л. Полиэтнический фактор в генезисе государства. *Археологические исследования молодых ученых Молдавии. Сборник научных трудов*. Кишинев: «Штиинца», 1990. С. 66–71.
46. Риер Я.Г. К проблеме образования государств в Восточной и Центральной Европе: социологические теории и археологические факты. *Копытинские чтения – I, II*. Могилев: МГУ имени А. А. Кулешова, 2018. С. 9–11.

THE ORIGIN OF THE STATE IN THE EASTERN EUROPE COUNTRIES AND THE “NATIONAL HISTORIOGRAPHIES” CRITICISM (BYZANTINE HERITAGE AND “CONGLUTINATIO” CONCEPT)

Viktor Melnyk

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

The essay focuses on the political science critique of “national historical schools” prevalent in Eastern Europe. Such “national historiographies” are considered as elements of the political self-affirmation of the individual nations. It has nothing to do with the real search for historical truth. At the same time, the author is convinced that historical studies, based on a rational and realistic methodological basis, can provide a critical array of information (and even empirical observations) for any state-building. It is impossible to create a state, control and develop it without a clear idea of the real past. Ignorance of its origins leads to strategic mistakes in state planning and political management. To intensify the discussion, the author turns to the Byzantine paradigm of Eastern European history, emphasizes the artificial separation of the so-called “Central and Eastern Europe” from the civilizational foundation of the Eastern Roman Empire (Byzantium). It is emphasized that national historiographers suffer from a complex of inferiority, which forces them to abandon the declaration of kinship with the largest Christian state of the Middle Ages. At the same time, representatives of “national histories” forget that the system of political and legal relations in this period was based on the principles of “suzerainty-vassality”. Consequently, the power of the emperor of the Eastern Roman Empire naturally extended to all areas, whose population was baptized by his subordinate clergy. For example, the Byzantine emperors considered themselves as the rulers of the Slavs (*de jure*, but not *de facto*). The last thesis develops by referring to the example of the Belarusian historical process, which serves as an illustrative picture of cultural and civilizational synthesis – between the Vikings Baltic and the Byzantine Black Sea coast. Emphasis is placed on the need for further political science study of the concept of “conglutinatio” proposed by A. Vysotsky. The concept of conglutinatio explains the origin of states by the simultaneous creative work of two or more large ethnical groups.

Key words: Byzantine Paradigm, Origin of the State, Eastern Roman Empire (Byzantium), Concept of Conglutinatio, Central and Eastern Europe, “National Histories”, History of Belarus.

УДК 352.07(497.12=131.1)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.30>

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ РОМСЬКОЇ ГРОМАДИ СЛОВЕНІЇ

Ольга Мороз

*Маріупольський державний університет,
історичний факультет, кафедра політології та міжнародних відносин
пр. Будівельників, 129, 87500, м. Маріуполь, Донецька область, Україна*

Політика Республіки Словенія щодо національних меншин базується на чіткій ієрархії національних спільнот, що закріплена законодавством. Виділяють автохтонні та нові меншини. До перших відносять лише італійців та угорців, а до нових – всі інші національні громади Словенії. Автохтонні меншини користуються широким спектром прав, гарантованих Конституцією, а нові національні спільноти практично відсутні у законодавчому полі. Словенські роми у цій ієрархії знаходяться посередині – їхній статус у законодавстві не дає змоги віднести ромів до жодної з категорій. Вступ Словенії до Європейського Союзу став поворотним моментом в історії ромської громади Словенії – під тиском низки європейських організацій, що займаються питаннями захисту прав людини та меншин, проблема словенських ромів із маргіальною у плані присутності у політичному полі держави почала перетворюватися на центральну. Це перетворення донині відбувається вкрай повільними темпами через відчутні ксенофобські настрої у словенському суспільстві загалом та консервативність самої ромської громади, лідери якої не особливо зацікавлені у перетворенні ромів на помітну політичну силу. Питання захисту прав ромів Словенії пов'язане з вирішенням широкого кола супутніх проблем, які донині залишаються відкритими, таких як: політична пасивність та відсутність згуртованості ромської громади у справі вирішення спільних проблем, низький рівень загальної грамотності ромського населення, закритість та консервативність ромської громади, просторова розпорошеність меншини тощо. Вирішення зазначених проблем було розпочато лише нещодавно шляхом створення низки державних та громадських організацій, що займаються ромською проблематикою у Словенії та практично повністю фінансуються європейським співтовариством. Більш-менш помітні зрушення у справі політизації ромської меншини нині спостерігаються майже виключно на місцевому рівні.

Ключові слова: національні меншини, роми, автохтонність, муніципалітет, муніципальні радники, ксенофобія, політична участь.

Так зване «ромське питання» у вигляді неінтегрованості ромських громад до основної частини суспільства є спільною та болючою проблемою більшості країн Європи. З одного боку, ключ до вирішення цього питання лежить у площині подолання низки суспільних стереотипів щодо ромів, які формувалися століттями. Проте набагато важливішим є подолання аналогічних стереотипів, що склалися у ромських громадах стосовно національної більшості у тій чи іншій державі.

Республіка Словенія у цьому контексті є показовим прикладом з огляду на те, що ромська присутність на словенській території фіксується протягом понад 600 років, проте місце та роль ромів у словенському суспільстві донині є маргіальним. Враховуючи історичний досвід та чисельність ромської громади на території Словенії, роми цілком можуть претендувати на статус автохтонної національної меншини, але на сучасному етапі вони користуються лише особливим статусом, та й то далеко не повною мірою.

Такий стан речей є характерним не лише для Словенії, але й для низки інших країн Європи (у тому числі й України). Аналіз факторів, які стали чинником низького рівня

політичної репрезентації та участі ромів, становить великий науковий і практичний інтерес у контексті вироблення комплексу заходів щодо інтеграції ромських громад до основної частини суспільства та подолання суспільних стереотипів з обох сторін.

Ромська проблематика є однією з центральних у наукових студіях учених, що займаються питаннями національних меншин Словенії – це продиктовано загальноєвропейськими тенденціями у політичній науці. Однак донині ми не спостерігаємо значного поступу у царині студіювання проблем політичної участі та репрезентації словенських ромів. Виключенням є ґрунтовна стаття А. Жевнік та Е. Рассела, яка була опублікована у 2020 році [9]. Однак вона не позбавлена недоліків, що присутні у більшості наукових досліджень із ромської тематики, таких як надмірна сконцентрованість на аналізі законодавчої бази щодо ромських громад Словенії й уникнення, таким чином, аналізу конкретної статистики. Серед праць загального характеру, які так чи інакше порушують питання політичної репрезентації ромів, згадаємо дослідження Я. Пірча та Я. Обрежі [3; 5]. Таким чином, у нашому дослідженні ми спробуємо зупинитися на аналізі конкретної статистики політичної участі ромів та факторів, що на неї впливають.

Офіційні відомості про чисельність ромів не дають нам реалістичної картини. Згідно з переписом 2002 року, всього 3246 осіб ідентифікували себе як роми, що набагато менше, ніж за оцінкою установ, які щоденно стикаються з проблемами ромського населення (центрів соціальної роботи, муніципалітетів, громадських організацій). За їхніми оцінками, більш реальне число становить близько 10 000, а за деякими оцінками загальна чисельність членів ромських громад Словенії сягає 12 000 осіб. Як і у разі з іншими національними меншинами, більшість ромів ідентифікує себе за ознакою рідної мови [6].

Стаття 65 Конституції Республіки Словенія проголошує, що статус та особливі права ромської громади Словенії мають регулюватися законом. Проте держава затягнула розроблення закону про ромську громаду на довгі 16 років.

Положення про регулювання статусу ромів та їх громади були включені до низки галузевих законів. Що стосується регулювання політичної участі ромів, то важливе значення мав Закон про місцеве самоврядування 1993 р., який у пункті 5 статті 39 підкреслює, що на територіях муніципальних громад, населених автохтонною ромською спільнотою, роми мають бути представлені хоча б одним членом муніципальної ради. Як і у згаданій статті Конституції, у цьому законі також є коротке положення з розмитим формулюванням, згідно з яким необхідно встановити автохтонність ромів в окремих муніципалітетах, які вони населяють. У перші роки після прийняття Закону про місцеве самоврядування через недосконалість та суперечливий характер концепції автономізму тільки муніципалітет Мурська Сobotа реалізував право ромів обирати муніципального радника у 1991 році, незважаючи на те, що до статуту муніципалітету ще не були внесені відповідні поправки.

Порядок обрання члена муніципальної ради з числа ромів визначається Законом про місцеві вибори. Цей закон стверджує, що члени ромської громади зі списку виборців також мають право голосувати та бути обраними у муніципальні ради як представники громади ромів. Критерій включення члена ромської громади у спеціальний список виборців визначається Радою громади ромів за такими факторами вибору, як:

- підтримка тривалих, постійних та міцних зв'язків із громадою;
- турбота про збереження спільної ідентичності окремої спільноти (включаючи культуру та мову);
- сімейні відносини з громадянином, який вже є членом ромської громади і який уже має визнане право на голосування.

Вибори ромського представника у муніципальній раді проводяться за принципом більшості, а кандидата висувають за підписом не менше 15 виборців (членів ромської громади муніципалітету або ромської організації в муніципалітеті). Члени громади ромів мають право подвійного голосу на муніципальних виборах. Додатковою формою участі ромів у регулюванні муніципальних питань, що стосуються громади, є особливий робочий орган із моніторингу становища ромської громади. Відповідно до Закону про ромську спільноту, робочий орган має бути створений усіма муніципалітетами, якщо відповідно до Закону про місцеве самоврядування представники ромської громади обираються до муніципальної ради.

Робочий орган має складатися не менше ніж із 6 членів, з яких до половини членів мають бути мешканцями муніципалітету, які не є членами муніципальної ради, а в останній більшість мають становити саме члени ромської спільноти. Радник муніципалітету з числа ромів за посадою є членом цього робочого органу, обов'язки якого стосуються насамперед питань, які дотичні до членів громади ромів у муніципалітеті, їхнього розвитку, збереження мови та культури. Ця гарантія членства радника з числа ромів (та низки інших членів ромської громади, що проживають у муніципалітеті) у спеціальному муніципальному робочому органі являє собою один зі згаданих вище засобів підтримки як умову підвищення фактичної ефективності чи значення гарантованого мандату ромів у представницьких органах [5, s. 44–46].

У перші роки після прийняття Закону про місцеве самоврядування лише 2 муніципалітети Помур'я змінили свої муніципальні акти таким чином, що вони полегшили процес виборів муніципальних радників-ромів. У багатьох інших муніципалітетах із ромським населенням виникли ускладнення вже на місцевих виборах під час застосування цього інструменту. Через те, що не було достатньо часу на імплементацію змін і не були чітко визначені муніципалітети з ромським населенням, на місцевих виборах 90-х років роми не змогли реалізувати своє право обирати політичного представника [3, s. 51].

Під час виборів у листопаді 2002 року в окремих випадках виникли нові складнощі та перепони, незважаючи на те, що вже став відомий список із 20 муніципалітетів, населених ромами, а це мало полегшити вибори ромів до складу муніципальної ради. Ці проблеми проявилися до, під час та після виборів. В основному вони виникли через скарги окремих муніципалітетів, що вони необґрунтовано та без встановлених критеріїв опинилися у списку муніципалітетів із ромським населенням. Ще до виборів, у жовтні 2002 року, з'явився запит до Конституційного Суду муніципалітетів Гросупле, Кузма й Турнише на оцінку конституційності списку «ромських» муніципалітетів. Конституційний Суд постановив, що стаття закону, яка містить список общин, не суперечить Конституції.

Більше того, одразу після виборів Конституційний Суд дійшов висновку, що муніципальні статuti 6 з 20 муніципалітетів у списку все ще не відповідають Закону про місцеве самоврядування, оскільки вони не гарантують ромським громадам право мати представників у муніципальній раді (муніципалітети Бельтенці, Гросупле, Кршко, Семич, Шентерней та Требне). Конституційний Суд постановив, що ці муніципалітети мають виправити всі невідповідності з національним законодавством протягом 45 днів після першого засідання новообраної муніципальної ради, а протягом 30 днів після публікації зміненої версії статуту організувати вибори представників ромських громад відповідно до положення про дострокові вибори.

Інтерпретація результатів місцевих виборів у ромській громаді, електоральної поведінки ромів та критична оцінка роботи муніципальних радників із числа ромів ускладнена через різну соціально-економічну ситуацію в окремих муніципалітетах та попередню історію відносин міської ромської громади з більшістю населення та владою. Можливості для узагальнення дуже обмежені, і варто враховувати дуже широкий спектр факторів у кожному локальному середовищі.

Таблиця 1

Вибори ромських муніципальних радників у 2002–2014 рр. [2; 9]

	2002	2006	2010	2014
Муніципалітети з 1 кандидатом	7	9	9	12
Муніципалітети з 2 кандидатами	4	9	10	6
Муніципалітети з 3 кандидатами	2	2	1	2
Муніципалітети з 5 кандидатами	1			
Кандидатів запропонованих громадою		1	2	3
Кандидатів-жінок		4	4	6
Кандидатів-чоловіків		28	26	22
Обрано жінок	1	2	2	5
Обрано чоловіків	13	18	18	15
Обрано 2 рази		7	11	6
Обрано 3 рази			5	1
Обрано 4 рази				4
Найбільша кількість голосів		255	264	240
Найменша кількість голосів		12	16	6
Загальна кількість голосів		1780	1900	1615

Результати чотирьох кіл виборів муніципальних радників із числа ромів продемонстрували, що серед них набагато більше чоловіків, ніж жінок, які рідко наважуються на такий крок. У 2006 році радниками з числа ромів стали всього 4 жінки, стільки ж у 2010 році та 6 у 2014 році. На виборах 2002 року 1 жінка була обрана ромським радником, проте відомостей про кількість кандидатів-жінок ми не маємо. На виборах 2006 та 2020 років успіх жінок-кандидатів обчислюється у 50% (на кожних виборах 2 з 4 були обрані), а на виборах 2014 року 5 із 6 кандидатів були обрані.

Одна з проблем, яка виникає у зв'язку з виборами ромів-членів муніципальних рад полягає в тому, що виборці не мають змоги обирати з числа різних кандидатів, оскільки часто вибір обмежений тільки однією особою. На виборах 2006 року 9 з 20 муніципалітетів були представлені лише одним кандидатом. Така ж ситуація повторилася у 2010 році, а у 2014 році було вже 12 муніципалітетів з одним кандидатом. Дуже мало муніципалітетів представили трьох кандидатів (1–2 на вибори), і всі вони знаходяться у Помур'ї. Лише один раз (2002 рік) з'явилося більше трьох кандидатів – у муніципалітеті Бела Крайна балотувалися 5 кандидатів. Важко з'ясувати конкретні причини, які впливають на кількість кандидатів. Говорити про різний рівень розвитку (розвинене Помур'є та занепалий південний схід Словенії) було би значним спрощенням проблеми [9, р. 58–61].

Якщо спробувати узагальнити, то серед причин невеликої кількості кандидатур може бути недостатня освіта та кваліфікація членів ромської громади як потенційних кандидатів або відсутність досвіду у політичних та адміністративних функціях. З іншого боку, впливають також відсутність інтересу до цієї посади серед самих ромів та демографічна ситуація (малочисельність) у ромській спільноті окремих муніципалітетів. Більше того, варто також враховувати, що за окремими муніципалітетами відсутні відомості про всіх виборців-ромів, які мають право голосу. Те ж саме стосується і визначення кількості ромів як населення в окремих муніципалітетах – такі оцінки подекуди відсутні.

Випадки переобрання серед ромських радників є досить поширеними – у 2006 році семеро осіб були обрані повторно, у 2010 – 11 (з них п'ятеро втретє), а у 2014 році – 6

(із них 1 втретє, а 5 вчетверте). Це відкриває питання про те, з яких саме причин окремі радники з числа ромів займають посаду в муніципалітеті так довго. Безумовно, якість роботи радника є однією з причин переобрання, але питання у тому, чи так є у всіх випадках, чи на задньому плані є й інші фактори [4]. Переобрання окремих ромських радників може бути результатом:

- конфліктів між окремими групами (сім'ями) у межах громади ромів, що викликали пасивність, або бойкот певної частини громади;
- залякування виборців та потенційних кандидатів;
- нестача освічених та достатньо кваліфікованих кандидатів.

Ті, хто якийсь час займав посаду ромського радника, набувають певних навичок та знань, соціальних зв'язків та влади, що дає їм перевагу перед іншими кандидатами, які можуть бути неосвіченими та некваліфікованими, щоб діяти на політичній арені. Цей різновид переваги та влади може бути виражений у тому, що діючий муніципальний радник не зустріне спротиву на наступних виборах. На виборах 2006 року тільки в одного з 7 переобраних радників не було опонента, а на виборах 2010 року вже 7 з 11 переобраних радників не мали конкурентів. На виборах 2014 року жоден із переобраних ромських радників не мав опонента.

На практиці часто виникало питання щодо легітимності обраних ромських радників, оскільки через низьку явку виборців окремі члени ради обираються дуже невеликою кількістю голосів. Найменше число, з яким радником обрали одну з жінок-кандидаток у 2014 році, – 6 осіб. Один із головних факторів, що впливає на цю ситуацію, – більшість ромів Словенії проживає у відносно ізольованих, невеликих поселеннях, де вони зосереджені тільки на своїх місцевих проблемах [10, s. 194–196].

Освіта та кваліфікація для роботи ромського представника у муніципальній раді, безумовно, сприяє його визнанню з боку інших членів ради. Ромський радник, який не може конструктивно брати участі у роботі муніципальної ради, може залишитися маргінальним, а отже, неефективним представником. Освіта й підготовка ромських радників та потенційних кандидатів на цю посаду – важлива проблема, яку не можна оминути, якщо вести мову про досягнення більшої ефективності інституту муніципального радника. Освіта необхідна не тільки членам муніципалітету з числа ромів та кандидатам, але й більш широкому ромському електорату, оскільки важливо, щоб усі розуміли, у чому саме полягає мандат ромського радника, які його обов'язки та в чому відповідальність перед громадою. Це значно полегшило б роботу муніципальних радників із числа ромів.

Через неможливість виправдання всіх очікувань ромської громади (у тому числі й нереалістичних) радників-ромів можуть звинуватити у тому, що вони погано виконують свої обов'язки та працюють тільки заради власної вигоди чи заради сім'ї, окремого поселення тощо. Ці настрої виборців можуть викликати недовіру до самого політичного інституту, електоральну апатію та повну відмову від участі у виборах. Це може призвести до того, що обраний ромський радник отримає невелику кількість голосів, що ставить під питання його легітимність та можливість представляти інтереси всієї ромської громади муніципалітету [7].

Сумніви у легітимності представництва за високого рівня електоральної підтримки стосуються не тільки муніципального рівня, але й національного, де кожні 4 роки з числа ромських радників обирають семеро представників до Ради ромських громад – органу, який являє собою головну ромську суспільно-політичну організацію на національному рівні. За урядовими даними, станом на 2016 рік була зареєстрована 3051 особа ромської національності, яка має права голосу. Кількість ромів, які віддали свій голос на виборах

муниципальних радників у 2014 році, становила 1615 осіб. Порівнюючи ці цифри, можна зробити висновок, що на виборах були присутні більше половини ромів, які мають право голосу. Це означає, що явка виборців-ромів на місцевих виборах 2014 року була вища, ніж загалом по країні (45,22%). Якщо подивитися на цифри 2010 та 2006 рр., то виборців було ще більше (див. таблицю 8). Безумовно, є розбіжності за окремими муніципалітетами, бо в деяких випадках явка ромів на виборах 2014 року збільшилася [2].

Таким чином, незважаючи на зменшення кількості виборців-ромів на виборах 2014 року, відомості про загальну явку дають підставу стверджувати, що твердження про пасивність ромів у політичному плані є як мінімум необґрунтованим та помилковим.

На національному рівні роми у Словенії не мають повноважень у представницьких органах. Єдиний спосіб, яким вони можуть добитися мандату у національному зібранні, – це внести кандидатуру до списку політичної партії на загальних виборах, проте досі жодному представнику ромської громади не вдалося це зробити. До 2010 року жодна з партій на парламентських виборах не включила до свого списку кандидатів із ромської громади. На виборах 2011 року одна партія спромоглася на такий крок, проте ця політична сила не отримала місця у Національному зібранні. На наступних виборах, 2014 року, одна партія знову включила до свого списку рома, проте він не мав достатньої підтримки виборців, щоб потрапити до парламенту. Таким чином, роми у Словенії не були успішними у плані проходження виборчого бар'єру у складі основних політичних партій [1, р. 61–62].

Такий стан речей також створює велику нерівномірність між становищем ромської меншини, з одного боку, та італійської/угорської – з іншого. Активність ромів у політичних процесах Словенії дуже слабка та практично відсутня. Як і в інших європейських державах, кандидати-роми у Словенії дуже рідко фігурують у списках основних політичних партій та не мають власних партій. Участь ромів у політичному житті обмежується головним чином рамками системи особливого представництва, яка включає:

- гарантовані повноваження ромських радників у муніципальних радах 20 муніципалітетів;
- представництво ромів у спеціальних муніципальних робочих органах з моніторингу становища ромської громади;
- створення парасолькової організації ромів – Ради ромських громад, яка представляє інтереси ромської спільноти перед державними органами.

Аналіз політичної діяльності громад ромів у Словенії продемонстрував, що вони стикаються з дуже серйозними проблемами, аналогічними тим, які мають роми в інших країнах Європи, від необхідності мати справу з расовими стереотипами про ромів серед політичних діячів та виборців із числа більшої частини населення до системних перепон на шляху до рівної участі, відсутності політичного досвіду, нестачі належним чином освічених та кваліфікованих кадрів у ромській громаді, нестачі інформації серед ромів щодо можливих форм політичної участі та нерозуміння правил, процедур і важливості конкретних форм соціальної та політичної активності. Негативно впливають також постійні конфлікти всередині самих ромських громад, які іноді призводять до різних форм тиску на ромів як на виборців чи як на певну групу виборців, бойкотування виборчого процесу загалом.

Список використаної літератури

1. Bačlija I., Naček M. Minority Political Participation at the Local Level: The Roma. *The International Journal on Minority and Group Rights*. 2012. № 19 (1). P. 53–68.
2. Lokalne volitve 2014. *Državna volilna komisija*: веб-сайт. URL: http://volitve.gov.si/lv2014/udelezba/obcine_naziv.html (дата звернення: 13.05.2021).

3. Obreza J. Romi v slovenskem pravnem redu in njihova politična participacija na lokalni ravni v luči predvidenih zakonskih sprememb. *Evropa, Slovenija in Romi: zbornik referatov na mednarodni konferenci* / eds. V. Klopčič, M. Polzer. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003. S. 46–59.
4. Petrovčič P. Darko Rudaš, predsednik Foruma romskih svetnikov. *Mladina časopisno podjetje*: веб-сайт URL: <https://www.mladina.si/51740/darko-rudas-predsednik-foruma-romskihsvetnikov/> (дата звернення: 12.05.2021).
5. Pirc J. Od skritosti do točke na zemljevidu. Socialno-prostorski razvoj izbranih romskih naselij v Sloveniji: znanstvena monografija. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2013. 98 s.
6. Romska skupnost. *Spletišče državne uprave*: веб-сайт. URL: <https://www.gov.si/teme/romska-skupnost/> (дата звернення: 13.05.2021).
7. Romski svetniki uspešnejši v Prekmurju kot na jugu Slovenije. Priprave Romov na lokalne volitve. *RTV Slovenija*: веб-сайт. URL: <https://www.rtvsllo.si/lokalne-novice/romski-svetniki-uspesnejsi-v-prekmurju-kot-na-jugu-slovenije/343797> (дата звернення: 13.05.2021).
8. Statistične informacije 93, 3. *Statistični urad RS*: веб-сайт. URL: <https://www.stat.si/popis2002/gradivo/informacija-96.pdf> (дата звернення 13.05.2021).
9. Zevnik A., Russell A. Political Representation and empowerment of Roma in Slovenia: A Case for National Reserved Representation. *Razprave in gradivo*. 2020. Vol. 84. P. 51–71.
10. Zupančič J. Romi in romska naselja v Sloveniji. Znanstvena založba. Ljubljana, 2014. 256 s.

POLITICAL PARTICIPATION OF THE ROMA COMMUNITY IN SLOVENIA

Olga Moroz

Mariupol State University,

Faculty of History, Department of Political Science and International Relations

Budivelnykiv Avenue, 129, 87500, Mariupol, Donetsk region, Ukraine

The policy of the Republic of Slovenia towards national minorities is based on a clear hierarchy of national communities. A distinction is made between autochthonous and new minorities. The former include only Italians and Hungarians, while the latter include all other national communities in Slovenia. The autochthonous minorities enjoyed a broad spectrum of rights guaranteed by the Constitution, while the new national communities were virtually absent from the legislative framework. The Slovenian Roma were in the middle of that hierarchy – their status in legislation did not allow the Roma to be classified in one of the categories. Slovenia's accession to the EU was a turning point in the history of the Slovenian Roma community – under influence of a number of European human rights and minority organisations, the issue of Slovenian Roma, marginalised in terms of their presence in the political sphere of the state, began to be transformed into a central issue. This transformation has so far been extremely slow due to tangible xenophobic attitudes in Slovenian society at large and the conservatism of the Roma community itself, whose leaders are not particularly interested in making the Roma a prominent political force. Protecting the rights of the Roma in Slovenia involves addressing a wide range of related problems that are still open: political passivity and lack of cohesion in the Roma community in addressing common problems, the low level of general literacy of the Roma population, the closed and conservative nature of the Roma community, spatial separation of minorities and the like. Addressing these problems has only recently been initiated through the creation of a number of governmental and civil society organisations dealing with Roma issues in Slovenia, which are almost entirely funded by the European community. More or less visible advances in Roma minority politicisation have so far been observed almost exclusively at the local level.

Key words: national minorities, Roma, autochthony, municipality, municipal councillors, xenophobia, political participation.

UDC 327

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.31>

COMPONENT OF GLOBAL MANIFESTATIONS OF THE CRISIS

Vasyl Ostapiak

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Department of Public Administration and Management
Karpatska str., 15, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Description and reflection on the cyclical nature of existence accompanies philosophical thought since its inception. Cyclicity is a constant that is shrouded in mystery and at the same time pragmatism. The progressive development of self-organized systems, political system, system of international relations, economics and the whole spectrum of humanities and natural sciences can be described, taking into account various concepts of cyclicity. Cyclicity, in contrast to linearity, is not without progression. Although in its beginning linearity presupposes a movement from the lesser to the greater and vice versa, cyclicity is more natural and makes it possible to compare the processes that accompany the development of civilization. For example, analyzing changes in the dominance of superpowers in the international system, J. Ariggy, J. Vasquez, J. Gaddis, R. Gilpin, P. Kennedy, J. Modelsky and K. Thompson tried to determine the cyclicity and patterns of evolution of the system of international relations.

The dilemma of perception of social, global development in the context of linearity or cyclicity is quite interesting, but we will focus on the applied aspect of cyclicity. After all, such an approach will help us to perceive the development and processes of globalization in a broader context. However, returning to the more applied aspect of understanding cyclicity, we can understand this process as a process of creation and a process of transformation. Creation is inextricably linked with the creation of the state, "state-building" is identified with state-building – "state building" (English), "staatsbildung", and defined as a complex long-term process aimed at state formation, which includes cultural, political, mythological, religious and other factors. Accordingly, the cyclical nature, which presupposes the passage of certain stages of the formation of existence at its core, presupposes the existence of such a somewhat destructive phenomenon as the formation of crises. The crisis in the context of cyclical life plays a driving role.

Key words: crisis, conflict, long wave theory, system of international relations, globalization.

Cycles. Description and reflection on the cyclical nature of existence accompanies philosophical thought since its inception. Cyclicity is a constant that is shrouded in mystery and at the same time pragmatism. The progressive development of self-organized systems, political system, system of international relations, economics and the whole spectrum of humanities and natural sciences can be described, taking into account various concepts of cyclicity.

Cyclicity, in contrast to linearity, is not without progression. Although in its beginning linearity presupposes a movement from the lesser to the greater and vice versa, cyclicity is more natural and makes it possible to compare the processes that accompany the development of civilization. For example, analyzing changes in the dominance of superpowers in the international system, J. Ariggy, J. Vasquez, J. Gaddis, R. Gilpin, P. Kennedy, J. Modelsky and K. Thompson tried to determine the cyclicity and patterns of evolution of the system of international relations.

The dilemma of perception of social, global development in the context of linearity or cyclicity is quite interesting, but we will focus on the applied aspect of cyclicity. After all, such an approach will help us to perceive the development and processes of globalization in a broader context. I. Wallerstein states the fact that due to the expansion of the university system

"the boundaries between disciplines are blurred" [1]. Such layering, splitting and mutual absorption of the terms of cyclicity and linearity directs us to comprehend this term as universal, as one that is able to move and change society and the system of international relations.

However, returning to the more applied aspect of understanding cyclicity, we can understand this process as a process of creation and a process of transformation. Creation is inextricably linked with the creation of the state, "state-building" is identified with state-building – "state building" (English), "staatsbildung", and defined as a complex long-term process aimed at state formation, which includes cultural, political, mythological, religious and other factors. The term "state building" was introduced into scientific usage in 1975 by the American sociologist Charles Tilly, studying the history of Western Europe. Ch. Tilly assumed that with the invention of the gunpowder of war in Europe, began to require huge costs, and therefore could protect themselves only large nations united by strong powers [2]. Accordingly, the cyclical nature, which presupposes the passage of certain stages of the formation of existence at its core, presupposes the existence of such a somewhat destructive phenomenon as the formation of crises. The crisis in the context of cyclical life plays a driving role.

The causes of crises can be natural, reflecting the phenomena of climate, earthquakes, floods and other cataclysms of natural origin. And can have a man-made imprint associated with human activities. The causes of the crisis can be external or internal. The first are related to trends and strategies of macroeconomic development or even the development of the world economy, competition, the political situation in the country. The second – with a risky marketing strategy, internal conflicts, shortcomings in the organization of production, management imperfections, innovation and investment policy [3]. The crisis is changing, modernizing and destroying. The crisis is able to restore balance, absorb and destroy the old and obsolete, create new and revive the lost in a new form. That is why the cycle is the basis of development, and the crisis is an instrument of change (in the cyclical and linear perception of reality).

Analyzing the cycles by their origin, nature and structure, we think it is most appropriate to consider this process, which most dynamically affects the transformation of the external environment of any system. Therefore, we pay attention in this study to those cycles that are described in the theory of economics. Such cyclicity is best considered through its sufficient research and in-depth analysis of the impact of these cycles on the economic, monetary component of any society.

Cycles of Joseph Kitchin. They are interesting in that it usually takes about 40 months. [4] What is the basis for the formation of the Kitchin Cycle? Researcher J. Kitchin in 1920 investigated and found that the cyclicity is due to the violation of the movement of information in the enterprise. That is, the primary basis for the violation of the stable development of the enterprise is the violation of the circulation of information. We see that in this context, information is a resource that directly affects the activities of the enterprise. Thus, we can consider any organized or self-organized system dependent on information, where incorrect flows of this information form a cycle. In this context, the cycle is formed due to information that circulates incorrectly or is not transmitted at all in the structure of the system. The wrong trajectory of information stimulates the development of a crisis, which, accordingly, can lead to the collapse of the system or enterprise and lead to the destruction of the enterprise.

Considering the transfer of information in the context of microprocesses, we can assume that incorrect, insufficient or distorted flow of information flows leads not only to the destruction of the enterprise, but also to the destruction of a number of enterprises, organizations, possibly countries and other associations, including in international relations. We can conclude that the incorrect circulation of information flows can not only change the structure of enterprises or other associations, such a false circulation of information affects the level of crisis and destroys the structure of all systems.

From the defective redistribution of information flows, in general, may change and at worst destroy the structure of government, including state and interstate in the long run.

Cycles of Kleman Zhuglyar. Medium-term cycles, which in their oscillating motion take a period of 7 to 11 years. They have some similarities with Kitchin cycles and a longer period. In contrast to Kitchin's cycles, Zhuglyar's cycles are longer due to delays in management decisions, which is reflected in the formation of investment flows. That is, in short, we can conclude that cyclicity according to Zhuglyar is also interrelated with the imperfection of information flows.

Thus, the researcher K. Zhuglyar not only analyzed certain processes of cyclical development of society, but also divided these cycles into phases. Accordingly, the 4 main phases, which consist of cyclic processes lasting from 7 to 11 years, have certain patterns. We understand that such phases can be controlled and, if we predict the phases of Zhuglyar cycles, they can be controlled. That is, to manage, providing information flows that can directly reduce the destructive effects that cycles have on the economy, and hence on politics.

Researcher K. Zhuglyar noted that cyclic processes are divided into several phases, considering these phases it should be noted:

– first, the phase of recovery, characterized by acceleration, can be considered as a phase that triggers the processes of exchange and receipt of information;

– secondly, the phase of recovery, which we can characterize as one that provides an increase in the information that is operated during the cycle;

– thirdly, the recession phase, which shows which chrysogenic factors will have a destructive effect on the completion of the cycle;

– fourth, the phase of depression, in which all identified chrysogenic factors can be alleviated and mitigated by the crisis that affects the completion of the cycle.

Summing up, it should be noted that such forms of cyclicity can be modeled and managed, if it is correct to redistribute the work with information flows.

Cycles of Simon Kuznets. A rather original description of cycles was offered by S. Kuznets, who linked the cyclical ups and downs of economic development with the demographic movement. Of course, these types of cycles lasting from 15 to 25 years are pragmatic and based on demographic, technological, infrastructural capital flows. However, we understand that no movement in self-organized systems is possible without the provision and flow of information. Information flows usually provide movement, including financial movement, which affects the political component of society.

Although we have briefly considered the cycles (flows) of flows and transformations associated with the infrastructure component described by Simon Kuznets, we note that the information component is present in this dimension of cyclical transformations. Thus, cyclicity is interrelated with information flows in the short and medium term, although we can say the same about other manifestations of cyclicity. After all, the information component affects the flow of information. It is extremely important in modern society, especially in the modern world, in the digital age of advanced communications, without which we cannot imagine modern life today.

Information is not only an important resource, but also a tool for overcoming crises and conflicts, information can prevent destructive or negative manifestations of transformational transformations of modern societies under conditions of balanced and effective management. In the system of international relations, information and control over the information infrastructure can ensure success in negotiations, conflict resolution and sustainable development. Thus, the information space is strategically important not only in the context of security, but also in the context of gradual integration and globalization. Accordingly, globalization is possible taking into account the information component.

Kondratev's cycles. The cycles of 45 to 55 days studied by the Russian researcher Nikolai Kondratev quite clearly describe not only the market situation. This approach to the perception of cyclicity has helped to predict the destructive effects of overproduction in many countries. Kondratev's cycles clearly signal the onset of major crises, which affect social development and lead to the onset of rather threatening financial crises.

It should be noted that M. Kondratev's cycles also have 4 stages of development, which affect the dynamics of the cycle itself. We can consider the cycles proposed by Kondratev in the context of technological development of society and the impact of technology on this process:

– first, the formation of the cycle takes into account and the introduction of modern technologies in production. Technologies act as a catalyst and help the cycle (waves) to gain dynamism;

– secondly, the level of growth and dynamics of the cycle increases due to transformations in society, due to wars or conflicts, revolutions, etc. ;

– on – the third, at decline of development, at change of intensity the society absorbs depression (economic, political, cultural, etc.);

– fourth, there is a general decline, society or global space is in a state of recession or regression.

It is clear that such a perception, such a combination and description of the cyclical development of society (global society) was proposed by M. Kondratev and later described by Josef Schumpeter. Based on the cycles of K. Zhuglyar.

Researcher A. Toynb noted that the history of mankind is divided into cycles associated with periods of long wars. The phases of the cycles are: 1) prelude; 2) the Great War; 3) pause; 4) epilogue; 5) universal lasting peace. The cycle of 115–120 years covers the life of four generations, which is enough to "erase" the experience of the "great war" in the minds of people. That is, the determining factor in the duration of cycles and changes in international relations is the human consciousness associated with the behavior of states [5].

We, in turn, can only assume that with a high probability of occurrence and formation of cycles is influenced by the flow and provision of managers with reliable information. After all, awareness, the level of communication influences the adoption of management strategies, which are fundamental in the formation of cycles and in overcoming the crisis. Accordingly, the level of quality, transmission and reliability of information affects all self-organized systems, including in the system of international relations.

Bibliography

1. Історична соціальна наука в світ-системній перспективі. – Харків. 2005. – С. 15.
2. Нестерович В. Поняття «державотворення в Україні» та його сутнісні риси. *Право і суспільство*. 2020. № 1. с. 77.
3. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. *Центр навч. л-ри*, 2005. – 208 с. – URL: <http://eclib.atwebpages.com/> (дата звернення: 15.09.2021)
4. Kitchin, J. Cycles and Trends in Economic Factors (англ.) // *Review of Economics and Statistics* (англ.)русск. : *journal*. – The MIT Press, 1923. – Vol. 5, no. 1. – P. 10–16. doi:10.2307/1927031
5. Мальський М.З., Мацяк М.М., Теорія міжнародних відносин / Маркіян Зіновійович Мальський, Михайло Миколайович Мацяк // *Підручник: 2-е вид., перероблене і доп.* – К.: Кобза, 2003. – 528 с., с. 221.

СКЛАДНИК ГЛОБАЛЬНИХ ПРОЯВІВ КРИЗИ**Василь Остап'як***Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра публічного управління та адміністрування
вул. Карпатська, 15, 76019, Івано-Франківськ, Україна*

Опис та роздуми над циклічністю буття супроводжують філософську думку з моменту її становлення. Циклічність – константа, котра оповита таємничістю і водночас прагматичністю. Поступальний розвиток самоорганізованих систем, політичного устрою, системи міжнародних відносин, економіки та всього спектру гуманітарних, природничих наук можна описувати, враховуючи різноманітні концепції циклічності. Циклічність, на відміну від лінійності, не позбавлена прогресії. Хоча у своєму началі лінійність і передбачає рух від меншого до більшого і навпаки, проте циклічність більш природна та дає змогу порівнювати процеси, що супроводжують цивілізаційний розвиток. Наприклад, аналізуючи зміни домінування наддержав у міжнародній системі, Дж. Аріггі, Дж. Васкез, Дж. Гаддіс, Р. Гилпін, П. Кеннеді, Дж. Модельські та К. Томпсон здійснювали спроби визначити циклічність та закономірності еволюції системи міжнародних відносин.

Дилема сприйняття суспільного, глобального розвитку в контексті лінійності чи циклічності доволі цікава, та ми концентруватимемо увагу саме на прикладному аспекті циклічності. Адже такий підхід допоможе нам сприймати розвиток та процеси глобалізації в більш широкому контексті. Однак, повертаючись до більш прикладного аспекту розуміння циклічності, ми можемо досягнути цей процес як процес творення і процес трансформування. Творення нерозривно пов'язане із творенням держави, «державотворення» ототожнюють із будівництвом держави – “state building” (англ.), “staatsbildung” – та визначають як комплексний довготривалий процес, спрямований на утворення держави, який включає культурні, політичні, міфологічні, релігійні та інші чинники. Відповідно циклічність, котра передбачає проходження певних етапів становлення існування в своїй основі, передбачає існування такого до певної міри деструктивного явища, як формування криз. Криза в контексті циклічного буття відіграє рушійну роль.

Ключові слова: криза, конфлікт, теорія довгих хвиль, система міжнародних відносин, глобалізація.

УДК 328.185:07016(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.32>

ЗАПОБІГАННЯ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ДИСКУРСУ

Віолета Походєєва

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
кафедра політичних теорій
вул. Фонтанська дорога, 23, 65000, м. Одеса, Україна*

У статті досліджується процес протидії дезінформації як елементу антикорупційного дискурсу. Останнім часом проблема протидії дезінформації в антикорупційному дискурсі посідає місце у топ-новинах основних медіаресурсів України. Масмедіа впевнено називають однією з головних складових частин політичного процесу інформаційного суспільства. У світі вже декілька десятиліть тому ствердилася модель інформаційного суспільства, в який ресурс інформації домінує над силою та є визначальним фактором функціонування державних інститутів. У діяльності масмедіа наявні упередження та маніпуляції (від замовчування подій до розстановок неправильних акцентів), а вплив дезінформації реалізується у зміні поведінки цільової аудиторії через зміну суспільної свідомості. Тут варто розглянути термін «дезінформація», який сьогодні у багатьох на слуху. Це неправдива, маніпулятивна, оманлива інформація, що навмисно розповсюджується для досягнення певних політичних цілей. Дезінформація є системним соціальним явищем, а її політичний вплив найбільше проявляється під час турбулентності – криз, війн, трансформацій. В останнє десятиліття боротьба з дезінформацією набула значного резонансу не лише в Україні, але й в усьому світі, адже розвиток масмедіа не лише надає приклади позитивних зрушень у публічній сфері, а й сприяє розповсюдженню дезінформації. У світі створюються аналітичні центри, реалізуються громадські ініціативи задля вивчення проблеми дезінформації та запобігання їй. Україна тут не є винятком. У 2021 році з ініціативи Президента України були створені Центр протидії дезінформації та Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Звісно, влада нині є апріорі публічною, оскільки вона перебуває у полі «відкритості» громадськості завдяки масмедіа, і може здаватися, що протидією дезінформації повинна займатись виключно держава. Проте насправді це завдання для кожного громадянина України, а в основі цього важливого політичного процесу має знаходитись антикорупційний дискурс.

Ключові слова: дезінформація, антикорупційний дискурс, запобігання корупції, масмедіа, медіаскандали, влада.

В останні роки значно посилилася роль масмедіа у процесі запобігання корупції. Масмедіа сприяють формуванню антикорупційного дискурсу, який має вплив на владу та суспільство. Відзначимо, що «у демократичних країнах завдяки розвитку мережевих медіа відбувся «демократичний зсув» влади. Відтепер масмедіа стали «нічним вартовим» суспільства, який спостерігає, оцінює, запобігає. Медіа мають «наглядати» (а у сучасній культурі й «карати») за представниками влади, аби останні не зловживали повноваженнями» [1]. Сьогодні влада перебуває в центрі уваги масмедіа, що автоматично перетворює її на справді публічну, відкриту, незважаючи на те, чи хоче вона цього. Пріоритетом у діяльності публічної влади в Україні має визначатись антикорупційний дискурс. Погодимося із тим, що «дискурс завжди наділяє певним значенням ті політичні практики, які складаються на рівні окремого політика чи соціальної групи. Дискурс відображає й одночасно обмежує соціальну, епістемологічну у риторичну практику групи» [2]. Основні теми

антикорупційного дискурсу нині є в центрі уваги громадян, вони завжди викликають увагу суспільства.

Масмедіа впевнено можна назвати одним із найвпливовіших чинників політичного процесу: ресурс інформації домінує над силою та є одним із визначальних факторів функціонування публічної влади. Погодимось із А. Близнюк, що «медіа відіграють велику роль у політичному, ідеологічному, правовому тощо житті держави. Тому вони постійно є об'єктом боротьби та змагання різних політичних сил. Контроль над медіа означає передусім контроль над створенням соціальних міфів, які впроваджують у масову свідомість. А соціальні міфи керують людьми, їхніми думками та вчинками. Тому боротьба за владу у тій чи тій державі супроводжується найчастіше запеклою боротьбою за контроль над медіа. Мета інформаційного впливу медіа полягає у зміні поведінки суб'єкта через перформатування його свідомості, зміни «картини світу» [3]. Масмедіа посідають важливу нішу у комунікативному процесі, оскільки вони можуть підвищити довіру громадськості до політичних інститутів, чиновників та їхньої діяльності. Співпраця, з одного боку, медіа, а з іншого – політичних інститутів без дотримання стандартів політичного діалогу, відкритості, доброчесності та якості може викликати численні проблеми. Отже, якщо висвітлення політичної події у медіа характеризується об'єктивністю, неупередженістю та врівноваженістю, то його можна назвати якісним. Звісно, також у матеріалах медіа присутні упередження та маніпуляції. Їхня зброя – від замовчування певних фактів до маніпулятивного розміщення акцентів та перекручування інформації (це ще називають технологією «спін»). Дезінформація входить до основних інструментів, які активно використовуються у пострадянських масмедіа. Цей термін в останні роки у всіх на слуху, а значить, слід навести його визначення: «дезінформація – це спотворена, свідомо неправдива, провокаційно-тенденційна інформація, поширена як правдива з метою введення в оману громадськості, політичних опонентів, конкурентів тощо» [4]. Дезінформації завжди притаманна певна мета (зокрема, політична), а характерною її рисою є системність. Тобто завдяки дезінформації у громадян створюється цілісна спотворена система сприйняття світу. В останні роки цей термін знаходиться у фокусі уваги багатьох країн і міжнародних організацій, оскільки розвиток нових технологій не лише відкриває нові можливості, але і сприяє тому, що дезінформації стає більше і поширюється вона все швидше. Інформаційний вплив масмедіа полягає у зміні поведінки обраної частини суспільства («цільова аудиторія») через зміну її свідомості, сприйняття світу. Дезінформація є системною, адже цілком правдиві новини також можуть використовуватися зі шкідливою метою, навіть без висмикування з контексту. Дезінформація переважно спрямована на емоційну сферу сприйняття.

Згідно з даними соціологічного дослідження методом опитування, проведеного Агентством США з міжнародного розвитку спільно з Internews Ukraine, 77% українців станом на 2020 рік визнають існування дезінформації, натомість 58% громадян не вважають її серйозною проблемою [5].

Таким чином, медіа є ефективним засобом маніпуляції масовою свідомістю у процесі формування антикорупційного дискурсу. Дезінформація стає елементом, який заважає становленню антикорупційного дискурсу в Україні. Природно, що боротьба з дезінформацією стає предметом посиленої уваги політиків та державних діячів. Президент України у 2021 році створив Центр протидії дезінформації та Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Перший «забезпечує протидію як наявним, так і прогнозованим загрозам нацбезпеці та національним інтересам в інформаційній сфері, виявляє та протидіє дезінформації, пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, а також має запобігати спробам маніпулювання громадською думкою» [6]. До сфери активної діяльності Центру відносять

запобігання поширенню неправдивої інформації та «фейків» у масмедіа. Очільниця центру Поліна Лисенко зазначила: «Центр створили для протидії пропаганді, деструктивній дезінформації, а також перешкоди маніпуляціям громадською думкою. Наша мета тут – виявити та верифікувати дані, які можуть мати маніпулятивний і дезінформаційний характер» [7].

Центр має на меті співпрацювати з масмедіа задля визначення цілей протидії дезінформації. Основним інструментом протидії дезінформації будуть звіти даних з масмедіа та інших джерел, які будуть вивчатись аналітиками, що даватимуть оцінку інформації на предмет загрози суспільству та необхідної реакції на неї з боку влади. Сам Центр буде реалізовувати функцію наглядча, який зможе готувати подання до РНБО щодо впровадження санкцій проти каналів дезінформації. Проте пріоритет у роботі фахівців центру буде надаватися насамперед діалогу з медіа, що надали неправдиву інформацію. Прототипом у реалізації проекту створення центру протидії дезінформації стали аналогічні структури у країнах Європейського Союзу та США. Олександр Ткаченко, міністр культури та інформаційної політики України, наголосив, що «у міністерстві питанню протидії дезінформації приділяють особливу увагу: перша пов'язана зі створенням Центру протидії дезінформації. Одночасно розпочато програму координації дій з Міністерством освіти та Мінцифрою щодо проекту медіаграмотності. Рухаючись цими двома напрямками у співпраці з РНБО, офісом Віце-прем'єрки з європейської інтеграції, МЗС, Мінцифрою, сподіваємося найближчим часом відповісти на ті виклики, які нам дає російська пропаганда. Плануємо працювати разом із фактчекінговими організаціями заради синхронізації дій і створення спільної платформи, щоб можна було не лише виявляти акти фейків та маніпуляцій, але й протидіяти їм за допомогою позитивних українських нарративів» [8]. Боротьба з дезінформацією є у фокусі уваги багатьох країн світу. Так, згідно з даними Oxford Internet Institute, в 2019 році уряди 70 країн світу вдавалися до проведення організованих кампаній, спрямованих на протидію дезінформації. У 2020 році ця цифра зросла до 81 країни [9]. Фінляндія, яка очолює рейтинг стійкості до дезінформації, запровадила освітні програми з медіаграмотності на державному рівні, їх включено в систему освіти, відповідні програми там реалізуються навіть на рівні дитячих садків і шкіл.

Щодо Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, то він являє собою структуру, яка дасть змогу захищати національний інформаційний простір від свідомих викривлень. Його діяльність спрямовано на об'єднання зусиль громадськості та публічної влади у боротьбі з дезінформацією. Зокрема, ЦСКІБ зосереджуватиме свою роботу на таких напрямках, як:

- стратегічні комунікації, що включатимуть розроблення контрнарративів РФ, проведення інформаційних кампаній, включення українських нарративів у щоденну комунікацію Уряду;
- створення онлайн-ресурсу, який активно реагуватиме на інформаційні атаки;
- регулярне сповіщення про гібридну агресію з боку Росії на міжнародному рівні, спільне напрацювання механізмів із протидії дезінформації з міжнародними партнерами [10].

В. Зеленський наголошує, що «Центри мають стати міжнародним хабом протидії дезінформації та пропаганді в усьому світі» [11]. Ремі Дюфлю, заступник голови Представництва Євросоюзу в Україні, на форумі «Зміцнення свободи медіа в Україні» зазначив, що Європейський Союз активно бореться з дезінформацією протягом багатьох років, систематично здійснюючи моніторинг та протидію брехні. Він наголосив: «Підхід Європейського Союзу полягає в тому, щоб підсилити і надати можливості широкому колу учасників, серед яких громадянське суспільство, медіа, академічні кола, приватний сектор, а особливо онлайн-платформи та рекламодавці, щоб захистити наші демократії від іноземного втручання та дезінформації» [12].

Виконуючи важливу функцію – формуючи антикорупційний дискурс, масмедіа часто стають опонентом держави, адже пропонують власне бачення корупційних скандалів. Відзначимо, що «дослідження політичного дискурсу вимагає постійної уваги до політичних наративів і моделей реальності. Інакше кажучи, у фокусі аналізу перебувають тексти та контексти боротьби за владу. Дискурс є водночас простором та інструментом політичної конкуренції. З одного боку, це простір боротьби за владу, місце перетину візій минулого, сучасного та майбутнього політичних відносин, який надає певне значення практикам. З іншого боку, дискурс є досить ефективним інструментом політики, завдяки якому суспільству нав'язується воля правлячого класу» [13]. На прикладі антикорупційного дискурсу можна побачити вплив дезінформації та оцінити роль створених Центрів щодо протидії їй. Водночас у діяльності медіа також можуть переважати приватні (передусім – олігархічні), а не суспільні інтереси. Це стосується усіх представників «медіацеху»: власників, редакторів та журналістів. Слідуючи своїм егоїстичним інтересам, вони починають «гру» у дезінформацію. На заваді цьому стають як інші медіа, так і громадські об'єднання та органи публічної влади. Протистояння масмедіа та влади – звичне явища для демократії, але воно має відбуватись у визначених межах. Зокрема, у процесі формування антикорупційного дискурсу інтереси, бачення та реакція влади дуже часто працюють із метою мінімізації скандалів. Саме тому представники публічної влади не мають контролювати процес створення новин та розповсюдження інформації. Водночас масмедіа у намаганні підвищити рейтинг чи відпрацювати політичне замовлення вдаються до дезінформації. Саме на заваді цьому має стати діяльність Центру протидії дезінформації.

Список використаної літератури

1. Походєєва В. Протидія дезінформації як технологія формування антикорупційного дискурсу. Одеса: XI Національний конвент МАСПН(Україна), 2021. № 11.
2. Яковлев Д. Мы диалектику учили не по Гегелю. Философия в зеркале политической пропаганды: попытка антропологического подхода. Одеса: Актуальні проблеми філософії та соціології, 2019. № 25. 10–14 с.
3. Близнюк А. Співпраця медіа, держави та бізнесу: чи є шанси для прав людини? Київ, 2018. URL: <file:///Users/mac/Downloads/Digest-p.pdf> (дата звернення 05.10.2021).
4. Капелюшний В. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія. Київ, 2006. URL : https://esu.com.ua/search_articles.php?id=21273 (дата звернення 01.10.2021).
5. Гриценко С. Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа. Київ, USAID-Internews, 2020. URL: <https://internews.in.ua/uk/news/ponad-80-ukrajintsiv-stykalysya-iz-dezinformatsijeu-pro-covid-19-nove-opytuvannya-usaid-internews/> (дата звернення 03.10.2021).
6. Президент затвердив Положення про Центр протидії дезінформації. Київ, 2021. Офіційне інтернет-представництво Зеленського В.О. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-zatverdiv-polozhennya-pro-centr-protidii-dezinformatsii-68317> / (дата звернення 05.10.2021).
7. У Києві презентували Центр протидії дезінформації. Бонн, 2021. Deutsche Welle. URL: <https://www.dw.com/uk/u-kyievi-prezentuvaly-tsentr-protydii-dezinformatsii/a-57110425> (дата звернення 01.10.2021).
8. Протидія дезінформації: європейські підходи та стандарти. Київ, 2021. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/responding-to-disinformation-european-practices-and-standards> (дата звернення 08.10.2021).
9. Social media manipulation by political actors now an industrial scale problem prevalent in over 80 countries. Oxford, 2021. Oxford Internet Institute. URL: <https://www.oii.ox.ac.uk/news/>

- releases/social-media-manipulation-by-political-actors-now-an-industrial-scale-problem-prevalent-in-over-80-countries-annual-oxford-report/ (дата звернення 06.10.2021).
10. Презентовано Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Київ, 2021. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoyi-bezpeki> (дата звернення 02.10.2021).
 11. Зеленський В. Форум «Україна 30. Культура. Медіа. Туризм». 2021. Київ. URL: <https://ukraine30.com/culture/> (дата звернення 05.10.2021).
 12. Проєкт «ЄС та Рада Європи працюють разом для зміцнення свободи медіа в Україні». Київ, 2021. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/eu-and-council-of-europe-working-together-to-support-freedom-of-media-in-ukraine> (дата звернення 12.10.2021).
 13. Яковлев Д. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. 2021. Одеса. Актуальні проблеми філософії та соціології, №26, 82–87.

PREVENTION OF DISINFORMATION AS AN ELEMENT OF ANTI-CORRUPTION DISCOURSE

Violeta Pokhodieieva

National University Odesa Law Academy,

Department of Political Theories

Fontanska Road str., 23, 65000, Odesa, Ukraine

This article examines the process of combating misinformation as an element of anti-corruption discourse. Recently, the problem of counteracting misinformation in the anti-corruption discourse has taken its place in the top news of the main media resources of Ukraine. The mass media is confidently called one of the main components of the political process of the information society. The model of the information society has been established in the world for several decades, in which the resource of information dominates over the force and is a determining factor in the functioning of state institutions. Undoubtedly, there are prejudices and manipulations in the work of the mass media (from the silence of events to the placement of incorrect accents), and the influence of misinformation is realized in changing the behavior of the target audience through a change in public consciousness. Here we should consider the term misinformation – a word that many hear. This is false, manipulative, misleading information that is deliberately disseminated to achieve certain political goals. Misinformation is a systemic social phenomenon, and its political influence is manifested during turbulence – crises, wars, transformations. In the last decade, the fight against misinformation has gained considerable resonance not only in Ukraine but all over the world. The development of the mass media provides examples not only of positive changes in the public sphere, but also contributes to the spread of misinformation. Analytical centers are being set up around the world, and public initiatives are being implemented to study the problem of misinformation and prevent it. Ukraine is no exception. In 2021, on the initiative of the President of Ukraine, the Center for Countering Disinformation and the Center for Strategic Communications and Information Security were established. Of course, the government today is a priori public, as it is in the field of «openness» to the public due to the mass media, and it may seem that the fight against disinformation should be dealt with exclusively by the state. However, in reality, this is a task for every citizen of Ukraine, and anti-corruption discourse must be at the heart of this important political process.

Key words: disinformation, anti-corruption discourse, prevention of corruption, mass media, media scandals, government.

УДК 321.7:341.1.16

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.33>

МІСЦЕ І РОЛЬ ВЕНЕЦІАНСЬКОЇ КОМІСІЇ В ПРОЦЕСАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Ірина Чистякова

*Національний університет «Одеська політехніка»,
кафедра міжнародних відносин та права
пр-т Шевченка, 1, 65044, м. Одеса, Україна*

Галина Воробйова

*Національний університет «Одеська політехніка»,
кафедра міжнародних відносин та права
пр-т Шевченка, 1, 65044, м. Одеса, Україна*

Натепер Європейська комісія за демократію через право (далі – Венеціанська комісія) як дорадчий орган Ради Європи з питань конституційного права є провідним та визнаним експертом у галузі демократії та конституційного права.

Тривалий практичний досвід роботи, а також загальносвітове визнання внеску Венеціанської комісії в процеси розробки та прийняття східноєвропейськими країнами власних Конституцій, що відповідають кращим зразкам міжнародного права, дозволяють їй чинити реальний вплив на процеси демократизації країн колишнього соціалістичного табору.

Співпраця України з Венеціанською комісією з метою удосконалення вітчизняного законодавства відповідно до європейських стандартів вимірюється більш як 150 висновками та експертними оцінками щодо відповідності законопроектів та законів України демократичному вектору розвитку.

Венеціанська комісія відіграє унікальну роль, виступаючи своєрідним арбітром для національних парламентів у врегулюванні конституційних спорів.

На порозі XXI сторіччя шлях, який веде до побудови демократичної держави, є доволі довготривалим і складним. Демократія у своєму єдиному вигляді не в змозі забезпечити всі людські блага, достатній рівень проживання або вирішити певні соціально-політичні проблеми. Однак вона покликана утворювати нові інституції політичного життя, впроваджуючи інакші практики задля досягнення суспільного блага. Демократія у сучасному суспільстві – це найбільш безпечний шлях вирішення багатьох завдань людства, можливість реалізації намічених планів абсолютно різних прошарків населення.

Розвиток демократичного потенціалу є головною ознакою сильної держави та її незалежного народу, свободи слова та дій. Стаття присвячена визначенню сутності діяльності, досвіду та практики Венеціанської комісії. Досліджується її місце та роль як автономного, спеціалізованого органу Ради Європи на прикладі аналізу міжнародно-правових актів (резольції Комітету міністрів Ради Європи). Розглядаються особливості Європейської комісії за демократію через право.

Ключові слова: Венеціанська комісія Ради Європи (Європейська комісія Ради Європи), демократія, нормативні засади, міжнародно-правовий акт.

Постановка проблеми. Реальність сучасного світу змушує все частіше боротися з несправедливістю, безчестям і порушенням прав і свобод людини в умовах конкуренції як між правлячими верхівками, так і учасниками світових процесів на міжнародному рівні. Криза правової культури є складовою частиною загальної духовної кризи сучасної цивілізації. А особливої актуальності набула проблема охорони і захисту багатьох правових

ідеалів і цінностей, що зберігалися століттями. У статті проводиться розгляд діяльності Венеціанської комісії та наслідків тих висновків, котрі були прийняті нею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознайомлення із міжнародно-правовими актами (наприклад, Резолюцією 90 (6)) і теоретичне розуміння роботи Ради Європи дозволяють поглиблено дослідити тему, виявити актуальні проблеми, переваги і рекомендації щодо діяльності Європейської комісії за демократію через право. Більше того, аналіз матеріалу дає можливість сформулювати уявлення щодо відповідності порушеної теми в наш час.

Мета статті. Головна мета статті полягає в аналізі діяльності Венеціанської комісії, її місця та ролі у сучасному світі, а також дослідженні нормативно-правової бази Комісії.

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасності часто спостерігається дисбаланс у конституційних засадах держав, регіонів чи організацій, через що особлива увага приділяється поняттям «демократія» та «право». Така закономірність зумовлена швидким науково-технічним прогресом, змінами у світових процесах обміну інформацією та ресурсами (як людськими, так і фінансовими). Для того аби встановлювати рівновагу у бурхливому потоці міжнародних змін, мають місце утворені об'єднання, котрі покликані зберігати, захищати, представляти інтереси і свободи суспільства.

Велику роль нині відіграє саме Європейська комісія за демократію через право, тобто Венеціанська комісія, яка була створена як експертно-консультативний орган при Раді Європи у травні 1990 року. Цей період став вирішальним у напрямі, спрямованому на розвиток певних держав, особливо у сфері права та демократії. Цілі роботи Комісії полягають в аналізі законів та законопроектів держав-членів, що торкаються проблеми конституційного права, стандартів виборів, прав меншості, соціальних стереотипів та інших важливих аспектів, котрі грають велику роль у житті кожного громадянина. Комісія готує правові висновки, метою яких є розгорнутий, точний та об'єктивний розгляд відповідності національного законодавства Європейським та міжнародним стандартам, а також можливість реалізації практичних рішень для окремо взятої країни [1].

Діяльність Комісії поширюється на різні країни, незважаючи на їхню європейську приналежність. Це можна характеризувати як «транснаціональність», що покликана захищати європейські цілі та функції, статус, міжнародний членський склад Комісії [2].

Венеціанська комісія, засновниками якої є 18 країн-членів Ради Європи, стала визнаним у міжнародній спільноті форумом, що слугує платформою для обміну ідеями у правових питаннях, особливо спрямованих на запобігання конфліктам шляхом розробки правил і рекомендацій. Вже у лютому 2002 року Комісія стала розширеною угодою, яка дозволила ввійти до неї неєвропейським державам [3], і нині нараховує 61 учасника Колегії з 1 асоційованим учасником, 5 спостерігачами і 3 учасниками зі спеціальним статусом [4].

В основі Комісії лежить Статут, прийнятий Резолюцією 90 (6) [5], котрий створює структуру, де на чільне місце ставиться компетенція членів Комісії. Так, стаття 2 Статуту говорить про те, що вона складається з «незалежних експертів, які отримали міжнародну популярність завдяки своєму досвіду роботи в демократичних інститутах або своєму внеску у розвиток права і політичних наук» [4]. Внутрішній регламент вимагає від членів Комісії етичної поведінки, яка б відображала їхню неупередженість, справжню незалежність та об'єктивність. Що стосується основних засад для суспільства, то до них можна віднести права, котрі зафіксовані Венеціанською комісією, а саме:

- свободу зборів;
- заборону дискримінації;
- свободу асоціацій;
- свободу слова;
- свободу совісті і релігії.

Європейська Конвенція з прав людини є документом, в якому закріплені загальноприйняті права, порушення яких може спричинити міжнародний інцидент і суперечки між правлячими верхівками – представниками держав.

Основоположні принципи діяльності Комісії полягають у демократії, захисті прав людини, верховенстві закону. Реалізація цих принципів відбувається у декількох сферах, наприклад: роботі з питань конституцій, проведення референдумів і виборів, взаємодії з конституційними судами, підготовки доповідей, проведення досліджень і міжнародних семінарів. Також можна виділити основні напрями Комісії, за якими здійснюється її робота:

- розповсюдження й укріплення конституційних і правових аспектів у різних правових системах для їх зближення за умови збереження національної самобутності країн;
- втілення у життя принципів правової держави, «розвинутої демократії без будь-яких політичних упереджень, що породжують кон'юнктуру»;
- надання правової допомоги країнам, що перебувають на шляху до реформування своїх правових систем.

Більше того, у роботі Венеціанської комісії беруть участь представники Комітету міністрів і Парламентської Асамблеї Ради Європи, Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, представники міжнародних організацій та органів влади регіону Венето (Італія). Дії Комісії відбуваються у декількох форматах, таких як: пленарні та засідання підкомісій, засідання керівних органів Комісії, утворених рад і робочих груп.

Під час реалізації своїх місій і завдань Венеціанська комісія готує та розробляє загальнодоступні експертні висновки, що стосуються демократії, верховенства права, на яке спирається Європейський суд з прав людини; здійснює безліч тематичних досліджень, готує доклади й освітні програми, при цьому проводячи різноманітні тренінги, семінари, конференції та форуми. Як підкреслює голова Комісії Букіккіо Джанні, Європейська комісія «не робить спроби навчати держави, а, скоріше, намагається надати їм різні альтернативи, заохочуючи до внутрішнього діалогу, заснованого на порівняльному праві та досвіді різних країн» [6]. Її авторитет як вищої незалежної інстанції міжнародної експертної спільноти з кожним роком зростає все більше.

Процес підготовки висновків Венеціанської комісії відбувається за створенням насамперед робочої групи, яка готує висновки або ж допомагає державам у розробці конституційних документів, котрі повинні відповідати європейським стандартам; надаються методи щодо підготовки таких конституційних документів. Перед тим як передавати висновки державі, Венеціанська комісія їх детально обговорює і утврджує на засіданні. Для того аби повністю дослідити поставлене питання і зробити висновки, Комісія відвідує відповідну державу та зустрічається з представниками політичного процесу.

Виходячи із вищесказаного, доцільним прикладом може слугувати вплив висновків Венеціанської комісії на розвиток виборчого процесу в Україні, оскільки правова сфера нашої держави потребує значних трансформацій. Нестабільний підхід у виборчому законодавстві перешкоджає його кодифікації, підтвердженням цього є Закон України «Про вибори Президента України» [7], котрий з 5 березня 1999 року (дата його заснування) до сучасних реалій змінювався понад 10 разів, що характеризується слабкою нормативно-правовою основою для кодифікації виборчого законодавства.

Наступним «зразком» може бути Закон України «Про вибори народних депутатів України» (прийнятий 2005 року) [8], норми якого не відповідали основному законодавчому акту, тобто Конституції України. Висновки Венеціанської комісії до наведених законів були ствердливими, оскільки виділяли позитивні зміни, наприклад: надання необмеженого доступу представникам ЗМІ до різних публічних заходів, котрі пов'язані з виборами; ліквідація

Законом необмеженого права звільнення членів виборчих комісій; надання можливості балотуватися незалежним кандидатам. Такі незначні зміни мають досить вагоме значення для нашої держави як такої, котра веде активну політику до реформування і розвитку, намагаючись досягти рівня Європейської правової бази й «поповнити ряди» країн-учасниць Євросоюзу.

Далі, здійснивши аналіз (спільний висновок з ОБСЄ/БДПЛ) Закону України «Про єдиний державний реєстр виборців», Венеціанська комісія надала загальний коментар: «Загалом це старанно продуманий закон, у якому функції, обов'язки та потенційні проблеми, що виникають зі створенням Реєстру, розглянуті в деталях. Створення постійного, регулярно поновлюваного Реєстру виборців є помітним підвищенням попередньої довіри до «ad hoc» (спеціальних) списків виборців, що склалися «ex nihilo» (з нічого) на кожні вибори. Проте для створення нового Реєстру та інформування виборців про механізми включення та зміни записів Реєстру необхідні значні ресурси. За їх наявності цей закон повинен зробити значний внесок у захист та реалізацію права голосу в Україні» [9].

Необхідно розглянути ще один напрям діяльності Комісії. З кінця 1990-х років за участю Венеціанської комісії зміцнюється співпраця конституційних та інших вищих судів європейських держав, у результаті чого створюються структуровані й інституціоналізовані моделі такої взаємодії. У цій галузі найбільш масштабним проєктом стало створення міжнародного форуму конституційних суддів – Всесвітньої конференції конституційного правосуддя (World Conference on Constitutional Justice, WCCJ). Конференція об'єднує 112 конституційних судів та рад, а також верховних судів з Європи, Африки, Америки, Азії, Австралії/Океанії. Під егідою Комісії діють Спільна рада з конституційного правосуддя та Венеціанський форум конституційних судів.

Конституційному правосуддю присвячено значну частину досліджень Венеціанської комісії. До них належать:

- доповідь «Про формування конституційних судів» (1996);
- рішення конституційних судів та еквівалентних їм органів та їх виконання (2001);
- Довідник з конституційного правосуддя (2004);
- дослідження на тему індивідуального доступу до конституційного правосуддя (2010);
- правові позиції, доповіді та дослідження Венеціанської комісії з конституційного правосуддя (2015).

Перспективи діяльності Венеціанської комісії полягають у процесі її інтерпретаційної роботи. Так, Комісія виконує декілька юридично значимих функцій, а саме: бере участь у модернізації національного права, гармонізації (уніфікації) права за рахунок об'єднання правових позицій самої Венеціанської комісії, ЄСПЛ (Європейський суд з прав людини), інших органів Ради Європи, способів та методів тлумачення, історично сформованих правових стандартів у поєднанні з практикою, привнесеною «новими демократіями» та із залученням конституційних ідей та доктрин.

Таким чином, рішення Венеціанської комісії щодо реформування виборчої системи України мають дві сторони медалі: з одного боку, висвітлюються наявні проблеми у трансформації законодавчих аспектів нашої держави, а з іншого – надаються позитивні рекомендації, що дозволяє з більшою наполегливістю будувати державу відповідно до європейських стандартів. Такий процес потребує часу, і, що найголовніше, бажання представників української законодавчої системи нести відповідальність за свої дії, впроваджувати реформи без загрози порушення прав і свобод громадян, що відповідало б Конституції України [10].

Висновки. Отже, підбиваючи підсумок, слід наголосити, що рівень правової культури визначає формування, реалізацію та ефективність діючих норм права, що сприяє духовному

удосконаленню людини. Правова культура є духовною складовою частиною правової держави та підтримки в ній демократичних засад, свобод і незалежності людей, котрі в ній проживають. Якщо країна намагається «ухилитися» від правосвідомості та розвитку правової діяльності, тоді відбувається її занепад і руйнування всіх основ, які створювалися роками. Місце і роль Венеціанської комісії нині мають велике значення як у внутрішньому укріпленні держав, так і їхній зовнішній діяльності, можливості представляти і захищати себе в міжнародному контексті. А нормативно-правові акти Комісії сприяють розвитку правосвідомості не просто наших законодавчих органів, а й розвитку суспільної правосвідомості взагалі.

Список використаної літератури

1. Міністерство закордонних справ України: Європейська комісія «За демократію через право». URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/yevropejska-komisija-za-demokratiyu-cherez-pravo>.
2. Craig P. Transnational Constitution-Making: The Contribution of the Venice Commission. *UCI Journal of International, Transitional and Comparative Law*, October 1, 2016.
3. Лімоннікова М.А. Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія). Консультативний орган Ради Європи. *Марійський юридичний вісник*. 2005. № 4. С. 160–166.
4. Рада Європи: Члени Європейської комісії. URL: <https://www.venice.coe.int/WebForms/members/default.aspx?lang=EN>.
5. Рада Європи : Резолюція 90 (6) Комітету міністрів Ради Європи. URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_01_Statute_old#:~:text=The%20Committee%20of%20Ministers%20may,to%20sit%20on%20the%20Commission.
6. Європейська Конвенція прав людини : Правові засади Ради Європи. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf.
7. Про вибори Президента України : Закон України від 3 березня 1999 р. № 474-XIV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14#Text> (дата звернення: 09.11.2021).
8. Про вибори народних депутатів : Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text> (дата звернення: 09.11.2021).
9. Висновок щодо Закону України «Про вибори народних депутатів України». URL: <http://www.minjust.gov.ua/6942>
10. Конституція України: Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 09.11.2021).

DEMOCRACY AND LAW: PLACE AND THE ROLE OF THE VENICE COMMISSION

Iryna Chystiakova

*Odessa Polytechnic National University,
Department of International Relations and Law
Shevchenko av., 1, 65044, Odessa, Ukraine*

Halyna Vorobiova

*Odessa Polytechnic National University,
Department of International Relations and Law
Shevchenko av., 1, 65044, Odessa, Ukraine*

Today, the European Commission for Democracy through Law (hereinafter referred to as the Venice Commission), as an advisory body to the Council of Europe on constitutional law, is a leading and recognized expert in the field of democracy and constitutional law.

Long-term practical experience, as well as worldwide recognition of the Venice Commission's contribution to the development and adoption of Eastern European countries' own Constitutions in line with the best examples of international law, allow it to have a real impact on the democratization of the former socialist camp.

Ukraine's cooperation with the Venice Commission to improve domestic legislation in line with European standards is measured by more than 150 opinions and expert assessments on the compliance of draft laws and laws of Ukraine with the democratic vector of development.

The Venice Commission plays a unique role, acting as a kind of arbiter for national parliaments in resolving constitutional disputes.

At the turn of the 21st century, the path to a democratic state is quite long and difficult. Democracy in its sole form is not able to provide all human goods, a sufficient standard of living or to solve certain socio-political problems. However, it is designed to create new institutions of political life, introducing other practices to achieve the public good. Democracy is the safest way to solve many problems of mankind in modern society, it is the possibility of implementing the plans of completely different segments of the population.

The development of democratic potential is the leading cause of a strong state and its independent people, freedom of speech and action. The article is intended to define the essence of the activities, experience and practice of the Venice Commission. Its place and role as an autonomous, specialized body of the Council of Europe is studied on the example of the analysis of international legal acts (resolutions of the Committee of Ministers of the Council of Europe). The features of the European Commission for Democracy through Law are considered. The Venice Commission is aimed to work with democratic institutions to ensure equality and freedom for all citizens.

Key words: Venice Commission of the Council of Europe (European Commission of the Council of Europe), democracy, normative principles, international legal act.

УДК 324 + 342.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.34>

МОЛОДІЖНІ КВОТИ У ВИБОРЧІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ПОТРЕБИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НА РІВНІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ

Роман Чупрін

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
кафедра соціології та політології
вул. 68 Десантників, 10, 54003, м. Миколаїв, Україна*

У статті досліджується питання потреби та перспектив запровадження в Україні молодіжних виборчих квот на рівні місцевих виборів за партійними списками. Констатуються поступове зростання уваги до цього питання та наявність на міжнародному і національному рівні ініціатив, спрямованих на просування молодіжних квот. Однак проведений аналіз вказує на брак фундаментальних досліджень потенційних наслідків впровадження молодіжних квот, а також цілей, яким таке впровадження може слугувати на практиці в конкретних політичних обставинах. Серед основних причин браку такого роду досліджень виокремлюються відносна новизна та мала розповсюдженість молодіжних квот, що зумовлює нестачу та неповноту емпіричного матеріалу, придатного для побудови фундаментальних теоретичних узагальнень. За таких обставин визнається необхідність побудови принаймні обмежених теоретичних узагальнень, які б можна було використати для системного впровадження молодіжних квот в Україні в разі реалізації відповідного політичного запиту. Узагальнення, запропоновані автором, будуються на основі відкритих даних Центральної виборчої комісії України, організованих у спеціально побудовану базу даних. Фокус дослідження зосереджується на даних щодо місцевих виборів 2020 р. в Україні, які проводилися за партійними списками. Основний акцент робиться на інформації щодо молодих кандидатів у партійних списках. Результати аналізу вказують на існування регіональних вікових відмінностей серед висунутих кандидатів у партійних списках. Аналіз даних ЦВК у гендерному розрізі вказує на певні зміни у статевому співвідношенні серед висунутих кандидатів в межах різних вікових груп. Характер змін підтверджує припущення щодо необхідності комбінування гендерної та молодіжної квот у разі запровадження останньої. Таким чином, вже на цьому етапі використання молодіжних квот в Україні могло би слугувати певній синхронізації оновлення місцевих партійних еліт, а також вдосконаленню вже існуючого механізму гендерних квот у виборчих списках політичних партій.

Ключові слова: молодіжні виборчі квоти, виборча система, парламентські вибори, місцеві вибори, партійні списки.

Виборчий кодекс України, ухвалений наприкінці 2019 р. [1], закріпив у вітчизняній виборчій системі використання гендерних квот, що стало логічною реакцією з боку законотворючців на існуючі загальносвітові тенденції. Водночас питання використання виборчих квот для підтримки недостатньо представлених у виборчих органах груп населення нині вже не обмежується гендерним виміром. Протягом останніх років на міжнародному рівні активно просувається ідея використання квот для молоді, аби принаймні на рівні парламентів збільшити кількість молодих депутатів [2; 3]. З'являються і перші законодавчі ініціативи щодо впровадження молодіжних квот на виборах в Україні [4]. Перспективи їх практичної реалізації становлять інтерес як наукової спільноти, з огляду на необхідність їх всебічного наукового аналізу, так і для політичних партій України, з огляду на потребу адаптації до можливих змін. Їх аналіз видається логічним почати з рівня місцевих виборів,

на якому пропорційна виборча система регіональних партійних списків, яка буде застосовуватися для виборів Верховної Ради України, вже пройшла випробування у 2020 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світова та вітчизняна наукові спільноти тільки починають вивчення молодіжних виборчих квот, а тому спектр публікацій із цієї проблематики нині є вельми обмеженим.

В останні роки серед міжнародних інституцій Міжпарламентський Союз (IPU) демонструє найбільш стійку прихильність до ідеї впровадження молодіжних виборчих квот, публікуючи при цьому періодичні звіти щодо участі молоді у роботі національних парламентів [2; 5; 6; 7]. Звіти містять не лише фактичний матеріал, але і певні теоретичні узагальнення. Така увага знаходиться у відповідності з резолюцією щодо участі молоді у демократичному процесі, ухваленою на 122-й Асамблеї IPU у 2010 р., саме в статті 13 цього документу міститься заклик до парламентів щодо впровадження молодіжних виборчих квот [8].

Водночас IPU, закликаючи країни світу до впровадження молодіжних виборчих квот, змушений констатувати у звіті, опублікованому в 2021 р., що кількість країн, які ці квоти запровадили на рівні національних парламентів, з 2016 р. залишається незмінною – 9 [2, с. 38]. Більше того, в організації визнають, що нині впроваджені молодіжні виборчі квоти не дають статистично значущого ефекту [2, с. 44].

Однак, незважаючи на це, IPU веде активну кампанію за зростання ролі молоді у роботі парламентів, першим пунктом якої є просування молодіжних виборчих квот [3]. Не можна не відзначити і зміну характеру рекомендацій, які надає IPU з цього питання: якщо в 2016 р. йшлося про те, що парламентам і партіям слід розглядати молодіжні виборчі квоти як засіб збільшення числа молодих парламентарів [6, с. 17], то у 2021 р. йдеться про те, що урядам, парламентам та партіям слід запровадити або посилити молодіжні виборчі квоти [2, с. 56].

Програма розвитку ООН (ПРООН) також не обходить увагою питання молодіжних квот у своїх виданнях, де аналізуються шляхи покращення політичної участі молоді в рамках електорального циклу [9]. Молодіжні квоти розглядаються у тісному зв'язку з гендерними, увага фокусується на випадках Кенії, Марокко, Руанди, Тунісу, Уганди та Філіппін, де молодіжні квоти було встановлено на рівні виборчого законодавства: через фіксовані місця для молоді, обрання певного числа депутатів спеціальним молодіжним органом, вимогу включення молодих кандидатів до виборчих списків політичних партій [9, с. 22–23]. Окремо звертається увага на існування в деяких країнах встановлених у законодавстві молодіжних квот на рівні місцевих виборів, всебічний аналіз яких, однак, визнається проблематичним через брак вихідних даних [9, с. 23, 69]. Іншим варіантом реалізації молодіжних виборчих квот, на думку фахівців ПРООН, може бути заохочення політичних партій до їх добровільного впровадження на стадії висування кандидатів від партії на виборні посади [9, с. 28].

Фахівці Консорціуму зі зміцнення виборів і політичного процесу (CEPPS) натомість схильні вести мову не стільки про безумовну потребу запровадження молодіжних виборчих квот, скільки про їх ефективність. І оцінка цієї ефективності нині є досить обережною: визнаючи спроможність такого роду квот збільшувати кількісне представництво молоді у виборних органах, вони вказують на необхідність доповнення квотування цілісною стратегією, яка б підтримувала значущу участь молоді у роботі цих інституцій [10, с. 3]. Крім того, CEPPS ставить під сумнів деякі ранні висновки і оцінки IPU, зокрема щодо наявності кореляційного зв'язку між молодіжними виборчими квотами і вищим за середнє представництвом молоді у виборних органах [10, с. 66].

Науковий аналіз конкретних випадків використання молодіжних квот на практиці і вироблення певних узагальнень до останнього часу залишалися вельми обмеженими як через малу кількість таких випадків, так і через надто короткий період застосування квот.

Д. Стокемер і А. Сундстрьом, провівши одне з перших глобальних кількісних досліджень, що прямо стосувалося проблеми молодіжних виборчих квот, дійшли висновку, що їх позитивний вплив на представництво молоді в парламенті не має настільки ж позитивного ефекту, як перехід до пропорційної або змішаної виборчої системи та зменшення віку набуття пасивного виборчого права. [11, с. 486]. Проте дослідники оперували вельми обмеженим та не найновішим набором даних, що змушує ставитися до їхніх висновків з обережністю [10, с. 66].

Дослідження Я. Бельшнер [12, с. 164] вказує на те, що молодіжні виборчі квоти запроваджувалися переважно гібридними або авторитарними режимами в країнах, де частка молоді серед населення є досить високою. При цьому запровадження молодіжних квот проходило після ухвалення рішення про використання гендерних квот або одночасно з ним. Дослідниця робить висновок, що молодіжні виборчі квоти мають скоріше символічний характер та ініціюються згори, тобто політичними елітами, а не власне молоддю.

Велике порівняльне дослідження К.Л. Доббс [13], яке охопило дані щодо 35 африканських країн, що запровадили молодіжні виборчі квоти, але так і не робили цього, переконує, що такого роду квоти не покращують участь молоді у виборах. Звідси обережний висновок авторки, що одного лише впровадження квот недостатньо для покращення відносин молоді та уряду.

Серед нещодавніх вітчизняних досліджень, результати яких можуть становити інтерес із погляду вивчення молодіжних квот, варто відзначити доробок центру «Ейдос», який вивчав політичне представництво в місцевих радах великих міст протягом 2010–2020 рр., у тому числі аналізуючи тенденції щодо політичної участі молоді [14]. Певні узагальнення щодо участі молодих кандидатів у місцевих виборах 2015 р. були зроблені в одному з попередніх досліджень автора [15]. Однак в обох цих випадках питання молодіжних квот не було в центрі уваги дослідників.

Таким чином, аналіз останніх публікацій засвідчує наявність певної політичної волі та потужних організацій, які займаються просуванням ідеї молодіжних квот у світовому масштабі. Але водночас необхідно констатувати і брак наукового аналізу, фундаментальної теорії, яка б системно пояснювала можливі наслідки їх впровадження для політичної системи та описувала набір практичних цілей, яких можна було б досягнути з допомогою впровадження молодіжних квот.

Виходячи зі сказаного, автор вбачає **метою** статті визначення об'єктивних підстав (за їх наявності) для впровадження молодіжних виборчих квот у сучасній Україні як інструмента коригування нерівності між молодими і старшими кандидатами на місцевих виборах в умовах пропорційної виборчої системи регіональних партійних списків.

Автор пропонує на цьому етап винести за дужки питання принципової доцільності омолодження виборних органів в Україні, оскільки така дискусія знаходиться скоріше в політичній площині. Більше занепокоєння викликає перспектива ухвалення суто політичного рішення щодо запровадження молодіжних квот (розгляд відповідного законопроекту в Парламенті відбувся ще у 2019 р. [4]) за відсутності системного наукового розуміння цього механізму та можливих наслідків його впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Молодіжну виборчу квоту (надалі в тексті – молодіжну квоту) в контексті заявленої теми можна розуміти як механізм, який гарантує обрання молодих кандидатів до виборних органів або робить обов'язковим їх висунення на виборні посади через законодавчі норми чи рішення політичних партій.

Категорія молоді відповідно до законодавства України включає осіб віком від 14 до 35 років [16]. Пасивне виборче право надається в Україні на місцевих виборах з 18 років

[1; 17]. Таким чином, категорія «молодь» у межах цього дослідження охоплює осіб віком від 18 до 35 років. При цьому до уваги беруться всі кандидати, яким у рік виборів виповнюється 35 років, – це дозволяє уникнути зайвого формалізму та врахувати той факт, що навіть особи, яким станом на дату голосування вже виповнилося 35 років, з великою мірою вірогідності починали кампанію ще як «молоді» кандидати. Такий самий підхід у своєму дослідженні застосовують, наприклад, Д. Стокемер і А. Сундстрьом [11].

На користь відходу від суто формально-юридичного розуміння категорії «молодь» у контексті впровадження молодіжних квот свідчить і світова практика. Так, статистика молодіжного представництва в парламентах ведеться одразу для трьох вікових груп: до 30, до 40 і до 45 років [2, с. 13]. При цьому у двох останніх на рівні парламенту Україна входить до групи країн-лідерів, маючи 46,34% та 63,36% молодих депутатів та поступаючись в обох випадках лише Вірменії [2, с. 14].

Незважаючи на брак узагальнюючих досліджень щодо молодіжних квот, можна констатувати, що нині вже склалася їх типологія, яку використовують у своїх студіях міжнародні інституції [2, с. 8; 9, с. 22–23; 10, с. 58]: квота гарантованих місць для молоді у виборних органах, квоти для молодих кандидатів, партійні молодіжні квоти.

У контексті чинної в Україні виборчої системи основний інтерес для вітчизняної теорії і практики має становити другий тип молодіжних квот. Гарантувати місця для молоді у виборному органі за системи напіввідкритих партійних списків практично неможливо без внесення фундаментальних змін до виборчої системи. Добровільне квотування на рівні політичних партій так само має сумнівні перспективи, оскільки нині самі політичні партії схильні давати молодим кандидатам нижчі позиції у списках, ніж їх старшим колегам.

Відповідно, є сенс зосередитися на питанні молодіжних квот під час висування кандидатів на рівні партійних списків у багатомандатних виборчих округах. На користь такого рішення свідчать також результати досліджень, які вказують на необхідність інтеграції гендерних та молодіжних квот, оскільки в іншому разі посилення позицій однієї квотованої групи відбувається за рахунок іншої [2, с. 56].

В основу дослідження покладено дані Центральної виборчої комісії, серед яких варто виокремити набори відкритих даних щодо місцевих виборів 2020 р., які значно полегшують дослідницьку роботу [18; 19]. Дані щодо місцевих виборів 2015 р., які публікувалися через систему веб-відображення [20], були після додаткової технічної обробки узагальнені автором окремо, а з результатами узагальнень можна ознайомитися у одній з попередніх публікацій [15].

Як одиниці аналізу автор використовує області України, місто Київ, а також традиційний поділ країни на 4 регіони, для яких характерна схожа електоральна та політична поведінка виборців [21]: Західний регіон (Закарпатська, Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька області), Центральний регіон (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Київська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська області та м. Київ), Південний регіон (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області) та Східний регіон (Донецька, Луганська та Харківська області). Дослідження охоплює лише території, на яких в 2020 р. в Україні проводилися місцеві вибори, а тому не розповсюджується на Автономну Республіку Крим, м. Севастополь та окремі райони Донецької і Луганської областей.

У процесі дослідження автор висуває низку припущень.

По-перше, виходячи з конфігурації чинної системи проведення місцевих виборів в Україні за партійними списками, кандидат не може балотуватися шляхом самовисування і має бути включений до списку партії у єдиному багатомандатному виборчому окрузі.

Якщо позиції молодих кандидатів у списках є менш вигідними порівняно зі старшими, молодіжна квота може мати практичний сенс для усунення цієї нерівності.

По-друге, попередні дослідження виявляли регіональні відмінності у частці молодих кандидатів, які обиралися за партійними списками до місцевих рад [15, с. 124]. Якщо така тенденція зберігається і після зміни виборчої системи, і усунення такого роду регіональних розбіжностей, подолання надмірної законсервованості окремих місцевих політичних еліт визначається як реальна практична ціль, то молодіжні квоти можуть розглядатися як інструмент, що сприятиме її досягненню.

Третє припущення базується на виявлених міжнародним експертами зв'язках між молодіжними та гендерними квотами – у разі відсутності їх поєднання складається ситуація, коли на практиці квотування однієї недостатньо представленої у виборних органах групи відбувається за рахунок іншої такої групи [2, с. 56]. Якщо запроваджені в Україні вимоги щодо гендерного співвідношення під час формування партійних списків на місцевих виборах змінили гендерне співвідношення кандидатів та депутатів у межах окремих вікових груп, не забезпечивши при цьому балансу між ними, молодіжні квоти можна розглядати як органічне доповнення до гендерних, яке дасть змогу збалансувати статеві-віковий склад кандидатського корпусу.

Перевірка трьох запропонованих гіпотез була виконана в процесі роботи з базами даних, створених автором на основі відкритих даних ЦВК України [18; 19; 20]. Можна констатувати, що всі три гіпотези знайшли своє підтвердження.

По-перше, аналіз даних ЦВК щодо позицій молодих кандидатів у партійних списках підтвердив припущення щодо суттєво меншої їх частки у розташованих вище за списком послідовних п'ятірках кандидатів порівняно з наступними в межах 1–20 позицій у партійному списку (див. табл. 1).

Таблиця 1

Молоді кандидати на місцевих виборах 2020 р. в Україні в розрізі їх позицій у партійних списках у єдиних багатомандатних виборчих округах

Позиції в партійному списку у єдиному багатомандатному виборчому окрузі	1–5	6–10	11–15	16–20
Молоді кандидати на відповідних позиціях (% від загального числа кандидатів)	24,8	31,6	35,3	38,5

Джерело: [19]

По-друге, у більш ранньому дослідженні [15], побудованому на даних щодо місцевих виборів 2015 р. в Україні [20], автор вже вказував на існування регіональних відмінностей у частці молодих кандидатів, які включалися до партійних списків. Водночас на той момент ці відмінності могли бути пояснені як ефектом впровадження нової виборчої системи із застосуванням рейтингових партійних списків [22], так і специфікою реакції місцевих еліт на нещодавню Революцію Гідності.

Місцеві вибори 2020 р. створили можливість для перевірки того, чи збереглася зазначена різниця між регіонами в умовах нової виборчої системи та значних трансформацій у конфігурації партійної системи країни. Наявність такої тенденції могла б засвідчити певну розсинхронізацію в оновленні місцевих політичних еліт.

Таблиця 2

**Молоді кандидати у партійних списках
під час місцевих виборів 2020 р. в Україні в розрізі регіонів**

	Захід	Центр	Південь	Схід
Молоді кандидати, 2015 р. (%)	30,0	27,0	25,7	22,2
Молоді кандидати, 2020 р. (%)	28,9	24,2	23,8	23,2

Джерело: [15; 19]

Проведене дослідження показало, що тенденція до існування регіональних розбіжностей у частці молодих кандидатів у партійних списках підтверджується. Слід також зауважити, що у 3 з 4 регіонів частка молодих кандидатів у партійних списках за останні 5 років зменшилася. При цьому розрив між Заходом, де молодь представлена у списках найбільше, та Центром, який продовжує посідати другу позицію, зріс із 3% до більш ніж 4,5%. Водночас лише на Сході, який продовжує посідати 4 місце за цим показником, відбулося зростання частки молодих кандидатів, яке суттєво скоротило розрив між Сходом і Півднем. Відповідно, і відмінність між показниками Заходу та Сходу за останні 5 років скоротилася (із 7,8% до 5,7%), хоча і залишається доволі суттєвою (див. табл. 2).

Таким чином, запровадження вікових квот може мати своїм наслідком нівелювання регіональних відмінностей між часткою молодих кандидатів у партійних списках на місцевих виборах.

Третє припущення так само підтверджується даними місцевих виборів 2015 р. [15] та 2020 р. [20]. Виявляється, що впровадження вимог щодо гендерного співвідношення кандидатів у сегментах партійних списків, запроваджене Виборчим кодексом [1], не лише спровокувало включення кандидаток у ці списки під менш вигідними номерами в кожній п'ятірці [23], але і створило ситуацію, коли жінок почали більш активно, ніж чоловіків включати до партійних списків саме у наймолодшому віковому сегменті (18–22 роки), який до того ж дає менші перспективи обрання порівняно з розташованими вище за віковою шкалою (див. табл. 3).

Таблиця 3

**Гендерний розподіл кандидатів у партійних списках
під час місцевих виборів 2015 та 2020 рр. в Україні**

Вік	Жінки-кандидати, 2015 р. (%)	Жінки-кандидати, 2020 р. (%)	Вік	Жінки-кандидати, 2015 р. (%)	Жінки-кандидати, 2020 р. (%)
23	40,2	44,3	29	35,7	47,5
22	42,2	52,8	28	37,3	46,3
21	41,3	55,3	27	36,5	47,7
20	41,7	55,3	26	37,3	46,7
19	51,2	59,5	25	36,3	46,3
18	45,9	54,5	24	36,7	47,8

Джерело: [15; 19]

Таким чином, вітчизняна практика підтверджує висновки зарубіжних фахівців, які вказували на доцільність поєднання гендерного та молодіжного квотування, оскільки в іншому разі представництво однієї недостатньо представленої групи може збільшуватися за рахунок іншої такої групи [2, с. 56]. Впровадження молодіжних квот може допомогти виправити цей дисбаланс.

Висновки. Останнім часом увага до питання молодіжних виборчих квот приділяється як з боку міжнародних акторів, так і з боку вітчизняних політиків. Натомість їх науковий аналіз все ще перебуває на початковій стадії, що зумовлено відносною новизною ідеї молодіжного квотування та браком емпіричного матеріалу. Може статися так, що політична воля щодо впровадження молодіжних квот з'явиться раніше, ніж буде сформоване їх цілісне теоретичне розуміння й обґрунтування. Водночас навіть окремі узагальнення, зроблені на основі даних щодо місцевих виборів в Україні, дають змогу стверджувати, що молодіжні квоти потенційно можуть сприяти усуненню нерівності можливостей між молодими та більш старшими кандидатами одразу в декількох вимірах: гендерному, регіональному та у позиціонуванні в партійних списках. Проте слід враховувати, що квоти можуть і не мати позитивного ефекту, якщо їх ініціаторами будуть міжнародні актори або політичні еліти, а не сама молодь. Саме цей аспект проблеми потребує в майбутньому серйозної уваги з боку наукової спільноти.

Список використаної літератури

1. Виборчий кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 19.12.2019 № 396-IX. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (дата звернення: 10.10.2021).
2. Youth participation in national parliaments. 10 years of empowering youth in parliament. URL: <https://www.ipu.org/file/10711/download>
3. I say yes to youth in parliament! URL: <https://www.ipu.org/campaign/pledge-now#Promoting%20youth%20quotas>
4. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» щодо створення квот при формуванні виборчих списків. №10266 від 26.04.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=65888
5. Youth participation in national parliaments. URL: <https://www.ipu.org/file/505/download>
6. Youth participation in national parliaments: 2016. URL: <https://www.ipu.org/file/437/download>
7. Youth participation in national parliaments: 2018. URL: <https://www.ipu.org/file/7939/download>
8. Youth Participation in the Democratic Process. Resolution adopted by consensus by the 122nd IPU Assembly. URL: <http://archive.ipu.org/conf-e/122/Res-3.htm>
9. Enhancing Youth Political Participation throughout the Electoral Cycle: A Good Practice Guide. 2013. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/ENG_UN-Youth_Guide-LR.pdf
10. Raising Their Voices: How effective are pro-youth laws and policies? URL: https://cepps.org/wp-content/uploads/2021/08/iri_proyouth-report_.pdf
11. Stockemer D., Sundström A. Age representation in parliaments: Can institutions pave the way for the young? *European Political Science Review*. 2018. Vol. 10. Issue 3. P. 467–490. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1755773918000048>
12. Belschner J. The adoption of youth quotas after the Arab uprisings. *Politics, Groups, and Identities*. 2021. Vol. 9. Issue 1. P. 151–168. DOI: <https://doi.org/10.1080/21565503.2018.1528163>
13. Dobbs K. L. Fact or Fluff? The Impact of Youth Quotas on the Electoral Behaviour and Attitudes of Young People. DOI: <https://doi.org/10.1080/00344893.2021.1984286>
14. Новообрані ради оновилися на 70%. З кого вони складаються? Ейдос: центр політичних студій та аналітики. URL: <http://eidos.org.ua/analitika/novoobrani-rady-onovylysyana-70-z-koho-vony-skladayutsya/>
15. Chuprin R. Youth Participation in 2015 Local Elections: Analysis of Electoral Statistics. *Youth Involvement in Civic Society Development: Current State and Perspective Trends*. Monograph 31. Publishing House of Katowice School of Technology. 2020. P. 119–128.

16. Про основні засади молодіжної політики. Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20> (дата звернення: 10.10.2021).
17. Конституція України. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
18. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2020. Офіційний веб-портал. Відкриті дані. Обрані депутатами місцевих рад та сільськими, селищними, міськими головами. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/opendata_obr.xml
19. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2020. Офіційний веб-портал. Відкриті дані. Кандидати у депутати, кандидати на посади міських голів на місцевих виборах 25.10.2020. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/opendata_kandpt001f01=695.xml
20. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015. Офіційний веб-портал. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/wm001.html>
21. National exit-poll 2014: who conducts, methodology, public release of the results. Kyiv international institute of sociology. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=409&page=4&t=4>
22. Про місцеві вибори. Закон України від 14.07.2015 р. № 595-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19/ed20150714> (дата звернення: 10.10.2021).
23. Кількість депутаток в новообраних радах великих міст зросла майже на 50%. Ейдос: центр політичних студій та аналітики. URL: <https://eidoss.org.ua/novyny/kilkist-deputatok-v-novoobranyh-radah-velykyh-mist-zrosla-majzhe-na-50/>

YOUTH ELECTORAL QUOTAS IN THE ELECTORAL SYSTEM OF UKRAINE: REASONS AND PROSPECTS AT THE LOCAL ELECTIONS

Roman Chuprin

*Petro Mohyla Black Sea National University,
Department of Sociology and Political Science
68 Desantnykiv str., 10, 54003, Mykolaiv, Ukraine*

The introduction of youth electoral quotas in Ukraine at local elections under the two level party list proportional representation is discussed in the article. The concept of youth electoral quotas is getting more and more attention nowadays. It is being promoted both at national and global level by politicians and international organizations. But at the same analysis witnesses the lack of fundamental researches on the consequences of youth electoral quotas implementation. The goals which could be reached with the help of these quotas are also uncertain at the moment. The main reason of this uncertainty and the limited number of studies is the novelty of youth electoral quotas. This novelty causes the lack of empirical data on the youth quotas consequences. Thus, the fundamental theory in this area of study cannot be build at the moment. But, at least, limited generalizations are needed to make potential implementation of youth electoral quotas in Ukraine reasonable, systematic and useful. They will be extremely helpful in the process of youth electoral quotas adoption in Ukraine. The empirical foundation of this research is the database on 2020 local elections in Ukraine obtained from the open sources provided by the Central Electoral Commission of Ukraine. The author focuses his attention on the new multi-level proportional electoral system with semi-open party lists. The data on the young candidates in the party lists and young deputies elected from this party lists are analyzed. The research data prove the regional differences in the share of young persons both among candidates and deputies. The gender analysis of the data shows the shift in gender shares of candidates for the certain age groups. This shift provides the legislators with clear reasons to combine gender and youth quotas. Thus, youth electoral quotas are still has to be fundamentally researched. But just now they can be used in Ukraine to synchronize local political elites circulation and to strengthen and fixed recently introduced gender quotas in party lists.

Key words: youth electoral quotas, electoral system, parliamentary elections, local elections, party lists.

НОТАТКИ